

LXVIII. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1944. JAN.-MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1944. évi folyam * I. füzet.*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1944

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője, HEIN JÁNOS, a Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának előadója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, LAMOTTE KÁROLY, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, MELICH JÁNOS, nyug. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, TAMÁS LAJOS ny. r. egyetemi tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, TETTAMANTI JENŐ egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY, az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában igazgató, a Magyar Könyvtárosok és a Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

550.013

KA 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

ÉS

VARJAS BÉLA

HARMADIK FOLYAM. * LXVIII. ÉV.

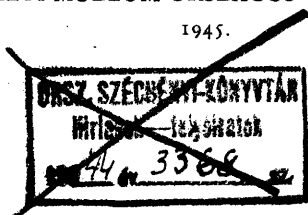
1944. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

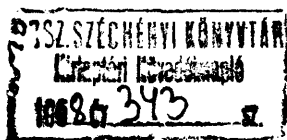
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1945.

~~S. 1760~~

~~S. 3029~~

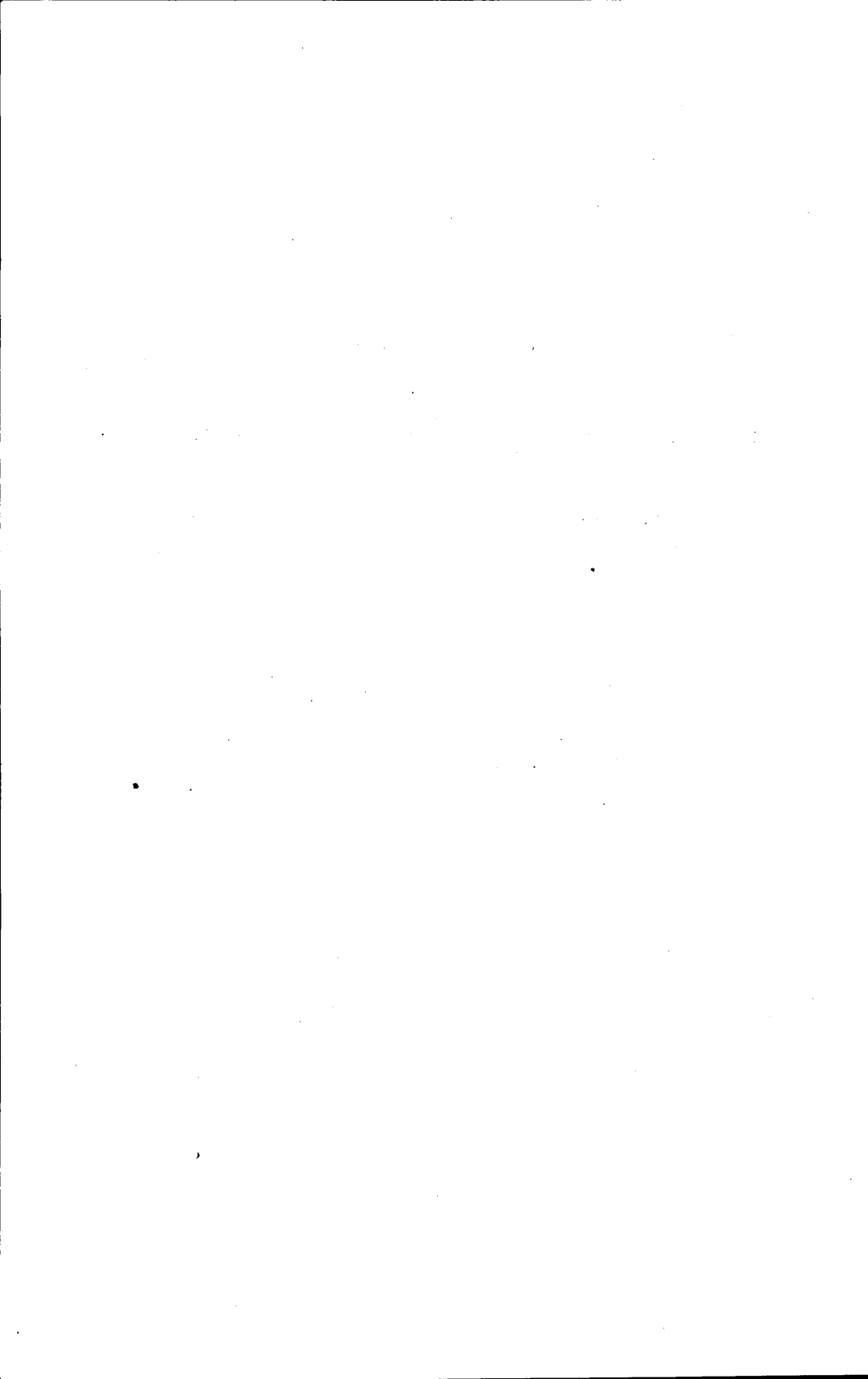

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

HARMADIK FOLYAM. * LXVIII. ÉV.

1944.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
BISZTRAY GYULA: Három év magyar könyvészete	85
GÁRDONYI ALBERT: Hazai könyvtermelésünk a könyvkereskedés önállósí- tása korában	148
GÁRDONYI ALBERT: Hazai könyvtermelésünk a Pragmatica Sanctio korában	1
GORIUPP ALISZ: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján	19
GULYÁS PÁL: A könyvkiadás Magyarországon a XVI—XVIII. században (1527—1773)	100
LUKÁCS KÁROLY: A balatonvidéki hírlapirodalom első negyedszázada	35
SZIMONIDESZ LAJOS: A magyarországi anabaptisták irodalma és könyveik	134

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

DEZSÉNYI BÉLA: Egy régi vidéki újság képes melléklete	176
DEZSÉNYI BÉLA: Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben ..	57
ECKHARDT SÁNDOR: Magyar nyomda és kézírás harca a XVI. században ..	54
GYÖRKÖSY ALAJOS: Török Pál (1885—1943)	53
RÉDEY TIVADAR: Kereszty István (1860—1944)	167
SZABÓ DÉNES: A Jókai-kódex papirosának vízjegyei	175
SZEMZŐ PIROSKA: Az orosz Tudományos Akadémia moszkvai könyvtára ..	169
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Helyesírás és könyvmeghatározás	56
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A katalógus-olvasás	62
TR. Z.: Előfizetés-gyűjtés — tudós koldulás	61
VARJAS BÉLA: Orosz könyvművészet	172

3. ISMERTETÉSEK.

BISZTRAY GYULA: Író és nemzct. Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	189
<i>A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei.</i> Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	68
BÖÖR GYÖRGY: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	69
BRETAN JUDIT: A francia könyv Magyarországon. Ism. SZEMZŐ PIROSKA ..	193
FEHÉR MÁTYÁS: A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. Ism. CSERY-CLAUSEN MIHÁLY	65
FITZ JÓZSEF—ZOLNAI KLÁRA: Bibliographia regis Matthiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. Ism. IFJ. VAYER LAJOS	67
GYALUI FARKAS: Havvanéves irodalmi munkám. Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	72

VI

	Lap
KERTÉSZ JÁNOS: Nagyvárad thj. város bibliográfiája. Ism. SZEMZŐ PIROSKA	73
KRISTÓF GYÖRGY: A kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetének könyvtára. Ism. DEZSÉNYI BÉLA	190
SZABÓ DÉNES: Apoc-kódex. Ism. GABRIEL ASZTRIK	64
SZABÓ DÉNES: Guary-kódex. Ism. V. NYILASSY VILMA	179
TREBST HANS: Die Kataloge der grösseren Bibliotheken des deutschen Sprachgebietes. Ism. GORIUPP ALISZ	187
VARJAS BÉLA: Balassa-kódex. Ism. ECKHARDT SÁNDOR	181

*

VÁLTOZÁSOK A TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAK TISZTVISELŐI LÉTSZÁMÁBAN 1943-BAN	78
HÍREK	195
LEVÉLSZEKRÉNY	74
RÉSUMÉ — EXTRACT — INHALTSANGABE	82, 197
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	201

HAZAI KÖNYVTERMELÉSÜNK A PRAGMATICA SANCTIO KORÁBAN.

A XVIII. században virágzó iparágak közül a könyvnyomtatás volt az egyetlen, melynek fejlődését céhbeli szempontok nem korlátozták. Ennek oka a könyvnyomtatók elenyészően csekély számában keresendő, akik egymástól távol Tékvi városokban voltak elszórva. Korlátozták ellenben a könyvnyomtatás szabad fejlődését az államhatalom politikai szempontjai, amelyek következtében könyvnyomtatással csupán az foglalkozhatott, aki erre királyi engedélyt nyert, a királyi engedéllyel működő nyomdák szabad fejlődését pedig erősen befolyásolta a könyvcenzura, amely kielégíthetetlen szigorral őrködött a nyomdák működése felett. A könyvnyomtatás sajátos tulajdonsága, hogy természeténél fogva tömegszükséglet kielégítésére van rendelve s ennek következtében csupán ott tud boldogulni, ahol a tömegfogyasztás előfeltételei megvannak. A tömegfogyasztás előmozdítása céljából pedig tömegszükséglet kielégítésére szolgáló nyomtatványokat kénytelen termelni s ezek sorában első helyen állanak a tankönyvek, amelyek az iskolázás terjedésével párhuzamosan mind keresettebbekké lesznek. De tömegszükséglet kielégítésére szolgálnak a naptárak, ájtatos olvasmányok és népies szépirodalmi termékek is, amelyek vásárokon tehát ponyva alatt kerültek forgalomba. Ezt a ponyvairodalmat nem szabad lebecsülni, mert előkészítőül szolgált a magasabbrendű olvasmányok számára. A vásár volt az első hathatósabb eszköze a könyvterjesztésnek s ponyva alatt nem csupán tömegcikkek, hanem irodalmi értékű sajtótermékeket is árusítottak. Amíg a könyvkereskedelem szervezete ki nem épült, vásárokon kellett a nyomdatermékek számára vevőket keresni, mert a könyvnyomtató műhelyekben nem nagyon keresték azokat s könyvjegyzékek kibocsátásával vagy hírlapi hirdetésekkel is alig lehetett vásárló közönséget biztosítani. Ezzel szemben a vásárok felfokozták a vásárlókedvet, könnyebben lehetett vevőket szerezni. Talán ezért is történt, hogy a könyvkereskedelem aránylag későn önállósult s a könyvnyomtatók mellett sokáig a könyvkötők kezében volt a könyvárusítás, kik a nyomtatóműhelyekből kikerült sajtó-

termékeknek vonzóbb külsőt tudtak adni s a vásártjárók figyelmét jobban le tudták kötni.

Magyarország a XVII. század végén szabadult fel a török hódoltság alól s a felszabadító hadjáratok tartama alatt népessége megfogyott, földje elparlagiasodott, ipara és kereskedelme elsatnyult. Ilyen körülmények között a szellemi élet sem állhatott magasabb színvonalon, ami irodalmi termelésünk kezdetlegességét s a nyomdaipar pangását bőségesen megmagyarázza. A XVIII. század első felében Pozsony és Nagyszombat voltak az ország szellemi életének központjai, amaz kormányzati és politikai, emez pedig tudományos szempontból. Ezekben a központokban volt szellemi élet, ezekben voltak meg a nyomdaipar virágzásának előfeltételei. Nagyszombatan volt az ország egyetlen tudományegyeteme, mely a jezsuiták vezetése alatt állott s a nagyszombati jezsuita nyomda volt az egyetlen, melyben tudományos irodalmi termékeket állítottak elő. Pozsonyban voltak elhelyezve az ország legfőbb kormányzati szervei, Pozsonynak volt könykedvelő közönsége, ennek szükségleteit azonban jórésben a bécsi könyvpiac elégítette ki, a hazai könyvtermelés nem sok hasznát látta. Buda és Pest alig néhány évtizednyi multtal bíró városok, lakosságuk újonnan telepített, gazdasági életük a kezdet nehézségeivel küzd, műveltségük alacsony színvonalon áll. Az új telepéseknek mindenekelőtt fennmaradásuk gazdasági előfeltételeit kellett megteremteni, csupán ezután gondolhattak szellemi szükségleteik kielégítésére, csupán ezután honosodhatott meg itt a könyvnyomtatás. A XVIII. század második felében a gazdasági élet alapjai Budán és Pesten már meg voltak vetve, a nagyszombati egyetem áthelyezésével a tudományos élet súlypontja is ide tevődött át, a szellemi élet lüktetése mind elevenebbé vált, virágzó nyomdaipar keletkezett bennük, mely az egész ország szellemi életére hatást gyakorolt. Csupán a XVIII. század végére zárult le az a folyamat, mely a török hódoltság utáni újjáéledést jelentette, csupán innen számítható a szellemi élet nagyobb arányú fellendülése, ami az egyetemes műveltség megizmosodását jelentette. Ami ezt megelőzően történt, az csupán előkészületnek tekinthető s erre az előkészületi folyamatra óhajt a jelen tanulmány világot vetni.

SZABÓ KÁROLY nyomán a magyarországi könyvtermelés régibb korszakát az 1711. évvel szokás lezárni, s az ezt megelőzően készült nyomtatványoknak különös értéket tulajdonítanak. Ez a megkülönböztetés nem látszik helytállónak, mert a könyvtermelés terén az 1711. év után következő békeesztendők egyáltalán nem hoztak vál-

tozást. 1711 előtt a könyvnyomtatás a reformáció és ellenreformáció jegyében működött s ugyanez volt a helyzet 1711 után is azzal a különbséggel, hogy az ellenreformációt az állam hatalmi eszközeivel hathatósan támogatta, minek következtében a reformáció sajtója erősen háttérbe szorult. Az ellenreformáció diadalának ékesen szóló bizonyítéka a nagyszombati jezsuita nyomda, melynek könyvtermelésével sem mennyiségét, sem minőségét tekintve egyetlen hazai nyomda sem versenyezhetett. A nagyszombati jezsuita nyomda rendeltetését a jezsuita tartományfőnöknök a helytartótanács 1772. április 6-án kelt rendeletére készült jelentése úgy jelölte meg, hogy ott az eretnekek megtérítésére szolgáló hitvitázó munkákat, katolikus szellemű imakönyveket és a katolikus tanulóifjúság használatára rendelt tankönyveket állítanak elő (*in qua et libelli controversistici, qui haereticis convertendis prodessent, et libelli precatorii aliique catholicorum usui deservituri, scholastici denique libri studiosis catholicis necessariis typis excuderentur*). Egészen azonos célokat szolgált a kassai jezsuita nyomda is azon különbséggel, hogy ez csupán 1715-ben került a jezsuiták birtokába, addig tehát a nagyszombati nyomda volt az egyetlen ezen a téren. A kassai jezsuita nyomda rendeltetését a nyomdai prefektus 1763. április 29-én kelt jelentése (Ht. lvt: *Missellanea fasc. 58. nr. 302*) úgy jelölte meg, hogy az a tanulóifjúság használatára rendelt tankönyvek és a katolikus vallás céljait szolgáló nyomtatványok előállítására van hivatva (*eos solum libros prelo subiecit, qui essent studiosae juventuti ad profectum subsidii et religioni catholicae ac pietati christianae adjumento*). Ezzel szemben a jezsuiták kezén lévő cenzurának a protestáns sajtóra gyakorolt bénító hatása világosan kitűnik a helytartótanácsnak a lőcsei nyomdát illető 1726. augusztus 31-i felterjesztéséből, illetőleg az ahhoz csatolt könyvjegyzékből (Kanc. lvt: *Litterae Consilii anni 1726. nr. 179.*), amelyből kiviláglik, hogy ez a hajdan virágzó nyomda már akkor lassú elsorvadásra volt ítélve.

A régibb nyomdatípusokkal szemben új nyomdatípust teremtett ROYER JÁNOS PÁL Pozsonyban, mely a pozsonyi városi tanács 1726. március 11-én kelt jelentése, illetőleg a jelentéshez csatolt könyvjegyzék szerint (Ht. lvt: *Litterae 1726. március 11. Pozsony*) 1719 júliusában kezdte meg működését. Ebben a tisztán magánvállalkozásban, amely semminemű hatósági vagy magántámogatásban nem részesült, a nagyszombati nyomda versenytársát látták kezdetől fogva s a Nagyszombatban székelő esztergomi szentszék már 1720. március 7-én a kancelláriához intézett beadványában (Kanc.

lvt: *Conceptus Expeditionum anni 1720. március nr. 85.*) a pozsonyi nyomda működésének betiltását szorgalmazta (ut dictum typographum ab ulteriori typographiae exercitio inhibere, per consequens ipsam etiam typographiam Posonio auferrí facere non intermittat). Ezzel szemben a pozsonyi városi tanács 1720. április 5-én kelt jelentése alapján a kancellária 1720. május 23-án úgy döntött, hogy Pozsonyban szükség van nyomdára, mert ez a város az országgyűlések színhelye, továbbá egy társaskáptalan és több tanintézet székhelye; azt kívánta azonban, hogy ROYER szerezzen mielőbb szabadalmat nyomdája számára (Kanc. lvt: *Conceptus expeditionum anni 1720. május nr. 100.*). ROYER JÁNOS PÁL meg is tette a szabadalom megszerzéséhez szükséges lépéseket, s a nyomdai szabadalmat 1730. május 25-én meg is kapta. (Kanc. lvt: *Conceptus Referadarum 1752. május nr. 182.*). Ez a szabadalom felhatalmazta ROYERT a könyvnyomtatás gyakorlására, az előállított sajtótermékek árusítására, de egyben arra is kötelezte, hogy jó betűtípusokkal dolgozzék s az előállított sajtótermékekből köteles példányokat küldjön be. ROYER nem sokáig élhetett a szabadalommal, mert már 1736-ban meghalt. Özvegye folytatta az üzletet, amely csupán akkor tudott felvirágozni, amikor 1750-ben LANDERER JÁNOS MIHÁLY kezébe került, aki széles látókörű és erős üzleti érzékű vállalkozó volt.

Pozsony után Budán keletkezett ilyen új típusú nyomda, amely kezdettől fogva figyelemreméltó munkásságot fejtett ki. Budán SZÉCHENYI GYÖRGY esztergomi érsek 1687-ben akadémiát, papnevelő intézetet és világi konviktust alapított s mindezek gondozását a jezsuitákra bízta. Ezzel olyan szellemi központot teremtett itt, amely könyvnyomtató műhely felállítását is indokoltta tette s minthogy a jezsuiták nyomdát nem alapítottak, magánvállalkozóra, LANDERER JÁNOS SEBESTYÉNre maradt az alapítás. LANDERER 1724 tavaszán kezdett tárgyalásokat a budai tanáccsal nyomdája átköltöztetése tárgyában, olyan kikötései voltak azonban, melyeket a budai tanács nem volt hajlandó teljesíteni, s csupán annyit tudott elérni, hogy az 1724. március 10-én kelt tanácsi határozat tízesztendei adómentességet biztosított számára (Budai tanácsülési jkönyv). Ezzel LANDERER nem érte be s ingyen szállást, valamint pénzsegélyt is követelt azzal az indokolással, hogy az átköltözés sokba kerül (weillen Er ohne grosse Kosten sich hieher nicht transferiren kann). A budai tanács 1724. március 30-án kelt újabb határozatával megismételte a tízévi adómentességre vonatkozó ajánlatot, nem adta meg azonban a kért ingyen szállást s a pénzsegélyt, amit a súlyos

gazdasági viszonyokkal indokolt s ez az 1723. évi nagy tűzvész után érthető is. (Budai tanácsülési jkönyv.) LANDERER hajlandó volt a pénzsegélyre vonatkozó kikötést elejteni, az ingyenszálláshoz azonban tovább is ragaszkodott, mire a tanács 1724. május 15-én úgy döntött, hogy az adómentesség tartamát 15 esztendőre emeli fel, ingyen szállás helyett pedig egyszer s mindenkorra 50 tallér pénzsegélyt ad, amit 1724. június 19-én ki is utaltak számára. (Budai tanácsülési jkönyv.) Ebből arra lehet következtetni, hogy LANDERER megtelepedése ebben az időtájban történt s nyomdája rövidesen meg is kezdte működését, mert a budai tanács 1724. szeptember 12-én már 7 frt. 30 kr-t utalt ki számára (dem Buchtrucker Landerer) nyomdai munkáért. Mikor LANDERER Budára került, már nem volt fiatal ember s nem is sokáig működött itt, mert 1727. június 2-án 42 esztendőskorában meghalt (Vízivárosi plébánia halálozási anyakönyvei II. k.), nyomdája pedig özvegyére szállott át. Hogy hol tanulta LANDERER a könyvnyomtatás mesterségét, adatok hiányában nem állapítható meg, az azonban bizonyos, hogy pozsonyi származású volt, mert neve az 1723. évi pozsonyi polgárok lajstromában előfordul. (Kanc. lvt: Litterae Camerae anni 1723. nr. 8.) LANDERER özvegye 1728. január 11-én férjhezment üzletvezetőjéhez NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGYHÖZ, ki az 1729. március 18-án kelt tanácsi határozat szerint adósságokkal terheltet vette át a nyomdát (bekandermassen grosse Schulden gefunden) s a hitelezőkkel szemben kénytelen volt a tanács védelméhez folyamodni (Budai tanácsülési jkönyv). A LANDERER—NOTTENSTEIN-nyomda szabadalom nélkül működött, mert a nyomdaalapítás időpontjában a szabadalomszerzés még nem volt kötelező. 1728. január 30-án azonban NOTTENSTEIN már azon kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy bécsi ügyvivője útján eszközöljön ki számára kizárólagos szabadalmat németnyelvű evangéliumos könyvek, katekizmusok és ábécés könyvek kiadására (Budai lvt: Mandata antiqua nr. 240). A városi tanács eleget tett NOTTENSTEIN kérésének s 1728. április 10-én meleghangú ajánlással terjesztette az ügyet a kancellária elé, aminek eredményeképpen NOTTENSTEIN már 1728. április 28-án megkapta a kért szabadalmat, amely a nyomda fennmaradásának erős biztosítéka volt (Budai lvt: Locumtenentia antiqua nr. 1843.). E szerint 10 esztendő tartamán belül egyedül NOTTENSTEIN volt feljogosítva németnyelvű ábécés könyvek, katekizmusok és evangéliumos könyvek kiadására azon kikötéssel, hogy az ábécés könyveket a polgári, a katekizmusokat és evangéliumos könyveket az egy-

házi hatóság cenzurája alá bocsátja. NOTTENSTEIN nem érte meg a szabadalom lejártát, mert 1737-ben meghalt s 1737. április 6-án kelt végrendelete szerint (Budai végrendeletek I. nr. 1715) mostohafiai-nak, LANDERER LIPÓT FERENCNEK és LANDERER JÁNOS MIHÁLYNAK a házassági szerződésben kikötött 300—300 frt-on kívül még 200—200 frt-ot hagyott, gondoskodott továbbá Bajorországban élő nőtestvéréről és Bécsben élő fitestvéréről. Általános örököséül feleségét nevezte meg, felesége újabb férjhezmenetele esetére pedig mostohafiára, LANDERER LIPÓT FERENCRE hagyta a nyomdát.

NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY működése nagyjelentőségű volt a budai nyomda számára s tulajdonképen az ő vezetése alatt emelkedett megfelelő színvonalra, mert LANDERER JÁNOS SEBESTYÉN nem tudta túljuttatni a kezdet nehézségein. NOTTENSTEIN nevéhez fűződik a „*Wochentlich zweymal neu ankommender Mercurius*“ című hírlap megindítása, melynek csonka példánya a budapesti egyetemi könyvtárban s két száma a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi könyvtárában maradt fenn (GÁRDONYI: *A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten*. Könyvtári Szemle 1907. évf.). Ezt a kiadványt a városi tanács pénzsegéllyel is támogatta, mert 1730. január 16-án azon indokolással szavazott meg a kiadó számára évi 12 forint pénzsegélyt, hogy a nevezett kiadvány a város díszére szolgál (da es aber doch pro honore civitatis absehet). NOTTENSTEIN nem volt megelégedve a pénzsegély összegével s a városi tanács kénytelen volt azt 1730. február 13-i határozatával 20 frt-ra felemelni. A hírlapkiadás sok kellemetlenséggel járt, mert a várparancsnok az előzetes cenzura jogát magának követelte s minthogy a kiadó nem volt hajlandó engedelmeskedni, katonai őrzéssel vizsgálhatta át a nyomdát s börtönbüntetéssel fenyegette meg NOTTENSTEINT, ha parancsa ellen merne cselekedni. NOTTENSTEIN pártfogójához, a városi tanácshoz fordult támogatásért, amely 1731. február 16-án úgy határozott, hogy a kancellária elé terjeszti az ügyet, a további kellemetlenségek elkerülése céljából pedig azt ajánlotta NOTTENSTEINNAK, hogy egyelőre szüntesse be a lap kiadását. Úgy látszik, hogy NOTTENSTEIN megfogadta a tanácsot, ami által elkerülte ugyan a további zaklatásokat, a hírlap fennmaradását azonban kétségessé tette, mert vásárlóit elvesztette.

NOTTENSTEIN működését az a nyomdai katalógus tünteti fel, melyet a könyvnyomtató ZALONYI NAGY JÁNOS nagyváradi könyvkötővel folytatott jogvitája kapcsán 1734. január 30-án a budai tanács elé terjesztett. A nyomtatott katalógusra vezetett sajátkezű fel-

jegyzés szerint már ezt megelőzően is adott ki katalógust, ezt azonban nem ismerjük. Az 1734. évi katalógus latin-, magyar- és németnyelvű munkákat tartalmaz, amelyek nyelvek szerint a fenti sorrendben vannak csoportosítva. A kizárólagos szabadalom alapján kiadott német ábécés könyveken kívül latin, magyar és szerb ábécés könyveket is találunk a katalógusban, s az ugyancsak kizárólagos szabadalommal kiadott német katekizmusokon és evangéliumos könyveken kívül latin katekizmusokat és magyar evangéliumos könyveket is tartalmaz a katalógus. Különösen gazdag azonban gimnáziumi használatra szánt latinnyelvű tankönyvekben, amelyek sorából ALVAREZ és GRETSER tankönyvei emelendők ki s ezek kiadására a budai jezsuita iskola szükségletei serkentették a kiadót. Két budai vonatkozású nyomtatvány is szerepel a katalógusban, amelyek egyike latin, másika pedig német nyelven készült. A latinnyelvű címe „*Thermographia Budensis*“, melynek első kiadása Augsburgban jelent meg 1721-ben s szerzője STOCKER LÖRINC, budai tisztiorvos volt. Az 1729. május 2-i tanácsülési jegyzőkönyvből megállapítható, hogy a budai kiadás a városi tanács költségén készült 200 példányban (Für das schon jüngsthin drucken zu lassen determinirte Buch von hiesigen warmen Bädern). A németnyelvű munka címe „*Neu aus seinem Steinhauften wiederum aufwachendes Ofen*“, amely a török hódoltság alól felszabadult Buda első leírása volt s 1733. január 1-én jelent meg. Amint az 1732. szeptember 1-i tanácsülési jkönyvben foglaltakból megállapítható, a munka szerzője VANOSI FERENC polgármester volt, aki munkáját a tanácsnak ajánlotta, amely a kiadási költségeket fedezte. Az 1733. február 6-i tanácsülési jkönyvben foglaltak szerint ez a munka 800 példányban készült s összesen 45 frt-ba került, amivel szemben a STOCKER művének 200 példányáért 50 frt-ot fizetett a budai tanács, az utóbbi azonban sokkal díszesebb kiállítású és terjedelmesebb munka.

Irodalomtörténeti szempontból különösen a katalógus magyarnyelvű nyomtatványai méltók a figyelemre, mert azok budai kiadásai jórészt ismeretlenek. BALASSI BÁLINT és RIMAI JÁNOS istenes énekeinek budai kiadásai ismeretesek, ismeretesek továbbá a *Murányi Venus* és a *Chariclia* budai kiadásai is, ismeretlen azonban a KEMÉNY JÁNOS emlékezetének 1734 előtti budai kiadása. Különös figyelemre tarthatnak számot azok a széphistóriák is, amelyek 1734 előtt kerültek ki a budai nyomdából, nevezetesen a história egy *Argirus* nevű királyfiról és egy tündér szűz leányról, história egy *Apollónius* nevű királyfiról, história *Mária Magdolnának* sok bűneiből való

kegyes megtéréséről, *Salamon királynak Markalffal* való tréfabeszédeknek rövid könyve, egész szép *Tancredus*-historia, krónika *Stillfried* csehországi királyról és *Brunswick* nevű fiáról, historia *Trója* városának tíz esztendeig való megszállásáról, historia vagy igen szép példa a *tékozló fiúról*, az híres neves *Tholdi Miklósnak* jeles cselekedetéről való historia, melyek közül az utolsó nagyon kapós lehetett, mert a könyvjegyzék szerint konconként árusították. A német könyvnyomtató erős üzleti érzékére mutat, hogy ezeket a magyar nyelvű széphistóriákat ilyen nagy számban állította elő. Nehéz eldönteni, vajjon ezek kiadását a katalógust kibocsátó NOTTENSTEIN kezdte-e meg, avagy elődjétől, LANDERERTől vette át ezt a gyakorlatot, mert a széphistóriák kiadásának évszámait nem ismerjük. Ismerjük ellenben a *Murányi Venus* budai kiadásának az évszámát (1725), amiből arra lehet következtetni, hogy a kezdeményezés érdeme mégis LANDERERT illeti meg. A kiadásra viszont a magyar könyvkötők biztatták a német könyvnyomtatót, mert a könyvkötők vitték piacra a nyomdai termékeket s jól ismerték a vásárló közönség ízlését. ZALONYI NAGY JÁNOS nagyváradi könyvkötő 1733. január 24-én kelt leveléből ugyanis tudjuk, hogy NOTTENSTEINT ő biztatta a *Chariclia* kiadására, amiből arra lehet következtetni, hogy más magyar munkák is hasonló módon láttak napvilágot a budai nyomdában.

A budai katalógus magyar és német könyvei sorában jelentős helyet foglalnak el az imakönyvek és egyéb ájtatos olvasmányok is, amelyek nagy keresletnek örvendtek s a nyomda fennmaradásának legbiztosabb támaszai voltak. Ezeken kívül német kalendáriumokat is találunk a katalógusban, amelyek szintén e keresett nyomtatványok közé tartoztak s éppen ezért kizárólagos szabadalmakkal védelmezték meg azok kiadási jogát. A budai nyomdának sokáig nem volt ilyen szabadalma s ezért számos jogvitája volt a szabadalommal felruházott könyvnyomtatókkal.

Az előadottakból kitűnik, hogy BALLAGI ALADÁR tévesen jellemezte a budai nyomda működését (*Magyar Nyomdászat* 119. l.), amikor azt állította, hogy „csupán kalendárium, csizió, magyar s német népdalok, litániák, rossz fametszetű és piszkosnyomású szentképek, álmoskönyvek stb. efféle termékekkel árasztotta el a hazai vásárokat és búcsúkat“. Könnyen érthető, hogy a felsorolt nyomtatványok kiállítására nem fordíthattak nagyobb gondot, mert ezeket olcsón kellett a piacra vinni, költségesebb kiállítást nem bírtak meg. Ezzel szemben az értékesebb budai nyomdatermékek kiállítása min-

den tekintetben megütötte a mértéket, amint ezt a „*Thermographia Budensis*“ budai kiadása igazolja, amely erősen emlékeztet a pozsonyi nyomda szebb kiadványaira.

A budai nyomda fenntartása nem volt könnyű feladat, mert az egykorú soproni nyomda is annyi nehézséggel volt kénytelen megküzdeni, hogy rövidesen Győrbe tette át működése színterét, ahol a győri püspök pártfogása alatt működött tovább. A győri könyvnyomtató 1731. január 2-án kelt szabadalomlevele szerint ugyanis (PITROFF: *A győri sajtó története* 113. l.) már 1726-ban kapott szabadalomlevelet soproni nyomdája számára, itt azonban nem tudott annyi munkát szerezni, hogy megélhetését biztosíthatta volna (tantos labores ad usum typographiae pertinentes, quibus mediantibus se et suos alere et sustentare potuisset, acquirere non valuerit) s ezért volt kénytelen elfogadni a győri püspök ajánlatát, hogy nyomdáját Győrbe helyezze át. A budai nyomdának a városi tanács volt az egyetlen pártfogója, ez a pártfogás azonban aligha vetélkedhetett a győri püspök pártfogásával s ezért arra kell gondolnunk, hogy mégis csak kiadványainak kapóssága biztosította a fennmaradását.

A LANDERER—NOTTENSTEIN-nyomda működését akkor értékeljük helyesen, ha összehasonlítjuk az egykorú pozsonyi ROYER-nyomda működésével. A ROYER-nyomda nem adott ki könyvjegyzéket, kiadványai azonban ismeretesebbek abból a jegyzékből, melyet a kancellária rendeletére 1726. március 11-én állított össze a könyvnyomtató. A kancellária ugyanis 1726. február 8-án elrendelte, hogy minden könyvnyomda köteles az 1711. évtől kezdődően előállított nyomdatermékei jegyzékét a helytartótanács útján felterjeszteni (Kanc. lvt: Conceptus expeditionum 1726. február nr. 19.), ezentúl pedig időszakonként magukból a nyomdatermékekből kellett köteles példányokat beküldeni. A rendeletnek a köteles példányokra vonatkozó része a cenzura céljait szolgálta s a már egyszer cenzurázott nyomtatványok újabb ellenőrzését jelentette. A rendelet első része viszont alkalmat ad arra, hogy az 1711 és 1726 között előállított sajtótermékeket legalább címük szerint megismerjük. Minthogy a helytartótanács székhelye Pozsony volt, a pozsonyi könyvnyomtató tett elsőnek eleget a kiadott rendeletnek s felterjesztette a nyomda működésének megkezdésétől, 1719 júliusától előállított sajtótermékei jegyzékét évenkénti egymásutánban. Ebből a jegyzékből kitűnik, hogy a pozsonyi nyomda a budaival szemben felette szerény munkásságot fejtett ki, csaknem kizárólag magyar-, német- és tótnyelvű vallásostárgyú munkákat állított elő, melyek a pozsonyi jezsuiták

előzetes cenzuráján mentek keresztül. Ezek közül a munkák közül kimagaslanak CSUZY ZSIGMOND pálosrendű szerzetes magyarnyelvű prédikációs könyvei, melyek úgy tartalmukat, mint nyomdai kiállításukat illetően is kiválóak voltak. Egyébként igazán csak csekély jelentőségű munkákat adott ki 1726-ig a ROYER-nyomda s 1726 után sem emelkedett magasabb színvonalra, pedig Pozsony kultúrája Budáénál összehasonlíthatatlanul magasabb rendű volt.

A budai és pozsonyi nyomdáktól teljesen elütő a nagyszombati és kassai nyomdák jellege, mert amazok tisztán magánvállalkozások, melyek fennmaradása az üzleti eredményektől függött, emezek ellenben ellenreformációs rendeltetéssel bíró alapítványok munkaeszközei, melyeknek az üzleti eredményekre nem kellett figyelemmel lenniök. A nagyszombati jezsuita nyomda (typographia collegii academici Societatis Jesu Tyrnaviensis) kezdetei az 1577. eztendőre nyúlnak vissza, amikor TELEGDI MIKLÓS esztergomi prépost a bécsi jezsuiták használaton kívül helyezett nyomdáját megvásárolta. Ez a nyomda utóbb az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem tulajdonába ment át, amelynek gondozását az alapító Pázmány Péter esztergomi érsek a jezsuitákra bízta. A nagyszombati jezsuita nyomda munkássága már a XVII. század folyamán is számottevő volt (IVÁNYI—GÁRDONYI: *Az egyetemi nyomda története*), igazán azonban csak a XVIII. század folyamán lendült fel, amikor is az egyetem tudós tanárainak a munkáit adta ki. A nagyszombati jezsuita nyomda is köteles volt eleget tenni az 1726. február 8-i kancelláriai rendeletnek s RAJCSÁNYI GYÖRGY egyetemi rektor 1726. április 15-én terjesztette fel az 1712-től kezdve előállított nyomdatermékek lajstromát. A lajstrom nem teljes, mert az apró nyomtatványok hiányzanak belőle, az érdemleges munkák azonban hiánytalanul megvannak, s túlnyomóan jezsuita szerzők művei (Kanc. lvt: *Litterae Consilii anni 1727. nr. 61*). Ezek a munkák a jezsuita rend hivatásának megfelelően túlnyomóan vallásos jellegűek, latinnyelvű hittudományi és ájtatossági munkák, az utóbbiak sorában a legtöbbnek HEVENESI GÁBOR volt a szerzője. De sok a történettudományi munka is, amely tudományág terén a jezsuita írók élénk tevékenységet fejtettek ki. Különösen TIMON SÁMUEL jezsuita munkáit (*Synopsis Chronologica és Purpura Pannonica*) tartjuk e téren kiemelendőknek, de mások is követték példáját. A jogi szakmunkák közül KITONICS *Directio methodicája* és a *Praxis Criminális* című munka kerültek kiadásra, melyek szegényes jogi szakirodalmunk kimagasló termékei. Magyar nyelven túlnyomóan imádságos könyvek ké-

szültek a nagyszombati nyomdában, de magyaryelvű prédikációs könyvekkel is találkozunk a lajstromban, amely utóbbiak a hittudományi és ájtatossági munkákhoz hasonlóan papi célokat szolgáltak.

A kassai jezsuita nyomda működésének megismerésére szolgál az ottani jezsuita rektor 1738. április 26-án kelt jelentése (Htan. lvt: Miscelanea fasc. 48. nr. 240.), amelyből kitűnik, hogy ez a nyomda megfelelő felszerelés és forgótöke hiányában nagyobb munkák előállítására nem volt alkalmas s inkább csak tankönyvek s a nép használatára rendelt imakönyvek (precatorii pro populo catholico harum partium) kiadására szorítkozott. Ugyanazon jelentés címök szerint csupán a jezsuita TIMON SÁMUEL „*Nova et vetus Hungaria*“, valamint „*Epitome chronologica*“ című műveit sorolta fel, amely munkák a maguk korában nagy értéket képviseltek. A kassai jezsuita nyomda csupán 1716-tól kezdve működött, mert a nyomdai prefektus 1763. április 29-én kelt jelentése szerint (Htan. lvt: Miscelanea fasc. 58. nr. 302) a felszerelést 1715-ben vásárolták meg 1000-rajnai forinton Bártfa városától. A nyomda működéséről pedig az a jelentés számol be, melyet a kancellária 1726. február 8-án kelt rendeletére készítettek (Kanc. lvt: Litterae Consilii 1727. nr. 61). A jelentéshez csatolt jegyzék igazolja az 1738. április 26-án kelt jelentésben foglaltak valóságát, mert túlnyomóan tankönyveket és imakönyveket tartalmaz, a tankönyvek között Cicero és Ovidius műveinek iskolai célokra készült kiadásait, az imakönyvek között pedig több magyaryelvű imakönyvet. A tudományostárgyú munkák közül KAZY „*Fasti Ungarici*“ és „*Imago Hungariae*“ című művei, valamint a „*Chorographia Hungariae urbium*“ című munkák emelkednek ki. Felsorolja a jegyzék az apróbb nyomtatványokat is de nem címeik, hanem neveik szerint. Ez a felsorolás pedig azért figyelemreméltó, mert a többi nyomdai jegyzékből ezek az apró nyomtatványok hiányzanak, pedig ezek képezték a nyomdák állandó bevételi forrásait, amelyek nélkül alig tudtak volna fennmaradni.

Míg a jezsuita nyomdák működését a jezsuita kézre bocsátott cenzura nem nehezítette meg, addig a protestáns nyomdák működése elé állandó akadályokat gördített. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy a protestáns nyomdák hanyatlásnak indultak. A lőcsei nyomda működése már 1717-ben gyanú alatt állott s csupán a városi tanács szavatossága mellett folytathatta működését. (Kanc. lvt: Litterae Camerae anni 1717. nr. 34.) A helytartótanács 1726. augusztus 31-én kelt jelentése mellett fekvő könyvjegyzék (Kanc. lvt: Litterae Consilii anni 1726. nr. 179.) pedig már

a mellett tett tanúságot, hogy több megkezdett munkát a cenzura beavatkozása miatt abba kellett hagyni, ami nagy kárt okozott a nyomdának, amelynek működése elsősorban COMENIUS munkáinak kiadására szorítkozott. A lőcsei nyomda a cenzura beavatkozása ellenére egészen 1747-ig folytatta tevékenységét, amikor is a városi tanács 1763. március 26-án kelt jelentése szerint (Htan. lvt: Miscellanea fasc. 58. nr. 302.) a városban dülő tűzvész súlyosan megkárosította. A tűzvész után megmaradt nyomdai felszerelést aztán gróf KÁROLYI FERENC vásárolta meg nagykárolyi nyomdája számára s ezzel a lőcsei nyomda működése véget ért.

Debrecen is megkapta az 1726. február 8-i kancelláriai rendeletet, de nem tett eleget a rendeletben foglaltaknak s így az ottani városi nyomda működéséről csupán későbbi adatok adnak számot. (ZOLTAI: *Debrecen könyvnyomdájának XVIII. századi működése.*) E szerint a pragmatica sanctio korában a nyomda túlnyomóan iskolai tankönyveket állított elő, de előállított vallásos és jogi tárgyú nyomtatványokat is. Ezzel szemben feltűnően kevés az itt előállított népies szépirodalmi olvasmányok száma, ami azzal magyarázható, hogy a nyomda a város tulajdonát képezte, tehát nem volt teljesen az üzleti eredményekre utalva. (CSÜRÖS FERENC: *A debreceni nyomda története* 185. l.)

A felsorolt nyomdák működtek hazánkban (Erdélyt leszámítva) a pragmatica sanctio korában s termékeik vizsgálatából arra kell következtetnünk, hogy elsősorban a papi műveltség emelésére gyakoroltak hatást, mert a legtermékenyebb közöttük, t. i. a nagyszombati jezsuita nyomda túlnyomóan latinnyelvű hittudományi és ájtatossági munkák előállításával foglalkozott, amelyek olvasóközönsége a papok sorából került ki. Ez a nyomda a kassai jezsuita nyomdához hasonlóan nem volt arra utalva, hogy jövedelméből tartsa fenn magát, mert fennmaradását alapítvány biztosította. Ezzel szemben a budai nyomda teljesen magánvállalkozás volt s mégis olyan kiadványokkal dicsekedhetett, amelyek ebben a korban nemzeti kultúránk fennmaradásának egyedüli támaszai voltak. A népies szépirodalmi olvasmányokra célzunk, amelyek kiadásában a budai nyomda a hajdan virágzó kolozsvári és lőcsei nyomdákat követte. Ezek szerepét vette át a pragmatica sanctio korában a budai nyomda, működését éppen ezért nem szabad lebecsülnünk.

F Ü G G E L É K.

I. A NAGYSZOMBATI JEZSUITA-NYOMDA
1712—1726 KÖZÖTT ELŐÁLLÍTOTT SAJTÓ-
TERMÉKEINEK JEGYZÉKE.CATHALOGUS LIBRORUM ET LIBELLORUM IN TYPOGRAPHIA
COLLEGII ACADEMICI S. J. TYRNAVIENSIS AB ANNO 1712
IMPRESSORUM.

Anno 1712: Cicero magnus. Epistolae familiares. — Emmanuelis Alvari liber primus. — Ars metrica. — Officium Rakoczianum. — Cicero parvus. — Imago vitae et mortis sive conciones funebres P. Pauli Baranyi e S. J. — Catechismus Latino-Ungaricus P. Petri Canisii e S. J. — Vita Christi Ungar. idiomate impressa opera et sumptibus monialium S. Clarae Tyrnaviensium. — Lelki virágos kert. — Lelki kincs. — Anno 1713: Rosás kert. — Syllabus vocabulorum. — Stella triplex sive conciones festivae P. Andreae Kollenics S. P. P. Eremitae. — Sol mysticus celsissimi S. R. I. principis Pauli Estoras. — Scintillae Ignatianae P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Anno 1714: Officium Hallerianum. — Victoriae Marianae P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Fructus Indici P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Calendarium eucharisticum P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Flores indici P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Flores quotidianae P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Cura habitualis P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Synopsis chronologica regnorum Hungariae, Croatiae etc. P. Samuelis Timon S. J. — P. Grosseze: Meditationes Ungarico idiomate. — Schola Christi Ungarico idiomate. — Szakács könyvecské. — Parentalia magni curiae regiae iudicis Georgii Erdődi auctore P. Volffgango Bossányi e S. J. — Nucleus rerum Ungaricarum. — Anno 1715: Manuductio animae ad coelum P. Gabr. Hevenessi e S. J. — Quadragesima sacra Gabr. Hevenessi e S. J. — P. Andrada e S. J.: Operarius evangelicus. — Aristoteles redivivus. — P. Lohner e S. J.: Tabulae directivae divini officii. — P. Samuelis Timon: Purpura Pannonica. — Vademe-cum piorum sacerdotum. — Articuli diaetae Poseniensis. — Anno 1716: Alphabetum angelicum P. Gabr. Hevenessi e S. J. — Aucupium innocentiae P. Gabr. Hevenessi e S. J. — P. Petri Schesz e S. J.: Metamorphosis Ungariae. — P. Ladislai Turoczy: Stratagemata Martis Ungarici. — Zlaty pramen. Preces jaculatoriae pro moribundis. — Prwoty Bohu a Berankowi. Libellus controversisticus auctore A. R. P. Stephano Dubniczay vicearchidia. Trenchin. — Anno 1717: Speculum vitae b. Aloysii P. Gabr. Hevenessi e S. J. — Diarium adolescentis studiosi P. Gabr. Hevenessi e S. J. — Accessus et recessus altaris. — P. Francisci Csepelényi: Ecclesia toto terrarum orbe triumphans. — Mahometanus dogmatice et catechetice in lege Christi Alcorano suffragante institutus per rdm. dnm. Christophorum Peichich canonicum Quinqueecclesiensem. — Thomas a Kempis: De imitatione Christi libri quatuor. — Orthodoxa propugnatio patrio-legalis formulae juramenti Slavonico idiomate auctore adm. rev. dno. Stephano Dubniczay V. Arch. Diac. Trenchin. — Anno 1718: Arca sacrarum precum. — Fasciculus Myrhae. — P. Ulloa e S. J.: Modus interpretandi S. Scripturam. — P. Joannis Korneli e S. J.: Panegyricus prelatorum et baronum Ungariae. — Evangelia Slavonica. — Modus ministrandi. — Subsidiium spirituale quotidianum in usum Christiani hominis. — Anno 1719: P. Segneri: Instructio confessarii et poenitentis. — Evangelia Ungarica. — Arany korona. Precatorius dnae Aponianae Pongracz Esther. — Anno 1720: P. Baldi e S. J.: Veritates Christianae. — P. Georgii Rajcsáni e S. J.: Bellum contra hostes capitales animae. — P. Julii Facy e S. J.: De mortificatione nostrarum passionum. — P. Juvencii e S. J.: Candidatus rhetoricae. — P. Alexandri Szörényi e S. J.: Philippicae sacrae. — Viator Christianus. — Liliomkert precatorius. — Deniçek precatorius. — Az elmélkedéseknek és lelki foglalatosságoknak könyve baronissae Teresiae Viczay. — Egynehány ájtatos könyörgés reg-

geli, estvéli, gyónás előtt és gyónás után. Beniczki Tamás. — Anno 1721: Andrassi: Novum florilegium. — Angusta porta et arcta via. — P. Buceleni: Officina epithetorum. — P. Szerdaheli e S. J.: Colloquium theologicum cum neophyto catholico. — Directorium exercitiorum S. P. Ignatii. — Panis quotidianus spiritualis. — P. Sennyei e S. J.: Examen ordinandorum. — Thesaurus animarum. Precatorius. — Accusata et defensa S. S. Cyrilli et Friderici innocentia Mi. Schendl. — Somnium poëticum M. Schindler. — P. Schoti: Arithmetica practica generalis. — Exercitia idiomate Ungarico sub auspiciis Pongracz Esther impressa, composita vero a quodam Ordinis S. P. P. Er. sacerdote. — Opusculum theologicum sub nomine excell., illmi ac rdmi dni Gabrielis Erdódi eppi Aggriensis. — Passion unsers lieben Herrn Jesu Christi etc. authore R. P. Hippolito. — Schinberger Ord. S. Franc. de observ. strict. — Anno 1722: Epistola paraenetica Gedeonis Forster de necessitate cateheseos. — Hortulus Marianus. — Sacculus distinctionum P. Volfgangi Bossani e S. J. — S. S. Menstruorum liber integer. — Vera Sapientia sive considerationes. — Lelki lilium korona. — Sermones indifferentes pro variis diebus P. F. Andreae Kollenics Ord. S. P. P. Er. — R. D. Vrablanszky: Dubius viator. — Novissima diaeta D. Michaelis Bencsik. — Imád-sághos könyvecske. — Anno 1723: Allocutio panegyrica de S. Ignatio. — P. Avancini: Meditationes. — P. Lessy: Quae fides sit amplectenda. — Palatium regum Ungariae P. Pock S. J. — P. Thurselini: Epitome historiarum. — Imago poëtica M. Novotha e S. J. — Eductus coluber tortuosus idiom. Slavon. auth. A. R. D. Steph. Dubniczay. — Articuli diaetae Poseniensis. — Anno 1724: Sacrum orientis columnen Athanasius P. Joann. Thauer e S. J. — Columna orbis Christiani Joann. Huniades M. Georg Árvai e S. J. — Enchiridion juris utriusque. — A hitnek igaz és csalatkozható reguláiról való munkácska P. Joannis Rajcsáni. — Dialogus azaz egy kárhozatra szállott gazdag test és léleknek siralommal telljes egymással való keserves panaszkodó beszélgetések. — Justi Lipsii: Polit. libri tres de consiliariis et ministris principum. — Directio methodica juris Ungarici authore M. Kitonics. — Propugnaculum reipublicae Christianae religione conditum Ungarorum fortitudine V. saeculis defensum authore P. Antonio Mindszenti e S. J. — Praxis criminalis et cynosura in Corpore Juris. — Microscopium Cassoviensi Predicanti Calviniano etc. auth. rdmo. dno. Máriássy plebano Cassoviensi. — Das Baum des Lebens d. i. syben Fyrtrefflichkeiten des heyl. Messopfers in siben Betrachtungen auf alle Tag der Woche dargestellt ex Bibliotheca Catethetica. — Anno 1725: P. Busenbaum Theologia moralis. — Officium S. Angeli custodis. — Geographia nova veterum locorum regnorumque nominibus et historica synopsi aucta auth. P. Petro Schez e S. J. — Propugnaculum reipublicae Christianae in Ungaria iniquis casibus prodita etc. auth. Antonio Mindszenti e S. J. — Decus Europae seu domus Ursina M. Caroli Peterffy S. J. — Ortus et progressus universitatis Tyrnaviensis P. Emer. Tolvay e S. J. — Tractatus de melioris sortis electione controv. auth. Joan Mathesio. — Rationes XII. de zelo animarum P. Gabr. Kapi e S. J. — Principia. — Pazman: Precatorius Ungaricus. — Panegyricus, qua dum ven. archicap. Strigoniense justa persolveret eminentissimo cardinali de Saxonia archieppo Strig. auth. illmo. ac rdmo. dno. Francisco L. B. de Peterffy canonico Strig. — Zlaty prsten. Precatorius idiom. Bohemico. — Ciceronis epistolae. — Fasciculus miscellaneus seu coniones festivae auth. illmo ac rdmo. dno Stephano Illyés praeposito majori Strig. — Wiederholtes Kurz und Gut, das ist wahrer und khlarer Unterricht den catholischen Glauben zu verthätigen. — Ultimum mundi quadriennium P. Joann Kazi e S. J. — Opuscula catechetica ab anno 1720. usque ad annum praesentem tomuli 7 auth. P. Gabr. Kapi e S. J. — Directoria et calendaria imprimuntur annis singulis. Omnes hi revisae a cancellario universitatis pro tempore existente vel aliis revisoribus a superioribus constitutis juxta morem Societatis et juxta privilegium S. C. Regiaeque Mtis., quod excelso Consilio Ltli. Regio in paribus authenticis humillime praesentatur. — Tyrnaviac, 15 Április 1726. Georgius Rajcsányi collegii et universitatis Tyrnaviensis S. J. rector. — (Kanc. lev. Litterae Consilii anni 1727. nr. 61.)

II. A KASSAI JEZSUITA-NYOMDA 1716—1726 KÖZÖTT ELŐÁLLÍTOTT SAJTÓTERMÉKEINEK JEGYZÉKE.

CATALOGUS LIBRORUM IMPRESSORUM IN TYPOGRAPHIA
ACADEMICA COLLEGII CASSOVIENSIS S. JESU AB ANNO 1716.

1716. Alphabeticus Germanicus 8°. — 1717. Officium de S. S. Sacramento 8°. — Principia Alvari 8°. — Vectigal virtutis M. Zarubal 12°. — 1718. Syntaxis Alvari 8°. — Prosodia ejusdem 8°. — Diarium adolescentis studiosi 12°. — Epistolarum libri 4 Ciceronis 8°. — Manuale sacerdotum 18°. — Tractatus Chiriae 12°. — Canisius 8°. — Coeleste prodigium P. Mindszety 12°. — Fatales Ottomannicae lunae ecclipses M. Franc. Brunovszky 12°. — 1719. Significata 8°. — Formulae variandi 8°. — Precatorius Germanicus P. Guttmann 12°. — Ovidius 8°. — Lelki kincs. Precatorius 18°. — Soproni piros tyukmony 12°. — Guttae ex libethra deliberatae M. Némethy 8°. — 1720. Philosophia naturae genio artis ingenio jucunda P. Thuróczy 12°. — Deliciae eucharisticae 24°. — Duplex clavis aurea 24°. — Petrarcha Ferenc 12°. — Ubi scriptum est 12°. — Prima generis humani philosophia P. Thuróczy 12°. — Coronatae virtutes M. Némethy 12°. — 1721. Canisius 8°. — Cicero parvus 8°. — Facilis descensus averni P. Segnery 12°. — Ars metrica 12°. — Antidotum contra venena P. Szerdahelyi 12°. — Methodus continue loquendi 8°. — Alphabeticus pure Ungaricus 8°. — Calendarium oeconomicum 4°. — Uti társ. Precatorius 12°. — Praesidium spirituale 12°. — Fasti Hungariae M. Kazy 8°. — Imago Hungariae M. Kazy 12°. — 1722. Graeca 8°. — Alphabeticus Latino-Ungaricus 8°. — Religio salvifica P. Szerdahelyi 8°. — Igaz hit. 12°. — Alphabeticus Germanicus 8°. — Rhetorica Suarii. — Lelki Pais. Precatorius 12°. — Tragoedia de Christo patiente 4°. — Chorographia Hungariae urbium 12°. — Fructus hyemalis. Precatorius 8°. — Corona Christi dni. 12°. — Hungaria apostolica M. Benyovszky 12°. — Musae peregrinae M. Imrikovics 8°. — 1723. Principia 8°. — Candidatus rhetoricae P. Juvencii 12°. — Tintinnabulum de novissimis 12°. — Opusculum de vera et falsa religione P. Szerdahelyi 8°. — Hortus divinorum eloquiorum 8°. — Cicero magnus 8°. — Keresztyén tudomány 8°. — Officium de S. S. Eucharistiae sacramento 8°. — Alphabeticus Latino-Ungaricus 8°. — Epitome viri ecclesiastici rdmi. dni. Handler 12°. — Comitiae sapientiae M. Imrikovics 12°. — Sacra fragmenta Parnassi M. Sztankai 12°. — 1724. Collyrium ad curandos oculos M. Szerdahelyi 12°. — Responsum critico-polemicum P. Szerdahelyi 8°. — Pázmány Precatorius 4°. — S. S. Gertrudis et Mechtildis Precatorius 4°. — Magyar Angyalka 12°. — Consolatorium animae P. F. Körmendi Ord. Praed. 12°. — Officium Beatae Virginis 18°. — Officium S. Judae Thadaei 12°. — Magna Ungarorum Domina M. Sztankay 12°. — Bellum ignorantiae M. Riederer 8°. — Flores sacrorum eloquiorum illmi. et rdmi. dni. Foglár 8°. — 1725. Tekintetes tudomány 12°. — Officium S. Isidoris 8°. — Ferculum vitae aeternae illmi. et rdmi. dni. Foglár 8°. — Epitheta 8°. — Epistola sacerdotis de occasionibus perniciosis 12°. — Canisius 8°. — S. Nepomuceni precatorius 18°. — Alphabeticus Slavonicus 8°. — Philippicae sacrae P. Szőrény 12°. — Lelki szemgyógyító P. Szerdahelyi 12°. — Signa ecclesiae P. Rajcsány 12°. — Acta illustrata heroum et herooidum Hungariae M. Árvai 12°. — Epistolae heroum Hungariae M. Kövér 8°. — His accedunt libelli congregationum, calendaria, directoria, orationes panegyricae, funebres, cathalogi, theses, praelectiones, testimonia, oratiunculae, periochae, epistolae, bullae, tabulae Graecae, tabulae pro sacris, modus ministrandi, indulgentiae. — (Kanc. lvt: Litterae consilii anni 1727. nr. 61.) —

III. A POZSONYI ROYER-NYOMDA 1719 ÉS 1726 KÖZÖTT ELŐÁLLÍTOTT SAJTÓTERMÉKEINEK JEGYZÉKE.

Specificatio deren alhier zu Pressburg nach aufgerichter Buchdruckerei in Druck verfertigten Wercken. — Anno 1719. wurde die alhiesige Buchdruckerei aufgericht, der Anfang aber zu dem Drucken gemacht in dem Monath Julio und seynd bis zu End obstehenden Jahrs nachfolgende Werckel verfertigt worden: Nutzbahre auserlessene Frage über den Catechismus P. Canisii von 1. Bogen im 12°. — Vollkommene Beichtlehr 2 Bögen in 12°. — Beichtbüchel oder Bericht von dem heil. Sacrament der Buss und von denen Sünden 2½ Bogen in 12°. — Seeliger Todt oder Gebett zu Gott ½ Bogen in 12°. — Alle censurirt von R. P. Francisco Mayer S. J. rectore alhier. — Anno 1720. — Officium oder Tagzeiten von der reinen unbefleckten Empfängnis Mariae 1 Bogen in 18°. — Seraphisches Bruderschaft-Büchel S. Francisci in hungar. Sprach von 17½ Bogen in 12°. — Unvergänglich Oesterreichisches Tugendhaus oder Leich-Predig, so alhier gehalten worden in der Collegiat-Kirche nach höchst seel. Hinscheiden weil. der Römischen Kayserin Eleonora von 6 Bogen in folio. — Anno 1721. — Passion unsers lieben Herrn Jesu Christi 5 Bogen in 18°. — Das grosse Officium oder Tagzeiten von der allerseeligsten Jungfrauen und Mutter Gottes Maria 5½ Bogen in 12°. — Bruderschaft-Büchel des Scapulirs der allerheiligsten Dreyfaltigkeit von Erlösung der gefangenen Christen von 8½ Bogen in 12°. — Alle von obgedachten R. P. rectore censurirt. — Anno 1722. — Auslegung christcatholischer Kirchen-Lehr 12 Bogen in 8°. — Ein bömisches Gebettbüchel von A. R. P. Uzeroczy canonico alhier 9 Bogen in 12°. — Leben des heil. Francisci Serafici in hungarisch Sprach 56 Bogen in 4°. — Laurentii Scupoli lelki viadalma hungar. Büchel 19½ Bogen in 8°. — Lob. Red von dem heilig. Johann von Nepomuck 2½ Bogen in 4°. — Alle von R. P. Andrea Horváth S. J. rectore alhier censurirt. — Anno 1723. — Pressburger Calvariën-Büchel 16 Bogen in 8°. — Hungarisch Feyertag-Predigt von R. P. Sigismundo Csuzy Pauliner in Maria Thai 104½ Bogen in 4°. — Von obigen R. P. rectore censurirt. — Anno 1724. — Desertum asceticum terra desiderabili 26½ Bogen in 4°. — Sonntag Predigt in hungar. Sprach von obigen R. P. Csuzy 86 Bogen in 4°. — Kinderlehr-Buch is hungar. Sprach von erstgemelten Patre 106 Bogen in 4°. — Von obgemelten R. P. rectore censurirt. — Anno 1725. — Sonntag-Predigt in hungar. Sprach von oftgemelten R. P. Csuzy 104½ Bogen in 4°. — Andächtige Übung vor die arme Seelen in Fegfeuer 3 Bogen in 12°. — St. Johann Nepomuceni Büchel 8 Bogen in 12°. — Pressburger Andachts Eyfer zu dem heyligen Joseph 2 Bogen 12°. — Paradigma deliciarum Dei. Gebett-Büchel 5½ Bogen in 18°. — Kurtze Beweisung der wahrhaftigen angekommenen Messia 2½ Bogen in 8°. — Tractatus pacis et commercii inter Suam Caesaream et Catholicam Maiestatem etc. et inter Suam Regiam Catholicam Maiestatem Hispan. 4 Bogen in 4°. — Leich-Predig Ihrer Excell. Gr. Adam v. Kollonicz etc. 4 Bogen in folio. — Von R. P. Francisco Kiris S. J. rectore alhier censurirt. — Johann Paul Royer Burger und Buchdrucker zu Pressburg. — (Htan. lvt: Litterae 1726. március 11. Pozsony.)

IV. A LŐCSEI NYOMDA 1722—1726 KÖZÖTT ELŐÁLLÍTOTT SAJTÓTERMÉKEINEK JEGYZÉKE.

CATALOGUS LIBRORUM CUM CENSURA R. R. D. D. P. P. SOCIETATIS
JESU IN TYPOGRAPHIA LEUTSCHOVIENSI AB ANNO 1722. AD
ANNUM 1726. USQUE IMPRESSORUM.

1722. Joh. Am. Comenii Vestibulum 4 linguarum in 8°. — Vestibulum Latino-Hungaricum majus in 8°. — J. A. Comenii Vestibulum Latino-Hungaricum minus in 8°. — Joh. Rhenii Donatus Latino-Bohemicus in 8°. — Ejusdem Donatus Latino-Germanicus in 8°. — Ejusdem Donatus Latino-Hungaricus in 8°. —

Praecepta morum in 8°. — 1723. J. A. Comenii *Sensualium pictus 4 linguarum* in 8°. inchoatus. — *Abecedarium Bohemicum* in 8°. — 1724. Joh. Am. Comenii *Janua Latino-Hungarica* in 8°. — Joh. Am. Comenii *Orbis 4 linguarum partium impressus* sed non continuatus. — 1725. C. Dieterici *Institutionum rhetoricarum sciagraphia metro concepta* in 8°. — Joh. Jonii *Commentatio historico-juridica de origine et progressu juris Hunno-Hungarici* in 4° (titulus et dedicatio restat). — *Obzwaslstni pismo swateho reci* in 8°. — *Prima legendi elementa Latino-Bohemica* in 8°. — *Annua calendaria Hungarica, Germanica et Bohemica*. — *Abecedarium Latino-Hungaricum* in 8°. — *Specificatio librorum, qui pro revisione quidem exhibit, quorum impressio autem ob cassationem vel mutationem certarum rerum vel vocum in illis aut recusatam subscriptionem hucusque intermissa*:

Ogiri modlitby a pisme in 24° (1721). — *Dicséreték és soltárok* in 12° (1721). — *Catechesis minor Lutheri Latine et Germanice* in 8° (1721). — *Neu eingerichter ABC-Büchlein Latein und Deutsch* (1721). — *Enchiridion oder kleiner Katechismus M. Lutheri* (1721). — *Perlička aneb modlitby pobozne* in 24° (1725). — *Cantionale Bohemicum Georgii Tranoczy* (1721). — *Catechismus Bohemicus Lutheri* in 12°. — *Catechismus Latino-Bohemicus Lutheri* in 8° (1721). — (Kanc. lvt: *Litterae Consilii anni 1726. nr. 179*).

V. A BUDAI LANDERER—NOTTENSTEIN NYOMDA KÖNYVJEGYZÉKE 1734-BÓL.

CATALOGUS LIBRORUM IN TYPOGRAPHIA BUDENSIS APUD JOANNEM GEORGIUM NOTTENSTEIN REPERIBILIMUM.

LIBRI LATINI:

Alphabeticus liber Latino-Illyricus 8° = 6 den. — *Alphabeticus liber Latino-Ungaricus* 8° = 3 den. — *Alphabeticus liber pure Illyricus* 8° = 3 den. — *Alphabeticus liber pure Ungaricus* 8° = 2 den. — *Beniczki: Clavis coeli* 8° = 5 den. — *Canisius Latino-Ungaricus* 8° = 6 den. — *Canisius Latino Germanicus* 8° = 6 den. — *Cicero parvus* 8° = 6 den. — *Comparationes* 8° = 3 den. — *Colloquia Latino-Ungarico-Germanica* 8° = 5 den. — *Evangelium Ioannis, Benedictiones et Daemonis Flagellum. Cuiuslibet libra* = 25 den. — *Graetserius parvus* 8° = 10 den. — *Legum Sodalitatis (12°)* libra = 40 den. — *Orator catholicus auctore Adalberto Sztrakos* 12° = 10 den. — *Poësis seu liber 3. Emmanuelis* 8° = 6 den. — *Principia Latino-Germanica* 8° = 10 den. — *Principia Latino-Ungarico-Germanica* 8° = 10 den. — *Principia Latino-Ungarico-Slavonica* 8° = 10 den. — *Syllabus vocabulorum Ungarice, Latine et Germanice* 8° = 6 den. — *Syllabus vocabulorum Germanice et Latine* 8° = 6 den. — *Syllabus vocabulorum Latine, Ungarice et Germanice* 8° = 6 den. — *Syntaxis liber secundus* 8° = 7 den. — *Thermographia Budensis* 4° = 15 den.

LIBRI UNGARICI:

Argirus históriája 8° = 3 den. — *Apollonius chronicája* 8° = 3 den. — *Balassa Bálint* 24° = 13 den. — *Barabala. Libra* = 40 den. — *Cisio* 8° = 10 den. — *Chariclia* 8° = 10 den. — *Evangelium figurákkal* 12° = 10 den. — *Két gyümölcsöző olajfák, azaz Szt. Ferenc, Szt. Antal congreg. regulái* 8° = 25 den. — *Kemény János* 8° = 13 den. — *Köröszthöz vezető út képekkel* = 17 den. — *Köröszthöz vezető út a kisebb, képek nélkül* 12° = 5 den. — *Lelki fegyverház* 4° = 40 den. — *Lelki kincs* 32° = 6 den. — *Liliom kert* 8° = 20 den. — *Murányi Venus* 8° = 10 den. — *Mária Magdolnárúl* 8° = 3 den. — *Missionarius énekes könyvecske* 12° = 5 den. — *Stilfrid históriája* 8° = 5 den. — *Salamon históriája* 8° = 5 den. — *Tükör, melyből asszonyok erkölcsé kinéz* 8° = 4 den. — *Tragoediae* 8° = 5 den. — *Tangredus históriája* 8° = 2 den. — *Trója város históriája* 8° = 5 den. — *Tsengetyű* 8° = 5 den. — *Tholdi Miklós. Libra* = 40 den. — *Tékozló* 8° = 3 den. — *Útitárs képekkel* 24° = 13 den.

LIBRI GERMANICI:

ABC Täferl. Das Buch = 25 den. — ABC Büchl = 3 den. — ABC Büchl, doppelte = 6 den. — Allerhand Rosoli-Zettul. Das Buch = 40 den. — Allerhand Geist- und Weltliche Lieder. Das Buch = 20 den. — Allerhand Vers und Haussegen. Das Buch = 20 den. — Baum-Gärtl mit neuen Druck 18° = 10 den. — Beschreibung der königl. freyen Haupt- und Residentz-Stadt Ofen 8° = 10 den. — Catechismus samt Frag-Büchl = 4 den. — Creutz-Weeg mit 14 Station-Bilder 12° = 17 den. — Creutz-Weeg der kleine, ohne Bilder 12° = 5 den. — Crackauer Calender in 4° = 10 den. — Calender in 16° = 5 den. — Calender in 32° à 1 Kr. das Stuck. — Calender für Bauern à 1 Kr. — Calender an die Wand à 1 Kr. — Evangeli, einfache 16° = 12 den. — Evangeli, doppelte 16° = 18 den. — Evangelischer Wetter-Hahn, das ist ungleiche Reden Martini Lutheri von den vornehmsten Articulu christlicher Religion = 15 den. — Himmlischer Gnaden- und Lieben-Honig, Mess-, Beicht- und Communion-Gebetter in 16° = 12 den. — Kunst gottseelig zu leben in 12° = 5 den. — Kern aller Gebetter in 12° = 15 den. — Ministrier-Büchl. Das Buch = 25 den.

GÁRDONYI ALBERT.

A KORMÁNYZAT SAJTÓPOLITIKÁJA ÉS A MAGYAR HÍRLAPOK A XVIII. SZÁZAD FORDULÓJÁN.

Ha a kormányzati tényezők sajtópolitikai felfogását a magyar hírlapírás első századának utolsó évtizedeiben vizsgáljuk, néhány hírlaptörténeti tényt állandóan szem előtt kell tartanunk. Így azt, hogy a XVIII. század hírlapírása nagyrészt referáló jellegű, sőt nálunk még a XIX. század első évtizedeiben is ez a helyzet. A hírlapíró feladata ebben a korban a krónikásé, hozzátoldás és egyéni véleménynyilvánítás nélkül közli az eseményeket. Hogy a XVIII. század első nagyobb részében mindenütt, a Rajnától keletre pedig az egész évszázadon át ez volt az általános felfogás a helyes újságírásról, azt EMIL LÖBL, az újságírás elméletének egyik kitűnő kidolgozója fejtegeti meggyőzően és illusztrálja szép példákkal.¹ Ezzel a programmal indítja COTTA az *Allgemeine Zeitung*ot és céltudatosan távoltart minden szubjektív hangot a korában igen nagy tekintélynek örvendő lapjától, mert ez a kötelező, ez az előkelő hang. Ugyanilyen szellemben ír 1795-ben KONRAD BARTSCH, a *Wiener Zeitung* szerkesztője, egyik felettes hatóságához intézett iratában: „...az újság feladata, hogy tényekkel beszéljen és az azokból folyó gondolatokat az olvasóra kell bízni, különösen pedig a *Wiener Zeitung*nak, melynek mint szabadalmazott ügynevezett udvari újságnak mindenkor meg kell őriznie a komoly, emelkedett hangnemet“...²

Ugyanezt tapasztalhatjuk a magyar újságírás terén is. Ha GÖRÖG DEMETER és KERÉKES SÁMUEL szerkesztésében Bécsben megjelent *Hadi és Más Nevezetes Történetek* és az ugyancsak bécsi, SZACSVAY SÁNDOR szerkesztette *Magyar Kurir* párhuzamos évfolya-

¹ LÖBL EMIL: Kultur und Presse. Leipzig. 1903. 50—52. l.

² Zur Geschichte der kaiserlichen Wiener Zeitung. Wien, 1903. ... „weil eine Zeitung doch eigentlich nur bestimmt ist, durch Tatsachen zu sprechen, und die daraus sich ergebenden Betrachtungen dem Leser überlassen muss, die Wien[er] Zeit[ung] insbesondere aber, als eine autorisierte, und sogenannte Hofzeitung, immer einen ernsten, hohen Ton beibehalten soll...“ 94. l.

mait összevetjük, az utóbbiban lényegesen több állásfoglalásra és egyéni véleménynyilvánításra lelünk, mint GÖRÖG és KERESKES lapjában. Hogy a két hírlap közül azonban a kortársak a komolyabb újságnak a *Hadi és Más Nevezetes Történeteket* tekintették, kiderül a lapok cenzorának, SZEKERES ATANÁZNAK egyik felterjesztéséből, mely szerint ennek a lapnak 800 majdnem kizárólag rendi, míg a Magyar Kurirnak 1200 mindenféle rendű és rangú előfizetője volt.³

Természetes, hogy ez a hírközlő újságírás ismeretterjesztő közleményeivel magában is nagyjelentőségű, a hírek kiválasztása és összeállításra nem egy esetben a szélesebb társadalmi rétegek gondolkodásának kialakításában nem jelentéktelen tényező; nyitott ablaknak nevezi SZEKFI GYULA RÁTH MÁTYÁS pozsonyi *Magyar Hírmondóját*, „melyen keresztül Nyugatnak változatos és már haladottabb életét szemlélhette a magyar... már a pusztaság tények közlése is kellett, hogy az itthoni mozdulatlan barokk-rendű világban nyugtalanítólag hasson“.⁴

Milyen volt a hatóságok állásfoglalása ezzel a referáló hírlapírással szemben? A XVIII. század utolsó évtizedéig meglehetősen közömbös. Az újságok, mint minden nyomtatvány, cenzúrának volt alávetve, kiadásuk II. JÓZSEF koráig kiváltságlevélhez volt kötve, az előfizetők száma pedig csekély volt. Így például a *Pressburger Zeitung* 1779-ben 50 előfizetőt számlált.⁵ Különösebb gondot és figyelmet a nyomtatványoknak ez a fajta a század utolsó évtizedéig nem vont magára. II. JÓZSEF cenzúrarendelete emlékezik meg először külön a hírlapok cenzúrájáról a következő rövid megjegyzéssel: „Ami a hirdetéseket, újságokat, imádságokat stb. illeti, ezek az egyes országos hatóságok mellett fennálló, cenzúrai ügyekben referáló tanács által csak rövid úton vizsgálандók meg.“⁶ Tartalmilag a cenzúrarendelet egyéb pontjai vonatkoznak az újságokra is. Az instrukció pedig mint számtalan méltatásából ismeretes, a maga korában nagyon szabad szellemű volt.⁷ Csupán az erkölcsetlen, istentelen, lázító és a katolikus vallás alaptanait támadó műve-

³ Orsz. Levéltár, Privatbibl. fasc. 30. 6. lev.

⁴ HÓMAN—SZEKFI: Magyar történet. 2. kiad. Bp., 1936. 5. köt. 20. l.

⁵ FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. 15. l.

⁶ BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. 108. l.

⁷ WALDAPFEL JÓZSEF: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Budapest, 1935., bőven méltatja a rendelet jelentőségét. 29—32. l.

ket volt szabad eltiltani, — meg kellett engedni azonban a jogos és tisztességes hangú kritikát.

Ezzel tulajdonképpen már reá is tértünk a második szem előtt tartandó hírlaptörténeti adottságnak, az előzetes cenzúrának tárgyalására. Hírlaptörténeti irodalmunk egy része úgy fogja fel a cenzúrát, mint újságjaink fejlődésének, híryanaguk kiépítésének legfőbb akadályát. FERENCZY JÓZSEF például méltatlankodva említi fel, hogy a bécsi *Magyar Hírmondó* szerkesztőjét komolyan megintették, mert hadtestek áthelyezéséről hírt adott, „hogy olvasói tudhassák, hol-merre vannak hozzátartozóik”.⁸ Azt hiszem, mindenki egyetért abban, hogy ilyen természetű híradásokért a legteljesebb sajtószabadság idején is valamilyen formában felelnie kell az újságírónak. A híryanag különböző szempontok szerint történő korlátozása minden korban előfordul. Ugyancsak téves az a beállítást is, mintha olvasót és újságírót, a rendeket és az egész nemzetet az a kívánság hatotta volna át, hogy a cenzúrát eltöröljék. Az előzetes cenzúrát e korban mindenki természetesnek találta és eltörlésére igen-igen kevesen gondoltak. A kilencvenes években sokat emlegetett sajtószabadság a kor terminológiájában alkotmányosan rendezett cenzúrát jelentett,⁹ és az országgyűlés is a cenzúra törvényes szabályozását vette fel megoldandó feladatai sorába.¹⁰ A cenzúra a szellemi élet irányításának tekintélyes eszköze és a kormányzat ezen keresztül igyekezett a hírlapokat saját elgondolásainak megfelelően formálni. A cenzúrai utasítások meghatározóinak és végrehajtóinak elgondolásait tükrözi szükségszerűen a kor szellemi élete és így az újságírás is. II. JÓZSEF korában a szabadabb szellemben kezelt cenzúra, a kizárólagos privilégiumok megszüntetése és a könnyen kiadott lapengedélyek mellett megelégnékül a magyar és magyarországi újságok hangja. Különösen SZACSVAY SÁNDOR, előbb a pozsonyi *Magyar Hírmondó*, majd a *Magyar Kurir* szerkesztője az, aki híradásaiban feladja a hagyományos, száraz

⁸ I. m. 47. l.

⁹ SASHEGYI OSZKÁR: A német felvilágosodás és a magyar cenzúra. Budapest, 1938. 23. l.

¹⁰ MÁLYUSZ ELEMÉR: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. 1792. nov. 19-i levelében a nádor a következőket írja bátyjának, Ferenc királynak: „Wir werden heute die Ausarbeitung über Pressfreiheit und Büchercensur aufnehmen, wo sehr viel disputirt werden wird. Da aber der gescheiterte Theil, der auf eine gemässigte aber wachsamer Censur anträgt, über denjenigen überwieget, der gar alles frei haben will, so hoffe ich, wird alles gut ausfallen.“ 567—568. l.

referáló hangot és eleven tollal, határozott újságírói kvalitásokról tanúskodó stílusban lelkesedik a felvilágosodásért, a vallási türedelemért, a francia alkotmányért, majd a kilencvenes évek nemzeti megmozdulásáért és hazai tudományos és művelődési mozgalmakért. A francia forradalom eseményeit jól-rosszul leplezett szimpátiával bőven tárgyalja. A magyarországi lapok között e hangnem alkalmazásában a vezető helyet SPIELBERG PÁL latin újságja, az *Ephemerides Budenses* töltötte be.¹¹

Az újságírásnak ez a szabadabb hangja, de főleg a francia forradalom eseményeiről adott bőséges híradások magukra vonták a kormányzat figyelmét és még a II. JÓZSEF halála után rövidesen kiadott, a cenzúrát szigorító rendelet megjelenése előtt¹² a kancellária a bécsi magyar újságok cenzora számára utasítást dolgoz ki.

Az instrukció szerint 1. Az újságok csak olyan híreket tartalmazhatnak, melyeket mindenki tudhat, kerülni kell mindent, ami bizalmatlanságot, félelmet, gyanakvást kelthet. Kiváltképen tilos az újságírónak a híreket egyéni véleménynyilvánításaival kísérni, mert ez a közönségben, de kivált az egyszerűbb emberekben kedvezőtlen hatást kelthet. 2. A belföldi hírekben kerüljék mindazt, ami a kormány intézkedéseit a közönség szemében kisebbsíthetné, az engedelmességre káros hatással lehetne és csökkenthetné az uralkodó személye iránti tiszteletet. 3. Semmilyen közlemény, mely ellenállásra, nyugtalanságra, lázadásra vezethetne, meg nem tűrhető. Ilyen események nagy óvatossággal kezelendők a parasztság miatt. 4. Az országgyűlésről semmit sem szabad elszövegni, de főleg ne merjen az újságíró arról elmélkedni. A feltűnést keltő beszédek ne közöljék, a közölhető beszédek szövegét az országgyűlési naplóból merítsék. 5. Az államvallást sértő híradást közölni nem szabad, általában pedig kerülni kell mindent, ami a felekezetek közötti ellentéteket szítja, törlendő minden kifejezés, mely más nemzetiségekkel szemben megvetést, vagy csak idegenkedést fejez ki. 6. Más országok forradalmairól, de kiváltképen a németalföldi zavargásokról csak a *Wiener Zeitung* híreit szabad közölni. Az 1790. augusztus 21-én kelt rezolúció még megtoldja a szabályzatot azzal, hogy az újságíró, aki cenzúrázatlan mellékletet ad lapjához, a lap kiadási jogát elveszíti.¹³

¹¹ Az újságok franciaországi híreiről ld. ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1924, 100—110. l.

¹² SASHEGYI i. m. 10. l.

¹³ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790 : 2513, Orsz. Levéltár, Kanc. 1790 : 11.224. A magyarországi hírlapok számára kiadatott Helytt. 1791 : 15.291.

Az instrukció keletkezéstörténete magában véve is adalék a hírlapok hangjának irányításához. A bécsi magyar újságok cenzúráját a magyar kancellária látta el, nevezetesen PÁSZTHORY tanácsos, az irodalmi ügyek referense. A németalföldi eseményekről közölt hírek az államtanács véleménye szerint nem voltak elég szigorúan megválogatva, amiért a cenzort tették felelőssé. A kancellária válaszában védelmezte PÁSZTHORYT, mire IZDENCZY, az államtanács magyar ügyeinek referense votumához mellékelte a *Magyar Kurir* 1790. március 23-i számát, azon állításának bizonyítására, hogy a magyar újságokban olyan tárgyakról írhatnak, melyek közlése nem közömbös. A szám kifogásolt közleménye egy költemény: „Eggy igaz Magyarországi Hazafinak Társaihoz való Intései“, melynek már kezdő sorai érthetővé teszik, hogy PÁSZTHORYT az államtanácsosok votumai nyíltan vagy burkoltan a nemesi mozgalommal való szimpátiával vádolják:

„Magyar! hajnal hasad; de meg nem virradt még:
Hát estvig ki tudja, millyen lezzen az Ég!
Sok napnak víg vólt már hajnala 's felkölte,
Nyugtáig azonban fok keferút tölte.“^{13a}

EGER államtanácsos SZEKERES ATANÁZT, a Studienhofkommissio magyar cenzorát ajánlotta lapjaink cenzori tisztére, mint aki minden pártszellemnek gyanúja felett áll. A királyi rezolúció augusztus 4-én ki is nevezte őt a magyar újságok cenzorává és megbízta a kancelláriát, hogy számára utasítást dolgozzon ki.¹⁴

Az így keletkezett cenzúrautasítás egészében igen szigorú, erősen megköti az újságok külföldi híradásait, azzal, hogy a forradalmakról csak a *Wiener Zeitung* nyomán írhatnak, míg eddig a Bécsben engedélyezett külföldi lapok híreit közölhették. Másrészt kimondja azt az elvet, hogy az újságíró referáljon az eseményekről, de egyéni véleményt ne nyilvánítson. Ez az újra és újra kifejezett szabály azonban, azután, hogy II. JÓZSEF sajtórendelete majd egy évtizedig megengedte a kritikát — legalább a kilencvenes évek elején —, csak pium desiderium maradt.¹⁵

Legszembeötlőbb, hogy maguk a kormányzati tényezők sem gondolkodtak az évtized kezdetén egységesen ebben a kérdésben. Például magának az instrukciónak tárgyalásakor EGER államtanácsos votuma szerint, nem lehet az újságíróknak megtiltani a hírek

^{13a} Magyar Kurir 1790. I. köt. 342. l.

¹⁴ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790:777, 2286.

¹⁵ Ld. ECKHARDT i. munkájában felsorolt példákat.

magyarozását azzal az indokolással, hogy az a közönség alsóbb rétegeiben kedvezőtlen hatást kelthet. Hiszen a káros hatást nem azért gyakorolják, mert ezek az újságíró elmékedései. Ezeknek önmagukban véve kedvező hatásuk is lehetne és akkor kár volna azokat eltiltani. Szerinte minden törlendő, legyen az az újságíró véleménynyilvánítása vagy maga a hír, ami rossz következményekkel járhat. HATZFELD, az államtanács elnöke, még a hírközlő újságírás híve és az instrukció szellemével egyetértve, EGER votumára a következő megjegyzést teszi: „Az újságírók észrevételei nem szükségesek, az ő feladatuk a hírek elbeszélése és nem megítélésük.”¹⁶

EGER javaslatát nem tette magáévá a királyi rezolúció, mégis érdekes dokumentum, hogy 1790-ben az államtanács egyik tagja felveti a gondolatot, hogy az újságírónak az eseményekhez fűzött elmékedései hasznos szolgálatot is tehetnek. Javaslátának hangja megelőzi korát, szellemében erősen emlékeztet az 1810. évi osztrák cenzúrai utasítás sokat idézett mondatára: „Kein Lichtstrahl, er komme, woher er wolle, soll in Hinkunft unbeachtet und unerkannt in der Monarchie bleiben...”¹⁷

Két évvel később gróf SAUER, az alsóausztriai tartomány elnöke 1792. február 24-i felterjesztésében jelentést tesz a magyar újságokról. Szerinte a *Magyar Hírmondó* írói szerény és értelmes emberek, akik semmi tekintetben sem kifogásolhatók, hacsak abban nem, hogy lapjaik igen passzívak és az ország hasznos intézményeiről, az uralkodó atyai gondoskodásáról semmit, vagy csak igen felületesen írnak. A magyar lapokkal kedvező hatást lehetne elérni, ha azok cenzúráját a magyar vagy erdélyi kancellária egy olyan tisztviselőjére bíznák, aki a magyar nyelvben tökéletesen járatos és az uralkodó iránt odaadó buzgalommal viseltetik. Ez elátná az újságírókat baráti tanácsaival és lassan, észrevétlenül rávezetné őket, hogy a közjó érdekében történő legmagasabb intézkedéseket a közönségnek megfelelően közhírré tegyék.¹⁸ SAUER

¹⁶ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790 : 2513. „Die Ammerkungen des Zeitungschreibers sind so notwendig nicht, ihre Sache ist Neuigkeiten zu erzählen, nicht zu beurtheilen.“

¹⁷ WIESNER ADOLF: Denkwürdigkeiten der oesterreichischen Zensur vom Zeitalter der Reformation bis auf die Gegenwart. Stuttgart, 1847. 213. l.

¹⁸ Orsz. Levéltár, Privatbibliothek fasc. 30. „Meiner unvorgreiflichen Meinung nach dürfte vielleicht diesen Zeitungen eine nützliche Wendung gegeben werden, wenn Eure Majestät... für dienlich erachten sollten sie der Zensur eines der hungarischen Sprache vollkommen mächtigen, seinem Landesfürsten mit Eifer

javaslatából ismét más hang szól. Figyelembe veszi az újság publicitását a közvélemény kedvező befolyásolására a belpolitikai hírek terén és híradásaitól azt várja, hogy a kormányzat intézkedéseit megfelelő beállítással népszerűsítsék.

Ugyanebben az évben KOLOWRAT LIPÓT, az osztrák-cseh kancellár egy Magyarországot is érintő királyi rezolúciót közöl a magyar kancellárral. Az előiratban KOLOWRATnak az örökös tartományok sajtójára vonatkozó javaslatát olvashatjuk, mely szerint az újságírókat buzdítani kellene, hogy „a szabadságról és hasonló agyrémekről szóló hangzatos szavaltatok helyett a forradalom következményeit valódi borzalmas alakjukban bemutassák”.¹⁹

A következő évben már az uralkodó kézjegyében olvashatjuk az alábbiakat: „A már fennálló rendeletek értelmében gondosan őrködjének azon, hogy a belföldi újságírók lapjaikban semmi olyant ne említsenek, ami kedvező színben tüntetné fel a francia forradalmat; annál helyesebb volna azonban, ha kéz alatt újságírókat és tudósokat, az örökös tartományokban és azokon kívül, megfelelő jutalmazás biztosítása mellett arra buzdítanának, hogy illendő alkalommal a francia forradalom káros következményeit élénk ábrázolásban bemutassák és ezeket a közleményeket népszerű, mindenkitől könnyen elérhető stílusba öltöztessék.”²⁰

Azt hihetnők, hogy ilyen megnyilatkozások után már csak egy lépés kell a kormány szolgálatában álló sajtó életrehívásához,

ergebenen, bei der hungarischen oder siebenbürgischen Kanzley angestellten Beamten zu unterwerfen, der die Verfasser nach und nach durch seinen freundschaftlichen Rath dahin bringen könnte, das sie selbst unvermerkt zur Verbreitung der für das allgemeine Beste so wohlthätigen landesfürstlichen Anordnungen die Hände bieten.“ 559. lev.

¹⁹ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1792 : 5433. Orsz. Levéltár, Kanc. 1792: 14.815. „... statt allen den schallreichen Declamationen von Freiheit und dergleichen Hirngespinsten die Folgen der Revolution in ihrer wahren, grässlichen Gestalt zu zeigen“.

²⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1793 : 1818, 2607. „... So wie es bereits angeordnet ist, sorgfältig darob gewacht werde, dass von den inländischen Zeitungsschreibern in ihren Zeitungsblättern nichts erwähnt werde, was eine vortheilhafte Beziehung auf die französische Revolution hat; wohl aber würde gut geschehen, wenn unter der Hand, sowohl Zeitungsschreiber, als auch Gelehrte in und ausser den Erblanden durch Zusicherung einer angemessenen Belohnung aufgemuntert werden würden die üblen Folgen der französischen Revolution bei schicksamer Gelegenheit lebhaft darzustellen, und besonders solche in eine populäre, jedermann leicht fassliche Schreibart einzukleiden.“ Kolowrathoz intézett, 1793. január 30-án kelt uralkodói kézjegy, közölve az összes tartományok országos hatóságival. A február 9-én kelt dekrétumot idézi ZENKER ERNST VIKTOR: Geschichte der Wiener Journalistik. Wien—Leipzig, 1892. 90. l.

pedig addig még hosszú évtizedek telnek el. A kormányzat, ha egyes esetekben igénybe is veszi a hírlapok publicitását, magatartása az újságokkal szemben negatív. Így a *Wiener Zeitung* 1799-ben felmerült reformtervezetét sem fogadják el, minthogy ZENKER szerint a kormányzat szinte legyőzhetetlenül irtózott attól, hogy egy újságot a közönség felé mintegy szócsőként felhasználjon.²¹ Sőt a kilencvenes évek elején inkább veszedelmes eszközt láttak a hírlapokban, főként a tartományok, de elsősorban a rendi mozgalom idejét élő Magyarország nyelvén megjelenőkben. Így II. LIPÓT két alkalommal is — 1791. július 26-án és 1792. február 14-én — kézjegyet intéz a magyar kancellárhoz a magyar újságok tartalmának gondos megválogatása tárgyában.²²

A hírlapok kérdésének tárgyalásaiban újra meg újra visszatér az az aggodalom, hogy a magyar lapok az alsóbb néposztályok, így a magyar parasztok kezébe kerülhetnek. Már az 1790-es hírlapcenzúrai utasítás is két helyen visszatér erre a kérdésre. SÁNDOR LIPÓT nádor ismételten foglalkozik a magyar újságok ügyével. 1792. november 19-én kelt FERENC királyhoz intézett levelében megemlíti, hogy helyes gondolkozású emberektől számos panaszt hall a két Bécsben megjelenő magyar újság ellen. Ezek franciaországi híreket közölnek és azokról elmélkednek is. Minthogy a lapok minden parasztnak kezébe juthatnak, akik ezeket mohón olvassák, ennek káros következményei lehetnek, s ezért a lapok külföldi híreinek eltiltását javasolja.²³ Majd 1795. április 16-án a királyhoz intézett memorandumában felhívja az uralkodó figyelmét, hogy az országszerte terjesztett magyar újságok károsaknak tekintendők, mert azok a franciaországi eseményeket, sőt az ott mondott, a népre csábítóan ható beszédeket is közlik, a falusi jegyzők pedig a parasztnak felolvassák az újságokat.²⁴ Memorandumának további részében, javaslatai között újra visszatér erre a kérdésre és azt indítványozza, hogyha nem is tiltják el a magyar újságok megjelenését, utasítsák bizalmasan a kancelláriát, hogy a lapokban csak ártalmatlan belföldi híreket vagy gazdasági közle-

²¹ Zur Geschichte der Wiener Zeitung, 20. l.

²² Orsz. Levéltár, Kanc. 1791 : 9862, 1792 : 1781. Az elsőre a kancellária közli a helytartótanáccsal a bécsi magyar újságok cenzúrai utasításait. Az utóbbinak szövegét közzétette MÁLYUSZ i. m. 82. l.

²³ MÁLYUSZ i. m. 568. l.

²⁴ MÁLYUSZ i. m. 828. l.

ményeket engedélyezzenek. Ezzel az újságok elvesztenék olvasóik érdeklődését és előreláthatólag megszűnnének.²⁵

Ezt a mereven negatív álláspontot, melyet SÁNDOR LIPÓT javaslatában tapasztalunk, nem vezette valami különleges, éppen csak a magyar újságok ellen irányuló elnyomatási szándék, bár ezek tevékenységét a Martinovics-féle összeesküvés idején különleges aggodalommal szemlélték. Ez volt az álláspont akkor minden, a nép kezén forgó nyomtatvánnyal szemben. Olyan csodálatosan egybehangzó, egyforma terminológiával kifejezett javaslatokkal találkozunk, mintha azokat egymásról írták volna le. Így 1792-ben gróf WALLIS, a haditanács elnöke kifogásolja a *Wiener Blättchen* című népies újság egyik-másik hírét, főképen azért, mert a lap olcsósága miatt igen elterjedt. EGER államtanácsos szerint a kormány rendelje el a lapok cenzorainak, hogy a bármely szempontból kifogásolható, megütközést keltő híreket, ha azok mégannyiszor is megjelentek engedélyezett külföldi lapokban, töröljék. Ezek a lapok így hamarosan elvesztik vonzóerejüket és minden különleges intézkedés nélkül megszűnnek.²⁶

Az egyszerűbb néposztályok újságolvasása soká foglalkoztatta a kormányzatot. 1801-ben JÓZSEF nádor is megemlíti az újságolvasó parasztok kérdését az ország hangulatáról szóló előadásában. Szerinte azzal, hogy a falusi korcsmákban az újságokat felolvassák a parasztoknak, azok tanultabbak és gondolkodóbbak lettek, számos olyan fogalmat tettek magukévá, melyekről azelőtt sejtelmük sem volt. Éppen azért az ország nyelvén megjelenő lapok cenzúrájánál különös gondot kell fordítani arra, hogy ártalmas eszmékről olyan módon ne írjanak, hogy azok a parasztokra vonzóerőt gyakorolhassanak. Az előadás egyik véleményezője, KÁROLY főherceg, a haditanács elnöke azt javasolja, hogy egy gazdasági folyóirat alapításával a parasztokat politikai vitatkozások helyett hasznos olvasmányokra lehetne szoktatni.²⁷

A magyar lapokról nemcsak a legmagasabb helyek és hatóságok gondolkodtak így. 1797. augusztus 29-én ZOMBORY ISTVÁN kisvárdai lakos él panasszal a bécsi magyar újságok ellen. Ezek szerinte több kárt, mint hasznót okoznak, mert vitatkozásra adnak alkalmat a háborúról, felvilágosodásról. Ha a lapok hetenként két-

²⁵ MÁLYUSZ i. m. 848. l.

²⁶ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1792 : 4366.

²⁷ DOMANOVSKY SÁNDOR: József nádor iratai. Budapest, 1925. I. köt. 405., 416. l.

szer megérkeznek, 5—6, néha 10—12 személy is összegyűlik, olvassák az újságot és mint a panasztevő észrevette, kiabálás és vitatkozás között vallásellenes dolgokról beszélnek és felvilágosítottaknak vallják magukat. Parasztokat is hívnak maguk közé s ezek hajlandóságát a naplopásra és sorsukkal való elégedetlenségre növelik.²⁸

A magyar és magyarországi hírlapok híreit mindezek ellenére sem tiltották be. Kancelláriánk minden ilyen esetben a magyar újságok pártját fogta és hol azzal az indokolással, hogy kínos feltűnést kelthetne, ha a magyar újságokban nem szabadna azt közölni, ami egyéb tartományokban megjelenhet és ez ellen az újságírók jogos panasszal élhetnek, hol pedig annak kifejtésével, hogy Magyarországon oly sokan tartanak külföldi lapokat, melyekből a közönség szélesebb rétegei válogatás nélkül és sokkal kedvezőtlenebb beállításban értesülnének a külföldi eseményekről, sikerült elérnie, hogy előbb a *Wiener Zeitung*, majd általában a Bécsben megjelenő lapok, végül a forradalmi események előrehaladásával újra csak a *Wiener Zeitung* külföldi híreinek közlését megengedték azzal a megszorítással, hogy a cenzor belátása szerint még ezekből is törölhet.²⁹ Hogy pedig a közönség kíváncsiságát ne igazsáksá, a kancellária megtiltja az újságoknak, hogy a cenzúrától törölt hírek helyét üresen hagyják.³⁰

Az újságok iránt tanúsított nagy érdeklődés praktikus következményeként könyvelhetjük el SZACSVAY SÁNDORNAK, a *Magyar Kurir* szerkesztésétől 1793 januárjában cenzúra elleni vétség miatt történt elmozdítását,³¹ és ez elég jelentős tény volt arra, hogy I. FERENC a nádornak január 5-i kelettel tudomására hozza, hogy kívánsága szerint a magyar újságíróknak „megnehezítették a dolgát“, minthogy minden figyelmeztetés ellenére sem javult.³² A lap szerkesztését két hónap szünetelés után DECSY SÁMUELRE bízta.

A másik credmény az volt, hogy a király 1792. február 14-i kézjegyre adott válaszában kancelláriánknak alkalma volt kifejtenie, hogy a magyar újságok cenzúrájára semminémű befolyással sem rendelkezik. A magyar lapok cenzora, SEKERES a Directorium in Cameralibus et Publico-Politicis felügyelete alá tartozik

²⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1797 : 8183.

²⁹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1791 : 9862, 1792 : 1781, 1953, 13.997, 14.529.

³⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1792 : 14.815.

³¹ FERENCZY i. m. 46. l.

³² MÁLYUSZ i. m. 593. l.

s így a kancellária vagy a lapok cenzúráját, vagy SZEKERESRE kiterjedő jogkör megadását kéri. A király, aki SAUER útján is információt kért a magyar újságokról, ennek fennebb ismertetett javaslatára és IZDENCZY véleményezésére a bécsi magyar újságok cenzúráját ismét a kancelláriára bízta.³³

Kancelláriánk álláspontja azonban az idők folyamán megváltozott a magyar lapok kérdésében. A kilencvenes évek nemzeti ébredése idején szívesen állott az újságírók pártjára, akikben a magyar művelődés és pallérozódás lelkes szószólóit látta, a francia rémuralom idejében azonban, a Martinovics-féle összeesküvés után, másképp ítéli meg a helyzetet. Így 1794-ben a magyar kancellária átír az erdélyinek, hogy míg a *Magyar Hirmondó*ból törölték SAINT JUST beszédét az elkobzott birtokok elosztásáról, addig ez PÁNCZÉL DÁNIEL lapjában, a *Magyar Mercurius*ban — melyet az erdélyi kancellária cenzúrázott — megjelent. Minthogy a *Magyar Mercuriust* Magyarországon is sokan, közöttük egyszerű emberek is olvassák, kéri, hogy a magyar kancelláriától cenzúrázott lapok mintájára a franciaországi híreket a *Wiener Zeitung* nyomán hozzák. Az erdélyi kancellária ezt 1794. április 4-én el is rendeli.³⁴ 1798-ban a *Magyar Hirmondó* íróinak panaszára, hogy a *Magyar Mercurius*ban több olyan hír jelent meg, melyet a magyar kancellária cenzora töröltetett, a kancellár az uralkodóhoz fordul és azzal az indokolással, hogy PÁNCZÉL DÁNIEL lapja Magyarországon is elterjedt, a *Magyar Mercurius* cenzúráját kéri. Az uralkodó a kérést teljesíti. Ez természetesen nem érintette az erdélyi kancelláriának azt a jogát, hogy az erdélyi politikai hírek cenzúráját az összes lapokban ellássa.³⁵

De nemcsak a cenzúra szigorúbb kezeléséből látszik a kancellária álláspontjának megváltozása, hanem abból az irataiban állandóan visszatérő gondolatból is, hogy legjobb lenne, ha magyar újságok általában nem volnának. Így egy névtelen feljelentés tárgyalása alkalmával, mely a magyar újságok forradalmi szelleméről tesz panaszt, a kancellária véleménye szerint kétségen felül áll, hogy legjobb lenne, ha a magyar újságok nem jelennének meg; de eltiltásuk esetében világos lenne, hogy ez intézkedéssel a magyar olvasók elől akarják a külföldi híreket elzárni, ez pedig csak a külföldi újságok iránti érdeklődést fokozná. Gondosan cenzúrá-

³³ Orsz. Levéltár, Privatbibl. Fasc. 30. 559—560. lev., Kanc. 1792 : 1953.

³⁴ Orsz. Levéltár, Kanc. 1794 : 3528, 4377.

³⁵ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 713, 2170, 4022.

zott magyar lapokkal azonban a külföldi hírek terjedését korlátok között lehet tartani.³⁶

A *Magyar Hirmondónak* 1803-ban történt megszűnésével kapcsolatban kancelláriánk ismét hangsúlyozza, nagyon kívánatos, hogy magyar újságok ne adassanak ki és a helytartótanáccsal közli abbéli kívánságát, hogy a *Magyar Hirmondó* kiadási jogát senkire se ruházzák át. Ez esetben ugyanis már csak a *Magyar Kurir* jelenik meg és remélhető, hogy idővel talán ez is megszűnik.³⁷

Kancelláriánk minden kínálkozó alkalommal hangsúlyozza, hogy kívánatosnak tartja a politikai hírlapok számának apasztását, így 1799-ben, midőn a helytartótanács jóváhagyásra felterjeszti SCHICKMAYER JAKAB és HANAUER LÖRINC szerződését a budai és pesti német újságok egyesítéséről.³⁸ Mikor pedig 1804-ben a kancellária tudomást szerez arról, hogy a helytartótanács BELNAY Györgynek engedélyt adott az *Ephemerides Statistico-Politicae* kiadására, figyelmezteti a helytartótanácsot, hogy a politikai lapok számának szaporítása nem kívánatos és hogy a jövőben ilyenek engedélyezése mindenkor a legmagasabb helyen kérelmezendő.³⁹ Az újságírókat ez időben a tiltó rendelkezések tömkelege vette körül. Ismételten elrendelik, hogy háborús és külföldi híreket csak a *Wiener Zeitung* nyomán szabad közölni,⁴⁰ majd kiterjesztik ezt a rendelkezést a királyi kinevezésekre és előléptetésekre,⁴¹ intézkednek, hogy hivatalos rendeleteket, ha más újságokban még nem jelentek meg, csak az illetékes hatóság tudtával és jóváhagyásával szabad közölni,⁴² elrendelik, hogy a bécsi magyar újságok az országgyűlésről csak a *Pressburger Zeitung* nyomán írjanak. Hogy azután az átveendő híryanag kifogástalan legyen, a kancellár a nádor intézkedését kéri, hogy a pozsonyi újság a propozíciókat, reprezentációkat és rezolúciókat egész terjedelmükben szóról-szóra közölje, míg a regnicoláris bizottság munkálatait csak kellő válogatással tegye közzé, nehogy az egyszerűbb újságolvasókban hamis reménysegeket ébresszenek.⁴³

³⁶ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 7236.

³⁷ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 11.167.

³⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1799 : 10.067, 10.068, 11.118.

³⁹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 570, 2952.

⁴⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 5009, 5359.

⁴¹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 2141.

⁴² Orsz. Levéltár, Kanc. 1799 : 12.201.

⁴³ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 5782.

Ha még ehhez hozzászámítjuk, hogy a bécsi újságokban a magyarországi politikai jellegű híreket a magyar,⁴⁴ és az erdélyieket az erdélyi kancellárián vizsgálták felül,⁴⁵ az újságíróknak valóban kellő körültekintéssel kellett szerkesztenie lapját, ha a magasabb hatóságok tetszését meg akarta nyerni.

Újságíróinkra és lapjainak cenzoraira mégis csak úgy záporoztak a megintések.⁴⁶ Ezek sorából kiemelkedik a kancellária 1804. szeptember 4-i szigorú hangú figyelmeztetése DECSY SÁMUELhez és PÁNCZÉL DÁNIELhez, a *Magyar Kurir* akkori szerkesztőjéhez, hogy külpolitikai híreket kizárólag csak a *Wiener Zeitung* nyomán merjenek közreadni. A megintésre az udvari rendőrség elnökének, báró SUMERAUNAK az évi augusztus 24-én kelt, a kancellárhoz intézett átirata adott alkalmat. A jegyzék érdekes adalék ahhoz, hogyan ítélte meg az örökös tartományok legmagasabb cenzúrai hatósága a *Magyar Kurirt* DECSY és PÁNCZÉL szerkesztésében, melyről FERENCZY így emlékezik meg: „Szerkesztői működésük igazi nap-számos munkává süllyedt, melynek alig van valami történeti becse...“⁴⁷ Az udvari rendőrség nem így gondolkozott. A jegyzék bevezető soraiban hivatkozik az uralkodó ismételten és legújabban is nyilvánított óhajára, hogy a belföldi újságok a Franciaország és Anglia között kitört háború híreit, mint minden egyéb kül- és belföldi hírt minden hozzáadás és egyszerűbb embereket félrevezető, időszerűtlen „raisonnement“ nélkül közöljék és mindent gondosan elkerüljenek, ami az egyik vagy másik nemzet iránt részrehajlást idézhetne elő, vagy ilyet táplálhatna. SUMERAU kötelességének érzi a kancellár tudomására hozni, hogy a kancelláriától cenzúrázott *Magyar Kurir* semmiképp sincs a megkívánt szellemben írva. Megtalálhatók benne mindazok a szenvedélyesen részrehajló cikkek, melyeket a hadviselő hatalmak, elsősorban Franciaország adnak

⁴⁴ WERTHEIMER EDE: A magyarországi cenzúra történelméhez. Századok 1898. 295. l. Hogy a kancellária vizsgáljon felül minden olyan kiadványt, mely közvetve vagy közvetlenül a magyar közjoggal foglalkozik, már II. József elrendelte. Wien, Staatsarchiv, St. R. 1782 : 1694. A kancellária a magyar politikai vonatkozású cikkek cenzúrájára számot is tartott. Orsz. Levéltár, Kanc. 1792 : 6082. sz. a. kancelláriánk kéri az osztrák-cseh kancelláriát, utasítsa a Wiener Zeitung cenzorát, hogy a magyar tárgyú cikkeket mutassa be. Legutóbb a nevezett újság 44. számában volt egy cikk, melyet a kancelláriának nem mutattak be

⁴⁵ Orsz. Levéltár, Kanc. 1793 : 1970.

⁴⁶ Orsz. Levéltár, Kanc. 1794 : 3528, 1796 : 2311, 1798 : 5244, 5625, 5786, 5788, 5920, 6138, 6139, 6799, 9343, 11.375 stb.

⁴⁷ I. m. 49. l.

közre. „Ez a magyar újság csupán Franciaországért lélekzik és az egyik fél iránt olyan nyilvánvaló részrehajlást mutat, hogy a magyar olvasók lelkét feltüzeli és a legmagasabb akarattal ellenkező pártszellemmel telíti.“ Végül kéri az újságíró és a cenzor megintését.⁴⁸ Az ilyen hangú átirat bizonyára nem befolyásolta kancelláriánkat olyan irányban, hogy amúgy is negatív álláspontját a politikai hírlapokkal szemben feladja, és érthetővé teszi, hogy KULTSÁR ISTVÁN lapjától, a *Hazai Tudósításoktól* két éven át megtagadta a külföldi hírek közlését.⁴⁹ KULTSÁR 1806-ban indult újságjával, azután hosszú időre le is zárul a Magyarországon engedélyezett politikai lapok sora, csupán tudományos, ismeretterjesztő, hirdetési és gazdasági újságok keletkeztek elég szép számban.

Míg a magyar legmagasabb hatóságok, a kancellária és ennek rendeletére a helytartótanács a politikai lapokkal szemben — több mint két évtizeden át — mereven elutasító álláspontra helyezkedtek, az osztrák hatóságok egészen más magatartást tanúsítottak. Kitűnik ez az ellentétes álláspont abból a jegyzékváltásból, mely 1804-ben a magyar kancellária és az udvari rendőrség között folyt le. A kancellár az udvari rendőrség elnökéhez fordult, hogy kapott-e ROSENMANN ISTVÁN udvari ágens, Bécsben megjelenendő, *Europa* című, latinnyelvű lap kiadására, melyet Magyarországon is hirdetett, szabályszerű engedélyt. A kancellária szükségesnek tartja, hogy a kérdésben tájékozódjék, mert az uralkodó szándékainak a politikai lapok számának növelése nem felel meg. Báró SUMERAU válaszában kifejti, hogy az államkancelláriával egyetértve engedélyezte a kérdéses lapot, minthogy az uralkodó a külföldi újságokat jól szerkesztett belföldi lapokkal kívánja ki-szorítani.⁵⁰

A belföldi sajtó feljavításának gondolata, új, jobb színvonalú lapalapítások tervei az idők jele: az európai kormányok Napoleon példáján tanultak, aki a közvélemény irányításában a hírlapírást

⁴⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 8831. „Uiberhaupt athmet diese hungarische Zeitung nur für Frankreich und zeigt ein solches öffentliches Hinneigen für die eine Parthey dass die Gemüther ihrer hungarischen Leser nicht anders als erhitzt und wider allerhöchste Willensmeinung mit dem böartigsten Partheygeist eingenommen werden müssen.“

⁴⁹ FERENCZY i. m. 112—115. l.

⁵⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 11.990, 12.326. ROSENMANN ISTVÁN magyar származású. 1793-ban a Magyar Kurir folytatásának jogáért folyamodott és a lapot Magyar Nemzeti Újság címen kívánta kiadni. FERENCZY i. m. 47. l.

addig ismeretlen mértékben használta fel.⁵¹ Az osztrák kormány, sőt maga az uralkodó is feladta eddigi merev, elutasító magatartását a hírlapokkal szemben. Ennek a megváltozott felfogásnak érdekes dokumentuma I. FERENC 1805. január 2-án kelt, báró SUMERAUHOZ intézett kézjegye, mely elrendeli, hogy az udvari rendőrség a *Wiener Zeitung* szerkesztésének vezetésébe aktíve folyjon be, a szerkesztést valamely szolgálatában álló, megbízható, kellő ismeretekkel és szükséges tapintattal rendelkező egyénre bízva, továbbá, hogy az államkancelláriával egyetértésben kidolgozott tervek szerint az újságot tartalmilag a kornak és a politikai helyzetnek megfelelő színvonalra emelje. Az uralkodó annak a reményének is kifejezést ad, hogy a *Wiener Zeitung* színvonalának emelkedésével a tartományok sajtója is tartalmilag javulni fog.⁵² A kormányzat sajtópolitikai felfogásának átalakításában kétségtelenül része volt az ez években követségi szolgálatot teljesítő METTERNICHNEK, aki a közvéleménynek a sajtó útján történő irányítását hosszú politikai pályája folyamán mindenkor szem előtt tartotta. Ebben az időben is követi jelentéseiben, állandóan sürgette az aktívabb sajtópolitikát. „A közvéleményt lekicsinyelni ugyanannyi, mint erkölcsi alapelveket megvetni“ ... a közvéleményre „egész különleges gondot kell fordítani, kitartással és következetesen ápolni kell azt.“ „Az utókor alig fogja elhinni, hogy mi a hallgatást ellenfeleink hangoskodásával szemben hatékony fegyvernek tekinthettük, még hozzá a sok beszéd korában.“ Ismert idézetek ezek METTERNICHNEK STADIONHOZ intézett egyik jelentéséből.⁵³

A sokat tervezett sajtópolitika is csak az ő 1809. évi hazatérése után valósult meg, elsősorban az európai színvonalú és publicisztikai szempontból a maga korában igazán kiváló *Österreichischer Beobachter* életrehívásával, majd a *Wiener Zeitung* 1812-ben végrehajtott reformjával.⁵⁴ Hatott-e az osztrák sajtó fellendülése a magyar hírlapokra? Hírszolgálatban bizonyára, hiszen a *Wiener Zeitung* továbbra is a könyvmatos szerepét játszotta a tartományok sajtójában. Publicisztikai szempontból azonban már az itt tárgyalt korra is állnak SZALAY LÁSZLÓ szavai: „Mi, kik a legújabb

⁵¹ ZENKER i. m. 100. l. — BAUER WILHELM: Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen. Tübingen, 1914, 291. l. — GROTH OTTO: Die Zeitung. Mannheim—Berlin, 1929, Bd. II. 40—60. l.

⁵² Zur Geschichte der Wiener Zeitung 21. l.

⁵³ SRBIK HEINRICH von: Metternich der Staatsmann und Mensch. München, 1925. Bd. I. 517. l. — Zur Geschichte der Wiener Zeitung 22—23. l.

⁵⁴ ZENKER E. V. i. m. 100—106. l. — GROTH i. m. 85—89. l.

nemzedékhez nem tartozunk, kik serdülő korunkban nem Kossuth lapjait olvastuk, hanem Kultsáréit és Mártonéit, bizony nem ezekből ...merítgettük publicisztikai ismereteinket."⁵⁵

Ha ennek a kétségtelenül igaz megállapításnak magyarázatát keressük, akkor mindenekelőtt a még érvényben lévő 1790. évi hírlapcenzurái utasításra kell emlékeztetnünk, mely az események kommentálását, az újságíró egyéni véleménynyilvánítását megtiltotta. Hírlapjaink politikai részükben a XIX. század első évtizedeiben is megmaradtak a megkívánt referáló hang mellett. A magyar politikai kérdéseknek az *Österreichischer Beobachter* mintájára készült publicisztikai taglalása egyetlen cenzor imprimaturját sem kapta volna meg, bármilyen szabadosnak tartotta is az udvari rendőrség a magyarországi cenzurái viszonyokat.⁵⁶ Másrésről egy gyors néhány év leforgása alatt létrehívott fejlődés ekkor csakis a kormányzat teljes támogatása mellett képzelhető el. A magyar központi hatóságoktól pedig mi sem állott távolabb, mint a politikai sajtó aktív támogatása. Hírlapjaink érdeklődése így — mint azt HENRI BERR az újságok életében elnyomatásuk idején törvényszerűnek mondja⁵⁷ — a kor aktuális kultúrkérdései felé fordul és hírlapíróink lelkesen felkarolják a magyar nyelvművelés, az irodalom, a színjátszás, a Magyar Tudós Társaság kérdését és e téren töltik be a nemzeti közvélemény irányításának feladatát.

GORIUPP ALISZ.

⁵⁵ CONCHA GYÖZŐ: A kilencvenes évek reformeszmei. Budapest, 1885. 70. l.

⁵⁶ Ld. WERTHEIMER idézett cikkét.

⁵⁷ WEILL GEORGES: Le journal. Paris, 1934. XVI. l.

A BALATONVIDÉKI HÍRLAPIRODALOM ELSŐ NEGYEDSZÁZADA.

(1861—1885.)

A Balatonismeret történetét és a balatoni kultúra fejlődését kutató munkánk során a Nemzeti Múzeum hírlaptárában őrzött balatonvidéki anyagot is átvizsgáltuk. Vizsgálódásainkat a balatoni hírlapirodalom első 25 évére terjesztettük ki (1861—1885), s nem véletlen, hogy ez az időszak a balatoni fürdőkultúra első negyedszázadával esik egybe. Ez olvasmányaink nyomán ugyanis önként adódott a felismerés, hogy a fővárosi mellett a helyi sajtónak is jelentős, megbecsülést érdemlő szerepe van nemcsak a Balaton értékeinek megismertetésében, hanem a parti települések polgárosodásának fejlesztésében is. A három vármegye vezető lapjainak, a *Zala—Somogyi*, később *Zalai Közlönynek*, a *Somogynak* és a *Veszprémnek* a hiányokat s elmaradottságot ostorozó, a külföldi példákat idézgető, a fejlesztés módozataira reámutató közleményei kétségtelesen előmozdították a Balatonvidék legrégebb s legvárosiasabb „vonzóhelyeinek”: Balatonfürednek, Keszthely-Hévíznek és Siófoknak fejlődését, ahonnan a lapokat rendszeresen tudósították nemcsak a fürdőidény alakulásáról, hanem a szükségesnek mutató és végre meg is valósított fejlesztési munkálatokról is.

Egy másik összefüggésre is reá kell itt mutatnunk, amely az 1861. évet, a balatoni hírlapirodalom születési évét egyben a balatoni kultúrafejlődés egyik legfontosabb, valósággal új korszakot jelentő fordulópontjaként tünteti fel. 1861. április 1-én nyílt meg a Délivásút Budától Nagykanizsáig terjedő szakasza, mely a Balatont bekapcsolta az országos és nemzetközi forgalomba. Ennek a vaspályának akkor még Szántód, pár évvel utóbb Siófok volt a Füredet a Kisfaludy gőzhajó közvetítésével Budapesttel, illetőleg Kanizsával összekötő állomása. A mai Balatonszentgyörgy akkor még Keszthely nevével viselte. Nem kellett többé postai gyorskocsival, ú. n. „szorgalomkocsi“-val közlekedni, amely — mint az egykorú lapok panaszozzák — sáros-havas időben bizonytalan, lassú és jóval

költségesebb volt, mint a vasút. Nyomdagépek, a kiadáshoz szükséges egyéb kellékek s maguk a nyomtatványok is lényegesen könnyebben és olcsóbban voltak szállíthatók. Bizonyára nem véletlen, hogy az első vidéki hírlapok: *Győri Közlöny*, *Szegedi Híradó*, *Debreceni Közlöny*, a nagykanizsai *Zala—Somogyi Közlöny* vasútállomással dicsekvő városokban kerültek kiadásra.¹

A hírlapok átnézése alkalmat adott annak megállapítására is, hogy az idáig közzétett lapbibliográfiák nem mentesek — a munka természeténél fogva könnyen érthető — hiányoktól és tévedésektől. Ezek felsorolására azonban nincs itt terünk; közlésüket a készülő balatoni hírlapkönyvészet számára tartjuk fenn. Ezenkívül a hírlapok közleményeiből több olyan lapvállalkozásról is tudomást szereztünk, amelyek hiányoznak a Hírlaptárból, sőt az idáig megjelent címjegyzékekben sem fordulnak elő.²

I. Az első helyi időszaki lap, mely a Balatonvidék érdekeit szolgálta, a *Balaton-Füredi Napló* volt. A pápai születésű GYÖRÖK GYÖRGY (1815—88) ügyvéd, később tanár szerkesztésében 1861. június 15-től kezdve három nyáron át jelent meg, s eleinte pesti nyomdában, majd a 9. számtól kezdve a nagykanizsai MARKBREITER nyomdájában készült. 1862. június közepén GYÖRÖK a helytartótanács engedélyével egy kisebb nyomdát hozott le Füredre, s ezentúl ő nyomtatta a kis negyedrétaalakú lapot. A címlapját Füred látképe díszíti, előtérben a Kisfaludy gőzhajóval, középen a költő babérkoszorús képével. A lap tartalmának túlnyomó részét a szerkesztő maga írta „Tihanyi Visszhang“ álnéven, mert főmunkatársa, TOLNAY LAJOS füredi tanító 1862 nyarán a tó vizén vadászbaleset áldozata lett. A vidék legegésőbb közszükségletéről, a tó vízállásának szabályozásáról több szakcikket közölt és mindvégig iparko-

¹ V. ö. ezzel kapcsolatban DEZSÉNYI BÉLA értekezését a MKSzle 1943. IV. füzetében: A magyar hírlap útja kiadó és közönség között.

² Érdeklődtünk a hiányzó, illetőleg csak a lapok szövegében említett hírlapok tárgyában a keszthelyi Balatoni Múzeumban és a balatoni könyvek, lapok és képek legnagyobb (BÁNÓ DEZSŐ-féle) gyűjteményében is, de sikertelenül. Arra a levelünkre adott válaszában, melyben a Hírlaptár balatoni anyagának hiányairól tájékoztattuk, DARNAY BÉLA, a Balatoni Múzeum igazgatója közölte velünk (mikor e dolgozat szövege már készen állt), hogy „szenzációs felfedezést“ tett egy 1861-ben Keszthelyen, GYÖRÖK GYÖRGY szerkesztésében megjelent hírlapról, egyben jelezte, hogy erről a *Balatoni Szemle* legközelebbi számában cikke jelenik meg. Érdeklődéssel nézünk a közlemény elé, mert mi többéves hírlapbongészésünk után is a JAGÓCSI PÉTERFFY szerkesztésében 1861 őszén megindult *Dunántúli Társadalmi Közlöny*t ismertük, mint a legrégebb keszthelyi lapot. Erről azonban már KERESZTY 1916-ban kiadott címjegyzéke is megemlékszik.

dott közönségét a Balatonvidék történetét és földrajzát ismertető cikkekkel, hajókirándulások eleven leírásával szórakoztatni. Az a terve, hogy a lapot egész éven át megjelenteti, nem valósult meg, ezért 1866. áprilisban a sokkal népesebb Keszthelyre költözött nyomdájával s ott újabb fürdőidényújságot alapított, a *Balaton-t*. Ez a „közgazdasági, társadalmi, szépirodalmi stb. képes és élces hetiközlöny“ azonban aligha élt egy egész nyáron át, hiába adott ki négy mutatványszámot is. Ezekon kívül csak az 5. szám van még meg a Hírlaptárban, s könnyen lehet, hogy több nem is jelent meg belőle. A lap első számában azt a nyomdatörténetileg érdekes adatot találjuk, hogy Keszthelyen 30—40 év előtt volt már nyomdája FESTETICS grófnak. „Olyan mostani nyomdatulajdonossal volt szerencsénk találkozhatni — írja GYÖRÖK —, aki az akkori keszthelyi nyomdában mint fiatal segéd dolgozott.“ KLEMPA KÁROLY premontrei tanárnak, a Festeticsek levéltárosának közlése szerint FETETICS GYÖRGY valóban már 1817 nyarán nyomdát állított fel Keszthelyen, PERGER FERENC vezetésével, aki azonban néhány évvel a gróf halála után (1823 körül) Zalaegerszegre s onnan Szombathelyre költözött; Sándor nevű fia pedig a század közepén Pécssett állított fel nyomdát.³

A második balatonvidéki hetilap, a *Dunántúli Társadalmi Közlöny és Közhasznú Ismeretek Tára*, 1861. október közepétől 1863. december végéig jelent meg egy kis íven, negyedrétt, MARKBREITER kanizsai nyomdájában. Tulajdonos és felelős szerkesztő JAGÓCSI PÉTERFFY JÓZSEF, a dunántúli vincellér- és kertészképezde igazgatója, Keszthelyen, aki 1861. áprilistól szeptemberig a *Kertészeti és Ipargazdasági Vezérlapokat* szerkesztette ugyanitt. (Ez az első dunántúli gazdasági szaklap hiányzik a Hírlaptárból.) PÉTERFFY új lapvállalkozását a pesti *Magyar Sajtó* feltűnő bizalmatlansággal fogadta: „Örvendünk minden mozzanatnak, de mégis óhajtanók, hogy az, ki lapszerkesztésbe fog, az illető irodalmi ágban valami

³ PERGER nem az első nyomdája volt a Balatonvidéknek. A SZAMMER-családnak már a XVIII. század nyolcvanas éveiben volt nyomdája Veszprémben. Ezen nyomtatták HORVÁTH JÁNOS veszprémi kanonoknak, az Akadémia tiszteleti tagjának, későbbi fehervári püspöknek egyházi szónoklatait. 1820-tól 1824-ig özv. SZAMMER KLÁRA veszprémi sajtója alól került ki a legrégebb balatonvidéki időszaki sajtótermék, az Egyházi Értekezések és Tudósítások. A hazai magyar katolikus hitbuzgalmi folyóiratok közt időrendben ez a legelső. HORVÁTH JÁNOS szerkesztette, de írtak bele református lelkészek és RUMY KÁROLY, volt keszthelyi Georgicon-tanár is. SZAMMERék később Székesfehérvárra költöztek, hol SZAMMER IMRÉnek még a múlt század kilencvenes éveiben is virágzó könyv- és hírlapnyomdája volt.

pregnans eredményt vagy határozott zálogot tudjon felmutatni.“ November 8-án még mindig „kissé obskurus színezetűnek“ mondja „JÁGOCSI úr vállalkozását, mely az irodalmi életben való tetemes járatlanságot mutat“, s arra oktatja ki, hogy „az arrafelé folyó közélet eseményeire nagyobb gondot fordítson“. Ezután történt, hogy — november közepén — PÉTERFFY indíttatva érezte magát főmunkatársul ROBOZ ISTVÁNT, a *Magyar Sajtó* munkatársát venni maga mellé, aki nagyérdemű vidéki újságírói pályáját e keszthelyi lapnál kezdte, miután már az ötvenes évek eleje óta rendszeresen tudósította a fővárosi lapokat a füredi és hévízi fürdőéletéről. A lap átveszi a *Magyar Sajtó* érdekes hírlaptörténeti adatát, hogy 1861-ben a magyar lapok és folyóiratok száma 27-tel szaporodott. PÉTERFFY lapja elsősorban gazdasági irányú ugyan, de azért tárca- és hírrovata is van. Komoly mezőgazdasági és borászati szakcikkeket hozott SOMSSICH PÁLTÓL, valamint KOZMA SÁNDORTÓL, a későbbi főállamügyésztől, aki ezidétt marcali ügyvéd, a somogyi gazdasági egyesület jegyzője s országgyűlési követ volt. A Balaton lecsapolása kérdéséről beható és szakavatott tájékoztatást nyújt. 1862. január óta ROBOZ már nem munkatárs, sőt azután, hogy átment az új *Zala—Somogyi Közlöny* szerkesztőségébe, erős polémia támad a két lap között. A keszthelyi lap 1863 végén történt elmúlása nyilván azzal függ össze, hogy a vincellérképezde 1864-ben átalakult országos gazdasági tanintézetté és PÉTERFFY Keszthelyről a fővárosba költözött. 1888-ban bekövetkezett halálakor az ipariskolák kormánybiztos-főfelügyelője volt.

A *Zala—Somogyi Közlöny* 1862. július 1-én indult meg, mint vegyestartalmú lap. Kiadó és laptulajdonos WAJDITS JÓZSEF könyvkereskedő és nyomdász, Nagykanizsán; felelős szerkesztő FODOR PÁL kaposvári ügyvéd, főmunkatárs ROBOZ ISTVÁN. Megjelent hetedrétt alakban, eleinte havonként háromszor, 1869-től hetenként egyszer, 1872-től 1885 végéig hetenként kétszer.

Az alapítás gondolata valószínűleg ROBOZTÓL származott, de a vállalkozás érdeme a hat évvel fiatalabb WAJDITSÉ. SZINNYEI *Magyar Írók*-ja ez utóbbiról csak pár sorban emlékszik meg: életrajzi adatokat alig tud róla, csak megemlíti a nyomdájából kiadott nap-tárákat és felköszöntő, meg dalos-könyvet. ROBOZ írja a *Somogyi* mutatványszámában, 1866-ban, hogy ő „négy évvel ezelőtt iparkodott a jók közreműködésével a *Zala-Somogyi Közlönyt* megalapítani“. TUBOLY VIKTOR ügyvéd és író, mindkét lap munkatársa, a *Zala—Somogyi Közlöny* 1868. október 10-i számában „Hírlapiroda-

lom a megyékben“ címen szintén azt írja, hogy „a szorgalmáról ismert költő, ROBOZ ISTVÁN volt egyike az elsőknek, aki a két megye számára egy helyesen szerkesztett lapot indított. E lap most is fennáll és fennállását a vállalkozó szellemű WAJDITSnak köszöni.“ Utóbbi azt a szerkesztői megjegyzést fűzte ehhez, hogy „a *Zala—Somogyi Közlöny*nél kizárólag e lap jelenlegi szerkesztőjének (WAJDITSnak) jutott a kezdeményezés tövise. Legelső szerkesztőnek BALOGH ALAJOS ifjú költőt, később FODOR PÁL ügyvédet és csak ezután hívta meg ROBOZT“. BALOGH működéséről e lapnál mitsem tudunk; FODOR is csak egy évig viselte a szerkesztői felelősséget, utóbb Kaposmérőn lakott, s 1873 júliusában adja hírül volt lapja, hogy elmeügyintézetbe került. (SZINNYEI *Magyar Írók*-jában nincs említés róla.)

1863 júliusától a *Somogynak* három évvel utóbb történt alapításáig ROBOZ volt a felelős szerkesztő. Utána WAJDITS maga vette át a szerkesztést, 1867-től fogva BÁTORFI LAJOS, hivatásos újságíró főmunkatársi, majd 1868. június óta segédszerkesztői közreműködésével. 1872 elején BÁTORFI vette át a felelős szerkesztő tisztét. A lap első évfolyamainak tartalmából kiemeljük KOZMA SÁNDORNak *Bukógáti* álnév alatt szellemes, művelt tollal írt balatoni útleveleit, ZICHY ANTALnak (*Timon*) jellemrajzait SOMSSICH PÁLRól, KOZMA SÁNDORRól, PAIS BOLDIZSÁRRól stb., THALY KÁLMÁN verseit, KÖVES JÁNOS felsőörsi prépost Örsi álnéven írt versezeteit a BATTHYÁNYAK őseiről, WŁASSICS GYULA akkori joghallgatónak *Oláhfi* néven sűrűn közölt beszámoló cikkeit az Akadémia és a Kisfaludy Társaság üléseiről.

1874-től a lap neve *Zalai Közlönyre* változott és 1881-től kezdve formátuma megkisebbedett. 1882. májusban BÁTORFI megvált a szerkesztéstől; utána szinte évről-évre változott a szerkesztő. 1887 elejétől ismét BÁTORFI vette át a szerkesztést, egyben a kiadói jogot, s ez így is maradt az érdemes vidéki újságíró 1896-ban bekövetkezett haláláig. WAJDITS egy évvel előbb hunyt el, de a *Zalai Közlöny* ma is virágzik, ezidén lépett 83. évfolyamába. BÁTORFINak maradandó érdemei vannak nemcsak a vidéki újságírás, hanem a Balatonvidék multjának s természeti viszonyainak megismertetése terén is. A *Győri Közlöny*nél kezdte újságírói pályáját (1861—64), de ekkor már hat év óta írogatott pesti és vidéki lapokba. Utóbb komolyan foglalkozott történeti tanulmányokkal és levéltári kutatásokat is végzett, főleg Kanizsa város és a pallini INKEY-család levéltárában. 1876. februártól kezdve ki-

adta WAJDITS nyomdájában a később és mai napig is sokat idézett *Adatokat Zalamegye Történetéhez*, mint havi folyóiratot, melynek szerkesztője volt a vállalkozásnak 30 füzet után 1878. októberben történt megszűnéséig. Havonta két íven, 16-rét füzetekben jelent meg. Buzgón gyűjtögette benne a zalamegyei régi családok, apátságok és várak történetére, a megye nagyjainak életére vonatkozó adatokat, ezenkívül a tó zalai partjának földrajzi és néprajzi érdekességeit is igyekezett versben és prózában ismertetni. A Balaton szépségeit zengő versektől kezdve tudós vagy tudákos helynévmagyarázatokig és népköltési gyűjtésekig mindent és még sok egyebet találunk a jó papírra nyomott öt csinos kötetben.

BÁTORFITÓL származott — a nemrég létesült Kárpát-Egylet mintájára — a Balaton-Egylet megalapításának eszméje, melynek megvalósulása 1877-ben a három balatoni lapszerkesztő (BÁTORFIN, ROBOZON kívül LÉVAY IMRE piarista igazgató, a *Veszprém* szerkesztője) megértő együttműködésének volt köszönhető. Sajnos, az egylet csak néhány évig tevékenykedett: a közönség részvétlensége elaltatta. SZIKLAY JÁNOS buzgólkodása támasztotta új életre 1882-ben. Tizenkét évvel utóbb ez az egylet beleolvadt a Dunántúli Közművelődési Egyesületbe, melynek mostani elnöke ugyancsak SZIKLAY JÁNOS.

BÁTORFI a hetvenes években több európai országban utazgott és Párizsban is időzött. Ezzel kapcsolatos egy — csupán sajtótörténeti szempontból említésre érdemes — lapvállalkozása, melyet EDELÉNYI SZABÓ LAJOS, Párizsban élt újságíróval társulva indított 1878. július 6-án. „Mint a magyarországi sajtótörvénnyel szemben felelős szerkesztő és társkiadó“, *Párisi Lapok* címmel WAJDITS-nál jelentette meg BÁTORFI ezt a kettedrét alakú „általános társadalmi hetilap“-ot, amely már a 7. (augusztus 17-i) számmal meg is szűnt. Tartalmáról már csak azért sem közölhetünk semmit, mert a Hírlaptár példányának nyoma veszett.

Nagykanizsán még a hatvanas évek végén versenytársa támadt WAJDITS-nak az ottani hírlapnyomdászatban úttörő MARKBREITER utóda: FISCHEL FÜLÖP vállalatában. Ez volt 1868 óta a *Somogy* sajtója, három évvel utóbb pedig egy keszthelyi időszaki lap nyomtatását vállalta, a *Keszthelyi Hangokét*, BAJCSAY MIHÁLY szerkesztésében. 1869. szeptembertől decemberig élt ez a „szépirodalmi, gazdasági, fürdőéleti és ismeretterjesztő“, havonta háromszor kettedrét alakban megjelent lap, melynek egy száma sincs a Hírlaptárban.

Folytatása volt a *Napkelet*, mely szintén nem élt egy teljes esztendő (1870. februártól 1871. januárig). Ezt a havonta háromszor megjelent lapot is BAJCSAY szerkesztette s FISCHEL nyomtatta az előzővel azonos formában. Ez is hiányzik a Hírlaptárból.

Hasonlókép kérészéletű, egyetlen nyáron át virágzott lapvállalkozása volt BAJCSAYnak és FISCHELnek a *Balatonhévvízi Napló* című fürdőszaki hetilap, melyből a Hírlaptárban csak az 1870. június 2-án és június 30-án kelt csonka számok találhatók. Megszűnt állítólag 1870. szeptember 15-én.

Ugyancsak a szívós kitartású BAJCSAY MIHÁLY indította meg a *Balaton-füred — Keszthely* című idénylapot is, melyre a *Somogy* 1871. június 27-i száma szerint szerkesztője előfizetést hirdetett „ama szerencsés körülménynél fogva, hogy Keszthelyen nyomda állíttatott fel“. Ez SÓGOR GYÖRGY nyomdája volt. (Ebből kitetszőleg GYÖRÖK távozása után Keszthely pár évig nyomda nélkül volt.) Ez a mindössze egy nyáron át létezett lap sem került szemünk elé, mert a Hírlaptárból hiányzik. A nyughatatlan, vérű BAJCSAY további sorsáról a *Zalai Közlöny* 1875. májusi száma tudósít ebben a rövid hírben: „BAJCSAY MIHÁLY, keszthelyi születésű baboccai segédjegyző, a *Keszthelyi Hangok* és a *Balaton-Füred — Keszthely* fürdőszaki hetilapok tevékeny szerkesztője agyszélhűdésben elhúnyt.“ Mikor szülővárosában szerkesztett, még csak községi írrok lehetett. Sem SZINNYEI, sem GULYÁS nem közli életrajzi adatait.

SÓGOR GYÖRGY sajtója nyomtatta Keszthelyen a *Gyakorlati Mezőgazda* című gazdasági szaklapot is, melynek szerkesztője és kiadója a gazdasági tanintézet hírneves igazgatója, SPORZON PÁL volt. Havonként háromszor jelent meg 1872. január 10-től kezdve egy íven, nyolcadrét alakban. Amikor SPORZONT 1874 tavaszán Magyaróvárra helyezték, itt folytatta a szaklap kiadását, melynek nagy érdemei vannak a Dunántúlon a gazdasági ismeretek terjesztésében. Minden számban humoros vagy elbeszélő tárcarovat is van. Amint a lap 1873. évfolyamában olvassuk: ezidétt a gazdasági irodalmat a következő hat magyar szaklap képviselte: a KORIZMICIS irányítása alatt Pesten szerkesztett *Gazdasági Lapok*, a BEDŐ ALBERT szerkesztette *Erdészeti Lapok*, a pesti *Kertészgazda*, az ugyanott ENTZ FERENC szerkesztésében megjelent *Borászati Füzetek*, a Rákospalotán LUKÁCSY SÁNDORTól szerkesztett *A Nép Kertésze*, a kolozsvári *Erdélyi Gazda*, végül SPORZON Keszthelyen alapított *Gyakorlati Mezőgazdája*.

1874 elején a *Zalai Közlöny*nek komolyabb vetélytársa támadt a FISCHEL kiadásában és HOFFMANN MÓR tanító, később középiskolai tanár szerkesztésében előbb *Kanizsai Lapok*, félévvel utóbb *Zala* címen megjelent hetilapban. A Hírlaptár az elsőből mindössze két számot őriz, a *Zalának* pedig első négy évfolyama hiányzik. A lap közel félévszázadig élt, 1922-ben jelent meg utolsó évfolyama, melyet — a hírlapirodalomban nem éppen ritka, többnyire jubileum provokálását célzó — tévedésből 51.-nek nyilvánítottak. Az első években éles, sokszor kölcsönösen ízléstelen polémiaát folytatott a *Zalai Közlöny*-nyel. Egyébként a verseny által fokozott odaadással és igyekezettel vezetett újság nem egy kortörténetileg érdekes adatot őrzött meg hasábjain. A két szerkesztő közt a jóviszony rövidesen helyreállt: 1880-ban egy honismertető könyv (*Szülőföld és Haza*) szerzésére társultak, mely néhány év alatt öt kiadást ért. A *Zala* szerkesztésében 1882. áprilistól HOFFMANN tanárral, kinek érdemes tanügyi irodalmi munkáját SZINYEYI ismerteti, VARGA LAJOS osztozott. 1883. novembertől fogva ugyanő egyedüli szerkesztő lett.

1874 egy másik zalai hírlapnak is születési éve: a Keszthelyen, SÓGOR GYÖRGY kiadásában és az ő nyomdájában készült *Balaton és Vidéke* vegyestartalmú hetilapé. Július elején indult PÖLTZ PÁL tanító szerkesztésében s két és fél évig, 1877 végéig szolgálta a Balatonvidék érdekeit. PÖLTZ csak félévig volt szerkesztője: 1875. januárban közli a *Zalai Közlöny*-nyel, hogy a szerkesztéstől a közte és a kiadó közt támadt súrlódások miatt visszalépett. Távozása után SÓGOR nyomdász vette át a szerkesztést, melyhez társul vette KALMÁR BÉLÁT. A lapból egyetlen példány sem maradt meg; még a fiatal munkatárs, SZIKLAY JÁNOS sem őrzött meg a lapból egy számot sem, csak tőle — az ő értékes balatoni könyvészetéből és személyes közléséből — tudjuk azt is, hogy *Balaton*i eszmejártások című, öt darabból állt cikksorozata e lap 1875. évi folyamában jelent meg. Ezenkívül a *Zalai Közlöny* vette át belőle HENCZ ANTAL építésznek, a Balatoni Múzeum egyik alapítójának egy tartalmas cikkét, a balatoni hajózás problémáiról.

A keszthelyi közéletben sokat szereplő PÖLTZ PÁL hamarosan bekapcsolódott egy újabb lapvállalkozásba. Tanítótársa, REICH MIKSA 1878. márciusban megalapítja, mint szerkesztő és kiadótulajdonos a *Keszthely* című hetilapot. A mutatványszámot és az első számot SCHLOSSER M. keszthelyi nyomdájában, a továbbiakat FISCHELNél Kanizsán állították elő. A *Zala* április 7-én, szerkesz-

tője tollából pályatársi melegséggel üdvözli az új lapot és szerkesztőjét; megállapítja, hogy a haladni akaró Keszthelynek szüksége van egy jól szerkesztett lapra. A *Keszthely* indulásakor egy nagy újságíró, FALK MIKSA volt a város országgyűlési képviselője, s a lap első évfolyamaiban többször olvasunk Keszthelyen való megjelenéséről vagy keszthelyi küldöttségeknek a képviselőnél való tisztelegéséről. A lap elsősorban a balatonmelléki bortermelő lakosság érdekeit szolgálja, amire nagy szükség is volt ekkor, mert a borárak olyan alacsonyra süllyedtek, hogy a hordó akója egy szinten állt a boréval (2—3 frt), a nyolcvanas évek elején pedig filoxéravész tört reá a szőlőkre, ami a zalai vincellérnép létalapját tette kérdésessé. 1879 végén a lap kiadását PÖLTZ PÁL vette át — amint jelenti — nem nyereszkesedési vágyból, hanem a közjó és szülővárosa iránti érdeklődésből. 1880-ban LIPP VILMOSnak, a premontrai gimnáziumi igazgatónak, neves régésznek cikksorozatát olvassuk a városkörnyéki leletekről (ezeket a cikkeket FALK MIKSA *Pester Lloyd*ja is hozta teljes szövegükben). A lap 1894-ben jelent meg utoljára s a Balatonvidék kulturális fejlődésének sok becses emlékét adta át az utókoroknak.

A *Zala* szerkesztője az 1878. áprilisi számában, a *Keszthely* laptárs barátságos köszöntéséhez ezeket fűzte hozzá: „De ni-ni! SÓGOR GYÖRGY nyomdász meg *Balaton Tükre* címen képes szépirodalmi hetilapot akar május elsején Keszthelyen megindítani! Alkalmasint halva fog születni!“ A jóslat jónak bizonyult, mert semmi hírünk arról, hogy a *Balaton Tükre* csak egyetlen számában is tükröztette volna szépirodalmilag a nagy tó vidékét.

Épp ilyen keveset tudunk a *Független Zala* című lapról is, melynek REMETE GÉZA volt képviselőtől, mint kiadótól és szerkesztőtől származó, 1879 decemberében kelt előfizetési felhívását (WAJDITS vállalta a nyomtatást) szintén a *Zala* ismertette.

Másfélénél is hosszabb élettartam jutott osztályrészül a SZÉKELY EMIL közjegyzői segéd kiadásában és szerkesztésében Tapolcán megjelent *Balaton* hetilapnak. Mutatványszámát a veszprémi Szent István-nyomda 1883. december végén állította elő. Az első néhány szám pesti nyomdák alól került ki, de a 7.-et és az összes többi ismét Veszprémben nyomtatták. A lap változatos tartalommal, elég széleskörű balatoni híryanaggal jelent meg, országos nevű költők verseit és novelláit (ÁBRÁNYI, INCZÉDY, KERESZTY, PALÁGYI, PORZSOLT, PRÉM, RADÓ, RELLE, SZIKLAY stb.) hozta, CZIGÁNY JÁNOS ügyvéd és író, Révfülöp-fürdő alapítójának számos cikkét

közölte, de elsősorban és mindvégig a balatonmelléki bortermelők szószólója kívánt lenni. A jobb sorsra méltó lapvállalat az 1885. július 23-án kijött (II. évfolyam 30.) számmal véget ért.

II. A *Somogyot* ROBOZ ISTVÁN az 1866. február 1-i kelettel szétküldött, magvas tartalmú programot ígérő mutatóvényszámmal alapította meg, miután a *Zala—Somogyi Közlönytől* — saját szavai szerint — azért kellett megválnia, mert sem az írói munka megbecsülését, sem a lap anyagi alapjait nem látta biztosítva. Korábbi kiadójával gyilkoshangú polémiába keveredett, melyből a méltatlanul honorált író keserűsége csendült ki. A fővárosi szerkesztőségekben is becsült tollú, vérbeli írók bántott önérzete igaztalan túlzásra ragadta, amikor volt kiadóját lekönnykötözte és a helyesírás elemeinek elsajátítására buzdította. Kellő történeti távlatból megállapítható, hogy mégis csak WAJDITS vállalkozó szellemének volt köszönhető a két legnagyobb dunántúli megye első, még ma is élő hírlapja.

A *Somogy* első száma 1866. március 6-án jött ki kettedrét alakban, egy íven BITTERMANN EDE — régi szabadkai nyomdászfamilia sarja — kaposvári nyomdájából. ROBOZnak sikerült munkatársakul megnyernie SOMSSICH PÁLT, a Deák-párt elnökét, későbbi képviselőházi elnököt, aki gazdasági tárgyú cikksorozatával, — és pápai diáktársát, KOZMA SÁNDORT, aki humoros hangú, de komoly tartalmú tárcalevelekkel és a magyar középosztályról írt mélyen szántó, ma is megszívlelendő tanulmányával fejtett ki üdvös nevelő hatást. ZICHY ANTALT, Tab követét is elhódította a *Zala—Somogyi Közlönytől*, s ezentúl itt, saját szülőmegyéje orgánumban láttak napvilágot a tudós és író Timonnak a politikus ZICHY ANTALÉNÁL nagyobb hatású megnyilatkozásai. Itt jelentek meg először a somogyi SZÉCHÉNYIEK, PÁL és IMRE cikkei is, melyekből kiemelendők az utóbbinak 1881-i háromnegyedéves amerikai tanulmányútjáról írt tartalmas beszámolóit. VAS GEREKEN prózájával, KOMÓCSY JÓZSEF, KISFALUDY ATALA verseivel, JÁNOSY GUSZTÁV műfordításai-val, VADNAY KÁROLY, KAZÁR EMIL írásaival is sűrűn találkoztunk a lap hasábjain.

ROBOZ minden nyáron Füredről írt levelei (több mint 60 esztendeig élvezte a Savanyúvíz jótékony hatását a tihanyi apát-ság vendégekép) országos irodalomtörténeti szempontból is sok „kiadatlant“ tartalmaznak: a vidéki szerkesztő itt egy asztalnál ült az ország legelső íróival és szerkesztőivel, akik ebben az időben (a 60-as, 70-es években és a 80-as évek elején) impozáns szám-

ban keresték fel, sőt lakták is ezt a patinás fürdőt, hol a hazai arisztokrácia legjavával is érintkezést tartottak fenn. 1879-ben például, amikor VICTOR TISSOT is Füreden járt, az ottlakó JÓKAIN és LONKAY ANTALON kívül a következő íróársait emlegeti ROBOZ, mint a Savanyúvíz vendégeit: ENDRÓDI SÁNDOR, ERŐDI BÉLA, KERKAPOLY KÁROLY, ÓVÁRY LIPÓT, PÁLFFY ALBERT, PRÉM JÓZSEF, TARCZY LAJOS, TÓTH KÁLMÁN, TÓTH LŐRINC, a festő MÉSZÖLY GÉZA stb. 1876-ban irodalmi emlékezetű kirándulás indult a Kisfaludyn Alsóórsre, az itt szőlőbirtokos ENDRÓDI SÁNDOR látogatására. Az írókból és művészekből álló társaság oly jól érezte magát, hogy NAGY IMRE színész ott helyben megvette az egyik Kupricz-szőlőt (Alsóórs legszebb szőlőtelepét ENDRÓDI apja, KUPRICZ veszprémi törvényszéki bíró telepítette s ő építette az utóbb emléktáblával megjelölt szalmafedeles házat is) és ezután itt tölti majd a nyarakat nejével, a híres énekesnővel, BENZA IDÁVAL. 1884 nyarán ROBOZ jóízű humorral meséli el MIKSZÁTHnak veszélyes vitorlaskalandját SZALAY IMRÉVEL, Lengyeltóti Verhovay-párti képviselőjével.

Siófoknak, „a füredi paradicsom előkapujának“ (mert 1910-ig, a felsőparti vasút megindulásáig innen jártak a vendégek hajón Füredre) fejlődéséről s fürdőéletéről is sok ízeshangú feljegyzést olvashattunk a *Somogyban*.

A *Somogyot* 1868-tól 1873 végéig a kanizsai FISCHELNÉL nyomtatták, csak 1874-ben tért vissza Kaposvárra, hol előbb a *Somogy—Kaposvári Föld—, Kereskedelmi és Ipari Hiteltársulat* nyomdája, 1877-től JEITELES HERMANN, 1883. március 13-tól fogva HÁGELMANN KÁROLY nyomdája állította elő. Szerkesztője mindvégig nagy tekintélynek örvendett, ő volt a vidéki hírlapírók 1885. évi első országos kongresszusának elnöke. KOMPOLTHY TIVADARHOZ, a *Veszprémi Független Újság* szerkesztőjéhez ez évben írt leveléből ezeket a hírlaptörténeti szempontból érdekes — bárha nem tökéletesen pontos — adatokat közöljük: 1849-ben a veszprémi püspöki rezidenciában lakott NOSZLOPY GÁSPÁR kormánybiztossal, akinek titkára volt; de amikor a kormánybiztos, akkor a Bakonyvidék ura, kegyetlen hőstettekre akarta rábírní, ellábalt Diszelbe, onnan kisbirtokára Kötsére és megtette magát gazdának akkora kis ősi birtokon, hogy — ha eső nem esett — végigsírta és akkor volt rajta jó termés. Dolgozott az ötvenes években CSÁSZÁR FERENC *Pesti Naplójába* és NAGY IGNÁC *Hölgyfutárjába*, írt legalább száz beszélyt és levelet. Amikor a *Somogyot* alapította, 1866-ban csak húsz politikai lap volt és ezek közül csak hat idősebb, mint a

Somogy: a *Pesti Napló*, *Szegedi Híradó*, *Alföld*, *Politikai Újdonságok*, *Győri Közlöny*, *Eger*. ROBOZ csak egy vidéki lapot felejtett ki a felsorolásból, a *Máramarost* (1865—1918). Az *Alföld* és *Eger* kivételével e vidéki politikai lapok tovább is éltek a Somogynál.

Amikor ROBOZ ISTVÁN 1916-ban, 90 vagy 92 éves korában elhunyt,⁴ lapja már egy éve, ötvenedik életéve küszöbén szintén végelgyengülésben múlt ki (az utolsó években állítólag már 200 előfizetője volt). A szerkesztők Nesztorának, Petőfi, Jókai, Kerkapoly diáktársának, Kossuth kápolnai csatatéri imája szerzőjének sírját már nem egykori barátai a két vármegyéből, hanem a második és harmadik nemzedék gyermekei — köztük unokája, BERNÁTH AURÉL, RIPPL-RÓNAI városának másik festőművész büszkesége — állták körül.

ROBOZ ISTVÁN, aki 1849 májusában, mint kormánybiztosi titkár, a vármegye közgyűlésén felolvasta a trónfosztó nyilatkozatot, idők folyamán az alkotmányos kormány készséges szócsövévé szelődött. Somogyban azonban a forradalom, sőt már Rákóczi szabadságharca óta mindig jó talaja volt a függetlenségi eszmének. Ennek szolgálatában indította meg NÉMETH IGNÁC kaposvári ügyvéd, később sokáig polgármester, *Független Somogy* című mérsékelt ellenzéki hetilapját, amelyet, éppúgy mint a *Somogyot* FISCHEL kanizsai gyorssajtója nyomtatott. A lap csak néhány hónapig, 1872. április végétől december közepéig jelent meg, de tartalmáról — a Hírlaptárból hiányozván — nincs tudomásunk.

A függetlenségi párt Tisza Kálmán kormányelnökségének kezdete óta mindig elevenebb erővel iparkodott a közvéleményt ellenzéki irányba terelni. E törekvés lehangosabb harsonái az 1878 óta országszerte felburjánzó, de jobbára rövidéletű hírlapvállalkozások. Eleinte Kossuth neve volt a zászló és 48, meg a függetlenség a jelszó. Mikor azonban nyilvánvaló lett, hogy az anyagi erőben gyarapodó s politikai befolyásban erősödő zsidóság többsége hű támogatója marad Tisza liberális kormányának, de különösen a tiszaezlári nagy per óta: a német birodalomban ekkor már politikai divattá vált, ADOLF STÖCKERTŐL vezetett antiszemita mozgalom hatása alatt nálunk is évről-évre hangosabb lett s főleg a Dunántúl jelentős tért is

⁴ ROBOZ centennáriumát 1928-ban ünnepelte ugyan a kaposvári Berzsenyi Társaság, melynek alapításától fogva haláláig elnöke volt, de családi iratok szerint vagy 1826-ban, vagy 1824-ben született Körtésén, Észak-Somogyban. A család gyászjelentésében az utóbbi születési évet olvastuk.

hódított VERHOVAY, ISTÓCZY és ONÓDY agitációja. Somogyban előbb GÁSPÁR LAJOS kaposvári, majd SZALAY KÁROLY csurgói s öccse, SZALAY IMRE lengyeltóti képviselő áldoztak pénzt és energiát előbb függetlenségi, majd kifejezetten antiszemita irányzatú lapok alapítására.

1878. január 13-án indult meg PRÁGER JÓZSEF vezérszerkesztése alatt a JANCSOVICS GYULA kiadótulajdonos gyorssajtóján készült *Somogyi Közlöny*. A 26. (július 7-i) számtól fogva PRÁGER lett a lapkiadó, egyben felelős szerkesztővé degradálja magát. Laptulajdonos JANCSOVICS maradt. A lap sem stílus, sem tartalom dolgában nem mérkőzhetett a *Somogy*-gyal, egyetlen említést érdemlő írójáról vagy cikkéről sem számolhatunk be, de nem is élt egy esztendőnél tovább: 49. (december 15-i) száma az utolsó, melyről tudomásunk van.

A lap egyik utolsó, decemberi számában ez a kis hír vonta magára figyelmünket: Lapunk kiadótulajdonosa, nyomdájának megfelelőbb felszerelése végett Bécsben járván, elvállalta egy előkelő gyár képviseletét Délmagyarország számára. Felhívja az olvasó figyelmét a lap idevágó hirdetésére. Ez a hirdetés általában a hirdetési rovatok tanulságos világot vetnek az egykorú vidéki sajtó anyagi alapjaira. RUST és társa bécsi gyár „amerikai gyorssajtókat“ kínál eladásra: egy ilyen „működésre legképesebb“ nyomdagépet, amely egy fiú szolgálata mellett óránként 1200—1500 tiszta lenyomatot ad, 580 frt-ért ab gyár. Ebben az időben a *Somogy*nak vagy *Zalán*nak legalább 5—600 sornyi, ünnepi alkalmakkor még jóval több hirdetése volt számonként. A hirdetések túlnyomó része osztrák és német cégektől, illetőleg ezek hazai képviselőitől származott, a MOSSE, meg HAASENSTEIN és VOGLER cégek szemfüles hirdetési ügynökei közvetítésével. Hirdettek főleg száj-, fog- és bőrápolószereket, hajnövesztő esszenciákat, szépítő krémeket, csodahatású kehpороkat, hamburgi halzsírolajokat, egész hasábokon bécsi ezüstárukat, bazárcikkeket, sorsjátékokat stb. Biztosítók és bankok hirdetési is sok teret igényeltek. A közölt tarifa szerint a hirdetésekért, ha nem átalányban voltak kialakulva, soronként 5—7 krt, nyiltéri közlésekért 10 krt fizettek, vagyis számonként legalább 35—40, egy év alatt kerek 2000 frt volt a hirdetési bevétel. A hetilap előfizetési díjai (évi 5 frt, egy szám 10 kr), csak 600 példányt számítva, 3000 frt összegre rúghattak. A megyék, városok, gazdasági egyesületek, bankok stb. szubvenciója is kitehették (amint egy soproni újságról szóló híradás elárulta) 4—500 frtot. Ilyen bevételekkel szemben a fent hirdetett s egy munkaerőt igénylő amerikai gyorssajtó beszerzése nem jelenthetett túlságosan kockázatos befektetést egy akkori lapkiadó számára, amikor ama bécsi gyorssajtó alól sok egyéb, hasznalhajtó kereskedelmi nyomtatvány is kikerült, s viszont a lapot a szerkesztő legfeljebb évi ezer frt-os fizetésén, vagy bizonyos %-os részesedésén kívül más személyi kiadás nem terhelte. Nemcsak, hogy a dolgozótársak nem számíthattak tiszteletdíjra, de számottevő havi díjazást is alkalmasint csak azok a szerkesztők kaphattak, akik — mint ROBOZ vagy BÁTÓRFI — hivatásos újságírók, nem pedig tanítók, tanárok vagy segédjegyzők voltak.

Amikor JANCOVICS Somogyi Közlönye 1878 végén megszűnt, ennek folytatásaként GÁSPÁR LAJOS kaposvári ügyvéd és képviselő megindította ugyancsak JANCOVICSNÁL, de saját kiadásában és szerkesztésében a *Balpárt* című politikai és vegyestartalmú hetilapot. Az 1879. január 1-én megjelent első, egyben mutatványszámban PRÁGER JÓZSEF közli, hogy a *Somogyi Közlöny* beleolvadt a *Balpárt* nevű politikai lapba, melynek szerkesztőségében mint belmunkatárs ő is helyet foglal. A lap JANCOVICS újonnan felszerelt amerikai gyorsrajtóján készül. Az első számokban GÁSPÁR szerkesztő több helyi nagyságot és megyebeli képviselőt, „országos kitűnőségeink közül“ pedig VERHOVAYT, TÖRS KÁLMÁNT, HENTALLERT, EÖTVÖS KÁROLYT, SZALAY IMRÉT, SZALAY KÁROLYNÉ KISFALUDY ATALÁT és THALY KÁLMÁNT nevezi meg mint munkatársakat, de ezek közül a lap egész élettartama alatt egyiktől sem közölt cikkeket. Eleinte még voltak hazai és bécsi cégektől eredt hirdetései, de később ezek egyre fogytak, végül már csak a nyomdász és ritkán a BRÁZAY-sósorszesz reklámja maradt meg. Október 4-től november 29-ig a lap szünetelt; utolsó száma, a 81., december végén jelent meg.⁵

Ezután közel másfél évig a *Somogy* megint egyedül tájékoztatta a megye közönségét a politikai élet fordulatairól. 1881 tavaszán azonban újra felpeszdült a Kapos-parti újságírás, mert SZALAY IMRE lehozott egy pesti hírlapíró, KRÁTKY JÁNOST, aki pár évig az *Egyetértés* munkatársa volt, s megindította *Népjog* címen a megyei függetlenségi párt közlönyét. Laptulajdonos SZALAY IMRE volt, szerkesztő és kiadó KRÁTKY JÁNOS; nyomda JEITELES HERMANNÁL. A mutatványszám 1881. május 2-án jött ki. A második számban a kevés hirdetés közt feltűnik a „*A Nép Zászlója*. XIV. évfolyam. Jó, olcsó, régi hetilap. Szerkeszti és kiadja KRÁTKY JÁNOS“. (E lapot Budapesten 1868-ban ÁLDOR IMRE alapította, egy ideig HELFY IGNÁC irányította.) A június 30-i szám bejelenti, hogy *A Nép Zászlója* és ezen, ugyancsak KRÁTKY szerkesztésében megjelenő balpárti közlöny, a *Népjog* egyesül. A következő hat szám a két lap egyesített címén jelenik meg. Ezután, szeptember 1-től november közepéig szünet áll be a megjelenésben. A november 18-i szám újra csak *Népjog* címet visel. Ebben a számban KRÁTKY nem minden érdekesség nélkül cikket közöl a fővárosi hírlapírás utolsó évtizedéről. A II. évfolyam

⁵ SZINNYEI *Magyar Írók* tévesen Pécssett jelenteti meg GÁSPÁR *Balpártját* és halála évét is hibásan adja meg 1877-ben. A volt ellenzéki politikus, miután Kaposvárt SZÉCHÉNYI PÁL miniszterrel szemben kisebbségben maradt, a nyolcvanas évek közepén Kecskemétre került közjegyzőnek.

június 22-i száma már SZALAY KÁROLY szerkesztésében jelenik meg; KRÁTKY pedig bejelenti, hogy „hírlapírói működését más úton érvényesíti“. Ettől kezdve kis ideig magasabb a színvonal (a szerkesztő felesége, ATALA és leányuk, FRUZSINA verseit közli), közepes pesti íróktól is hoz cikket, de a politikai és vallási gyűlölködés mind erősebben gőzölög belőle. 1882 nyarán négy szám WAJDITS kanizsai sajtója alól került ki, a 37. számtól fogva a kaposvári HÁGELMANN KÁROLY a nyomdász. A hirdetések száma nem szaporodik. A III. évfolyam utolsó számán már nem SZALAY IMRE szerepel, mint laptulajdonos, hanem bátyja, KÁROLY veszi át a szerkesztés mellett a lap tulajdonjogát is. Nyomdája ezentúl a székesfehérvári SZAMMER IMRÉÉ. Az 1885. és 1886. években a lap Budapesten jelenik meg.

KRÁTKY JÁNOS, a *Népjog*tól megválva új, mégpedig homlok-egyenest ellenkező tájékozódású lapvállalkozásba fogott. Megalapította 1882. június 11-én mint szerkesztő és laptulajdonos a *Világosság*-ot. „Tollam függetlensége hírlapírói hitvallásom istensége“ — írja az első számban. „A *Világosság* célja higgadt mérsékeltség és óvatos körültekintés útján működni a közélet terén.“ JEITELESNÉL nyomtatták, kettedrét alakban. Cikkeit jórészt zsidók írták, tárcája SAPHIR humoreszkjei. Egyik száma VAJDA JÁNOS kölcsönvett versét közli „A honárulókhoz“. A *Népjog* szerkesztője ráolvasta, hogy a *Világosság* — egyéb anyag hiányában — több ízben a *Népjog* régebbi közleményeit nyomatta le újra. A Hírlaptárban meglévő utolsó száma a II. évfolyam 53., 1883. december 6-án kelt. Valószínűleg nem is jelent meg több.⁶

Műveltség és jellem dolgában különb és megbízhatóbb emberek irányították az 1883. december 24-én kelt mutatványszámmal megindult *Társadalom* című hetilapot. Laptulajdonos és főszerkesztő HEKINGER ISTVÁN gimnáziumi tanár, felelős szerkesztő MESICS GYÖRGY, egyetemi pedagógiai tanulmányokat végzett tanárjelölt, később tanfelügyelősi tollnok, a kaposvári polgári iskola és kereskedelmi tanfolyam megszervezője és 1887—89. években igazgatója. Főmunkatárs ÖTVÖS VILMOS, kiadó JEITELES HERMAN. Egy máso-

⁶ KRÁTKYRÓL SZINNYEI nagy művében azt olvassuk, hogy „a 80-as évek elején Kaposvárra ment és ott lapokat szerkesztett, amíg egyszerre eltűnt, állítólag Amerikába vándorolt, mások szerint meghalt“. Egyéniségét éles világlátásba helyezi a *Társadalom* című kaposvári lap szerkesztőjének, MESICS GYÖRGYNEK (kit KRÁTKY megrágalmazott) egy közleménye, mely a *Népjog* 1882. évi 48. számának volt szerkesztőjét kipellengérező cikkét idézi ezzel a záradékkal: „Minden tisztességes ember undorral fordul el tőle... Megvetni és elzártni kell az ilyen embert.“

dik mutatószám után a „hivatalos első szám“ 1884. január 5-én jelent meg. Hirdetésekkel elég bőven el volt látva a kettedrét alakú lap, mely nyíltan hangoztatja liberális elveit. „Jelszavunk: részrehajlatlan humanizmus és egyenlőség.“ Sok neves író nem tudott megnyerni munkatársul, inkább helyi dilettáns irodalombarátoktól kapta az anyagát. A pesti levelek rovatát a fiatal KOMOR GYULA, a későbbi vígszínházi dramaturg írta. Az első évfolyam 40. számától fogva MESICS egyben kiadója is a lapnak, mert JEITELES visszalépett. 1885. április 11-től (II. 15. szám) MESICS az előfizetési felhívást, melyben bejelenti, hogy ezentúl HÄGELMANNál jelenik meg a lap, de iránya, szelleme marad a régi — mint a *Társadalom* tulajdonosa, felelős szerkesztője és kiadója írja alá. A lap utolsó száma, a 26., 1885. június 27-én került ki a sajtó alól.

A *Somogy* 1884. márciusi számában olvastuk a rövid hírt, hogy AIGNER IGNÁC lengyeltóti ügyvéd e hóban *Lengyeltóti* címmel társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi „lapot indított“. A Hírlaptár katalógusában hiába kerestük e lapot, ott egyetlen számát sem őrzik. Valószínű, hogy ez is csak a mutatószám szétküldéséig jutott el, akárcsak a *Független Zala*.

III. A *Somogy* alapítása évében, de négy hónappal utóbb indította meg EÖTVÖS KÁROLY, egyelőre — félévig — főmunkatársi címen a *Veszprém* vegyestartalmú hetilapot. Felelős szerkesztőként RAMAZETTER KÁROLY veszprémi nyomdász, kiadótulajdonos szerepelt. Valószínű, hogy EÖTVÖS KÁROLY, aki az Almássy-féle összeküvésben való részességért 1864-ben többhónapos komáromi várfogságot szenvedett, nem remélhette a helytartótanáctól szerkesztősege engedélyezését. A negyedrét alakban hetenként kétszer megjelent újság nagyrésztét EÖTVÖS KÁROLY és 18 éves testvéröccse, Lajos írta, ez utóbbi RÁCZKEVI álnéven. A szorgalmas bibliográfus, SZABÓ KÁROLY neveltje, a Nemzeti Múzeum könyvtári tisztviselője, az irodalomtörténet veszteségére már 24 éves korában, 1872-ben elhunyt. A *Veszprém* első számának megjelenése idején, július 1-én javában zajlott a porosz-osztrák és olasz-osztrák háború. Ezek híreivel, meg a Dunántúl uralkodó „iszonyú pauperizmussal“, a kétségbeejtő gabona- és szőlőterméssel, meg a Balaton jövője kérdéseivel (mert az 1866. aszályos évben a tó vize ijesztően lepadt) van tele az első évfolyam. Nagy tanulmányra valló cikksorozatban RÁCZKEVI összeállítja a veszprémmegyei írók és tudósok könyvészeti adatait a legrégebb idők óta. A lapba PAP GÁBOR arácsi, majd vörösberényi lelkész, a későbbi püspök több cikket ír Füredről és környékéről. A szerkesztő elismeréssel közli, hogy

a káptalan VÉGHÉLY DEZSŐ református vallású neves történettudós előtt megnyitotta gazdag és példás rendben tartott levéltárát, hol a szerencsés bűvárnak számos nagyértékű Árpád-kori oklevelet sikerült felfedeznie. 1867 elejétől július végéig a lap „nyomasztó anyagi nehézségek miatt” szünetelt. De mivel EÖTVÖS, aki a májusi tisztújításkor megyei alügyész lett, kieszközölte, hogy a lapot a megye hivatalos közlönyévé emeljék, ezért 1867. augusztus 4-én — Istenadta bőséges aratás után — újra megindította lapját. Ezután hetenként csak egyszer, de kettedrét alakban s most már hivatalosan is EÖTVÖS szerkesztésében jelent meg. Az új folyam mindössze 21 számot hozott. A december 29-i utolsó számban a szerkesztő elbúcsúzik közönségétől és megköszöni a kiadó áldozatkészségét. Folytatása 1869. februárig már nem hírlap többé, hanem a vármegye hivatalos közléseit tartalmazó *Veszprémvármegyei Közlöny*; megjelent RAMAZETTER szerkesztésében, kiadásában és nyomdájában. Egészen más lap, más kiadónál, de azonos című támad fel 8 évvel az elsőnek kimúlta után.

A poraiból új életre kelt *Veszprém*, mint megyei és helyiérdekű közigazgatási, társadalmi és irodalmi heti közlöny, SZALÁDY szerint 1875. április 1-én indult meg KOMPOLTHY TIVADAR volt tengerész-tiszt szerkesztésében. SZINNYEI szerint csak 1875. május 23-án indult meg a lap, melynek első évfolyama hiányzik a Hírlaptárból. Kiadó-tulajdonosa KRAUSZ ÁRMIN, veszprémi nyomdász. A kalandos hajlamú KOMPOLTHY egyévi működés után, a filadelfiai vilákiállítás alkalmából Amerikába hajózott, s helyette 1876. április 1-től PRÉM JÓZSEF vette át a lap szerkesztését. A fővárosban is jól ismert fiatal író magasabb irodalmi színvonalra törekedett, s a veszprémi származású ENDRÖDI SÁNDORON kívül több budapesti költőtől, REVICZKY GYULÁTÓL, KISS JÓZSEFTŐL is hozott verseket. A lap ismételten közölt híreket a szintén veszprémi SIMONYI ZSIGMOND tudós pályájának emelkedéséről, szülővárosában tartott előadásairól. VÉGHÉLY DEZSŐ történettudós, későbbi alispán is dolgozott a lapba. Mikor PRÉM JÓZSEF a nyár végén Pestre költözött, s a kiadónak nem sikerült ENDRÖDIT utódjául megnyerni, 1876. októbertől kezdve LÉVAY IMRE, piarista gimnáziumi igazgató lett a szerkesztő, sőt egy évvel utóbb a kiadást is átvette. 1880. november végén LÉVAY a laptulajdonossal felmerült nézeteltérés miatt mind a szerkesztői, mind a kiadói tiszteket KOMPOLTHYNAK adta át, aki 1879-ben hazatért Amerikából. 1882 elejétől azonban ismét LÉVAY vette át a lap kiadását, úgy mint a szerkesztést is. 1884 második felében újabb változás: a lap élén HE-

GEDÜS JÁNOS nevét találjuk, mint szerkesztőét és KRAUSZ ÁRMINÉT, mint kiadóét. LÉVAY pedig, miután KRAUSZ-szal végleg meghasonlott,⁷ új lapvállalkozásba fog: megalapítja, mint szerkesztő és kiadó a *Veszprémi Közlönyt*, melyet 1884. júliustól 1891. augusztus végéig vezet, noha közben, 1887-ben a budapesti piarista gimnázium igazgatója lett. Az érdeemes pedagógiai író 1895-ben halt meg, élete művét SZINNYEI *Magyar Írók* részletesen ismerteti. LÉVAY katolikus orgánumát a veszprémi *Szent István nyomdában* állították elő. A lap 1891. szeptembertől a következő év végéig a gimnázium tanáraitól álló hármass kollégium vezetése alá került (MESZES POLIKÁRP, SCHERER ISTVÁN és TÖLCSÉRY FERENC). 1893 márciusában a *Veszprémi Hírlap* lépett a helyébe, amely — mint az egyházmegye hivatalos közlönye — az *Egyházmegyei Nyomda* betűivel ma is megjelenik, tehát ezidén már fél évszázadot meghaladó multra tekinthet vissza.

A veszprémmegyei ellenzéknek is volt már ebben az időszakban egy vegyestartalmú hetilapja: a *Veszprémi Független Hírlap*. Megindult 1881. október közepén, kettedrét alakban. Felelős szerkesztő és laptulajdonos KOMPOLTHY TIVADAR, aki idáig a *Veszprém*-et szerkesztette. Nyomda az első évben SZAMMER IMRÉNÉL Székesfehérváron; 1882. májustól a *Székesfehérvár És Vidéke* nyomdája. 1883. novemberétől a veszprémi *Szent István*-nyomda, 1884. június végétől ismét a *Székesfehérvár És Vidéke* nyomdája állította elő. Ez év végén KOMPOLTHY megalapította Veszprémben a PETŐFI-nyomdát, mely az ő „*Amerikában*“ című könyvét és 1885. októbertől fogva a *Veszprémi Független Hírlapot* is nyomtatta. KOMPOLTHY 1897-ben lapját a nyomdával együtt eladta, s ez év végével a lap a 17. évfolyam 51. számával beszüntette megjelenését. Ez a lap is, mint a *Veszprém*, beleolvadt az 1898. január 5-én megindult, KRAUSZ ÁRMIN fia nyomdájában előállított, ma is élő *Veszprémvármegyébe*.

LUKÁCS KÁROLY.

⁷ A *Veszprém* egész 1897-ig virágzott, amikor az 1881-ben megindult *Veszprémi Független Hírlappal* együtt beleolvadt KRAUSZ ÁRMIN fia *Veszprémvármegye* című lapjába, amely napjainkban is megjelenik.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

TÖRÖK PÁL (1885—1943).

Kincses Kolozsvárról indult el, ahová véglegesen visszatérni többé nem adatott meg neki, s az Eötvös-Collegium tudós nevelőiskoláján keresztül jutott a magyar közoktatás munkásai közé, majd a könyvtári szolgálatba dr. TÖRÖK PÁL egyetemi magántanár, okleveles középiskolai és kereskedelmi iskolai tanár, m. nemzeti múzeumi címzetes főkönyvtárnok. Pedig ő elsősorban csak történettudós akart lenni. Ezért végzett gondos levéltári kutatásokat I. Ferdinánd konstantinápolyi követjelentéseivel kapcsolatban, ezért volt érdemes ismertetője a történeti irodalomnak, ezért foglalkozott a történetírás történetével, a francia forradalommal, I. Ferenc József korával, Budapest történetével, s írta meg Magyarország egykötetes történetét. De ezért a célért hajlandó volt még kedvezőtlenebb anyagi helyzetet is vállalni, s mikor 1926-ban a Tudományos Akadémia kéziratára gondozó nélkül maradt, szívesen ragadta meg az alkalmat arra, hogy vidéki állomáshelyét a fővárossal cserélje fel s egy fizetési osztállyal alacsonyabb állásban állami szolgálatba lépjen.

Nem volt azonban az az ember, aki ezt a helyzetet arra használta volna fel, hogy ezentúl csak tudományos munkásságának szentelje minden idejét. Heroikus önelgyőzéssel, amiben döntően segítette a könyvek iránt érzett áhitatos tisztelete és szeretete, bámulatos gyorsan beletalálta magát új munkakörébe, s hivatali buzgóságával és szakértelmével az akadémiai könyvtárnak éppúgy leghozzáértőbb és legnélkülözhetetlenebb, mint a kutatók előtt legkedveltebb tisztviselője lett. Páratlan szolgálatkészsége, amely nemcsak elindító útmutatással látta el elsősorban a kezdő kutatókat, akiket különös szeretettel pártfogolt és támogatott, hanem szinte tudós szívóssággal kísérte végig bűvárkodásukat, munkatársai előtt sokszor már túlzásnak is tűnt fel, de mindenesetre növelte az iránta való bizalmat és becsületet, s ezzel együtt az általa szolgált intézmény jó hírére is. Hivatali állása hozta magával, hogy sokat kellett foglalkoznia munkatársainak ügyes-bajos dolgaival. Minden fáradságot és utánjárást szívesen és önzetlenül vállalt érdekükben, s hálaanyilvánításait közvetlen szerénységgel hárította el.

Bizonyos azonban, hogy voltak budapesti életének olyan szakaszai is, amikor elemi erővel tört fel benne a vágy, amely a kizárólagos tudo-

mány felé hajtotta, s akik közelről ismerték, fájdalommal láthatták vonásain a sok vívódást és belső feszültséget, s aggodalommal figyelhették impulzív kitöréseit és helyzetével való elégedetlenségét. De még az utóbbi években jelentkező gyakori gyengélkedése sem engedte sejtetni, hogy oly hamar fog távozni körünkől, s váratlan elmúlása fájdalmas megdöbbenést váltott ki.

Barátainak és tisztelőinek a farkasréti temetőben megjelent nagy száma és a koporsóját kísérő mélységes részvét tanúságot tett az Örökkévalóság előtt egy szeretetreméltó, jólelkű és önzetlen tudós férfiu értékeiről, akit mindenkor kegyeletes emlékezés illet meg.

Vitéz GYÖRKÖSY ALAJOS.

Magyar nyomda és kézírás harca a XVI. században. Ritkán akad kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy miként szorították ki nálunk a magyarnyelvű nyomdai termékek a kéziratot irodalmat. Most a pozsonyi kamara iratai közt a kezem közé akadt egy XVI. századi magánlevél, ahol érdekes példáját kapjuk a nyomtatott könyv terjeszkedésének, ami természetszerűen egy csapásra fölöslegessé tette az íródeákok szerkesztői, fordítói és másolói munkáját.

A levelet egy SALY FERENC nevű íródeák írta fiatal urához, MARTHONFOLVAY LÁSZLÓHOZ 1577-ben, ki úgy látszik, valami nyugatmagyarországi úrhoz ment szolgálni. A levél tanúsága szerint a fiatalúr megkérte SALYT, apjának deákját, aki azelőtt bizonyosan részt vett nevelésében is, hogy írja meg számára MÁTYÁS király krónikáját. Hogy képzelte ezt MARTHONFOLVAY LÁSZLÓ, csak sejtethetjük: alighanem BONFINIBŐL kellett volna a deáknak magyaritania mondanivalóját. Ez a rendelés is, mint annyi sok más adat és könyv, élénken bizonyítja, milyen népszerű volt ebben a korban a nagy magyar király a nemesség körében.

A deák válasza meglepő lehetett a nemesúr számára: SALY FERENC ugyanis fölöslegesnek tartja, hogy ilyen nagy munkába fogjon, hiszen éppen akkor hozott a fiatalúr apja Debrecenből egy „nyomtatott krónikát“, ahol Mátyás története szépen, rendjén meg volt írva. A könyv pedig, mint SALY FERENC írja, úgyis a fiatalúr tulajdona lesz.

A Debrecenből hozott krónika aligha lehetett más, mint HELTAI GÁSPÁR krónikája, mely röviddel azelőtt, 1575-ben jelent meg *Chronica az Magyarocnac dolgairól* címen s ahol HELTAI ki is jelenti: azért írta meg művét, hogy a magyaroknak „ne kellessék a finnyás Bonfinit forogniok“, vagyis hogy saját nyelvükön olvashassák őseik és főleg Mátyás király viselt dolgait. HELTAI vállalkozása sikerének ékesen szóló tanúsága SALY FERENC levele, melyet itt adunk:

Egrefie Domine Salutem et Seruitiorum meorum Commendationem: az wr istenteol kyuanom .k. mynden io egessegeth es mynden io zerencheth istennek kegyelmessegebeol, mastan Uram attyadis eghessegben vagon mynden nepeuel egyetemben De chodalkozom .k. hogy .k. mynd

Ennye ideoteol foguann nem tett .k. az en leuelemre semmý ualazth mennje leueleth en .k. ýrtham, nem tudom mý az oka, nýluan nem tudom semmý býnemeth, merth .k. en ream haraguth ollýan ighen feoleotte, *hanem .k. ýrth wala nem regente egy leueleth mely leuelben ýrtha wolth .k. hogý az Mattýas kýralý Cronýkayath megh ýrnaýok .k. en eóreómost kez volnek hosza De im Vram attjad, hozatoth Deóbreóczeómbéol egy Nyómtatoth Cronykath, ký mýnth veghig megh vagion, Nyómtatuan zephen eóregre en ahoz kepesth nem kezdem ýrnya .k. merth ha az ur isten ký wýzen bennunketh, hyzem hogý az sem lez senkýe egyebe hanem kmede.*

Az ur istennek kegýelmessegeheból mý sem kesunk sok ideiglen, hanem kýw megunk, kyth enghedgýen az myndenhato ur isten, hogy be-kenn kýw mehessunk, mýnd Vrammalattjadal egyetemben De .k. az Napgýath megh nem tudom ýrnyá mykoron lezen az indolas, De en azert hýzem hogý kýw nem mehetunk az thakarásra, hanem ha az uthan, mert aszonýom eó N. megh el nem uegezthe mýnden dolghaith itben .k. mongýa en zommal zolghalatomath thwlý balinth Vramnak es Georfy Thamas Vramnak es az theob Vramnak .k. keouesse megh az en kepemben hogý eó knek nem ýrhattam az mastaný vttal, merth sok dolghaim voltanak, ez eleoth ýrtham mýndeniknek. De eok sem thettek chak egy leuelemreis walazth.

.k. kerdgýe meg theoleok mý az oka es .k. kerem mynth býzodalmas uramath, hogý .k. ielenche megh ennekem leuele altal, hogý merth nem ýrnak ennekem, knek ayanlom eóreókké valo zolghalathomath mynth býzodalmas Vramnak, Uram battjad egesseghben vagion homonnaý Urammal. De megh sem lovat sem fýzetesth nem adoth Nekin (!), mýnd zinte ez eleoth az modon vagion, ezth akaram .k. megh ielentenný, .k. kerem, hogý .k. megh bochassa, hogy knek illien rutol ýrok. Az mýndenhato vr isten tharcha meg .k. es eltesse sok eztendeiglen mýnden iokkal, es agýon az ur isten knek mýnden io zerenchath ex Arcae (!) Diosgeor 7 junii Anno Domini 1577.

S[ervi]tor franciscus L[ite]ratus
De Sal

Egregio Domino Ladislao Marthonfoluaý Spectabilis et... Domini francisci... familiarii... Domino observantissimo atque Confini.¹

A levél közönségtörténeti érdekességén kívül nem megvetendő az a tanúsága sem, hogy az írődeákokat a betűvetés és a deáknyelv oktatásán kívül még irodalmi feladatokkal is elhalmazták, amellet, hogy a család gazdasági ügyeit is deákok intézték, valószínűleg mert írni és számolni tudtak.

ECKHARDT SÁNDOR.

¹ Pozsonyi Kamara (Orsz. Lt.) Literae ad Cam. exaratae 1395 Vegyes. Ser. I. fasc. II.

Helyesírás és könyvmeghatározás. A XIX. század első három évtizede könyveinek meghatározásáról írt cikkemben (MKSzle 1943. III. 261—262. l.) azt írtam, hogy 1832 után már kezd rendeződni a helyesírás ügye: kezd ugyan kialakulni egységes helyesírás, de még mindig látni ingadozást, eltéréseket a Tudós Társaság helyesírási szabályzatától. Gróf DESSEWFFY JÓZSEF: *Kritika és engedmény* című cikkében a következő megjegyzést olvassuk erről a jelenségről:

Én a' magyar ortografiáról azt tartom: hogy oly kevésse van még az, (mind a' mellett, hogy annyin annyit irtak róla,) akár filozofiai, akár eszthetikai szellemben, akár a' műveltebbek' egyforma szokásán eddigelé megállapítva, hogy valóban fájt nekem azon kemény kritika, mellyhez bizonyára nem egy megnemvetendő észrevétel férhetne. Azért szeretem az effélékben, la grande, et non la petite maniere de critiquer, mert egyedül a' széllel bélelt felfúvottakat lenne szükséges ostoroznunk. (*Századunk*, 1838. 50. sz.)

A következő évi *Századunk*-ban e megjegyzés lep meg bennünket: „Hogy ... az *eö*-t néhol *ö* helyett maig is használják, az a' rokokói ízletre vagy ószerű szeretetére emlékeztet.“ (*Századunk*, 1839. júli. 29. *Magvassy Károly*: *Néhány ötlet a' magyar nyelv' sajátosságai körül*).

Tehát — amint látjuk — még a mult század harmincas éveinek végén is ingadozó volt a helyesírás s ennek alapján lehetetlen megállapítani egy ebből a korból való nyomtatványtöredék korát.

Hogy a mult század első évtizedeiben mily gondot okozott tudósnak, írónak, nyomdásznak a helyesírás, azt e kérdésről írott előbbi cikkemből s a fentebbi megjegyzésekből is látjuk. Hogyan zavarodik meg a tudós író is a helyesírás véglegesen soha meg nem oldott (s talán meg sem oldható) kérdéseiben, arra — az előzőkön kívül — még két esetet hozok föl: PÉTZELY JÓZSEF 1789-ben megindítja a *Mindenes Gyűjteményt*, amely nyelvünk fejlesztése érdekében is tiszteletreméltó törekvést fejtett ki. PÉTZELY — nyilván arra gondolva, hogy a *gyűjt* a *gyűl* ige származéka — folyóiratát ily címen indítja meg: *Mindenes Gyűllytemény* s a *gyűjtemény* szót a szövegben is így írja: *gyűllytemény*, I. 4, 5, 17, 33, stb. Az *ly*-t a vonatkozó névmásokban *-lly*-vel írja: *melly*, *mellyet*, *mellyből*, *mellyek*, *illy*, *olly*, *ollyan*, *müllyen*, *némellyek* stb. A másik gondolkozó, tudós elme kisszántói PETHE FERENC, aki 1814-ben megindítja a *Nemzeti Gazda* című hetilapját, az *ly* használatában követi az általános gyakorlatot; 1814-ben még így ír: *mellyet*, *mellyekről*, *mellyen illyen*, *ollyan*, — de már találunk nála *némely*, *akarmelyiknek* stb., egy *ly*-nal írt alakokat is. Sőt *ly* helyett *j*-t is: *tavaj*, I. 43., *fojtattjuk*, I. 389., *fojvást*, I. 389. stb. — De aztán — hogy, hogyanem — egyre jobban belezavarodik. 1816-ban már keveri az *-lly*-os és *-j*-és alakokat: *illyen*, 1816. I. 11, 25, 35, 37, 159. — *ijjen*, I. 199, 201, 290. — *mellyek*, I. 11, 11, *mely*, I. 17, *melyik*, I. 27, *melljet*, I. 198, 199, *melj*, I. 199, 200, 219, *meljben*, I. 199, 201, *melljel*, I. 333; a' *mijjen* I. 13, *akarmíjjenek*, I. 15; *némelj*, I. 159, 199,

211, *némelljek*, I. 392, *helljekeken*, I. 198, 200, *helljel*, I. 198, 198, *hejjecken*, I. 200, 200, *hejjen*, I. 201, *hejkek*, I. 243, *leghejjesebb*, I. 15, *hejjesen*, I. 27, *Hejség*, I. 22, *hejjszabást*, I. 131, *hejjett*, I. 155; *nyavaja*, I. 133, 208, *juk*, I. 159, *konkoj*, I. 200, *aszáj*, I. 201, *Borbéj*, I. 202, *osztájokba*, I. 243, *tsekéj*, I. 390, 390, *kiráji*, I. 393.

PETHE FERENC a tudós botanikus a helyesírás nehéz problémáiban akart, de nem tudott rendet teremteni. Még 1818-ban is vergődött az *ollyan* és *ojjan*, *foljő*, *foljvást* és *fojóvíz* stb. alakok írásmódja között. Gondolkodásának, töprenkedésének a legnagyobb zűrzavar lett a vége: *felljebb*, 1818. I. 41, *mejjékvizek*, I. 47, *királji*, I. 47, *Gerendej*, I. 53, *kevéj*, I. 93, *béjjeq*, I. 165, *sejem*, I. 167, *tengej*, I. 177, *gömböjüek*, I. 177, *szeméjjecken*, I. 83, 129, 135 stb., stb.

Mindezek részletes tárgyalása a helyesírás történetébe tartozik. A könyvtörténészt e helyesírási különösségekből az érdekli, hogy a XIX. század első felének nyomtatványtöredékeit a helyesírás alapján meghatározni csak úgy lehetséges, ha a töredék helyesírását, nyelvét, betűtípusait és papírosát számos e korból való, datált nyomtatvány helyesírásával, nyelvével, betűtípusaival és papírosával hasonlítjuk össze.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben.

A nyomtatott betű ma már elkíséri a katonát a tűzvonalig: messze az ország határán túl harcoló honvédeinkkel együtt halad az a gépkocsi, amelyben a tábori újságot szerkesztik és nyomtatják. Ezt a mozgó tábori nyomdát Magyarországon a múlt század legnagyobb magyar hadjáratában, a szabadságharcban alkalmazták először. Az egykorú külföldi újságok is felhívták a figyelmet a magyar hadjáratnak erre az eredeti színfoltjára: a mind a magyar, mind az osztrák seregek nyomában járó tábori nyomdákra, amelyek a helyszínen nyomtatott csatahírekkel szítják a lelkesedést a hadseregben és a polgári lakosságban.¹ Az újságok hírein kívül, sajnos, csak kevés nyoma maradt ennek a katonai sajtónak: nyomtatványaik megőrzésére nem volt idő és HAYNAU uralma alatt nem is lehetett tanácsos megőrizni őket. Részletesebb feljegyzések csak egyetlen ilyen mozgó nyomdáról szólnak, amelynek egyik szedője maga írta meg harci élményeit.²

1848 novemberében érkezett Strassburgba egy európai vándorútját járó fiatal magyar nyomdász, GIEGL ISTVÁN. Csak itt vette hírért, hogy kitört a szabadságharc és a honvédelmi bizottmány minden magyart hazatérésre szólít. Valóban híre járt, hogy kinn lakó magyarok, különösen

¹ DEZSÉNYI BÉLA: Magyar-svájci szellemi kapcsolatok a szabadságharc idején. Budapest, 1938. 27. l.

² GIEGL STEFAN: Die Feldbuchdruckereien im Jahre 1848. Typographia. 1884. XVI. 1—6. sz.

az osztrák seregben szolgáló magyar katonák minden veszéllyel dacolva, száz és száz mérföldet gyalogolva hazafelé tartanak a szabadság zászlói alá. A fiatal magyar betűszedőt is elfogja a honvág, hogyisne, hiszen — mint írja — tanonc korában maga is ismerte KOSSUTH LAJOST, sokszor járt nála cikkeinek kefelevonatával. De útiköltségre nem futotta vándorútján félretett filléreiből. Nyomdásztársai indítottak gyűjtést javára s a strassburgi nyomdák csakhamar 137 frankot adtak össze, hogy lehetővé tegyék számára a hazatérést. Pestre érkezve, régi gazdájánál, LANDERERNÉL jelentkezett, aki Kassára küldte, WERFER KÁROLY nyomdájába. A kassaiak el voltak halmozva munkával: WERFERNÉL nyomtatták tömredék hazafias röpiraton kívül az első hazai képes újságot, amelynek *Ábrázolt Folyóirat* volt a címe.³ Nyomdászai egytől-egyig nemzetörök voltak; GIEGL ISTVÁN is magára öltötte a zsinóros ruhát a tollas kalappal és nemzetiszín szalaggal s akkor sem tette le, amikor a kassai újságok már hírt adtak az ellenség közeledéséről. A nemzetőri díszben pompázó nyomdászokat a december 11-én bevonuló császári sereg fogságba is ejtette, de hamarosan szabadon bocsátották őket: szüksége volt rájuk SCHLICK tábornoknak, aki segítségükkel táborigyomdát rendezett be s ez a nyomda egészen Tokajig követte az előnyomuló osztrák sereget; de mikor KLAPKA GYÖRGY elől menekülni kényszerültek, a visszavonulóktól a nyomdának sikerült Kassán újra elszakadnia. Ez az első táborigyomda tehát rövidéletű volt, mindössze 1849. január végéig, vagy február elejéig állott fön, hiszen február 10-én Kassa már újra magyar kézen volt.

A kassai nyomdászok nem hagyták kihasználatlanul kényszerűségből szerzett táborigyomdai tapasztalataikat. Az esztendő elején már Debrecenben látjuk viszont őket. Ide tette át székhelyét KOSSUTH LAJOS kormánya, itt folytatták az országgyűlés tanácskozásait és itt szervezték meg az új, szinte a semmiből teremtett honvédsereget, amelybe KOSSUTH faluról-falura járva, maga toborozta lelkesítő szavával az önkénteseket.

A kormány háborús terveiben a sajtónak is komoly szerep jutott: a fontosabb hírlapok Debrecenbe tették át székhelyüket Budapestről; számtalan falragasz, rendelet, röpirat nyomtatásának emberfeletti feladatával a debreceni nyomdák egyedül nem tudtak megbirkózni. Kapóra jöhetett akkor, hogy a kassai nyomdászok táborigyomdájukat felkínálták a hadrakelő seregnek, annál inkább, mert WERFER kassai nyomdájának tót betűi és írásjelei is voltak, már pedig GÖRGEINEK a Felvidéken toborozott újoncai között számosan voltak, akik csak tótul beszéltek. A kormány külön tót néplapot indított, amelynek 534 előfizetője volt — az akkori viszonyokhoz képest nagy szám, mert egy-egy előfizető újságját többen is olvasták, néha egész falu.⁴

³ DEZSÉNYI BÉLA: Az első magyar képes hetilap. MKSzle. 1940. 17—35. l.

⁴ FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 141. l.

WERFER KÁROLY tábori nyomdája⁵ egy két hengerrel bíró fasajtóból, egy könyomó sajtóból, két láda betűből és két láda nyomdafestékből, meg egyéb felszerelésből állott. KOSSUTH LAJOS arcképét ábrázoló fametszet nyomtatásához szükséges dűcot is hoztak magukkal és képes tábori újságot is akartak kiadni. Viaszos vászonnal takart s tologató ablakkal ellátott társzekerekre rakták a nyomdát és személyzetét, a szekerek mindkét oldalára nagy fehér betűkkel ezt a felírást mázolták: „tábori sajtó“. Debrecen felé tartva egy helyen az osztrák vonalon kellett áthaladnia a szekértábornak; GIEGL elbeszélése szerint meg is állították őket, de a magyarul rosszul értő örök a szekerek feliratából azt okoskodták ki, hogy a karaván — sajtot visz a miskolci vásárra és nem bántották őket. Debrecenben azután a nyomdatulajdonos hadnagyi, a szedők őrmesteri egyenruhát kaptak, hosszú kardokat is viselhettek. Havi bérük 40 forint volt, de ezen kívül naponta egy font húst, fél font szalonnát, félliter bort és kenyeret is kaptak.

De nem a kassaiaké volt az egyetlen tábori nyomda.⁶ Bizonyára megelőzte őket a pozsonyi MANGOLD-nyomda tábori sajtója, amelyről GIEGL ISTVÁN is említést tesz naplójában. Ez azonban csak könyomásra volt berendezve és további sorsáról alig tudunk valamit, pedig egészen Aradig követte később a visszavonuló sereget. Megelőzte WERFERÉKET BEM tábornok hadi nyomdája is, amelyet 1848 decemberében állítottak fel a debreceni városi nyomda segítségével. Ennek a nyomdának HEGEDÜS ISTVÁN és PÁLFALVAI KÁROLY voltak a szedői, nyomói KUTTOR SÁMUEL és UJVÁROSI JÓZSEF. KUTTOR később eltűnt, valószínűleg a románok áldozatául esett. Magát a nyomdát Kézdivásárhelynek ajándékozta BEM, hálából a város hősiek magatartásáért. Kézdivásárhelyen azután ennek a tábori nyomdának a sajtóin készült a *Székelly Hírmondó* című hadi újság.

Az osztrák főhadserg is rendelkezett tábori nyomdával; ennek BRUSS KÁROLY volt a vezetője, akit HAYNAU gyászos győzelme után a bécsi állami nyomdánál tisztviselői állással jutalmaztak meg. Az újvidéki MEDAKOVICS DÁNIEL nyomdája pedig Karlócára, majd Zimonyba vándorolt és közben-közben a Duna hátán, hajófedélzeten állította elő magyarellenes röpiratait és hírlapját.

Maguk a kassaiak, a magyar főserg tábori nyomdászai, Gödöllőn kezdték meg munkájukat; 1849 húsvétján érkeztek el ide GÖRGEY honvédeit követve, akik mögött ekkor már a hatvani, tápióbrsikei, isaszegi és váci győzelmes csaták állottak. A gödöllői bevonuláson KOSSUTH is részt vett s a kastély egyik szobájában töltötte az április 7-ről 8-ra virradó éjtszakát, ugyanabban a szobában, amelyben az előző éjtszaka még WINDISCHGRÄTZ herceg, az osztrák fővezér pihent. A sajtó számára a kastély vadász-

⁵ GIEGL, i. h.

⁶ FIRTINGER, i. m. 196—198. l.

termét rendezték be és az ünnepi vacsorán a nyomdászoknak is terítetek asztalt. Másnap megkezdődött a munka: KOSSUTH kiáltványát és a haditörvényszék egy ítéletét kellett kinyomtatni. Nehéz feladat volt, mert a sajtót csak megtámasztva lehetett felállítani, ezt pedig a terem falán körülaggatott szarvasagancsok nem engedték. Két honvéd támasztotta vállával a gépet, mialatt a nyomdászok dolgoztak.

A gödöllői szép napok hamar elmúltak: a sereg s vele a nyomda is Vácnak fordult, majd Léván keresztül a felszabadított Komáromba vonult. Komáromnál hidat vertek a Dunán és átkeltek Tatára. Itt nyomtattak WERFERÉK először szükségpénzeket: 2, 5 és 10 krajcárosokat. De Tatán sem időztek sokáig, mert GÖRGEY Buda alá vezette győztes honvédeit s május 1-én megkezdődött Buda várának ostroma. Az ostrom alatt a nyomda először a Buda melletti Nagykovácsiban, majd a Svábhegyen ütött tanyát: itt a sajtót egy üresen álló csűrbe költöztették. Legelőször egy óbudai lőporcsináló halálos ítéletét nyomtatták ki: a szerencsétlen lőport adott el HENZINEK, Budavár parancsnokának.

Buda bevétele volt GÖRGEY utolsó nagy győzelme. Az orosz betörés után a szabadságharc kimenetelébe vetett remények szétfoszlottak. 194.000 orosz és 83.000 osztrák állt ekkor már a magyar sereggel szemben. GÖRGEY egy utolsó emberfeletti erőfeszítéssel megkezdte a visszavonulást Vácon, Balassagyarmaton, Losoncon, Miskolcon, Tokajon és Nyiregyházán át Nagyváradra, majd Aradra. A tábori nyomda híven kitartott a vezér mellett. Szedőnk, aki naplójában megörökítette a nyomda sorsát, feljegyzi, hogy Aradon 2 frtos Kossuth-bankókban még megkapták fizetésüket: ezeket a bankjegyeket ekkor már teljesen elhasznált lemezekről nyomtatták, a nyomásuk egészen fekete, szétfolyó volt. A Kossuth-bankókat készítő állami nyomda az események sodrában maga is valószínű tábori nyomdává lett: Budapestről előbb Debrecenbe került, majd Buda bevétele után vissza Pestre, de rövidesen Szegedre kellett menekülnie.⁷ Innen kezdve Aradig már nem is volt állandó székhelye, ott járt a sereg nyomában és útközben teljesítette nehéz feladatát. Aug. 5-én érkeztek Lugosra, innen a kétszáz főnyi személyzet megkísérelte a menekülést, de részben a mócok, részben az osztrák sereg fogta el őket. Ezek mindenükből, még legszükségesebb ruháikból is kifosztották a nyomdászokat, éppen csak a bankjegynyomda drága préseit és egyéb felszerelését — összesen 6000 mázsát tett a súlya! — sikerült a Marosba süllyeszteniük, hogy ne kerüljön az ellenség kezére.

Szomorú sors jutott a kassai nyomdászoknak is. Ők Világoson oláh parasztoknak adták el a nyomda maradványait és a szekereket, azután az osztrák katonai hivatalban jelentkeztek, ahol egy kapitány útlevelet adott nekik, de előbb hosszú beszédben dorgálta meg őket „rebellis“ multjukért. Ennek a tábori nyomdának egyetlen halálos áldozata volt, ez

⁷ FIRTINGER, i. m. 169—184. l.

még a tavaszi hadjárat alatt haza akart látogatni és HURBÁN cseh martalócinak kezére került. Egy másik nyomdász július 15-én, a váci csatában került orosz fogságba. GIEGL ISTVÁN gyalog indult haza Kassára, de itt nem kapott munkát és újra külföldre utazott.

A tábori nyomdák lelkesítő kiáltványai helyett ekkor már HAYNAU felhívását ragasztották ki a magyar városok falaira. A magyar és az olasz háború rosszemlékű hiénája kötél és lőpor általi halált, deportációt, várfogház- és porkolábfogságot ígért könnyű és nehéz vasban a bujdosó szabadsághősöknek, meg az ellenszegülő falvak fölperzselését... De ez a gyűlölködést lihegő nyomtatvány már nem tábori nyomdában készül.

DEZSÉNYI BÉLA.

Előfizetés-gyűjtés — tudós koldulás. A XVIII. század végén és a XIX. század elején, amikor még nem volt szépirodalmi művek számára minden könyvet könnyelműen felvásárló olvasóközönség, nem voltak tőkeerős könyvkiadó-vállalatok, nem volt egy, vagy több könyvkereskedés minden városban, mint ma, — de már voltak újságok, amelyekben hirdetni lehetett, a könyvkiadás — ha nem volt maecenas — a szerző kockázatára, vagy előzetes tájékozódás alapján történt. A hírlapokban jelezték, hirdették, hogy ilyen és ilyen mű van készen kéziratban, kiadásra előkészítve, de csak abban az esetben kerül kinyomtatásra, ha kellőszámu előfizetés érkezik. Elő lehet fizetni táblabírák, tanárok, papok, könyvkötők s egyéb iparosok, vagy ahol éppen találtak ilyenek, könyvkereskedések útján is. (L. MKSzele. 1944. 77. l.)

De nemcsak az újságok és lelkes irodalombarátok útján gyűjtötték az előfizetőket, hanem az írók, költők és szerzők olykor maguk is nekivágtak az országútnak és vidéken, városról-városra, faluról-falura, kuriárol-kuriára járva próbáltak szerencsét előfizetés-gyűjtéssel.

Úgy látszik, már ebben a korban is akadtak előfizetés-gyűjtő szélhámusok, akik végigcsalták az ország irodalompártoló közönségét, mert ok nélkül aligha jelenhetett volna meg BRASSAI SÁMUEL *Vasárnapi Újság*-jában (1837. 373—374. l.) a következő förmedvény:

Egyveleg korunkból. Van hazánkban a' literaturának egy mocska, egy olly kereset-mód, mellynek hasonmását a' külországai mívelt nemzetek nem ismerik, 's a' mellyet itt azért akarok kijelelni, hogy kiki azt, legalább elő nem mozdítása által, csökkenteni igyekezzék. Ez a' *tudós koldulás!* Első neme ennek az, midőn némellyek maguk személyesen feljárva az országot, előfizetést kéregetnek kijövendő, vagy talán ki sem jövendő könyveikre. Második neme, midőn a' szerzők már kész nyomtatott könyveiket hordozzák szerte, 's ezeknek megvételére házanként unszolják 's csaknem kényszerítik az embereket. Nincs egy olvasó is tudom, ki mind a' két rendbeli koldulásra ne látott volna példát, miért minden tudományokkal foglalkozó ember valóban pirúl, s vajha pirúlnának az azokat üzők!

Némely más tettekről, ú. m. aranya, selyembe kötött munkáknak koronás főkhöz küldéséről,* oktatóknak kézikönyveikkel kereskedésükről, sat., mivel ezek másutt is, (ámbar azoknak sem szolgál dícséretökre), megtalálhatnak, ezúttal halgatunk.

A *Vasárnapi Újság* is előfizetőiből élt s bizonyára voltak egyes városokban előfizetés-gyűjtői. Hogy nagynevű szerkesztője a szerzői előfizetés-gyűjtés ellen ennyire felháborodott, annak nyilván az lehetett az oka, hogy ál-szerzők meg nem írt műveikre való előfizetési pénzek felzedésével rúttul rászedték a hiszékeny vidéki úri embereket. Tr. Z.

A katalógus-olvasás ma sok tudós előtt mosolykeltő, együgyű időöltés, a régebbi pozitívista világban azonban, amikor a könyvpiac, Amerika és Anglia lázas könyvvásárlásai következtében árakban egyik nagy meglepetést a másik után okozta, a könyvtáros számára nemcsak szórakozás volt, hanem hivatali kötelesség is. Mint fiatal könyvtári tisztviselő magam is mosolyogtam, amikor HELLEBRANT ÁRPÁD (1855—1925), a M. Tud. Akadémia könyvtárának hatalmas bibliográfiai tudású alkönyvtárnoka a kezembe nyomott egy-egy új Fock-katalógust, hogy vigyem haza, olvassam el, mert szenzációsan érdekes és tanulságos. Az ő esti olvasmányai — az antikvárius-katalógusok voltak s olyan összehasonlító tanulmányokat végzett a régi és új antikvárius katalógusok között, mint az összehasonlító irodalomtörténész, vagy nyelvész a mesemotívumok, vagy szóalakok között. Tudományos könyvtáraink tisztviselői között e század első évtizedeiben ő volt a legelső könyvszakértő, aki értett úgy a könyvpiachoz, mint bármely antikvárius. Tudta, mikor ugrottak magasra pl. az Elzevírek, és mikor zuhantak le, mikor emelkedtek, vagy estek az Aldus-, Frobenius-, Plantin-nyomatványok, s ha a könyvtárnak felajánlottak valami raritást, aminek árfolyama lezuhant, a legújabb külföldi katalógusokkal bizonyította be az eladónak, hogy elkésett: a könyv nem raritás többé, mert sok újabb példány került belőle a piacra, — vagy az angol és amerikai ügynökök, akik minden árat megadtak, egymásra licitálva, egy-egy ritkaságért, már kielégültek és a könyv „értéke“ megsemmisült. Hogy szöknek fel, vagy zuhannak le az árak, azt az utolsó évtizedekben, sőt években minden könyvvásárló tapasztalhatta. HELLEBRANT állandóan szemmel tartotta a könyvpiacot, eleinte ambícióból, hogy az antikváriusok s könyvügynökök túl ne járhassanak az eszén, — később, vénségére, abban az időben, amikor a magyar könyvtárak nem tudtak vásárolni szerény költségvetésük és a csak „hadsergyszállítók“, vagy spekulánsok által megfizethető szédületesen magas árak miatt semmit, megszokásból, privát érdeklődésből. Részben ennek köszön-

* Midőn egy hivatalnál, rangjánál, 's vagyonánál fogva a' nyereség vadászáson felül emelkedett első rendű tudós, mintegy báró Hámmer, épokális munkáját a' burkus királynak tisztelete jeléül megküldi; az egészen más, de mi homunciók!!

hette azt a kivételesen nagy bibliográfiai tájékozottságot, lexikális tudást, amellyel a könyvtárban pillanatok alatt egész repertóriumot diktált le egy-egy kérdés iránt érdeklődő tudósnak, kutatónak. RIEDL FRIGYES, ANGYAL DÁVID, HEINRICH GUSZTÁV, akik szakirodalmukat kitűnően ismerték, minden nagyobb tanulmányuk írása közben felkeresték HELLEBRANTOT, aki gyakran egészítette ki az ő tudásukat — emlékezetből. Még BALLAGI ALADÁR sem átalotta bibliográfiai kérdéseket intézni HELLEBRANTHOZ, pedig ő aztán a magáénál nagyobb tudást nem igen ismert el.

Amikor HELLEBRANT GYULAI PÁL leányától elvált, belátta, hogy számára zárva az út a magasabb érvényesülés felé. A tudományos kutatásokat abbahagyva, a könyvtárnak, bibliográfiák összeállításának s a katalógus-olvasásnak élt. Tudományos összejövetelekre nem járt el. Társasága — a Józsefvárosi dalárda tagjain kívül — néhány könyvmolyból állott, akik nem olvasták, csak gyűjtötték a könyveket. Amikor halálos ágyán meglátogattam, a legújabb külföldi antikvárius katalógust olvasta. (Bibliográfiai érdemeinek rövid méltatását l. *MKSzle* 1925. 201. l., a róla írt nekrológban.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

ISMERTETÉSEK.

Apor-kódex. Bevezetéssel ellátta és hasonmással közléteszi SZABÓ DÉNES. *Codices Hungarici II.* Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1942. XX + 288 + 2 számozatlan lap.

A magyar nyelvemlékek hasonmás kiadása a *Codices Hungarici*-sorozatban indult meg. Az első számú kiadvány PAIS DEZSŐ bevezetésével jelent meg: *Jókai-kódex*, Budapest, 1942. A sorozat különösen napjainkban, a háborús esztendőök teljében, mutatkozik nélkülözhetetlennek, mert a legtöbb kézirat légvédelmi pincékben van és minden alaposabb kéziratösszehasonlítás, íráselemzés, szövegösszevető munka szinte egészen megbénul.

De a fac-similés kiadásnak még egy előnye van, tudniillik, hogy a futómunkát végző kutatónak az eredeti helyett adhatjuk ki a hasonmást, mint azt a nagyobb levéltárak máris teszik. Ezáltal a kézirat megőrzéséhez (konzerválásához) nagymértékben járulhatunk hozzá.

A sokat vitatott eredetű *Apor-kódex* nevét az APOR-családtól kapta. A kódexet a múlt század közepén báró APOR ZSUZSANNA adta ajándékba a CSEREYeknek, kik azután a Székely Nemzeti Múzeumban helyezték el.

SZABÓ DÉNES a kódex külső köntösének leírásában mintaszerűen gondos munkát végzett. Sorra veszi 1. a táblák, 2. a kötés, 3. a könyv mai állapota, 4. a papíros, 5. a lapbeosztás, 6. az írás, 7. a tinta, 8. a könyv összetétele, 9. a könyv sorsának vizsgálatát, nem elégszik meg a belső diplomatikus leírással, hanem kéziratát a hazai kódexekkel is egybeveti. Megállapítja, hogy az *Apor-kódex*et, a kétségtelenül premontrei *Lányi-kódex*-szel együtt valamelyik budai könyvkötőműhelyben kötötték be az 1500-as évek körül. Tehát mindenben jogos az a következtetés, hogy az *Apor-kódex* legrégebbi birtokosai a premontrei kanonissza-apácák voltak.

A könyv mai állapotából az eredeti terjedelmet állítja vissza. Sajnálattal olvassuk, hogy ennek az értékes nyelvemlékünknél több mint kétharmada, 46% elveszett. Nem mulasztja el BRIQUET és LICHÁČEV alapján a vízjegyeket átvizsgálni. Hasonló változatokat talál Bergamó, Udine, Würzburg, Ferrara, Verona, Velence környékén, sőt Oroszországban is 1523-ban hasonló vízjegy bukkan fel. Egyik vízjegy sajátosságosan magyar, nincs kizárva, hogy hazai papírmalomban készült.

A kódex hat kéz írása, a másoló gubacs- és koromtintát használt. Érdemes volna egyszer kódexünk írástechnikájáról behatóbb tanulmányt

írni, ahol ezek az apró részletek, amelyek az összehasonlító munka szempontjából igen fontosak, kellő jelentőséget nyernének.

A provenienciával kapcsolatos megállapításra azonban szabad legyen megjegyeznem, hogy az *Apor-kódex*-szel sorsközösségben levő *Lányi-kódexet* nem igen írhatták a margitszigeti premontrei kolostorban. Ebben az időben a margitszigeti apácaklastrom mellett a férfikolostor már csak de iure létezett, 1510 körül már egyetlen premontrei kanonok sincs a szigeten, hisz Szent Mihály egyházukba is Márton budai plébánost kénytelenek meghívni az egyházi szertartások elvégzésére (OSZVALD A.: *Fegyverneky Ferenc sági prépost, rendi visitator*, Budapest, 1934. 24. l.). Amíg a Nyulak szigetén pang az élet, a dunántúli prépostságok és rendházak élettől virulnak. Somlyóvásárhely és Mórchida, a *Lányi- és Pozsonyi-kódex* termőhelye lesz. Ide menekülnek a szegedi premontrei apácák is, és magyar bejegyzéses liturgikus könyvet hoznak magukkal. Latin antifonáljukban oly utasításokat találunk magyar nyelven, amelyek más liturgikus könyvei meglételére engednek következtetni: „Ezt más kñnlbe keres“ „...Laudes meh vagyon yrwan nagy kýmbe“... (*Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára*, Budapest, 1934, 139. l.)

Az *Apor-kódex* is követhette a *Pozsonyi-*, meg a *Lányi-kódex* útját, és az APOR báróknak a pozsonyi, ill. a nagyszombati klarisszákhoz fűződő kapcsolatai révén került a család birtokába.

A kiadás könyvtörténeti szempontból gazdag módszertani újításokkal ismertetett meg. Tanulsága, hogy az eredeti szöveg tanulmányozása történeti szempontból is értékes következtetések levonására vezethet. A *Lányi-kódex*, a *Pozsonyi-kódex* mellett immár ez a harmadik könyv, amely a premontrei *Libráriák* működéséhez fűződik. SZABÓ DÉNESÉ az érdem, hogy a régebbi kutatók belső érvei mellé kritikai érzékkel és felkészültséggel külső érveket is csoportosított. GÁBRIEL ASZTRIK.

A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai.
Osszeállította: P. FEHÉR MÁTYÁS O. P. Kassa. 1943, „Szent Erzsébet“-nyomda. 80 l.

Kassa örvendetes hazatérésének ötödik évfordulóján tudományoszerető püspöke, MADARÁSZ ISTVÁN „azzal a szándékkal bocsátja útjára a kassai püspöki könyvtár kódexeinek és ősnymtatványainak újabb katalógusát, hogy az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegye ezen szellemi kincseket és ezzel is dokumentálja Kassa város multban gyökerező szellemi erjét és jövőbe vetett törhetetlen hitét“. — Mi, akik a magyar multból táplálkozó hittel hiszünk a magyar jövőben, úgy érezzük, valóban, aligha kaphattunk volna ünnepibb ajándékot, mint ezt a szakszerűségre törekvő katalógust. A benne felsorolt könyvek, kéziratok mind az egyetemes európai, mind a hazai művelődéstörténet növekvő értékű kincsei.

P. FEHÉR elődje, RÉCSEY VITKOR, idestova ötven esztendeje adott részletes tájékoztatót a magyar egyházi művelődés eme ősi őrhelyének

kincseiről (1891-ben!). Azóta a könyvtárat átrendezték s így gyarapodásai és keletkezett hiányai is időszerűvé tették, hogy új katalógus tájékoztatassa az érdeklődőket a püspöki, ill. plébániai könyvtár beces ritkaságairól.

Az összeállítás 1378—1467-ig 32; 1700—1809-ig pedig 33 kéziratról ad számot. Amazok a középkori egyházi irodalom magyarországi elterjedésének adalékaiul szolgálhatnak. Utóbbiak között irodalom-, egyház-, művelődés-, település- stb. történelmünk szempontjából fontos, sokszor forrásjellegű munkákon akad meg szemünk. Köztük nem egy 1700-nál korábbi keletű. (Nem értjük, miért vette föl P. FEHÉR az 1700., ill. 1809. évszámot, hiszen pl. a *Conspectus fundorum*... 1827-ig terjed; viszont a kamerális iratok között mind XVI., mind XVII. századiak is találhatóak. Például a KAPRONCZAY-féle 1578-ból; a DÓCZY-féle 1526—29-ből.) Az említett forrásjellegű kéziratok csoportjába valónak látszik a leírás után ítélve pl. az *Elenchus litteralium documentorum diversorum ordinum*; a két *Miscellanea*-kötet, — egyikben a GUSZTINI JÁNOS nyitrai püspöktől elrendelt urbárium összeírás 1765-ből, a másikban sok XVIII. századvégi anyag a felsőmagyarországi viszonyokról. (MOLNAR B JÁNOS kanonok utazása Budáról a Szepességbe 1784-ben.) Nem kisebb érdekű NITZKY KRISTÓF *Staatskenntniss von Ungarn* című művének kézírata. Szívesen látnók SZIRMAY ANTAL két munkájának, a *Castis omnia casta*... és a *Collectiones de Hungaria*... anyagának bővebb ismertetését, esetleg egyes részeinek kiadására is sor kerülhetne. Sokat ígérnek például településtörténeti vonatkozásban is az ESZTERHÁZY-féle 1775-i *canonica visitatio jegyzőkönyvei*.

Ezután a püspöki könyvtár több mint száz, s a plébániai könyvtár 27 őnyomtatványának (1526-ig!) leírása következik. A püspöki könyvtár őnyomtatványainak azonosítását — néhány kivételtől eltekintve — HAIN és PANZER közkeletű műveire támaszkodva végezte P. FEHÉR. Ahol ez hiányzik, ott a leírások általában hozzásegíthetik a kutatót a további meghatározási szándékban. A plébániai könyvtárának anyaga ilyen tekintetben teljesen szabad területet nyújt még a kutatónak. — A RMK-könyvek sorát magyar (41 darab) és latin (16 darab) csoportra osztva, mint minden eddigi felsorolást, abc-ben kapjuk. Több esetben megemlíti P. FEHÉR, hogy SZABÓ nem ismeri a kassai példányt e RMK-könyvekből. Külön is jó lett volna kiemelni, hogy a Sárospatakon 1658-ban megjelent MEDGYESI PÁL: *Gyözködő hit a Testen*... című munkája unicum, amit sem SZABÓ, sem SZTRIPSZKY nem ismert. A 68—69. l.-on leírt (34. sz. a.) SÁRPATAKI N. MIHÁLY: *Noé bárkája*... Kolozsvárott nem M. D. LXXXI-ben, hanem 1681-ben jelent meg, s így SZABÓ I. 1264-gyel azonosítható! A „Régi magyar könyvtár latin nyelvű kiadványai...” című csoport két tételénél a hivatkozás SZABÓRA szintén elmaradt. Az egyik: CYBELEI VALENTINUS: *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae*... Hagenau, 1517, v. ö. RMK. II. 215-tel; a másik: OLÁH MIKLÓS: *Catolicae*

ac christianae religio... Bécs, 1560. című munkája, ami RMK. III. 473-mal azonosítható. Egy-egy címléírás SZABÓÉtól eltér (pl. a RMK. I.-hez tartozó csoportban a 40. szám alatt leírt VERBŐCZI-kötet; a II.-ban az 5., 8. és 9.).

Megjegyzéseink, amelyek elsősorban a figyelem fölkelését célozták, mitsem vonnak le az igen nagy szorgalomról és hozzáértésről tanúskodó összeállítás értékéből. Kiegészítéseink bizonyítják, milyen nagy örömmel fogadtuk e kis füzetet s mily együttérző szeretettel ünnepeljük a Kassa hazatérével újra nyilvánvalóvá lett régi magyar művelődésünknek, sajnos, oly ritka, de annál becsesebb emlékeit. Ez értékes emlékeink leltározásáért pedig nem lehetünk eléggé hálásak mind a leltározást elrendelő mecénásnak, mind az azt végrehajtónak. CSERY-CLAUSER MIHÁLY.

Bibliographia regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. FITZ JÓZSEF közreműködésével összeállította ZOLNAI KLÁRA. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Szerkeszti RÉDEY TIVADAR. X.) Budapest, 1942. 8°. 160 l.

A speciális magyar történeti témák bibliográfiáinak mai napig oly gyér sorát érdemes munkával gyarapította a sorozat első ilyen irányú kötete. A legnagyobb hírű-nevű magyar könyvtár irodalmának gazdag anyaga — a kötet körülbelül hétszáz címet sorol elő — különösképen szükségessé tette a jövő kutató munkájának hathatós könnyítését hozó bibliográfia összeállítását. Számos szak — történelem, művelődéstörténet, irodalomtörténet, művészettörténet, klasszika-filológia stb. — művelői lépten-nyomon szembekerülnek a *Corvina* bibliográfiájának problémáival. A bibliográfiák ez elsődleges szolgálatát, a kutatók útmutatását az irodalom birodalmában a kötet használati szempontokból történt részekre osztása tökéletesen teljesíti. A tíz nagy fejezet, mely egyenként több kisebb fejezetre oszlik, a *Corvina*-kutatás összes előforduló köreit felöleli. Áttekintésük: I. A *Corvina* Mátyás király idejében. (Források, könyvtárosok, másolók, festők.) II. A *Corvina* Mátyás utódai alatt. (Szétszóródás.) III. A *Corvina* török kézen. (Pusztulás, visszaszerzési törekvések, nyomozás.) IV. A maradványok felkutatása. (XVII—XVIII. századi vándorlás, XIX. századi kutatás és gyűjtés.) V. A történelmi analízis. (Módszerek, meghatározás, tartalmi, művészeti, ikonográfiai stb. értékelés, viszony a nyomdászathoz.) VI. A történelmi szintézis. (Összefoglaló történet, ismertetések.) A kötet utolsó harmada az egyes kódexek irodalmát tartalmazza. VII. A fennmaradt kódexek. VIII. Kétes és elveszett korvinák. Benne két értékes lista, az egyik a kötetek korát, a másik tartalmukat mutatja. A bibliográfiák (IX.) után a *Corvina*-irodalom betűrendes jegyzéke (X.) és név- és tárgymutató, magyar, német és francia tartalommutató egészíti ki a gondosságról tanúskodó könyvészetet. De túl ezen a szoros bibliográfiai értelemben vett eredményen, a kötet nemcsak ezt, hanem a speciális témák bibliográfiáinak másodlagos szolgálatát is

a maga egészében elvégzi. A praktikus mellett történelmi szempontok szerint sorolt címeiben a szóbanforgó témának, ebben az esetben a könyvtár történetének, teljes történelmi áttekintését adja. Mintegy ennek a történelmi értékelő munkának eredményeképpen vonja le következtetéseit az előszó, mely a *Corvina*-szemléletnek irodalmában tükröződő történetét vázolja és pár lapon a magyar könyvtár-történet művelői számára megszívlelendő szempontokat vet fel. Szép példája egy speciális szak köréből a HORVÁTH JÁNOS nyomán a közönséget és a közvéleményt fokozott figyelemmel kísérő „szociológiai” irodalom- és művészettörténelmi szemléletnek. Hasonlóképpen korszerű szempontok helyes tekintetbevételét tanúsítja, hogy az analitikus kutatás körébe tartozó címek között külön részt kapott a túlnyomóan ikonográfiai címeket mutató: MÁTYÁS arcképei, címeri és emblémái. Idevág az egyes címek mellett a könyvben közölt kép-reprodukciók pontos feltüntetése. E kettős értékű eredmények számbavételével a kötetben nemcsak bibliográfiai, hanem kultúrhistoriái irodalmunknak is nagy nyereségét könyveljük el, melyért a szerzőknek méltó elismerés jár.

IFJ. VAYER LAJOS.

A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei valamint azoknak értelme melly fabulákat egybeszerzette és Kolosvárott anno MDLXVI. kiadta Heltai Gáspár most pedig a mai kegyes olvasónak átnyújtja Keleti Arthur. Nyomtatta és kiadta fennállásának XL-ik évfordulójára a Tevan nyomda Békéscsabán MCMXLIII. 2°. 160 l.

A békéscsabai TEVAN-nyomda, amely ízlésével és művészeti törekvéseivel évtizedek óta hazánk legmagasabb színvonalú nyomdái közé tartozik, ez évben ünnepelte fennállásának negyvenedik évfordulóját. Ünnepét — méltóképpen — oly könyv kiadásával ülte meg, mely magára vonta a könyvkedvelők elismerő figyelmét. A régieshatású, csontszínű, külön e könyv számára rendelt diósgyőri papirosra nyomtatott díszes kiadványt fametszetek ékesítik. Mint a kolofónból megtudjuk, e fametszeteket egy kétszáz esztendővel ezelőtt Bassano-ban megjelent AESOPUS-kiadásból vették át, de nem fényképezési eljárással, hanem újra metszetéssel. KORDA GÉZA fametsző-mester művészetét dicsérik a régi mesék hangulatához illő vaskos, nehézkes, karikatúraszerű, fogvicsorgató, nevető, síró, ravaszkodó, riadozó állatképek. — A könyv a TEVAN-amatőrsorozat tizenharmadik kötete. A vörös-feketenyomású boríték, ríktó színes fametszetével, a régi kalendáriumok borítékának hatását kelti, félvászon kötése azonban egészen modern: a kékesszürke vászonsarok, dohánybarna papírral bevont tábla semmiképpen nem emlékeztet a régi kötésekre. A nyomtatvány vastag (fett) betűi emlékeztetnek ugyan a régi magyar nyomtatványok széles- és vastagvonalú betűire, de modern betűk, az oldalak, sorok beosztása pontos, (precíz), nem úgy, mint azt a XVI. század magyar nyomtatványaiban látjuk. A régies hatás fokozására nem ártott volna a lapok alján adni az ívjelzéseket (A, Ai, Aii) és az őrszavakat (custosokat). Nagyobb

lett volna az illúziója annak, hogy régi könyvet forgatunk. A könyv így archaizáló modern könyv, ami egyébként nem hiba, különösen akkor nem, ha a nyomdai művészetnek ily tökéletességével, ennyi ízléssel, gondal van előállítva, amint azt különben a TEVAN-kiadványoknál már megszoktuk.

Az ESOPUS—HELTAI meséknek a mai olvasóközönség számára, régies nyelven való átírásával a kiadó KELETI ARTHUR bízta meg, nyilván azért őt, mert attól tartott, hogyha filológust bíz meg e munkával, az — nem érezvén a régi magyar stílusnak a nagyközönség számára nehéz voltát — könnyen benne hagyott volna a szövegben a mai olvasó számára érthetetlen, vagy nehezen érthető mondatokat, fordulatokat és tréfákat is. KELETI ARTHUR nagy vívódások, filológusokkal való hosszas tanácskozások után vágott neki ennek a munkának. Érezte a felelősséget, mely HELTAI szövegének érintésével, modernizálásával reá hárul, tudta, hogy filológiai szempontból helytelen az a munka, amelyet vállalt. A régi magyar nyelvet nem ismerő nagyközönség számára azonban sok helyen kétségkívül érthetetlen lett volna az eredeti HELTAI-szöveg. Így kénytelen volt azt a megoldást választani, hogy HELTAI GÁSPÁR szép és ma is minden gondolkozás nélkül könnyen megérthető mondatainak felhasználásával írja át az aesopusi meséket.

KELETI ARTHURNak sikerült feladatát megoldania: a mesék a nagyközönség számára érthetők, könnyen olvashatók. A régies stílus nem takarja el az ötleteket. A mesének, mint a templomi prédikációnak is, egészen más a nyelve, mint a mai széprózáé s az a nyelv, amelyet KELETI ARTHUR, hosszas aggályoskodás, utánjárás, filológusokkal való viták után kialakított, kitűnően illik AESOPUS meséihez, mert népies is, régies is. Persze, a régi fametszetekhez jobban illett volna a HELTAI-stílus, viszont sehogy sem illett volna a mai irodalmi stílus. Ezt az archaizáló stílust úgy kell tekintenünk, mint hiteles archaizáló stílust, amely megbízhatóbb, elfogadhatóbb, mint a csinált, erőszakolt, hamis archaizáló stílus, amelyre az újabb szépirodalomban nem egy példa van.

A könyv külseje és belseje között így megvan a stilisztikai összhang: nem ad pontos reprodukciókat sem tipográfiában, sem a szöveg stílusában. Inkább csak ódon hangulatot akar kelteni. Azt akarja éreztetni, hogy régi-régi mesemondó szólal meg előttünk.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Böör György: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Magyar Történeti Értekezések. Szerkeszti BARÁTH TIBOR. 2 [szám]. Kolozsvár, 1943. K.: A Ferenc József-Tudományegyetem Történeti Intézete. 8° 52 [2] l.

1848 októberében merül föl először a magyarországi ruszinok között ruszin újság és nyomda alapításának a terve. DUCHNOVICS SÁNDOR eperjesi kanonok terjeszt ilyértelmű javaslatot a Munkács-egyházmegyei kon-

zisztórium elé, amely azonban arra az álláspontra helyezkedik, hogy e kérdéssel csak a békés állapotok helyreállta után kíván foglalkozni. Ugyanez év novemberében újra szőnyegre kerül a ruszin lap alapításának a terve, de megint leveszik a napirendről. Egy év múlva, 1849. novemberében CSURGOVICH JÁNOS nagyprépost a konzisztórium nevében értesíti az eperjesi püspököt, hogy „egy lapnak orosz nyelveni kiadását elhatároztam, mihelyt a szükséges kellékek megszerezve és a mostani akadályok elhárítva lesznek“. A *Katholikus Néplap* terjesztésére, amit az esztergomi érsek ajánlott nekik, nem vállalkoznak, mert „a ruszin lakosság nem érti a magyar nyelvet és ha megértené, sem érdekelné annak tartalma, mert a lap kizárólag a latin egyház ügyeivel foglalkozik“. Az esztergomi érsek leiratának a hatása alatt azonban a munkácsi konzisztórium határozatot hoz ruszin néplap kiadására és nyomda vásárlására, s egy teológiai tanárt megbíz a néplap előzetes tervének kidolgozásával. A terv el is készül, lap azonban nem jelenik meg. Sok nehézséget, akadályt kellett legyőzni a lap megindulása előtt: tisztázni kellett a helyesírás, a betűtípus (egyházi szláv, azaz cirillika legyen-e, vagy grazsdanszkij srift, azaz a világi nyomtatványokban Nagy Péter óta használt betűsor), tartalmi beosztás, nyomdahely (hol nyomják: Ungváron, Budán, vagy Galíciában?), szerkesztő személynének, költségek fedezésének a kérdése. Az anyagi nehézségek és ruszinföldön cirillbetűs nyomda hiánya miatt az 1849-i lapalapítási terv megbukott.

Galíciában 1849 júliusától kezdve megjelent egy ruszin újság, a „*Haličo-ruskij Vistnik*“ (Galíciai Ruszin Hírlap), amely a bécsi kormány támogatásával, Lembergben jelent meg. Ezt olvasták a magyarországi ruszinok is, akik a galíciai ruszinokkal korábban is fenntartották az összeköttetést és 1849. január 29-én memorandumban kérték a császártól „a korona ruszin népességű területeinek politikai és közigazgatási egységesítését“. 1850-ben a lemergi ruszin hírlapot Bécsbe vitték föl, hol új címet kapott: *Vistnik dlja Rusinov Avstrijskoj Deržavi* (Hírlap az Osztrák birodalom ruszinjai számára), tehát a magyarországi és galíciai ruszinok számára egyaránt. Bár a lap szerkesztésében a magyarországi ruszinok nem vettek részt, mint levelezők és cikkírók annál szorgalmasabban tevékenykedtek, az élen DUCHNOVICS SÁNDORRAL, a ruszin egység legjelentékenyebb propagátorával, aki indulásakor a lapot „védőnek, tanítónak, dobnak, ezredkürtnek nevezi, melynek hangjára négy millió ember figyel“.

Bár a lap propagandája révén sok eredményt értek el a hivatalos élet, iskolázás terén, 1853-tól kezdve a hazai ruszinok megszakítanak minden kapcsolatot a *Vistnik*-kel. Ennek nyelvi okai voltak. Nem tudtak meg egyezni, hogy milyen nyelven írjanak: a „kárpáti, avagy beszkid-ruszin“ nyelven-e, vagy közeledjenek-e az egyházi szláv nyelvhez, avagy a nagy-orosz nyelvet használják-e irodalmi nyelvül? A *Vistnik*-ben végre is győzött a nagyorosz irányzat, miéértis a bécsi kormányzat megvonta a laptól

hivatalos jellegét, az addigi szerkesztőket elcsapta s új szerkesztőt delegált, aki bármily dialektusban írt cikket leközölt lapjában. Akkoriban a nagyorosz irányzat volt túlsúlyban a lap hazai ruszin munkatársai között, akik a nyelvi változás miatt visszavonultak a *Vistnik*-től. Ezzel a *Vistnik* megszűnt a hazai ruszinok számára.

A második ruszin lap Budán indult meg 1856-ban, *Cerkovnaja Gazeta* (Egyházi Újság) címen, de — főként nyelvi okok miatt — az sem bizonyult életképesnek. A szerkesztő, RAKOVSZKY IVÁN nagyorosz-párti ruszin volt, aki a nagyorosz nyelvet erőszakolta, jóllehet — mint maga is bevallotta — „a nagyorosz nyelvet tökéletesen nem bírja“. Hazai ruszinok nem támogatták a lapot, mire RAKOVSZKY Lembergbe akarta átvinni, de ez sem sikerült neki, mert ott már az ukrán (kisorosz) irányzat volt erősödőben. 1857 márciusában a kormány kérdést intéz RAKOVSZKYHOZ, hogy miért használja egyházi újságjában az orosz nyelvet, s 1858 májusában betiltja a *Cerkovnaja Gazeta* nagyorosznyelvű kiadását.

Ennek a lapnak utóda a harmadik ruszin lap: a *Cerkovnyj Vistnik dlja Rusinov Austrijskoj Deržavy* (Egyházi Hírlap az Osztrák Birodalom Ruszinjai számára), melynek szerkesztője megint RAKOVSZKY IVÁN, aki nagy vívódások után megígéri, hogy fölcseréli az orosz nyelvet „a területi orosz dialektus formáival“. Tíz szám után, 1858 végén ez is megszűnt. E két hazai ruszin újság a Szent István-Társulat kiadásában, BAGÓ MÁRTON nyomdájában jelent meg.

A harmadik ruszin újság az Ungváron megjelenő *Svit* (1867—1871), mely a Szent Bazil-Társulat szellemi, erkölcsi és anyagi támogatásával indult meg, négyszáz előfizetővel. Ez a szám azonban — ismét nyelvi okok miatt — hamarosan felére csökken. A *Svit* is a nagyorosz nyelvi irányzathoz csatlakozik, írói „nem használják a mi beszélt nyelvünket és szavainkat“. Egyik munkatárs azt javasolja, hogy az egyházi szláv nyelvet válasszák a ruszin nép irodalmi nyelvéül. 1871-ben maga a Szent Bazil-Társulat is megszakít minden kapcsolatot a *Svit*-tel és *Novyj Svit* címen új lap kiadását határozza el. Ez az orosz nyelvvel szemben a ruszin népi nyelvet akarta irodalmi nyelvvé emelni, közös nevezőre akarta hozni „a népi nyelv sokféle provincializmusát“, de sikertelenül. Az így szerkesztett irodalmi nyelvet sem értették meg a ruszin olvasók s végül is a szerkesztők kénytelenek voltak cikkeikhez szótárt is közölni!

A *Novyj Svit* megszűnése után *Karpat* néven indul meg új lap Ungváron (1873—1886).

1867-ben megindul az első pedagógiai szaklap *Učitel* (Tanító) címen, 1871-ben az első szatirikus lap a *Sova* (Bagoly), mind a kettő Ungváron; 1868-ban a *Gazeta dlja Narodnych Učitelej* (a Néptanítók Lapjának fordítása), Pest-Budán, ugyanekkor ugyanitt a *Chozajstvennyja Nastavlenija* (Gazdasági Tanácsadó), az előbbi a m. kir. vallás- és közoktatásügyi, az utóbbi a m. kir. földművelésügyi minisztérium kiadásában. 1885-ben indult meg Ungvárott a *Listok* (Lapocska).

BŐR GYÖRGY széleskörű forráskutatások, a vonatkozó irodalom gondos felhasználása alapján írt értekezéséből nemcsak a fennvázolt ruszin sajtótörténetet ismerjük meg, hanem a hazai ruszinság irodalmi, politikai, egyházi, tanügyi törekvéseit is. Világos áttekintést ad a sajtótörténeten keresztül a ruszin irodalmi nyelv körüli harcokról, oly kérdésekről, amely csak most, a legutolsó években oldódott meg.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Dr. Gyalui Farkas: *Hatvanéves irodalmi munkám.* 1882—1942. Összeállította —. Kolozsvár, 1943. Nagy 8° 22 [2] l.

Ez a bibliográfiai jegyzék nem annyira GYALUI FARKAS volt tudós könyvtárnoknak s az érdemekben gazdag nyugalmazott könyvtárigazgatónak, mint inkább GYALUI FARKAS újságírónak irodalmi munkásságát tartalmazza. A könyvtörténész alig látszik benne az irodalom, színház, zene s a legváltozatosabb, egyéb kérdések iránt érdeklődő hírlapíró mellett. Régen polihisztornak tartották azt, aki több tudomány-területen alkotott műveket, ma azonban, amikor minden tanult újságíró — ha irodalmi, vagy művészeti munkatárs — kénytelen naponként véleményt mondani, cikket írni bel- és külföldi tudományos, irodalmi, színházi, zenei kérdésekről, sok az ilyen minden iránt érdeklődő művelt ember, aki ma már nem tart igényt a „polihisztor“ előkelő címre.

GYALUI FARKAS, a nagyműveltségű, sokat és sokfélét olvasó könyvtárnok is kétségkívül tudja ezt s auto-bibliográfiáját nyilván nem a könyvtárnokok számára állította össze, mint reference-munkát, hanem ön-émlékkül, saját kulturális érdeklődésének áttekintéséül. Most, hajlott korában jól esett visszaemlékeznie azokra az irodalmi, tudományos, művészeti stb. kérdésekre, amelyekkel hosszú élete folyamán megismerkedett és — ha csak futólagosan, újságcikkekben is — foglalkozott.

Huszonkét lapot tesz ki így irodalmi munkásságának jegyzéke, két-hasábos szedésben. Autobiográfiája tartalmazza önállóan megjelent kiadványait, újság- és folyóiratcikkeit, még fotoriportjait is, például: „Berzeviczy beszédet mond. Szt. György-szobor leleplezése. Tolnai Világlapja. 1904. okt. 16. Kép. Gy. F. felvétele“. Szépirodalmi munkáiból a fordításokat, elbeszéléseket, rajzokat, színműveket nem vette föl jegyzékébe. Ezekon kívül azonban, úgy látszik, fölvette minden sorát, ami nyomtatásban bárhol megjelent.

Megtudjuk bibliográfiájából, hogy irodalmi munkásságának jegyzéke megjelent már 1933-ban is, negyven lapon s „Pótlás e műhöz 1933—1942-ig“ 1942-ben, hét lapon. „Egyetemi előadásaim“ címszó alatt értesülünk arról, hogy 1901—1918 között előadta 1. a könyvtártant, 2. a könyvnyomtatás történetét, 3. a könyv történetét, 4. a könyvtárak történetét, 5. bibliográfiát, 6. az időszaki sajtó történetét, a hírlapirodalom történetét is. Ezek az előadások megvannak kéziratban. Kár, hogy nyomtatásban nem jelentek meg. A könyvnyomtatásról, könyvtárakról hír-

lapokban számos cikke jelent meg, melyek bizonyára érdekes és értékes adatokat és szempontokat tartalmaznak. — Önállóan kiadta TÓTFALUSI KIS MIKLÓS *Mentségét és Siralmas panaszát*, mindkettőt bevezetéssel és két hasonmással.

A könyvtörténész számos, öt érdekelhető könyvtudományi cikk címét találhatja meg GYALUI FARKAS változatos irodalmi munkásságának jegyzékében.
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Nagyvárad thj. város bibliográfiája. Összeállította: KERTÉSZ JÁNOS. Budapest, 1943. Nagyvárad thj. város támogatásával kiadta a szerző. 36 l.

Szent László városa már régmúltjában igen mozgalmas kultúréletre tekint vissza, sokszor tárgya szakírónak, szépírónak és számos önálló és periodikus mű megjelenésének színhelye.

KERTÉSZ JÁNOS, jó néhány alkalmi bibliográfia összeállítója, ezúttal Nagyváradról adott közre mintegy 600 címszóból álló kis könyvészetet. Munkája, amint azt az előszóban maga is megjegyzi, nem teljes, csak a városról önállóan mindeddig még meg nem jelent könyvészet gyors pótlására szolgál; hiányt akar kiegészíteni.

Ez érezhető az anyag csoportosításánál is, mely nem szakok, csupán könyvek és cikkek szerint történik.

KERTÉSZ, legjobb tudomásunk szerint, Nagyvárad teljes könyvészetét a közeljövőben fogja SZABÓ KÁROLY, a PETRIKÉK, stb. pontos kicédulázásával megjelentetni, amikor majd arról is számot ad, hogy milyen és hány önálló mű, időszaki sajtótermék látott ott napvilágot, minthogy az erre is kiterjeszkedő könyvészet a bennfoglalt statisztikai táblázatokkal kitűnő kulturális keresztmetszetet adhat a városról.

A váradi időszaki sajtótermékek bibliográfiájához a nyomtatásban megjelent könyvészetek mellett (KERESZTY, SZALÁDY, SZINNYEY, KEMÉNY, RÉZ H., stb.) nagy segítségére lesz az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának helynévszerint rendezett katalógusa is.

E teljes váradi bibliográfia megjelenéséig is az érdeklődők az általunk ismertetett, sok szeretettel megszerkesztett „előfutárból” tanulmányozhatják a város multját és jelenét a felsorolt történeti, kultúrtörténeti, politikai, közgazdasági, közegészségügyi, művészeti, stb. vonatkozású könyvek és cikkek címadata segítségével.
SZEMZŐ PIROSKA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Apponyi Sándor grófról, születésének százéves fordulója alkalmából az *Újság* január 9-i száma a *legnagyobb magyar könyvgyűjtő* főcímmel történelmi novella formájában emlékezett meg. A novella szerzője lelkesedéssel merült el a nemestörekvésű gróf életének s műveinek tanulmányozásába és a legnagyobb tisztelet és kegyelet hangján idézi elénk a rajongó bibliophilt gyermek-, ifjú- és férfikorában, Párizsban, Londonban, az Akadémiában, lengyeli kastélyában, a Magyar Nemzeti Múzeumban és a ravatalon. Ez a biographie romançée talán a legszebb és legigazibb, amit ebben a műfajban magyar nyelven írtak. Szerzője RÓNAY MÁRIA. Azt az újságlevelet, amelyen ez a több mint négy teljeshasábos, meghatódott hangú, finoman kidolgozott novellisztikus megemlékezés megjelent, a magyar könyvtárnokok és bibliofilek, akik hódolattal ápolják a legnagyobb magyar könyvgyűjtő emlékét, bizonyára elteszik és mindaddig megőrzik, amíg külön, RÓNAY MÁRIA gyűjteményes kötetében helyezhetik el könyvespolcukon.

Könyvtörténet és karrier A Magyar Könyvszemle immár hatvannyolcadik évében jelenik meg, minden évfolyamában számos értekezést, tanulmányt, kisebb cikket közölt s közöl ma is a könyv, könyvnyomdászat, könyvkötészet, könyvkiadás, a könyvtárak és hírlapok történetéből. E cikkek túlnyomó része eredeti kutatásokon alapul, s eredményeivel irodalom- és művelődéstörténeti ismereteinket gazdagítja. A cikkek szerzői általában könyvtári tisztviselők, akik könyvtudományi kutatásaikat minden távolabbi cél szem előtt tartása nélkül, tisztán tudományos érdeklődésük kielégítésére végzik, a nélkül, hogy ezért bármiféle anyagi, hivatali elismerésre vagy előnyre számíthatnának. A könyvtörténész nálunk nem számíthat egyetemi katedrára és tudományos működése az előlépésnél alig vétetik figyelembe. Minden tudományszaknak van tanszéke egyetemeken, csak a könyvtörténetnek nincs. E tanszékre pedig nem annyira a tudós könyvtörténésznek volna szüksége, mint inkább a tudományos könyvtáraknak, amelyek minden könyvtártudományi ismeret nélküli tisztviselőket kénytelenek alkalmazni. S ha a tisztviselő adminisztratív beosztásba kerül, soha életében nem ismeri meg a könyvtárban őrzött kódexek, ősnymtatványok, régi magyar könyvek stb. problémáit és meghatározási módszereit. Az egyetemeken vannak ugyan a könyvtörténetnek magántanárai, akik sok hasznos ismerethez juttathatnák a hallgatókat, de a könyvtörténet nem vizsgatárgy s a hallgatóság a vizsgatárgyak miatt csak annyira foglalkozik a mellékes kollégiumokkal, amennyire a kötelező tantárgyak megtanulása mellett marad némi ideje. Ez

pedig a legtöbb hallgatónál igen kevés. — A könyvtárosképzés kérdéseivel a MKSze számos cikkben foglalkozott (1929. 15—24. l., 1930. 207—209. l., 1937. 62—66. l., 1937. 332—338. l.) s a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete is tartott két tanfolyamot kezdő könyvtári tisztviselők számára (l. MKSze 1937. 67—68. l. és 347. l.). E tanfolyam nagyjából pótolja azt, amit a tanfolyam résztvevői az egyetemeken tanulhatnának meg, mint szaktárgyaikat, de hathónapi kurzus mégsem ad alkalmat oly elmélyedésre, mint négyévi egyetemi tanulás. A MKSze hatvanhét évfolyamának tudományos cikkei, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Bibliofil Társaság kiadásában megjelent önálló könyvtörténeti művek, a külföldi hatalmas szakirodalom anyagát nálunk csak egy-két gyakorlatiatlan rajongó szívja magába, tudományos kíváncsiságból s élete végén veszi észre, hogy tanulásának, szakmunkásságának eredményeit, tudását a praktikus érvényesülők szánakozó mosollyal veszik tudomásul.

A könyvkötésről. K. L. úrnak. Nem a szerkesztőség hibája, még kevésbbé szándékos mulasztása, hogy a magyar könyvkötés történetéről hét évvel ezelőtt megjelent összefoglaló művek ismertetésével a *MKSze* nem foglalkozott. Az a dolgozótársunk azonban, aki e két jelentős, nagy mű: HUNYADY JÓZSEF: A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig (12 szöveggel és 24 táblával, Budapest, 1937, 112. l.) és ROMHÁNYI KÁROLY: A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században, Budapest, 1937, 47 képpel, 340 + 4 l.) ismertetését megjelenésekor igényelte, máig sem teljesítette ígérését. A következő sorokban nem akarunk elébe vágni a nyilván terjedelmesebb ismertetésnek, de addig is, amíg az elkészül, felhívjuk az ön figyelmét a HUNYADY JÓZSEF művének végén található, 930 címet tartalmazó magyar könyvkötészeti bibliográfiára, amelyben a szakirodalmat pontosan és teljesen együtt találja. — A magyarországi könyvkötők teljes névsorát nem állították még össze, de KEMÉNY LAJOS, GÁRDONYI ALBERT, VÉGH GYULA stb. kutatásai alapján számos régi magyar könyvkötő, — azaz „könyvkötő úr“ — nevét ismerjük. A könyvkötőt ugyanis az újságok, nevük említésekor megurazták. Azért-e, mert a könyvkötőktől, akik egyúttal könyvkereskedők és lapterjesztők is voltak, sok függött a könyvek és újságok eladása tekintetében, vagy azért, mert a könyvkötő (a könyvnyomdással együtt) az összes iparosok között a legközelebb állt a művelődés forrásához, a könyvhöz, vagy talán azért, mert sok nemesi származású mester volt közöttük?

Az említettem könyvtörténések műveiben számos magyar könyvkötő nevét találhatja meg. Kiegészítésül közlünk itt néhány könyvkötő névsort a XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről.

Egerben: ... Gyalogai Ignáz Úr, Könyvkötő. — Gyalogay Ignácz (*M. Músa* 1789. 97 l.). — *Eperjesen:* Koller Gottfried Úr, Könyvkötő. — *Ketskeméten:* Veresmarti János Úr, Könyvkötő. — *Losontzon:* Kún Ferentz Úr, Könyvkötő. — *Miskóltzon:* Mólnár Sigmund Úr, Könyvkötő. (*M. Músa*, 1787. Márc. 24. 187—188.). — *Besztertze-Bányán:* Quendl Mátyás, Könyvkötő Úr. — *Eperjesen:* Kollár Könyv-kötő Úr. — *Győrben:* Müller Ferentz Könyv-kötő Úr. — *Gyöngyösön:* Schumann, Könyv-kötő Úr. — *Gyulán:* Ott lakó Könyv-kötő. (*M. Músa*, 1787. máj. 16. 311—312. l.). — *Ketskeméten:* Salja Péter, Könyv-kötő Úr. — *Komáromban:* Ketskeméti János. — *Kőszegen:* Ludvig Mihály. — *Lötsén:*

Kollár Ferentz. — *Maros-Vásárhelyen*: Mólnár Sám. — *Miskoltzon*: Mezei József. — *Nagy Váradon*: Ott lakó Könyv-kötő. — *Ó Budán*: Kis János. — *Pápán*: Szép Miklós. — [*Pápa*: 'Soldos György M. M. 1787. 731 l.] — *Pétsben*: Weidinger Márton. — *Rima-Szombaton*: Csapó József. — *Sáros-Patakon*: Szabó György. — *Selmetzen*: Harrdopler Ágoston. — *Sopronban*: Rchrabs[!] Gottlieb. — *Szatmár-Némethen*: Ott lakó Könyv-kötő. — *Szegeden*: Ott lakó Könyv-kötő[!]. — *Székes-Fejerváron*: Lang Ágoston. — *Tömösvárban*: Lechner (valamennyi név után kinyomtatva: „Könyvkötő úr”). (*M. Músa*, 1787. május 16. 311—312. ll.) — *Ketskéméten*: Ott Lakos Könyv-kötő, Veresmarti János Uram. (*M. Músa*, 1787. 461. l.) — *Gyulán*: Balogh György Úr, Könyv-kötő. — *Ketskéméten*: Sallya János. — *Ó-Budán*: Kiss István. — *Pétssett*: Veidinger Márton. — *Rosnyón*: Etei Imre. — *S. Patakon*: Szabó János. — *Selmetzen*: Hardopler Ágoston. — *Sopronban*: Srabs Gottlieb. — *Szatmár-Németi*: Farkas János. — *Újhelyen*: Szendrey György. — *Vásárhelyen*: Sáray János. — (*M. Músa*, 1789. jan. 6. 97. l.) (Valamennyi név után: „Úr, Könyvkötő”); — *Kolozsvár*: Berzétei Könyvkötő Úr. (*B. M. Merkur* 1794. II. 94. l.) — *N. Enyeden*: N. Könyvkötő, Szily Josef Úr. (*B. M. Merkur*, 1796. aug. 2. 904. l.) — *Ó Budán*: K. Kötő és áros Kis István. (*B. M. Merkur*, 1798. febr. 20. 211. l.) — *Kőszegen*: Könyv-kötő, Ludvig, u. o. — *Fejér-váronn*: Könyvk., Láng Úr. — *Pápa*: N. 'Soldos György, Könyvk. Úr. — *Péts*: Könyvk. Veidinger Úr. — *Siklós*: Könyvk. Tóbi János Úr. — *Szatmár*: Könyvk. Munkátsi Úr. — *H. M. Vásárhely*: Könyvk. Sárai Úr. (*M. Merkur*, 1797. I. 208. l.) — *Ketskéméten*: Veresmarti János, Kompactor. — *Pétsen*: Waidinger, Kompactor. (*M. Merkur*, 1797. II. 1358. l.) — *A XIX. századból*: *Siklós*: Tóby János. — *Eszék*: Klinger János. — *Szeged*: Kibling József. — *Kaposvár*: Szabó Benedek. — *Miskolc*: Miskoltzi József. — *Kecskemét*: Ocsay János. — *Szombathely*: Róka Imre és Zsoldos István. (*M. Kurir, Honnyi Levelek*, 1813. 42—43. l.) — *Eger*: Haberl. — *Fejerváron*: Lang. (*M. Kurir, Honnyi Lev.* 1814. 22. sz. 50. lap.) — *Komárom*: Töltési Istvány. — *Losontz*: Gergely Gábor. (*M. Kurir, Honnyi Lev.* 1814. Nr. 26.) — *Léva*: Lovas. (U. o. 1815. I. Nr. 34.) — *Kőszeg*: Ludvig Sámuel. (U. o. 1815. II. Nr. 61.) — *Pécssett*: Gundl Maximilián. — *Veszprémben*: Vászonyi. (*Hazai s Külf. Tud.* 1816. 7. sz. Toldalék.) — *Fejerváron*: Az öreg Lang Ágoston és Polatsek Károly. (U. o. 1816. 26. sz. utáni hirdetés.) — *Miskolc*: Miskoltzi János. (*M. Kurir, Hazai Dolgok*. 1816. II. 82. l.) — *Gyulán*: Bakay János. — *N. Váradon*: Cserapes Jonathán. — *Rév Komáromban*: Töltésy István. — *Hódmező Vásárhelyen*: Sárosi Benjamin. — *M. Vásárhelyen*: Debretzeni István. (*M. Kurir*, 1816. II. 248.) — *Kolozsváron*: Guttman János. — *Siklós*: Tóbi János. (*M. Kurir*, 1817. I. 64.) — *Léván*: Lovas. (*M. Kurir, Honnyi Levelek*, 1815. I. 278. Nr. 34.) — *Sopron*: Schrabz. — *Fehérvár*: Lang Ágoston. — *Győr*: Schatten József. — *Kanizsa*: Szent-Mihályfalvai. — *Keöszögön*: Ludvig Sámuel. — *Keszthelyen*: Földesy István. — *Komárom*: Töltésy István, Bóday János. — *Pápa*: nemzetes Zsoldos, n.-Szombati. *M. Kurir*, 1821. I. 344. l.) — *Pécs*: Gundl Ferdinand. — *Siklós*: Tóbi János. — *Szombathely*: nemzetes Zsoldos István. — *Veszprém*: Vászonyi István. (*M. Kurir*, 1821. I. 344.)

Egy 1816-ból való könyvhirdetés előfizetőségűjtői között szerepel *Kazinczy Ferenc* is.

Az előrefüzetéseket bé szedni kéretnek:

Pesten: Eggenberger, Müller és Kis Urak. — *Debreczenben:* Csáthy György Úr, Könyvny. és Áros. — *Győrben, és Posonyban:* Svaiger Úr, Könyváros. — *Kassán:* Ellinger Istvány Úr, Könyvny. és Áros. — *Pécsett:* Gundl Maximilián Úr, Könyvkötő. — *Kolosváron:* Gutmán János, Könyváros Úr. — *Szathmár Vármegyében* Tekintetes Ajtaj Sámuel Vice Nótáriussa, Tek. Szathmár Vmgynek. — *Veszprémben* VÁSZONYI Könyvkötő Úr. — *Nagy Váradon* és mindenütt a' Vásárokon az özvegy Kis Istvánné és fia, Kis István, Pesti Könyváros Urak. — *Széphalmon:* Tekintetes Kazinczy Ferencz Fő Táblabíró Úr. (*Hazai s Külf. Tud.* 1816. 7. Toldalék.)

A *B. Magyar Mercuriusban* olvasom: „*Eperjes*, nov. 20-dik. A' Napokban Pestről Egren keresztül utazván, láttam itt' mind azokat a' Ritkaságokat, felséges épületeket, mellyek ő Excellentiájának a' mostani Püspöknek köszönik léteket. Láttam... a' Püspöki *Bibliothékát*... Itt [Egerben] egy *Belga Emigrans* Könyv-kötőre is találtam, de a' ki itt' mestersége után tsak igen nyomorulttan élhetne.“ (*B. M. Merkur*, 1793. II. 1038.)

A könyvkötő — íme — olyan személy volt, akit a város említésre méltó nevezetesebb emberei között tartottak nyilván. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Hová lesz az a rengeteg könyv, amely a sajtó alól szakadatlanul özönlik, kisebb-nagyobb áradatokban a könyvpiacra? Mivé lesz az a rengeteg gond és munka, amelyet a lentermelő, a vászon-, papírgyár, az ólom-, cinkbányász, a betűöntő, festékgyáros, a kötélverő, a nyomdász és könyvkötő beleöl?

A könyv rendeltetése, hogy tartalmával tanítson, felvilágosítson, útbaigazítson, szórakoztasson. Sok könyv csak rövid ideig tartó szolgálatot, hasznot ígér (menetrend, telefonkönyv stb.), az eredeti tudományos és szépirodalmi művek azonban a fennmaradás, a halhatatlanság igényével lépnek ki az örök nyilvánosság elé, pedig legalább kilencven százalékuk úgy megsemmisül, mintha nem is lettek volna. A jó könyvet szétolvassák, a rossz könyvet eldobják. Még a legjobban a szép külső kiállítás biztosítja a hosszú életet a könyvnek, mert így sokáig megmarad szobadísznek a könyvespolcon. Az egyszerűbb kiállítású könyvet azonban elolvasása után felhasználják alágyujtásra, fidibusznak (pipárgujtáskor), egyenetlen padlón asztalláb-alátámasztónak, céltáblának, kőszegény vidéken a sárban járdának, és még valamire, amire CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY figyelmeztet a Dorottyában, ahol az Első könyv második versszakában ezt írja:

*Legalább, ha könyvem végig nem olvasod,
Megpróbálhat'd rajta frizérozó vasod.*

Jegyzetben a következő magyarázatot fűzi hozzá:

„A frizérozó vasat, mint sok olvasó nálam is jobban tudja, elébb holmi hányt-vetett papiroson próbálják meg, hogy nem éget é nagyon? Ez is elég szerencséje sok szegény verseskönyvnek.“

TR. Z.

VÁLTOZÁSOK A TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAK TISZTVISELŐI LÉTSZÁMÁBAN 1943-BAN.

I.

A KÖNYVTÁRAK HALOTTAI 1943-BAN.

A kérlelhetetlen halál az elmúlt év folyamán súlyos veszteségeket okozott a magyar közkönyvtárak vezetőinek és tisztviselőinek soraiban. Elragadta közülünk dr. SZINNYEI JÓZSEF nyug. egyetemi tanárt, a Magyar Tudományos Akadémia választott főkönyvtárnokát, aki pályája kezdetén a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában volt tisztviselő, dr. RADOS GUSZTÁV nyug. műegyetemi tanárt, aki éveken át volt a József-műegyetem könyvtárának vezetője, dr. TÖRÖK PÁL egy. magántanár, c. főkönyvtárnokot, aki a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában teljesített szolgálatot, s a Magyar Tudományos Akadémia egy másik tisztviselőjét, dr. ROZGONYI MARGITOT. — A Fővárosi Könyvtár tisztviselői közül a múlt nyáron, németországi tanulmányútján, egy alpesi kirándulás alkalmával nyomtalanul eltűnt dr. GERENDÁS ERNŐ.

II.

KÖNYVTÁROSI KINEVEZÉSEK ÉS CÍMADOMÁNYOZÁSOK 1943-BAN.

Az Országos Széchényi Könyvtárnál dr. FITZ JÓZSEF a IV. fizetési osztály jellegével felruházott magyar nemzeti múzeumi főigazgatót a IV. fizetési osztályba, dr. HALÁSZ GÁBOR alkönyvtárnokot könyvtárnokká, dr. KATONA LAJOSNÉ dr. PALLÓ MARGITOT alkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott I. osz. könyvtári segédőrt alkönyvtárnokká, dr. DROSZT OLGA, dr. HARSÁNYI MARGIT, dr. NAGY JÚLIA könyvtári segédőröket I. oszt. könyvtári segédőrökké, dr. BEREZKY LAJOSNÉ dr. SZOLLÁS ELLA, VASS GYULÁNÉ dr. BERTHÓTY ILONA, dr. TÁRCZY ZOLTÁNNÉ dr. IVÁNYI DÓRA, KAMPIS JÁNOSNÉ dr. DEDINSZKY IZABELLA, dr. SZEKERES MARGIT, dr. CSÁNKY MIKLÓS, PÉCSI SEBESTYÉN, dr. HARSÁNYI ANDRÁS, dr. VARGA SÁNDOR FRIGYES, TÓTH ZOLTÁNNÉ dr. DUKONY MÁRIA, DUBOIS SAROLTA, dr. MEDREY ZOLTÁN könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrökké, gr. CROUY CHANEL PÉTER, dr. BENCSIK GÁBORNÉ

TARICZKY ERZSÉBET könyvtári segédtiszteket I. oszt. könyvtári segédtisztekké, TAKÁCS JENŐNÉ PASTEINER ÉVA díjnokot gyakornokká kinevezték.

Dr. ZOLNAI KLÁRA múzeumi alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki cím és a VII. fizetési osztály jellege adományoztatott.

A Budapesti Egyetemi Könyvtárnál dr. MOKCSAY JÚLIA könyvtári segédőr I. oszt. könyvtári segédőrré, RÁD ÁRPÁDNÉ dr. SZABÓ IRÉN múzeumi gyakornokot múzeumi segédőrré, dr. HUNYADY PIROSKA, KERÉKES MÁRTA, dr. SOLTÉSZ JÁNOS, dr. VARGYAS LAJOS könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrökké, dr. VÁMOSSY KLÁRÁT könyvtári gyakornokká, THIERING RICHÁRDNÉ TANGL ERIKA, ORBÁN JÓZSEF könyvtári főtisztai címmel és jelleggel felruházott könyvtári tiszteket könyvtári főtisztekké, KENYERES JÚLIA I. oszt. könyvtári segédtiszteket könyvtári tisztté kinevezték.

A Műegyetemi Könyvtárnál dr. v. SZABÓ PÁL könyvtárnokot főkönyvtárnokká, SIKLÓSI JÓZSEF könyvtári segédőrt, dr. MÓDOS GIZELLA I. oszt. könyvtári segédtiszteket I. oszt. könyvtári segédőrökké, dr. MALÁN MAGDA, dr. FERDINÁND ISTVÁN, dr. SZEKSZÁRDY CSENGERI JÓZSEF, dr. LÜLEY ERZSÉBET, dr. TÓTH DÉNES, dr. GAÁL FERIKE JOLÁN könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrökké, dr. POGÁNY ODÓN GÁBOR főiskolai gyakornokot könyvtári segédőrré kinevezték.

Dr. EDVI-ILLÉS GYULA alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki címet és jelleget adományozták.

A Debreceni Egyetemi Könyvtárnál dr. NYIREŐ ISTVÁN az V. fizetési osztály jellegével felruházott könyvtárigazgatót az V. fizetési osztályba, SZABÓ GYÖRGY főkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott könyvtárnokot főkönyvtárnokká, dr. LAKNER ILONA könyvtári gyakornokot könyvtári segédőrré, SZABÓ ISTVÁN okl. ref. segédlelkész könyvtári gyakornokká kinevezték.

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárnál dr. OROSZ GÁBOR alkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott I. oszt. könyvtári segédőrt, REISCHEL ARTÚR, TÓTH KÁLMÁN I. oszt. könyvtári segédőröket alkönyvtárnokokká, dr. JÉKELY ZOLTÁN, dr. ENTZ GÉZA, dr. JAKÓ ZSIGMOND könyvtári segédőröket I. oszt. könyvtári segédőrökké, dr. SCHRIDDE ÉVA, dr. VÁCZY KÁLMÁNNÉ dr. ZACHARIÁS LENKE, BÖZÖDI JAKAB GYÖRGY, dr. FALUHELYI VERONIKA könyvtári gyakornokok könyvtári segédőrök lettek.

MONOKI ISTVÁN főkönyvtárnok a könyvtárigazgatói címet és az V. fizetési osztály jellegét, v. BALOGH IGNÁC, dr. v. SZÉCHENYI SÁNDOR könyvtárnokok a főkönyvtárnoki címet és jelleget, KESSLER EDE I. oszt. könyvtári segédőr az alkönyvtárnoki címet és jelleget kapták.

A Pécsi Egyetemi Könyvtárnál dr. NYAKAS SAROLTA könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré kinevezték.

Dr. VÁRKONYI NÁNDOR alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki címet és jelleget adományozták.

A Szegedi Egyetemi Könyvtárnál NAGY LEOPOLDINA, MOTIKA GABRIELLA és HORVÁTH MAGDOLNA könyvtári gyakornokok könyvtári segédőrrékké léptek elő.

Az Országgyűlés Könyvtárnál ifj. dr. LUKÁCS GYULA, ifj. dr. RÉVÉSZ LÁSZLÓ a IX. fiz. osztályba, dr. ZÖLD GÁBOR a X. fiz. osztályba segédkönyvtárnokká, KARAY MARIANNE és dr. BALÁS EDIT díjnokká, v. GYÖRE PÁL ideiglenes díjnokká nevezettek ki. NAGY EDIT és dr. PROHÁSZKA LAJOSNÉ kiegészítő munkaerőként vétetett fel. Eltávoztak a Könyvtártól dr. HARSÁNYI MÁRTA és NAGY EDIT.

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Könyvtáránál GURUBY IRÉN irodasegéd tisztet irodatisztté nevezték ki.

A Fővárosi Könyvtárnál dr. KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN, dr. SZŐKE IMRE SÁNDOR, ifj. dr. SZÁSZ KÁROLY főkönyvtárosokká, dr. KALMÁR GYULA, dr. BAÁN KÁLMÁN és dr. CHIRKE GÉZA könyvtárosokká, dr. JAJCZAY JÁNOSNÉ dr. KANYÓ ERZSÉBET, dr. BÄNRÉVY GYÖRGYNÉ dr. VASS KLÁRA és dr. v. BARCSAY ANDRÁSNÉ dr. WEISSENBACH JEANNETTE segédkönyvtárosokká, dr. PATEK ERZSÉBET tudományos gyakornokká nevezettek ki. KESZTHELYI ERZSÉBET, dr. GYURKOVICS TIBORNÉ dr. MIKA IRÉN, dr. HANSKARL ERZSÉBET, HAMVAS BÉLA, NAGY BORBÁLA, dr. SEREGÉLY EMMA és dr. FRANCsik JÚLIA könyvtári főtisztek, PESENYÁNSZKY MÁRIA, TAKÁCH ELVIRA, dr. DEDE KÁROLYNÉ KREMMER MARGIT, KELEMEN LÁSZLÓ, SCHWERTNER GÁBOR, dr. ZOLTÁN JÓZSEF és VIRÁGH GÁBOR könyvtári tisztek lettek, VARGA ISTVÁN irodafőtiszt és DEÁK TIVADARNÉ PÉCHY KINGA THEODORA kezelő lett.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtáránál dr. MELICH JÁNOS nyug. egyetemi tanár, akadémiai r. tag főkönyvtárnokká választott meg.

Dr. HUNYADY JÓZSEF könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré, KOTTAUN NÁNDOR I. oszt. könyvtári főtiszti címmel és jelleggel felruházott könyvtári főtisztet I. oszt. könyvtári főtisztté nevezték ki.

Dr. SCHILLER PÁLNÉ dr. RUDAS ERZSÉBET alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki cím és jelleg, WODETZKY IMRÉNÉ RÜBLEIN LÍVIA könyvtári tisztnak a könyvtári főtiszti cím és jelleg adományoztatott.

A Zeneművészeti Főiskola Könyvtáránál dr. PRAHÁCS MARGIT könyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott alkönyvtárnok könyvtárnokká neveztetett ki.

Kassa város könyvtárigazgatója KONDOR IMRE lett.

A Közgyűjtemények Országos Felügyelőségénél dr. VARGHA LÁSZLÓ közgyűjteményi előadót jelenlegi címének meghagyása mellett I. oszt. könyvtári segédőrré nevezték ki.

Az Ösztöndíjtanácsnál dr. JUHÁSZ LAJOS könyvtári segédőr I. oszt. könyvtári segédőrré kinevezetett.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeumhoz GYÖRBBÍRÓ JENŐ róm. kat. gimnáziumi rendes tanárt I. oszt. könyvtári segédőrré kinevezték.

Az Értelmiségi Kormánybiztosságnál dr. MOLNÁR ZOLTÁN és dr. WELKER EDITH könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrökké nevezték ki.

Az Ankarai Tudományegyetemen dr. HALASI KUN TIBOR könyvtári gyakornokot könyvtári segédőrnek kinevezték.

EGYÉB SZEMÉLYI HÍREK.

III.

A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter dr. ASZTALOS MIKLÓS nemzeti múzeumi könyvtárnokot miniszteri titkárrá kinevezte és ugyanekkor a miniszteri osztálytanácsosi címet adományozta neki.

A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter dr. KOZOCSA SÁNDOR magyar nemzeti múzeumi könyvtárnoknak a budapesti kir. Pázmány Péter Tudomány-Egyetemen egyetemi magántanárrá történt képesítését jóváhagyólag tudomásul vette és nevezettet ebben a minőségében megerősítette.

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Albert Gárdonyi: *Ungarns Bücherproduction im Zeitalter der Pragmatischen Sanction.* Auf Grund der Bücherverzeichnisse ungarischer Buchdruckereien, welche infolge einer am 8. Februar 1726 erlassenen königlichen Verordnung dem ungarischen Statthaltereirat eingesandt wurden, ist die Bücherproduction Ungarns vom Jahre 1712 angefangen geprüft. Es werden mehrere Gattungen von Buchdruckereien unterschiedet, deren Bücherproduction ganz verschieden war. Die Buchdruckereien der Jesuiten in Nagyszombat (Tirnau) und Kassa (Kaschau) waren der katholischen Restauration gewidmet, verfertigten daher hauptsächlich diesem Zwecke dienende Druckwerke. Die Buchdruckereien des Paul Royer in Pozsony (Pressburg) und Sebastian Landerer in Buda (Ofen) waren reine Privatunternehmungen, trachteten daher solche Werke in Druck legen, welche das Fortkommen des Unternehmens sicherten. Sie müssten den Bedarf des Büchermarktes stets im Auge halten, welchem Umstande es zugeschrieben werden muss, dass die Landerersche Buchdruckerei eine grosse Menge ungarischer Volksbücher auf den Markt brachte. Von den protestantischen Buchdruckereien war jene in Lőcse (Leutschau) bestehende, Privatunternehmung; jene in Debrecen aber Eigentum der Stadt, und diese verfertigten fast ausschliesslich nur Schulbücher. Die Tätigkeit der Buchdruckerei in Lőcse (Leutschau) wurde von der Bücherzensur stark verhindert, da diese sich vom Jahre 1721 angefangen im Eigentum der Jesuiten war, die darin mit grosser Strenge verfahren. Unter den benannten Buchdruckereien Ungarns war die Tätigkeit jener der Jesuiten in Nagyszombat (Tirnau) die erfolgreichste und da diese Buchdruckerei hauptsächlich theologische und asketische Werke in Druck legte, erhielt dadurch die gleichzeitige Literatur Ungarns eine charakteristische Färbung, welche die einheimische Kultur dauerhaft beeinflusste.

Alisz Goriupp: *Die Pressepolitik der Regierung und die ungarischen Zeitungen um die Wende des XVIII. Jahrhunderts.* Die Zeitungen des XVIII., ja sogar die der ersten Jahrzehnte des XIX. Jahrhunderts haben in Ungarn einen referierenden Charakter. Zur Zeit Josefs II. zeigen sich die ersten Spuren zur Entwicklung einer Meinungspressen. Nach seinem Tode aber wird die Handhabung der Zensur verschärft. Die ungarische Hofkanzlei verfasst im Jahre 1790 eine neue Instruktion für den Zensor der Wiener ungarischen Zeitungen, die im nächsten Jahre auch als Richtschnur für die Zensoren der ungarländischen Zeitungen der Statthaltereien mitgeteilt wird. Diese Instruktion verbietet unter anderem auf das strängste den Zeitungsschreibern Betrachtungen an die mitgeteilten Nachrichten zu knüpfen und verfügt, dass in Hinkunft Nachrichten über Revolutionen anderer Länder allein der von der Staatskanzlei geprüften Wiener Zeitung entnommen werden dürfen. Wenn die Regierung auch in

vereinzelt Fällen, so zum Beispiel für die Darstellung der üblen Folgen der französischen Revolution, zur Lenkung der öffentlichen Meinung sich der Zeitungen bedient, ist doch ihre ganze Haltung dem Zeitungswesen gegenüber negativ. Nach der Auffassung der allerhöchsten Stellen sollten besonders scharf die Nachrichten jener Zeitungen überwacht werden, die auch von niedrigeren Volksschichten gelesen werden. In die Reihe dieser gehörten auch die Zeitungen in ungarischer Sprache, da diese eifrig von Bauern gelesen wurden. Palatin Alexander Leopold beantragt wiederholt die Mitteilung ausländischer Nachrichten den ungarischen Zeitungen zu verbieten. Der ungarischen Hofkanzlei gelang es aber eine diesbezügliche Verfügung abzuwenden. Nach der Verschwörung Martinovics's stellte sich aber auch diese auf einen intransigenten Standpunkt der politischen Presse gegenüber und trachtete von da ab durch strenge Verordnungen die in- und ausländischen Nachrichten von politischer Bedeutung in engen Schranken zu halten und verblieb jahrzehntelang auf diesem Standpunkte.

Károly Lukács: *La presse périodique de la région du Lac Balaton de 1861—1885.* Cette étude passe en revue les produits de la presse périodique de la région du Lac Balaton, dans sa première période de 25 ans. L'auteur donne l'histoire succincte de l'imprimerie et du journalisme provincial des environs du grand lac et met en relief l'influence de la presse sur l'évolution de la vie économique et sur le développement des établissements balnéaires du Balaton.

TARTALOM.

	Oldal
Gárdonyi Albert: Hazai könyvtermelésünk a Pragmatica Sanctio korában	1
Goriupp Alisz: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján	19
Lukács Károly: A Balatonvidéki hírlapirodalom első negyedszázada	35
Kisebb közlemények: Vitéz GYÖRRÖSY ALAJOS: Török Pál (1885—1943). — ECKHARDT SÁNDOR: Magyar nyomda és kézírás harca a XVI. században. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Helyesírás és könyvmeghatározás. — DEZSÉNYI BÉLA: Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben. — TR. Z. Előfizetés-gyűjtés — tudós koldulás. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A katalógus-olvasás	53
Ismertetések: SZABÓ DÉNES: Apor-kódex. (Ism. GABRIEL ASZTRIK.) — P. FEHÉR MÁTYÁS: A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. (Ism. CSERY-CLAUSER MIHÁLY.) — FITZ JÓZSEF—ZOLNAI KLÁRA: Bibliographia regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. (Ism. IFJ. VAYER LAJOS.) — A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — BÖÖR GYÖRGY: A magyarországi ruszin időszakai sajtó a XIX. században. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — DR. GYALUI FARKAS: Hatvanéves irodalmi munkám. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — KERTÉSZ JÁNOS: Nagyvárad thj város bibliográfiája. (Ism. SZEMZŐ PIROSKA.)	64
Levélszekrény: Apponyi Sándor grófról. — Könyvtörténet és karrier. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A könyvkötésről. — TR. Z.: Hová lesz	75
Változások, személyi hírek	78
Résumé — Inhaltsangabe	82

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapiro-
dalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.
Ára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország idő-
szaki sajtója. 1911—1920.
Budapest, 1942. 8°, 474 lap.
Ára 34 pengő.

VII. Monoki István: A magyar időszaki
sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.
Ára 16 pengő.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

Nagy Júlia:

Térképek 1936–40.

Budapest, 1942. 8°, 203 lap.

Ára 10 pengő.

Gulyás Pál:

A bibliográfia kézikönyve I–II.

Budapest, 1941–42. 8°, 1-2. köt.

Ára 80 pengő.

Magyarország évi könyvészete.

1940.

Budapest, 1942. 8°, 672 l.

Ára 20 pengő.

LXVIII. ÉV.

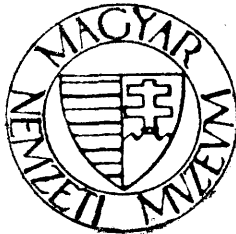
HARMADIK FOLYAM

1944. ÁPR.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI
VARJAS BÉLA

*1944. évi folyam * II.—IV. füzet.*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1945

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottságának tagjai

BISZTRAY GYULA, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem ny. r. tanára, DEZSÉNYI BÉLA, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának alkönyvtárnoka, GYÖRKE JÓZSEF egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának főigazgatója, MÁTRAI LÁSZLÓ egyetemi magántanár, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtárának főigazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára, VARJAS BÉLA, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának könytárnoka, szerkesztő.

A Magyar Könyvszemle

negyedévenként megjelenő egy-egy füzetének alapára 10 pengő, (könyvkereskedésekben 12 pengő), a jelen összevont szám alapára 20 pengő, (könyvkereskedésekben 24 pengő).

Szerkesztőség:

BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 14-16

Kiadóhivatal:

BUDAPEST, VIII., ESZTERHAZY-UTCA 30

HÁROM ÉV MAGYAR KÖNYVÉSZETE.*

Három hatalmas kötet fekszik előttem: a „Magyar Könyvészet“ 1938., 1939. és 1940. évi gyűjteménye. Az első 640, a második 632, a harmadik 673 lap terjedelmű. Meg kell adni, kiadós olvasmányok!

Könyvbarátok tudják: nincs izgalmasabb olvasmány, mint egy bibliográfia. Csak érteni kell hozzá!

A magyar könyvészet évszázadokra visszanyúló munkálatok után csak legújabban érkezett el oda, hogy rendszeresen, külön-külön kötetekben számoljon be az évi terméstről. Az író és a nyomda együttes papírpusztításáról igen régóta vannak könyvjegyzékeink, de a történeti fejlődést, a világos áttekinthetőséget egyedül biztosító annales-szerű bibliográfiáknak — sajnos — nem vagyunk bővében.

A hazai tudományos igényű bibliográfia a mult század végefelé letért a SZABÓ KÁROLY kezdeményezte szoros időrendi, pontosabban: évréndi beosztásról. SZABÓ KÁROLY 1711-gyel zárja a maga eléggé fel nem becsülhető „*Régi Magyar Könyvtár*“-át, amelyben kezdetről Rákóczi koráig szoros időrendben sorolja fel a magyar nyelvű, ill. hazai nyomtatványokat. Utódai, munkájának folytatói, a logikus és egyedül helyes évréndről áttértek a ciklikus felsorolásra, egy-egy nagyobb évkör könyvtermését alfabetikus rendbe olvasztva. Mi következik ebből? Az, hogy míg SZABÓ KÁROLY bibliográfiájából és SZTRIPSKY HIADOR kiegészítő pótkötetéből 1711-ig könnyűszerrel készíthetünk pontos kimutatásokat arról, hogy egy-egy évben hány könyv jelent meg? kiknek a könyvei és milyen természetű könyvek láttak napvilágot? — addig 1711-től 1876-ig (a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének üzleti s nem tudományos — tehát nem is teljes értékű — évi könyvészetéig) csak nagyobb időegységeken belül tekinthetem át a magyar könyvtermelést. Nem tudom például megállapítani

* E cikk 1944 tavasza óta vár közlésre a szerkesztőségben; aki elolvassa, bizonyára megérti a késői közlés okát.

— éppen az új magyar irodalom kibontakozásának aranykorában! —, hogy egy Bessenyei, Kazinczy, Széchenyi, Petőfi, Jókai idejében hány és általában milyen természetű, milyen műfajú magyar könyv jelent meg évente? — a magyar könyvkiadás hogyan fejlődött? (lépcsőzetesen vagy ugrásszerűen?), — mely évek és évkörök voltak erősek, melyekben voltak visszaesések? — mi volt a helyzet pl. a szabadságharc két esztendejében és mi az elnyomatás évtizedében? — egyszerűen nincs meg a lehetőségem arra, hogy egy-egy kerék év bibliográfiájából levonhassam a szempontjaimnak megfelelő tanulságokat s következtetésem a könyvészeti adatokból is tárgyi igazolást nyerjenek. Holott nyilvánvaló, hogy egy bibliográfiából a szakembert elsősorban a fenti kérdésekre nyerhető válaszok érdeklik, nem pedig az, hogy pl. 1712-től 1860-ig hány E, vagy I, vagy M betűvel kezdődő szerző könyve látott napvilágot?!

Röviden: 1711-től a legutóbbi évtizedekig terjedő bibliográfiáink csak arra jók, hogy számszerűen megállapíthassuk a magyar könyvtermést a legutóbbi másfél vagy két század alatt, de arra teljesen alkalmatlanok, hogy adattárukat komoly tudományos segéd-eszköznek, hajlékony, rugalmas kulturális fegyvernek használhassuk. E hosszú időszak toldozott-foldozott bibliográfiái (PETRIK GÉZA: 1712—1860, 1860—1875, KISZLINGSTEIN SÁNDOR: 1876—1885, PETRIK: 1886—1900, 1901—1910 stb.) csak akkor válnak a magyar könyvészet és általában a magyar tudománytörténet alapos fegyvertárává, ha ezeket egyszer valaki felbontja évi bibliográfiákká, bibliográfiai annalesekké, kiegészítve természetesen az utólag megállapítható pótlásokkal. S bár tenné mielőbb, mert ezek az önkényes keretbe préselt ciklikus bibliográfiák részletkérdésekben alig nyújtanak segítséget a kutatóknak...

Miért mondtam el e régi fájdalmas hiányérzetemet az 1938., 1939. és 1940. évi bibliográfiák ismertetésének címe alatt? Azért, mert e remekbe készült bibliográfiák ösztönösen váltják ki minden könyvbarátban azt a forró kívánságot, hogy ugyanilyen pompás, tudományos felkészültséggel, ugyanilyen gondosan, ugyanilyen világos áttekintésben, ebben a SZABÓ KÁROLY nagy hagyományaihoz egyedül méltó folytatásban ismerhesse meg egyszer 1711-ig visszamenőleg a legutóbbi két század magyar könyvkultúrájának fejlődését is — a fél munkával végzett, tudománytalan feldolgozások helyett. Azért, mert e gyönyörű hatalmas kötetek, e nagy ügyszze-

retet és hivatásteljesítés láttán reményünk támadt, hogy egy kis áldozattal, egy kis erőfeszítéssel ma is pótolható ez az égető, sőt szégyenletes hiány.

*

De térjünk a tárgyra!

1936-ban kezdte meg az Országos Széchényi Könyvtár vezetősége „Magyarország évi könyvészeté”-nek kiadását.

Az új „Magyar Könyvészet”-et DR. DROSZT OLGA szerkeszti; az egyes köteteken belül a legfontosabb részt, a könyvek címjegyzékét ugyanő állítja össze, míg a nyomdák évenkénti jegyzékét B. DR. SZOLLÁS ELLA, a hírlapok és folyóiratok évi bibliográfiáját pedig DR. MOKCSAY JÚLIA készíti. Mindhárman a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának tisztviselői. A „Magyar Könyvészet” ügye tehát teljesen női kezekbe van letéve. Ismerve az Északamerikai Egyesült Államokban, Angliában, Oroszországban, Skandináviában, Németországban, sőt még Franciaországban is a női munka elhatározó szerepét a könyvtárügy terén: örömmel és teljes elismeréssel kell adóznunk e szorgos fehér kezeknek, amelyek ezt a rendkívüli szorgalmat, lelkiismeretes pontosságot és tudományos aszkézist követelő munkát immár nyolcadik éve végzik, öt hatalmas, vaskos kötettel igazolva odaadó munkájuk eredményességét.

Egy-egy kötet elkészítéséhez, vagyis egy-egy évi könyv- és folyóirattermésünk tudományos bibliográfiai feldolgozásához — úglátszik — két-három évre van szükség. A kezünkben levő három legutóbbi kötet közül ugyanis az 1938. és 1939. évi (3. és 4. köt.) 1941-ben, az 1940. évi (5. köt.) pedig 1942-ben került ki sajtó alól. Valóban hatalmas teljesítmény!

Minden egyes kötet három fejezetre tagolódik: a nyomdák, a könyvek, valamint a hírlapok és folyóiratok jegyzékére. Vegyük sorra e három fejezetet, külön-külön „kiértékelve” a belőlük adódó s a sorok közül kiolvasható tanulságokat.

I. *A nyomdák jegyzéke.* E fejezetből értesülünk a magyar könyvtermelésre vonatkozó legfőbb statisztikai adatokról. E szerint a Magyarországon működő nyomdák (és egyéb sokszorosító vállalatok) száma 1938-ban 947, 1939-ben 960, 1940-ben pedig 1115. Ezeknek megoszlása Budapest és a vidék között a következő: 1938: 375, 572; 1939: 378, 582; 1940: 384, 731.

Jellemző, hogy e nyomdák közül csak 711, ill. 741, ill. 798 tett eleget a törvény előírta kötelespéldány-szolgáltatásnak, míg a többiek vagy nemleges jelentést küldtek (azaz nem készítettek semmiféle beszolgáltatási kötelezettség alá eső nyomdaterméket!), vagy pedig még nemleges jelentést sem küldtek; ez utóbbi rubrikában a vidék (az áldott vidék!) kb. 3—4-szer nagyobb számmal szerepel, mint a főváros. Mit nekik Hekuba!

Az egész évi bibliográfia-statisztikai adatösszeállítások legfontosabb és legbeszédesebb táblázata az, amely a nyomdai termelés megoszlását tünteti fel a nyomdatermékek faja szerint, vagyis: könyv-, folyóirat- stb. termelésünket részletezi. A helyzet a következő: 1938-ban 7255, 1939-ben 7308, 1940-ben 9420 könyv jelent meg hazánkban. A laikus olvasó nem is sejtí, milyen megdöbbentően magas lázmérő számok ezek! Hiszen valamikor jó békevilágban, harminc-negyven évvel ezelőtt, a történelmi Magyarországon mindössze 3—4000 könyv jelent meg évente. Ma csonkák vagyunk, háborús anyagihiánnyal küzdünk (nincs papír, lemez, spárga, enyv, ólom!) — s ennek ellenére kétszer, sőt háromszor annyi könyvet (s mennyi szemetet!) termeltünk e három év alatt!

A hírlapok és folyóiratok száma e három évben: 2188, 1741, 1398. Feltűnő, hogy a hírlapok és folyóiratok száma 1939-ben 447 évfolyammal kevesebb, mint 1938-ban volt. Ennek okát a lapmegszüntetésre vonatkozó 7900/1938. M. E. sz. rendeletben találjuk. A könyvek, hírlapok és folyóiratok, továbbá a különlenyomatok, zeneművek, térképek és apró nyomtatványok együttes száma e három esztendőben: 33.898, 41.490, 48.096.

Érdekes, hogy míg a vidéki nyomdák száma általában a budapestieknek kétszerese, addig a vidéken előállított könyvek száma éppen fordított arányt mutat: 1938-ban vidéken 2620, Budapesten 4635; 1939: 2981 (Bp. 4327); 1940: 3244 (Bp. 6176).

Igen tanulságos a vidéki nyomdák termelési statisztikája. 1939-ben a 960 nyomda között 582 volt vidéki, mely 215 város (község) között oszlott meg úgy, hogy 107 helységben csak egy-egy nyomda volt. Budapest után első helyen állnak az egyetemi városok: Szeged 22, Debrecen 19 és Pécs 16 nyomdával. Utánuk következik Miskolc 14, Győr, Újpest, Ungvár 12—12, Munkács, Székesfehérvár, Szombathely 10—10 nyomdával. „Meglepő — írja SZOL-LÁS ELLA —, hogy a nagy kiterjedésű és 83.754 lélekszámmal rendelkező Kecskemétnek mindössze csak 5 nyomdája van; ugyan-

annyi, mint pl. a sokkal kisebb területű és mindössze csak 30.900 lélekszámú Egernek. Még feltűnőbb a különbség, ha a 22.653 lélekszámú Pápával, vagy a még kevesebb, 12.467 lélekszámú Losonccal hasonlítjuk össze, amelyeknek ugyancsak 5—5 nyomdájuk van. Ennek okát a lakosság foglalkozásszerinti megoszlásában és általában a városok kulturális hagyományaiban kell keresnünk. — A fenti sorrend azonban megváltozik, ha a nyomdák termelési arányát nézzük. Budapest után első helyre Debrecen kerül 2239 kiadvánnyal; utána következik Szeged 1008, Győr 977, Székesfehérvár 856, Miskolc 820, Szombathely 620, Újpest 485, Ungvár 481, Pécs 447 és Munkács 152 kiadvánnyal.“

A könyvek és különlenyomatok nyelv-, darab- és lapszám szerinti megoszlását kimutató táblázatból megtudjuk, hogy magyar nyelvű ilyenmű kiadvány volt 1938-ban 9326-ból 8789, 1939-ben 9150-ből 8808, 1940-ben 11.255-ből 10.756. Ezeknek összes lapszáma: 708.390, 717.383, 766.825. Németnyelvű: 294, 159, 275; francia 97, 70, 67; olasz 27, 24, 54; angol 65, 49, 48; latin 23, 11, 11; a többi a nemzetiségek nyelvén és eszperantóul nyomtatott könyv.

E „száraz“ számbeli adatok mögött érdekes művelődéstörténeti tények hosszú sora húzódik meg. Annál is inkább, mert a bibliográfia szerkesztője és munkatársai eleven ötletességgel, pompás fantáziával csoportosítják az adatokat s minden évben új meg új oldalról világítják meg a kezükből kikerülő feldolgozott anyagot. Így pl. az 1938. évi „*Magyar Könyvészet*“ a Felvidék visszacsatolásából, az 1940. évi kötet pedig a keletmagyarországi és észak-erdélyi területek visszacsatolásából folyó tapasztalatokat és tanulságokat összegezi a könyvkiadás terén.

A Felvidékkel a magyarországi nyomdák száma 81 nyomdával gyarapodott. Ez a 81 nyomda 29 város és község között oszlott meg, olyanképen, hogy Kassára 8, Munkácsra 9 és Ungvárra 12 nyomda esett, többnyire olyanok, amelyek a megszállás alatt keletkeztek s a visszatérés után egyrészek csakhamar meg is szűnt.

Erdéllyel 41 nyomdával 149 nyomda tért vissza; ezekből Kolozsvárra 32, Nagyváradra 23, Marosvásárhelyre 11, Szatmárnémetire 9, Máramarosszigetre 7, Besztercére és Désre 5—5 nyomda esik. Alapítási évük szerint: 3 nyomda még 1800 előtt létesült; a többi 1850 után keletkezett.

Ha valaki még ma is azt hiszi, hogy a könyvtárak a nagyvilágtól elzárt laboratóriumok, ahol a feldolgozás munkája az élettől teljesen elvonatkozva folyik, lapozza fel e bibliográfiák bevezető tanulmányait s tüstént belátja balga tévedését. Megtudja ugyanis, hogy a Széchényi-könyvtár, mint ahogy nemzeti nagy könyvtárunkhoz illik, ez örvendetes területi gyarapodásokkal egyidejűleg haladéktalanul megtette a szükséges lépéseket a visszacsatolt területi nyomdászati és könyvészeti teendőkkal kapcsolatosan, a kötelempéldányok és a szükséges adatok beszerzése érdekében, s megtudhatja azt is, hogy nagyon erélyesen (nagyon helyesen!) érvényesítette törvénybiztosította jogát a kötelempéldányok beszolgáltatása iránt.

Jellemző kortörténeti adalék (amiből kiki levonhatja a maga tapasztalati körén belül az analóg tanulságokat), hogy a visszacsatolt területi nyomdákat kissé túlnehezen lehetett rendre, fegyelemre és pontosságra szoktatni. Így például a visszatért 81 felvidéki nyomda közül mindössze 37 kezdte meg önkéntesen példánybeszolgáltatási kötelezettségét, 19 nemleges jelentést küldött, míg 25 egyáltalában nem adott életjelt magáról. Az erdélyi nyomdák nagyrésze még kevésbé értette meg a különbséget, amely a „nagyromániai“ állapotokat felváltotta. A 149 erdélyi nyomda közül mindössze 29 (csak 19,5%) tett eleget a kötelempéldány-beszolgáltatásnak; 120 nyomda többszöri felszólításra sem adott életjelt, míg a Széchényi-könyvtár meg nem kezdte velük szemben a hatékonyabb peres eljárást.

A statisztikai táblázatok után SZOLLÁS ELLA felsorolja a nyomda- és sokszorosító-vállalatokat, megkülönböztetve budapestieket és vidékieket, külön névmutatóba foglalván a nyomdászjegyzékben előforduló nyomdák tulajdonosait. A nyomdatulajdonosok között túlsúlyban találjuk a németes hangzású neveket, jeléül annak, hogy a Tótfalusi Kis Miklósok és Falka Sámuelek nemes öröksége túlnyomórészt jövevények kezébe csúszott át... S a magyar parasztgyermek még ma is nem iparosnak, hanem altisztnek megy!

II. A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke. A 7—9000 könyvet a bibliográfia törzsanyagaként pontos bibliográfiai leírásban DROSZT OLGA közli. A bibliográfia e tulajdonképeni törzsanyagát névmutató egészíti ki a könyvekben előforduló nevekről

és társszerzőkről, ami tökéletes eligazodást biztosít a könyvek és címek rengetegében.

E három új kötet címanyagának összeállítása és leírása az első kettőtől annyiban különbözik, hogy 1938-tól kezdve a szerkesztő a *Magyar Könyvészet* címanyagát nemcsak a Széchényi-könyvtárba beküldött kötelező példányok alapján állította össze, hanem a Magyar Könyvkereskedők és Könyvkiadók Egyesületének hivatalos jellegű címleírásait is tekintetbe vette. Ilymódon termékeny együttműködés jött létre az évi *Magyar Könyvészet* egykori és mai kiadói között. Ennek a helyes újításnak nemcsak a kutató veszi hasznát egy az eddiginél teljesebb bibliográfiával, hanem maga a Széchényi-könyvtár is, melynek most már módjában van a címjegyzékbe felvett, de kötelezpéldányként meg nem kapott könyvet a feledékenységre rendkívül hajlamos magyar nyomdaipartól annak rendje és módja szerint behajtani, mint amilyen szakértelemmel például a fináncok behajtják a kereseti vagy jövedelmi adót, ami ellen szintígy nincs appelláta! (Még csak azt kellene elérni, hogy a kiadó és nyomdász urak a címlapon a megjelenés évét is feltüntessék!)

Másik újítása a *Magyar Könyvészetnek* a 3. kötettől fogva, hogy a könyveknek megjelenésükkor érvényes bolti árát is feltünteti. Ezzel, az árviszonyok megörökítésével egyrészt értékes művelődés- és gazdaságtörténeti adattárral gazdagítja a művet, másfelől pedig mindjárt el is árulja, hogy mely könyvek készültek csak hivatalos használatra, nem pedig könyvpiacra; ezeknek t. i. nincs árjelzésük.

A könyvészeti címleírás — mint említettük — teljes és mintaszerű. Az évi könyvtermés címleírásai szoros betűrendben követik egymást. Egyetlenegy észrevételünk van a könyvek felsorolását illetőleg, s ez az, hogy a kötet szerkesztője az előző évek (2—3 év) bibliográfiájából kimaradt s utólag előkerült könyvcímeket is beiktatja az éppen soronkövetkező kötet címjegyzékébe. A cikkünk elején kifejtett szempontokra való figyelemmel nagyon kérjük a *Magyar Könyvészet* szerkesztőjét, hogy ezt a gyakorlatot ne folytassa tovább. Sokkal helyesebb lenne az utólag előkerült címeket a soron következő kötet elején évek szerint mintegy előljáró pótlásokban felsorolni, nem pedig csillagjelzéssel beleolvasztani a későbbi évek jegyzékébe, ahonnan az utókornak esetleg ismét temérdek revideáló munkával kell majd kiválogatnia, akár egy újabb kiadás, akár pedig egy bizonyos év lehetőleg teljes bibliográfiájá-

nak tudományos szempontú mérlegelése, feldolgozása céljából. Szeretnék, ha a legközelebbi kötet már ezzel a módosítással jelenék meg!

Bizonyára senki sem várja tőlem, hogy e cca 23.000 könyvcímeket apró részekre elemezzem. Ha valaki le akarja mérni az elmúlt évek magyar könyvtermésének mennyiségi és minőségi értékét, most már a könnyen kezelhető nyersanyag, a segédeszköz mondhatni tökéletes teljességben rendelkezésére áll. Csoportosítva ezt a masszát kedve, érdeklődése, ízlése szerint; e vaskos köteteket mindenki bizonyára fölös haszonnal forgathatja. Én beérem azzal, hogy néhány „stichpróbát“ végzek, mintegy ízelítve: mennyi oldalról, mily sok szempontból lehet forgatni egy „száraz“, „unalmas“, „szürke“ bibliográfiát.

Korunk a tömegek korszaka. Lássuk a könyvek terén is a tömegek felvonulását. A címléírásban a címszavak között a következők szerepelnek legnagyobb számban: az „Iskolai értesítők“ az 1938. évi bibliográfiában 36, az 1939. évben 41 és fél, az 1940. évben pedig 40 lapot tesznek ki; a „Zárszámadások“ 1938-ban 18, 1939-ben 18 és fél, 1940-ben 20 lapot; a „Budapest“ címszó 8, 6, 7 lapot; Debrecen 2 és fél és 3 és negyed lap között, Szeged és Pécs 2 és 3 lap között váltakozik. A minisztériumok feltűnően kevés kiadvánnyal szerepelnek: a földművelésügyi minisztérium 18, 31, 31 kiadvánnyal, a kultuszminisztérium 4, 2, 4 kiadvánnyal, a belügyminisztérium pedig mindössze 1, 3 kiadvánnyal vesz részt a három év könyvtermésében. Érdekes, hogy a levanteintézményre vonatkozólag 1939. és 1940-ben még csak 1—1 kiadványt találunk; idők jele viszont, hogy a légmentes kiadványok száma már elég tekintélyes: 1938-ban 16 (közte már e szapora műfaj első magyar bibliográfiája „A légmentes magyar irodalma 1928—1938“), 1939-ben 9, 1940-ben pedig 12 kiadvány. Ugyancsak kor- (és kór-) jelző a „zsidó“ címszavú kiadványok ugrásszerű emelkedése: 1938: 6, 1939: 14, 1940: 23.

Vizsgáljuk meg kissé közelebről minden nemzeti bibliográfia legtanulságosabb csoportját, a szépirodalmi anyagot, főleg régebbi klasszikusainkra figyelve. Ma, amikor hol gondos kritikai kiadásban, hol hevenyészett s a magyar könyvkiadáshoz méltatlan balkáni kiállításban oly tömegesen jelennek meg a divattá vált „klasszikuskiadványok“, éppen nem lesz fölösleges utalni arra, hogy klasszikusaink megbecsülésére a legutóbbi években „A Magyar Szemle

Klasszikusai“ című sorozat irányította a figyelmet. A „*Magyar Versek Könyve*“, HORVÁTH JÁNOSnak azóta immár második kiadást ért remek antológiája nyitotta meg a sort. Ezt követte „*Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*“, mely a most vizsgált évkörben úgyszólván egyetlen kiadvány a régi magyar irodalom köréből. BALASSI örökségéből egyetlen új kiadás sem készült. CSOKONAIT 1939-ben 1, 1940-ben 2 új kiadvány képviseli. BERZSENYI DÁNIELTŐL 1938-ban 2 kötet (levelei és versei), 1939-ben 1 kötet (breviárium) jelent meg, 1940-ben semmi. JÓSIKÁTÓL mindössze az *Abafi* jelent meg 1938-ban, JÓKAITÓL 2, 2, 1 regény a Révai kiadásában. MIKSZÁTHTÓL az első két évben 1—1 kötet, a harmadikban semmi. PETŐFI 1938-ban két kiadvánnyal szerepel (összes költeményei és egy német fordításgyűjtemény), 1939-ben 4, 1940-ben 2 kiadvány, ő a leginkább élő s kapható klasszikus. ARANY JÁNOSTÓL 1938-ban a Toldi és kisebb elbeszélő költemények gyűjteményei jelentek meg, míg 1939-ben végre új kiadásban juthattunk összes prózai műveihez és műfordításaihoz, az élénkebb tevékenységet kezdeményező Franklin-Társulat jóvoltából. TOMPÁNAK és VAJDA JÁNOSnak elég mostoha sors jutott osztályrészül; az első két évben egyikük sem került új kiadásban forgalomba, 1940-ben pedig mindössze egy-egy vékonyka szemelvényes gyűjteményükkel találkozunk. JUST ZSIGMONDTÓL 1940-ben *Naplóját* kaptuk, PETELEIT azonban egyetlen kiadónk sem újította fel. Annál jobb üzlet — úgy látszik — GÁRDONYIT kiadni: 8, 17, 8 kötettel szerepel e három évben. MÓRICZ ZSIGMOND művei is élénk keresletről tanúskodnak (3, 18, 3 kötet). ADYNAK 1939-ben összegyűjtött novellái, 1940-ben összes versei jelentek meg egy-egy hatalmas kötetben. BABITS összegyűjtött munkáinak kiadása is folyamatos: 1938-ban 3, 1939-ben 6 kötet. KOSZTOLÁNYIÓL 1938-ban felesége írt könyvet, 1939-ben „*Szeptemberi áhitat*“ című posthumus kötete jelent meg, 1940-ben már 13 kötettel gazdagítja életünket ez a halála után is oly termékeny szellem.

Gyermekirodalmunk három legkedvesebb képviselőjét mintha túlságosan kiszorítanák az élő dilettánsok. BENEDEK ELEK könyveiből 1938-ban egy, 1940-ben két új kiadással találkozunk; PÓSA LAJOSTÓL 1939-ben az *Arany ABC*, GAAL MÓZESTÓL 1939-ben két könyv jelent meg új kiadásban.

Bizonyára nem lesz érdektelen feljegyezni a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó tevékenységének sajnálatosan szerény számadatait: 1938-ban 8, 1939-ben 5, 1940-ben 6 darab kiadványt

találunk az Akadémia-címszava alatt. E 19 kiadványból 2 a tagajánlásokat tartalmazza, 5 elhunyt tagok felett tartott emlékbeszéd, 3 a hagyományos évi almanach, 4 jogtudományi tanulmány, 1 a Balkán-kutatások eredményeinek I. kötete, s mindössze 4 irodalmi, történeti és művészettörténeti tanulmánykötet (*A verses Edda*, YBI. ERVIN, SZINNYEI FERENC és VOINOVICH GÉZA egy-egy tanulmánykötete).

E felette szerény terméshez illesszük az ugyancsak kisszámú *Biblia*-kiadásokat és magyarázatokat: 1938: 8, 1939: 8, 1940: 3... Beszédességek új Európa öt éves „villámháborúja” idején...

A közönség — mint tudjuk — nemcsak nektáron s klasszikuson nevelkedik. Legnagyobb része bizony pelyván s ponyván tengődik, hol három pengőn alul, hol azon felül, fekete piacon szerezzve be hitvány narkotikumát. Nem érdektelen tehát — bármilyen kényes legyen is egyes urakra nézve — feltenni a kérdést: hol is rejlettek a szóbanlevő három esztendőben a hazai ponyvatermelés szellemi központjai? Nos, a *Magyar Könyvészet* tudományos bibliográfiái e kérdéseinkre is megfelelnek. Amíg egyenként jelentek meg, nagy számuk nem is volt oly feltűnő, mint most, amikor szép rendbe szedve sorakoznak fel az egyes szériések.

Három sorozat válik ki leginkább e műfajból. Az egyik a „*Pesti Hírlap Könyvek*” címmel a LÉGRÁDY-nyomda kétlakóságát dicséri. Ugyanaz az elterjedt napilap, mely húsz éven át nemzetvédelemről és egyéb dicső dolgokról vezércikkezett a különböző címen előkelő előkelőségek tollából, hátul, a cselédlépcsőn mázsaszámra szállította a lélekmételező ponyvát, miközben a *Magyar Könyvtár*, az *Olcsó Könyvtár* s hasonló nemes hagyományú könyvsorozatok elsenyedtek e parazita-termékek miatt! 1938-tól 1940-ig a sorozat 527—681. számú remekei jelentek meg, számszerint 104 kötetben, csupa külföldi szerzőtől, vagy legalább is csupa idegen szerzői névvel, mint: WRIGHT, LUCAS, BIRNEY, ROMAZIÈRES, WOODS stb. Legjellemzőbbek a következő regénycímek: *A párducok bandája*, *A fekete skorpió*, *Két halott titka*, *Texasi nehéz fiúk*, *A patkóvölgy haramiái*, *Banditahadjárat*, *Ki volt a vonatrabló*, *Az áruház kísértete*, *A rejtekeajtó*, *A rabló négy fia*, *Gavallér revolverhősök*, *Ördögálarc*, *A csiu-csiangi pokol*, *A rejtélyes párduc*, *A titkos kém*, *Revolverpajtások*, *A vörösszekfűs kémnő*, *A puszta réme*, *Kísértet a vadnyugaton*, *Akasztófajavirágok földje*, *A revolver törvénye*, *A csuklyás betörő*, *Zsványok paradicsoma*, *Kaland a lávamezőn*,

Ki az álarcos, A keményökiű cowboy, Az éjjeli párba, A különös gyilkosság, Red, a banditák ostora, Kísértet a hajón, A lány, aki kacagva halt meg (szerző: PARADISE VIOLA) stb. Néhai jó SUE JENŐ és nagyérdemű TATÁR PÉTER urambátyám irodalmi kelléktárában nem volt annyi revolver, kémnő, titok, haramia, bandita, kísértet, rejtély és vadromantika, mint a *Pesti Hírlap* könyvsorozatában.

A másik vállalat, mely emlékezetessé tette magát a ponyva terén: a „*Tarka Regénytár*“. 1938-ban még csak annyit tudunk róla, hogy kiadója is „*Tarka Regénytár*“, de már az 1939. és 1940. évi bibliográfiából kitűnik a sorozatot előállító vállalat neve is, s ez nem más, mint a Stádium-nyomda. Ki hitte volna, hogy ez a vállalat, mely egyik kezével a félhivatalos kormánylapokat gyártja, másik kezével külön kormányrendelettel eltörrendő ponyvát termel! Kár, hogy a sorozat szerkesztőségéről, s a mögötte álló érdekszövetségről ennél több nem derül ki. Érdekes lenne a névsor! Így be kell érniünk annak megállapításával, hogy a szóbanlevő három év alatt a *Tarka Regénytárnak* 102 kötete jelent meg. A szerzői nevek itt is idegenek, de minden gyanunk megvan arra, hogy egyes külföldi nevek mögött hazai tollforgatókat sejtünk. A régi Európában „*Klasszikus Regénytár*“ jelent meg TOLSZTOJ, DOSZTOJEVSKIJ, THACKERAY, DICKENS, BULWER stb. műveivel; az új Európa-szülte „*Tarka Regénytár*“ viszont névtelen irnokok következő című remekeivel kedveskedik: *A holt tenger kísértete, Kémek háborúja, Bill Red, a préri párdúca, A vágottképpű, A bronzarcú rém, A végzet lovasa, A láthatatlan dervis, A cubai véreb, Big Bill, az ördöglovas, A kilencfarkú macska, A piramis titka, A borzalmak szigete, A hajóroncs kísértete, A halál a kormánykeréknél, A hoggari kém, A légió réme, A kém titka, Jim, a fekete lovas, Vadnyugat ördöge, Jimmy lyukat üt a világba* stb.

E két vállalattal szemben, mely külföldi írókkal, vagy idegen álnevű hazai iparosokkal dolgozott, szinte oázist jelent a „*Világvárosi Regények*“ sorozata, melynek kiadója, a budapesti Literaria legalább nem árul zsákban macskát. Nyíltan szerepelteti íróit, kiknek névsorában LELESZY BÉLA és a rendkívül termékeny JUHÁSZ LAJOS mellett (a nemrég elhunyt) FORRÓ PÁL, GÖRÖG LÁSZLÓ, REJTŐ JENŐ, NAGY KÁROLY, NÓGRÁDI BÉLA, THURY ZOLTÁN, GOSZTONYI ÁDÁM, MOLY TAMÁS stb. névvel találkozunk. A műfajt itt is legjobban a címek jellemzik: *Az akt modell, Muszáj hazudni, Csak füttyentek neki!, Klári rossz útra tér, A szakítás magasisko-*

lája, Nebéz ma lánynak lenni!, A művésznő kétvállon (!), Démon a hajón, Vigyázz a pongyoládra!, Amy ért a szerelemhez, A lányok jobban értik, Szép fiú kerestetik!, Nyomoz a tolvaj, A tolvaj házassága, Dráma a rács mögött, Óméltósága lopni jár, Orvosi titok, Váratlan rovacsolás, Döntő fordulat, A végzetes másodperc, Az elsikkasztott pénztáros, A halott üzen . . ., Menekülés a pokolból, Nyomtalanul eltűnt, A szobalány randevuja, Tökéletes alibi, A drótnélküli gyilkosság, Titkos szolgálat, A monoklis paraszt, Moszclygó bestia, Gyilkosságra születni kell, Üzenet a börtönből, A szekszepil világrekordja, Színésznő vagy úrinő?, Kaland a Grand Hotelben, Gyilkos vagy áldozat?, Pipszynek múltja van stb.

Valamikor, a humanizmus korában kezdődött az írói hízelgésnek az a legtermészetesebb formája, hogy a kritikus lapokon át idézte a megcsodált mestert. Ma csak ennek az eljárásnak a fonákját lehet alkalmaznunk: lapokon keresztül idéznünk kell a ponyvasorozatok címeit, hogy valamennyire betekintést nyerjünk abba a fertőbe, amelyet e sárga és tarka regények a könyv szentsége vagy mérge körül járatlan serdülőkorúaknak megnyitottak . . . Annak idején öles tudósításokat olvashattunk a Pesti Hírlap és a Stádiumnyomda által előállított lapok hasábjain ponyvaregényeken elzülölt, börtönbe és akasztófára került betörőkről, — sajnos, azonban ezeknek kedvenc olvasmányairól szólva, a törvényszéki tudósítók egyszer sem jegyezték fel, hogy vajjon kinek a kiadványai és mely sorozat tagjai voltak ama fertőbe csábító füzetek? . . .

Három év magyar könyvtermeléséről beszámolva, ARANY, PETŐFI, JÓKAI, ADY, BABITS és KOSZTOLÁNYI — az irodalom tiszta szigetei — mellett erről a szennyesen kavargó áradatról is meg kellett emlékeznünk, mert míg amazok csak az említettem néhány új kiadással szerepelnek, ezeket lapok hosszú sora teregeti ki a tudományos tárgyilagosság hűvös, de annál kíméletlenebb, felelősségteljes eljárásával.

III. Hírlapok és folyóiratok. Kitűnő nemzeti bibliográfiánkat a hírlapok és folyóiratok összeállítása teszi teljessé. E tekintetben is ugyanazzal a lelkiismeretes gondossággal és alapossággal találkozunk, mint a nyomdászati és könyvészeti adatok feldolgozásában.

Rendkívül tanulságos a nyomdaipar ilyenmű termékeinek statisztikája. Alig van szellemi termék, amelynek olyan kifürkészhetetlen volna az élettana, mint a folyóiratoknak. Ezeknek van a leg-

több változata, alfaja és elvetélt, korcs vagy éppen szörnyszülött terméke.

Mindenekelőtt a hírlapok és folyóiratok beteges szaporasága, túltermelése lepi meg az érdeklődőt. Megtudjuk, hogy 1936-tól 1938-ig a lapok száma évről évre emelkedett. 1938-tól kezdve számuk egyre fogy. 1936-ban 2034 időszakai sajtótermék jelent meg (Csonka-)Magyarországon, 1938-ban pedig már 2188, míg 1939-ben a lapok száma 1741-re esett, 1940-ben pedig csak 1410 lap jelent meg az országban. Ez 331-gyel kevesebb, mint az előző évben és 778-cal kevesebb, mint 1938-ban, pedig az 1938-as bibliográfiában még sem a felvidéki, sem az erdélyi lapok nem szerepeltek. Ez a 7900/1938. M. E. sz. rendelet folyománya, melynek alapján a lapok revíziójával kapcsolatosan sok lap engedélyét megvonták. (Többet kellett volna!)

Még feltűnőbb a lapok csökkenése, ha a lapok számát a lakosok számával vetjük össze. 1938-ban ugyanis 4149 lakosra esett egy lap (Budapesten 736-ra, vidéken 10.820-ra), míg 1939-ben 5851 lélekre esett egy lap (Budapesten 988-ra, vidéken 13.982-re), 1940-ben 9672 lélekre esett egy lap (Budapesten 1320-ra, vidéken 21.315-re). Tehát 1940-ben kb. féllannyi lap jutott egy-egy lakosra, mint 1938-ban.

Sohse sajnáljuk az ekkor megszüntetett lapokat! A meddő, korcs és parazita-lapokkal ugyanúgy vagyunk, mint a hasonló alkatú társadalmi és úgynevezett „kulturális“ egyesületekkel: nem lehet elég sokat megszüntetni belőlük! Emezeknél a szusz csak az elnök, alelnök, díszelnök és társelnökök megválasztásáig, na meg az ezt követő magnum aldomásig terjed, amazoknál pedig a „szerkesztő úr“ fedő elnevezés, mint sok mindenre jó vágyalom az öncélú lapindítások legfőbb rúgója és háttere. Semmi szavunk a vidéki, kisvárosi vagy akár községi, ill. kisebb tájegységre kiterjedő helyi lapok ellen. Ezek, ha hivatásukat betöltik, az egészséges lokálpatriotizmusnak hasznos táplálói és fejlesztői lehetnek. Elvben csüd, Csillaghegy, Derecske, Földeák, Jóbaháza, Nova, Ócsa, Pacsa, Ócsa, Paçsa, Csillaghegy, Derecske, Földeák, Jóbaháza, Nova nyal bírtak. A „művelt magyar középosztály“ legnagyobb része nehezen tudná ugyan kitalálni, hogy a felsorolt községek a magyar glóbus mely tartományaiban fekszenek, de azért hadd legyen meg

a pacsai meg a piszkei magyarnak is a maga külön világpolitikát csináló helyi sajtószerve!

Sokkal elgondolkoztatóbb a kitűnő bibliográfiának az a két fejezete, amelynek egyikében az 1938., 1939., ill. 1940-ben megindult, ill. ugyanezen években megszűnt hírlapok és folyóiratok antológiája ékeskedik. Ezeknek láttán és általában másfélezer nyi sajtóorgánumot termelő papírpusztításunk luftballonjain merengve, az emberben önkénytelenül vetődik fel a nyugtalanító kérdés: vajjon nem történt-e valami végzetes tévedés akkor, amikor a hírlapok és folyóiratok terjedelmét csökkenteni kellett, a *Magyar Szemlét*, a *Katolikus Szemlét*, a *Protestáns Szemlét* s még néhány más, valóban nemzetnevelő folyóiratot éppen úgy 50%-os soványító kúrának vetették alá, mint teszem az 1940-ben megindult „*Drótkefét*“, „*Klikk-blokk*“-ot, „*Sziporkát*“, vagy „*Vadászskutyát*“?

De legyünk módszeresek! 1938-ban többek között ilyen című folyóiratok indultak meg (az nem sokat von le a tények „értelméből“, hogy legnagyobb részük rövid kérészélet után még ugyanazon évben meg is szűnt!): *Angoranyúl*, *Bátorság*, *Bagdadi Napló*, *Báli Híradó*, *Ballag Már a Vén Diák* (még itt is!), *Beszédművészeti Folyóirat*, *Dékán*, *Diós Kindli*, *Farsang*, *Fizetővendég*, *A Főpincér*, *Gang-Gong*, *Gyerünk*, *Harcos*, *Hármashatár*, *Hungarista Cél*, ugyanolyan *Kárpát—Duna*, ugyanilyen *Nemzet és Nép*, *Kacsa*, *Kalauzok Kalauza*, *Kispolgár*, *Költözők Lapja*, *Lipótváros*, *Magyar Cigányzene*, *Makói Sport*, *Mentő Szózat*, *Mindenki Lapja* (Bp., szerk. FREYTAG F. L. és ennek ellenére is „mindenki lapja“!), *Nyilas Harc*, *Nyilas Népszava*, sőt *Nyilas Roham*, *Az Ön Lapja*, *10-perces Újság*, *Utolsó Idők Lapja*, stb. Külön csokorba illenek a virágos kifejezésekkel ékeskedő és madárnyelven pipeskedő új lapok, úgymint: *Bocsánat*, *Búzavirágok*, *Csalogány*, *Csipkerózsa*, *Fakadó Rügyek*, *Fényes Nyíl*, *Fényszóró*, *Gyöngyhalász*, *Hajnali Csillag*, *Mentő Szózat*, *Örömhír*, s az egész műfajrokonságot leghívebben kifejező „*Tiszavirág*“...

Amennyire rejtélyes, hogy mivégre jött a világra ez a sok „szellemi termék“, annyira érthető és megnyugtató, hogy ugyancsak 1938-ban a tiszavirágok egész tömege szűnt meg. Hangzatos és nagyhangú címek jegyzékéből érdemes kiemelni a következőket: *Az Akvárium*, *Albérlet*, sátoraljaújhelyi *Báli Újság*; ugyanezen évben megszűnt a *Boldog Élet* is, eltűnt a *Bútor*, kiszáradtak a *Búza-mezők*, kialudt a *Fényszóró*, megszűnt 4 festékes szaklap, 5 film-

újság, eltűnt a *Független Budapest*, elhallgatott a *Győzünk*, a *Hangadó*, a *Harc* és *Hári János*, megállt a *Haladás*, elnémult *A Hír*, befagyott a *Hőmérő*, elnémult az *Izé*, valamint az *Izsák Rt. Híradója*; megszűnt a *Jó Egészség*, a *Jog* és a *Jogállam*; eltűnt a *Kéktaxi*, *A Kínálat*, megszűnt a *Kitartás*, a *Kritika* és a *Kritikai Szemle*; megszűnt a társadalmi emelkedést évi előfizetési díjért mérő *Magyar Uriasszonyok Lapja*, sőt mi több, ennek bimbócskája is: *A Magyar Uriasszonyok Gyermekének Ujságja* (s mindez csak 1938-ban!). Őszinte sajnálattal könyveljük el a *MAVIBEOSz Értesítő* (Magyar Vidéki Bérautósok Országos Szövetségének Közlönye) és a *SERMA* (Sertés- és Marhakereskedők, Tenyésztők és Vágók Országos Egyesületének hivatalos lapja), valamint a rendkívül fejlett műízlésről tanúskodó *UPOSz* (Undok Pofák Országos Szövetségének tradi- és ambicionális közlönye); elhervadt a *Nagykovácsi Bokréta*, megszűnt a *Kitartás* és a *Nyilaskereszt* (mindkettő gr. Pálffy Fidél lapja), megszűnt (ki vette észre?) az *Ököl* és a *Paragrafus*, a *Roham*, *A Rosta* és a *Szittyakürt*, 6 drb színházkörnyéki nyomdai termék, köztük a *Színházi Élet*; megszűnt a *Tacsó*, s végül a *Táncosok* és *Vesézők Lapja* is...

*

Minek folytatni e tragikomikus címjegyzéket? Akinek kedve van, lapozza fel folytatólag az 1939., 1940., sőt akár visszamenőleg az 1936. és 1937. évi „*Magyar Könyvészet*“-et, bennük is lel hasonló örömeket. Nekünk inkább bizonyos állítólagos „vonalvezetésről“ volna kedvünk elmélkedni, de ezzel túlságosan eltérnénk a tárgytól...

Sikerült-e kitűzött célunk? Talán sikerült kissé meggyőznünk a kegyes olvasót arról, hogy érdemes is, kell is néha divatos regények és színházi magazinok mellett könyvjegyzéket, bibliográfiát is forgatni, különösen ha az a „*Magyar Könyvészet*“ címét viseli, melynek lapjain nemzeti életünk érverése lüktet, erőinkről és társadalmi betegségeinkről egyaránt tanúskodva, s különösen ha azt olyan szakavatott kézzel, annyi szeretettel, odaadással, tudással, lelkiismeretességgel és ötletességgel állították össze, mint az ismer-tetett három kötetet.

BISZTRAY GYULA.

A KÖNYVKIADÁS MAGYARORSZÁGON A XVI—XVIII. SZÁZADBAN (1527—1773).

XVI—XVIII. századi könyvtermelésünk jelentékeny része a szerzők saját kiadásában, de lehetőleg nem a maguk költségén látott napvilágot. Erre íróink — néhány főpapi vagy főúri szerzőt nem tekintve — csak a végső szükség esetén szánták el magukat. SÓVÁRI SOÓS KRISTÓF *Postillá*-ja (Bártfa, 1598. RMK. I: 299. sz.) előszavában panaszosan emlegeti: „vay ki keuesen találtattanak azok az kik engemet ebben... megfegitettenek volna: söt nagyob réze... magam költségeuel kélfült meg“.¹ MAROSVÁSÁRHELYI GERGELY pedig, a *Iosagos es gonosz cselekedetek példáinak summái* (Kassa, 1623. RMK. I. 528. sz.) szerzője azon kesereg, hogy harmadfélszáz forintot vett kölcsön műve kinyomatásához.² Bezzeg GYÖNGYÖSI ISTVÁNBAN, a népszerű poétában módos ember létere, vagy talán éppen ezért, nem volt ekkora áldozatkészség: amelyik munkájához nem tudott pártfogót fogni, az kéziratban maradt az utókorra! Valóságos fehér holló számba megy az olyan impresszum, aminő MAGYARI ISTVÁNNAK *Az orszagokban valo soc romlasoknac okairo!* c. munkája (RMK. I. 379. sz.) címlapján olvasható: „Niomtattatot Sarvarat, az Author költségeuel Manlius Janos Átal, Anno M. D. CII.“³

A sokszor tetemes költségeket többnyire azok a mecénások teremtették elő, akiknek kilétét maga a címlap, esetleg az előszó árulja el, vagy pedig a könyvet bevezető ajánlás fedi föl. Íme néhány, a könyvek címlapján megörökített mecénás, akinek „költségén“ vagy „költségével“ — ezek a szokásos kitételek — egy-egy, szinte kivétel nélkül teológiai vagy ájtatossági munka nyomdafestéket láthatott: Illésházi István,⁴ Nádasdi Ferenc,⁵ veresmarti Czíkö

¹ Idézi MÁTÉ KÁROLY: *A könyv morfológiája*. Bp., 1930. 37. l.

² U. o.

³ Hasonmása: BEÖTHY—BADICS: *A m. irod. tört.*³ I: 346. l.

⁴ HUSSIUS EGYED: *Az igaz anyaszentegyházról*. Ford. ESZTERHÁZI TAMÁS. Sárvár, 1603. RMK. I. 384. sz.

⁵ OSIANDER ANDRÁS: *Papa nem papa*. Ford. ZVONARICS MIHÁLY. Sárvár, 1603. RMK. I. 378. sz.

Mihály, I. Rákóczi György gyulafejevári udvarbírája,⁶ Udvarhelyi György,⁷ Gurub Ferenc novai püspök,⁸ nemzetes Ubrisi Pál,⁹ „mel-tosagos Groff General Czobor Adam“,¹⁰ iklódi Toldalagi András,¹¹ gr. Kollonics Lipót esztergomi érsek,¹² Mezey Mihály, szekszárdi apát, esztergomi kanonok,¹³ Dolny István, csanádi püspök, esztergomi prépost,¹⁴ Benkovics Ágoston, váradi püspök.¹⁵ A sárospataki fejedelmi nyomda legtöbb termékének címlapja pedig büszkén hirdeti, hogy „az öregbik fejedelemasszony — értsd Lorántfi Zsuzsánna — parantsolattyából és költségével“ került ki a sajtóból.¹⁶

Természetesen Lorántfi Zsuzsánna korántsem az egyetlen mecénás, aki irányítólag hatott íróinkra. Így KOMJÁTHI BENEDEK özv. Perényi Gáborné ösztönzésére fordítja le *Az zenth Paal leueley*-t (Krakow, 1533. RMK. I. 3. sz.), Báthori Kristófné Bocskai Erzsébet és Bebek Györgyné Patócsi Zsófia fölkéri Károli Pétert, hogy fordítson le mindent, ami még nincs lefordítva a Szentírásból.^{16a} Br. Lobkowitz-Poppel Lászlóné, gr. Eck Magdolna Prágából egy postillát küld Szalaszegi Györgynek, aki megígéri, hogy azt lefordítja magyarra s fiának Poppel Ádámnak fogja ajánlani.^{16b} MA-

⁶ KITIONICH JÁNOS: *Rövid igazgatás...* Ford. KÁSZONI JÁNOS. Gyulafejevár, 1647. RMK. I: 791. sz.

⁷ D'EST HENRIK: *Dávid parittyája*. Ford. UDVARHELYI PÉTER. H. n., 1661. RMK. I. 975. sz.

⁸ ÁGOSTON PÉTER: *Szívek kincse*. Nagyszombat, 1671. RMK. I. 1120. sz.

⁹ Az Sz. M. betűk alá rejtőző, SZABÓ KÁROLY szerint SZÁNTAI, ZOVÁNYI JENŐ valószínűbb föltevése (v. ö. M. Kvszle, 1940: 165/7. l.) szerint NAGY-SZÖLLŐSI MIHÁLY: *Bujdosó magyarok füstölgő csepűje*. Kolozsvár, 1676. RMK. I. 1196. sz.

¹⁰ LANDOVICS ISTVÁN S. J.: *Novus succursus, azaz új segetseg*. Nagyszombat, 1689. RMK. I. 1472. sz.

¹¹ SOLYMOSSI KONCZ BOLDIZSÁR: *Hetedszaki... imádságok*. Kolozsvár, 1695. RMK. I. 1472. sz.

¹² *Az evangeliumok és epistolák*. Nagyszombat, 1700. RMK. I. 1566. sz. Ugyanő, már jóval előbb „buzgoságtól viseltetvén ki-adatta“ KÁLDI GYÖRGY S. J.: *Istennek szent akarattya* c. kéziratban maradt munkáját is. U. o., 1681. RMK. I. 1268. sz.

¹³ *Kilencednapi aitatossagnak gyakorlása*. Nagyszombat, 1700. RMK. I. 1567. sz.

¹⁴ SZENT-IVÁNYI MÁRTON S. J.: *Negy rövid első könyvetskeek*. Nagyszombat, 1702. RMK. I. 1660. sz.

¹⁵ SZENT-IVÁNYI MÁRTON S. J.: *Ötven okok és indulatok, mely az előbbi munkából való különnyomat*. Nagyszombat, 1702. RMK. I. 1661. sz.

¹⁶ Pl. RMK. I. 891. és II. 810. sz., I. 874. sz., I. 892. sz.

^{16a} V. ö. KÁROLI PÉTER: *A halálról* stb. Debr., 1575. ajánlását.

^{16b} V. ö. AVENARIUS JÁNOS—SZALASZAGI GYÖRGY: *Hetedszaka... imádságok*. Felsőlövő, 1593. ajánlását.

GYARI ISTVÁNT Nádasdi Ferenc kir. főlovászmester bízta meg BEUST JOACHIM *Az iol és boldogul valo meghalásnak tudományarul* ([Sárvár, 1600?]. RMK. I. 315. sz.) szóló elmélkedéseinek lefordításával. PRÁGAI ANDRÁS I. Rákóczi György „parancsolattyára“ tolmácsolta magyar nyelven GUEVARA ANTAL *Fejedelmecnek serkentő oraja* (Bártfa, 1628. RMK. I. 566. sz.) c. munkáját. KEGELIUS FÜLÖP *Tizenkét idvösséges elmélkedések-jeinek* DEBRECZENI PÉTER készítette fordítását (Leyden, 1637. RMK. I. 669. sz.) Deselvits István, Szécsi Györgyné, homonnai Drugeth Mária „istenes kívánságára“ dolgozta át luteránus szellemben és adta ki újra.¹⁶⁰ KÁSZONI JÁNOS Czikó Mihály kérésére ülteti át latinból nyelvünkre *Rövid igazgatós-át* (Gyulafehérvár, 1647. RMK. I. 791. sz.). ZERMEGH JÁNOS, a műben lenyomatott életrajza szerint Forgács Simon felszólítására írta *Historia rerum gestarum-át* (Amsterdam, 1662. RMK. III. 2157. sz.). NADÁNYI JÁNOS Bornemisza Anna fejedelemsasszony „parancsolattyából“ fordította le, az ajánlás szerint, MIZALD ANTAL *Kerti dolgoknak leirása* (Kolozsvár, 1698. RMK. I. 1087. sz.) c. munkáját, míg HUSZTI ISTVÁN ARND-átdolgozása (*Ker. jószágos tselekedetekkel teljes paraditsom kertetske* [Kolozsvár, 1698. RMK. I. 1524. sz.]) a címlap szerint „egy méltóságos asszonynak — értsd Apafi Mihályné, Bethlen Katalinnak — akaratójából“ készült.

Máskor meg a szerzők vagy a kiadók, esetleg a könyvnyomtatók hol az előszóban, hol meg az ajánlásban fedik fel a „nemes fautorok“ kilétét. A kolozsvári nyomda egyik legelső terméke, a *Ritus explorandae veritatis* (Kolozsvár, 1550. RMK. II. 47. sz.) Martinuzzi György bíbornok költségén jelent meg, akinek az előszó ismeretlen szerzője meleg elismeréssel adózik, amiért a magyar jogszolgáltatás e korai emlékét, mint műveltségünk egyik bizonyítékát napfényre bocsátotta. BORNEMISZA PÉTER *Az evangeliumokból es az epistolakból valo tanvsagok* c. prédikációs gyűjteménye „oetodic es vtolso resze“-t (Detrekő, 1579. RMK. I. 153. sz.) azért ajánlja Ungnad Kristófnak és felesége, Losonczy Annának, „mert fenkinék ennyi költfege nem ment rea“, mint nekik. BEYTHE ISTVÁN főművének, a különböző címek alatt megjelent négykötetes postillának nyomtatási költségeit, miként ez *Az zentök fő innepiről valo evangeliumok magyarazattyokkal* (Németújvár, 1584. RMK. I. 214.

¹⁶⁰ V. ö. SZABÓ, RMK. I. 303. l. Az átdolgozás 1639-ben Bártfán, RMK. I. 686. sz. és Lőcsén, RMK. I. 695. sz. is megjelent, de tekintve, hogy a SZÉCSI-néhez intézett ajánlólevél csupán a lőcsei kiadásban van meg, véleményem szerint ez az eredeti kiadás és a bártfai az utányomás.

sz.) utolsó levelén olvasható, Batthyány Boldizsár fedezte. Hálából a négy kötet közül egyet-egyét Batthyány Boldizsárnak és nejének, Zrínyi Dorottyanak dedikált, míg a bevezető kötetet az „elő istennek zent fianak, az vr Jefus Chriftusnak, emböri nemzetnek megváltojának“, a befejező kötetet pedig az „isten iige jámbor szolgái“-nak ajánlotta. Gönczi György debreceni lekipásztor az időközben pestisben elhunyt FÉLEGYHÁZI TAMÁS Új Szövetség-fordítását¹⁷ azért ajánlotta a „beczules es tizeletes debreceni tanaczbeli vrainak“, mivel „dicziretes ebben-is a ti kegielmetek gonduifelese, hogy enni fok fogiatkozafokban és szük időbennis fegedfegetet megh nem vonta, hanem ez kőnunek ki niomtatafara szorgalmatos gondot vifelt es elegfeges kölcfeket szolgaltatot ki kegielmetek“. MEDGYESI PÁL *Szentatyák öröme* (Gyulafejérvár, 1640. RMK. I. 701. sz.) c. vitairatát azért dedikálja I. Rákóczi György hitvesének, Lorántfi Zsuzsánnának, mivel egyrészt a nagyasszony bocsátotta rendelkezésére Vásárhelyi Dániel S. J. kéziratát „feleletnek okaért“ s másrészt „legelsőbb is Ngod kezdette, Ngod mozgatta, Ngod Typographiájában es koltsegivel-is niomtattatott“. A pozsonyi jezsuiták kollégiuma PÁZMÁNY PÉTER *Bizonyos okok* c. művének 3. kiadását (Pozsony, 1671. RMK. I. 1124. sz.) azért ajánlotta Szepcsényi György esztergomi érseknek, mivel a kiadás költségeit magára vállalta. Ugyanezzel a megokolással dedikálta SZATHMÁR-NÉMETHI MIHÁLY *Dominicalis praedikacio*-it (Kolozsvár, 1686. RMK. I. 1353. sz.) Köbölkuti László Györgynek, a kolozsvári ref. ekkklézsia kurátorának és DRÉGELY-PALÁNKI IMRE *Speculum Mysticum*-át (Kassa, 1668. RMK. I. 1065. sz.), ezt a latin címe dacára magyar nyelvű könyvecskét Chernel Pálnak és Tolnai Istvánnak. CZEGLÉDI ISTVÁN Dobroviczai Miklós aláírással azért dedikálta *Redivivus Japhetke* (H. n., 1669. RMK. I. 1082. sz.) c. vitairatát Kapi Györgynek, mivel az ő „Patrocinū-ja által jöt e kis-könyv ki nagyob refzre“. Köleséri Sámuel pedig azért ajánlotta CZEGLÉDI ISTVÁN *Sion vára* (Sárospatak—Kolozsvár, 1672—75. RMK. I. 1187. sz.) c. munkáját Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, mivel az a pataki nyomdában félbemaradt kötet hátralevő részét a maga költségén nyomtatta ki. S nem kevésbé szabatosan tárják fel HOMORÓD SZENTPÁLI N(ÉMET) FERENC Verbőczy-kompendiumának¹⁸

¹⁷ *Az mi urvnc Iesus Christusnak wy testamentoma*. Debrecen, 1586. RMK. I. 218. sz.

¹⁸ *Verbőczy törvénykönyvének compendiuma... versekben*. Kolozsvár, 1699. RMK. I. 1541. sz. és U. o., 1701. RMK. I. 1625. sz.

kis-sárosi Sárosi János erdélyi kormánytanácsoshoz intézett verses dedikációja prózai háttérét a következő sorok:

S mivel ajándékot én mást nem adhattam . . . ,
 Hanem ezen munkát néked Dedicáltam,
 Mellyet-is víg szemmel, kérlek, hogy tekintsed,
 S irásom bölts elméd harmattýával hintsed,
 Kinyomtatására se kiméllyed kintsed:
 Sőt jó szándékomat pézceddel segítsed.
 Hogy jótéteményed ezzel-is terjedjen,
 S az maradék nyelve róllad jót beszéllyen,
 Kiért az Isten-is mig élsz meg-szentellyen
 S holtod után lelked menybe vigy: Amen.¹⁹

Ezek a példák, melyek számát nem volna nehéz szaporítani, úgy véljük feljogosítanak arra a föltevésre, hogy a dedikációkban szereplő egyéneket és közületeket — néhány egészen kivételes eset-től eltekintve — olybá vegyük, mint akik a szerzőket vagy a nyomdászokat az illető munka kiadásában anyagilag támogatták, vagy akiktől az író vagy a könyvnyomtató legalább is utólagos költség-megtérítést, vagy jutalmat remélt még akkor is, ha erről az epistola dedicatoriában nem esik szó. Elvégre még ebben a rusztkus kor-szakban sem volt minden írónk olyan szókimondó, mint BASILIUS ISTVÁN, aki magában az ajánlásban vágja oda a megtiszteltnek: „a szükseg kenfzeritet arra, hogy Vraknac aianlanam iralomat.“²⁰ Tételünk bizonyítására felhozzuk WAGNER MÁRTON, FABER TAMÁS és SCULTETI SZEVERIN *Examen thesivm et regularum Zvinglianarum de Coena Domini* (Bártfa, 1586. RMK. II. 191. sz.) c. vitairatát, mely Sáros vármegye lelkészeihez, tisztjeihez és nemességéhez, vala-mint a felvidéki öt szabad királyi város bíráihoz és tanácsaihoz intézett ajánlással jelent meg s amelyről levéltári adatunk van arra, hogy a dedikációban részesültek egyike: Bártfa városa anyagilag is hozzájárult a kinyomtatás költségeihez.²¹

¹⁹ Jellemző az irodalompartolás teológiai háttérére, hogy szerző e világi jellegű munka istápolásáért is az örök üdvösség reménységével kecsgeteti mecénását!

²⁰ *Egynehani keresdec* . . . Gyulafehérvár, 1568. Idézi MÁTÉ KÁROLY i. m. 37. l.

²¹ V. ö. ÁBEL JENŐ: *A bártfai Sz. Egyed templom könyvtárának története*. Bp., 1885. 119. l. Igaz, hogy a városi tanács nem nagyon erőltette meg magát: a 232 levél terjedelmű kötet költségeire mindössze 5 frtot adott s még ezt sem készpénzben, hanem levonásba hozta Gutgesel nyomdász régi adósságából!

A dedikációk anyagi hátterét élesen világítja meg a francia LESAGE *Le diable boiteux* (1707. és 1726.) c. satirikus regényének egyik jelenetében,^{21a} amelyben a sánta Asmodi egy íróat mutat be, aki éppen befejezi egyik munkájának dícséretektől áradozó ajánlását. Az ajánlás egyelőre senkinek sem szól: a név helye üresen maradt. „Valami gazdag urat keres, aki bőkezűbb lesz, mint azok, akiknek már más könyveket dedikált; de manapság meglehetősen ritka az olyan ember, aki megfizeti az ajánlólevelet; ebből a hibából kigyógyultak az urak s ezzel nagy szolgálatot tettek a közönségnek, melyet elárasztottak nyomorúságos szellemi termékekkel, tekintve, hogy a legtöbb könyv valamikor kizárólag a dedikációból befolyó jövedelem kedvéért íródott.“

Egyik hazai szerzőnk, a pozsonyi születésű TRINKELLIUS ZAKARIÁS IGNÁC S. J. Lippai György érseknek ajánlott munkájában^{21b} az ékesszóló dedikációt egész lapnyi díszes rézmetszettel egészítette ki, mely Szabó Károly leírása szerint „azon jelenetet mutatja, midőn a szerző térdelve átadja munkáját Lippainak“. A műlap Nagyszombatban készült s a németalföldi Ther Portten János Dániel gondos munkája. Egyik kései utódja ez a középkori képes kéziratokban oly gyakori dedikációs miniatúráknak.

A pártfogók az írókat nemcsak készpénzzel, hanem természetbeni adományokkal is támogatták. BORNEMISZA a *Praedkatioc egész esztendő által minden vasarnapra rendelitet Euangeliomból* (Detrekő—Rárbok, 1584. RMK. I. 207. sz.) c. hatalmas fóliánsa ajánlásában hálásan emlékezik meg Balassa Istvánról, aki őt a munka írása és kinyomtatása idején Detrekő várában „io falkaig tartana, es minden szűkfejembe egefz czeledeftűl eltetne. Es ot letembe e könyuet mig irnam es ki nyomtatnam, annyi segitfeгуel lenne, hogy ennec fele költfeget meg haladna“. Balassán kívül Isten „apronkint mefzűlis segitőket“ támasztott. Az „őreg könyw“ „kinyomtatafara tengetők“ sorából megemlíti alsólivdvai Bánfi Lászlót, aki „Betzko varabol mindē eztendőbe a munka közt-is apronkent fzekereken tengetefre valot küldezet“, Nádasdi Ferencet, akinek tisztartója, Korontáli Akácus által Csejtéről küldött „keves aiandekot-is elegendő keppen“ becsülte, saját sógorát, Nemes

^{21a} 3. fejezet.

^{21b} *Divinatorium viae et vitae aeternae*. Wien, 1663. RMK. III. 2201. sz. Szerettem volna a képet hasonlóan is bemutatni, de a könyv SZABÓ szerint csupán a müncheni áll. könyvtárban lévén meg, ha ugyan még megvan, a mai viszonyok között a terv aligha lett volna megvalósítható!

Máriásy Pál szepesmegyei és régi „tanulo paytas“-át, Nemes Kapi Ferenc sárosmegyei főispánokat, Ezterhas Ferenc pozsonyi alispánt és Debreczeni György tárnokmestert.

Az adakozásra a szerzőn kívül jó barátai is felhívták tehető ismerőseiket. „Thelegdy Miklós eszterghomi praeposth“ — írja a tinnini püspök Nyitrán 1577. okt. 8-án kelt és kisvárdai Warday Mihály kir. tan., pohárnokmesterhez intézett levelében — „chinahr magiarul egy postilath, kynek megh walthassara knywy nyomtathothwl ewmaga nem eleg hancem Theob wraynknak barathinknak kell megh segheyteny. Kerem kegdeh: hogy kēgd legien szeghycheghul, lathwan a' Iambornak hazayahoz es nemzethyhez walo jo igykekezetyh“.²²

A szükséges tőke nagyságára nézve íme néhány jellemző adat. Úgy Bornemisza, mint nagy ellenfele Telegdi a maga postillája előállítás költségeit ezer-ezer forintba becsülte. WERBÖCZY *Tripartitum*-ának és a *Constitutiones Regni Hungariae* kiadása ügyében 1603-ban foíyt s eredményre nem vezetett tárgyalásokból kiderül, hogy a papiros rizsmája (500 ív) egy tallérba, egy-egy ív szedése és 500 példányban való kinyomtatása pedig 2 tallérba került volna.²³ SZENCZI MOLNÁR ALBERTnek 1608-ban a *Biblia* kinyomtatását ASZTALOS ANDRÁS, egy gazdag nagyszombati kereskedő 300 tellér előlegezésével tette lehetővé.^{23a} A KLEIN szerint STÖCKEL LÉNÁRT szerkesztette *Confessio christiana doctrinae* 20 levélre terjedő háromnyelvű (magyar-latin-német) kiadását (RMK. I. 440. sz. és II. 352/3. sz.) 1613-ban 200 példányban nyomtatta ki Kassa városa 12 frt. költséggel.²⁴ THURZÓ SZANISZLÓ, a későbbi nádor FARKAS IMRE keresztúri nyomdásznak 1614-ben PÁLHÁZI GÖNCZ MIKLÓS *A gyermetskéké credója* (RMK. I. 456. sz.) c. fordítása kinyomtatásáért 25 frtot utalt ki.^{24b} PÁZMÁNY PÉTER *A' setét haynal-csilagutan budoso Luteristak vezetője* c. 62 negyedréttű ívre terjedő polemikus művét — miként ezt a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik példánya utolsó lapján sajátkezűleg följegyezte — 1627-ben Bécsben 700 példányban nyomatta ki 325 tallérnyi

²² LUKCSICS PÁL: *XVI. sz. m. irodalomtört. vonatk. újabb levelek a zselői levéltárból*. ITK. 1930: 227. l.

²³ TAKÁTS SÁNDOR: *Előmunkálatok a Tripartitum új kiadásához 1603-ban*. M. Kvszle, 1905: 27/31. l.

^{23a} KORABINSKY: *Geogr.-hist. Lexikon v. Ungarn*. Pozsony, 1786. 810. l.

²⁴ V. ö. M. Kvszle, 1881: 220. l.

^{24b} ILLÉSY JÁNOS: *Nyomdászati és könyvészeti adatok*. M. Kvszle, 1896: 173. l.

költséggel, amiből egy-egy ív előállítására öt tallér esett.²⁵ Wesselényi Ferenc nádor Brewer Sámuel 1666. jan. 2-án kelt nyugtatóványa szerint 138 frt 10 dénárt fizetett ki GRÖNGYÖSI CHRISOSTOMUS JÁNOS *Arany giapjubul ekesittetet ruha a dücziöendő leleknek* (RMK. I. 1024. sz.) c. épületes könyve kinyomtatásáért.²⁶ Udvarlaki kolozsvári könyvnyomtató MIZALD-NADÁNYI *Kerti dolgoknak leírása*-t (RMK. I. 1087. sz.) 1669-ben 73 példányban ívenként 3 frtéért állította elő, de a papirost Apafiné adta hozzá. Gr. Bethlen Kata BOD PÉTER *Szentírás értelmére vezető magyar lexikon*-a 400 példányát 270 magyar forint költséggel nyomatta ki 1746-ban Kolozsvárt, míg ugyan e szerző *A szent bibliának históriája* c. művét két évvel utóbb 117 forintért készítette el a szebeni tipográfus, tekintve, hogy a papirost a saját malmából ingyen adta hozzá a nagyasszony.²⁷ VÁMOSI FERENC budai polgármester *New... wiederum aufwachendes Ofen* c. művecskéje 800 példányban való kinyomtatása 45 frtjába került Buda városának.^{27a}

Ez összegek jelentőségéről csak úgy alkothatunk legalább megközelítően helyes fogalmat magunknak, ha szemmel tartjuk az elsőrendű szükségleti cikkek árait. Például 1550 és 1600 között egy-egy köből tiszta búza 20 dénár, zab 15 dénár, rozs 10 dénár, egy-egy font vaj 3 dénár, marhahús 2 dénár s borjúhús másfél dénár volt. 1650 és 1700 között egy-egy köből búza 4 tallér, köles 2 tallér, egy-egy font disznóhús 7 és fél garas, marhahús 6 garas volt. 1705 és 1707 között pedig a búza mérője 2 frt., az árpáé meg a zabé 75 dénár, egy hordó bor 4 frt., s egy hizott sertés ára 8 frt. volt.²⁸

A könyvek kinyomtatása tehát nem tartozott az olcsó mulatóságok közé s nem csoda, hogy egy-egy vaskosabb kötet kibocsátására valóságos konzorciumok alakultak. Ifj. Stöckel Lénárt és örökös társai Révai Ferenc főispánhoz s az ő Gábor nevű fiához intézett ajánlásukban őszintén feltárják, hogy az idősebb STÖCKEL LÉNÁRT 540 fólió levélre terjedő *Postilla*-kötete (Bártfa, 1596. RMK.

²⁵ „Impresserunt 700 exemplaria. Quodlibet exemplar habet arcus 62. Pro quolibet arcu dati talleri 5. Fecit talleros 310. Pro accidentibus expositi talleri 15.“ Idézi SZABÓ, RMK. I. 250. l. FRANKL: *Pázmány Péter és kora*. III. 323. l. nyomán.

²⁶ ILLÉSY JÁNOS: *Nyomdatört. adatok*. M. Kvszle, 1898 : 276. l.

²⁷ PINTÉR JENŐ *magyar irodalomtörténete*. IV : 154. l.

^{27a} J. FITZ, *Gutenberg-Jahrb.* 1936 : 173. l.

²⁸ V. ö. WEISZ (FÖLDES) BÉLA: *Beitr. z. Preisstatistik v. 1200 bis 1800*. *Statist. Jahrb. d. Stadt Pest*. Pest, 1873, I : 304., 306., 307. l.

II. 26. sz.) megjelenését elsősorban ugyan kettejük adománya tette lehetővé, de rajtuk kívül még Homonnay István, Ostrozyth Miklós és András, Petróczy István, Jessensky Simon, Kubini Kristóf, továbbá Turóc- és Liptó megyék és a bajmóci kerület lelkészei adományát is igénybe kellett venniök. Ugyanez áll a korszak két legnagyobb szabású vállalkozása a KÁROLI- és a KÁLDI-féle teljes bibliafordítás kiadására nézve is. A KÁROLI-féle *Biblia* (Vizsoly, 1589/90. RMK. I. 236. sz.) főbb mecénásai Ecsedi, helyesebben Péterffi Báthori István országbíró és felesége, a hitbuzgó homonnai Drugeth Anna, sógora Drugeth István, Zemplén vármegye főispánja, Mágocsi Gáspár és Rákóczi Zsigmond egri várkapitány²⁹ voltak. A Szentci Kertész Ábrahám-féle új kiadását (Nagyvárad—Kolozsvár, 1657/61. RMK. I. 930. sz.) id. iktári Bethlen István 500 aranyra rúgó adománya mellett Rhédey Ferenc és Barcsay Ákos fejedelmek, Gyulai Ferenc váradi várkapitány s néhány egyházközség anyagi hozzájárulása tette lehetővé. KÁLDI GYÖRGY teljes *Szentírás*-fordítása (Wien, 1626. RMK. I. 551. sz.) nyomdaköltségeit pedig a királyi kincstár, Pázmány Péter s több katolikus főúr vállalta magára,³⁰ sőt Bethlen Gábor fejedelem is száz talérral támogatta.³¹

Az egyesek és közületek e nagy áldozatkészsége — a pálma ezen a téren kétségkívül Debrecen városát illeti, amely 1718-ban KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY bibliafordításának kinyomtatására 33.000 frtot áldozott³² — azonban nem az irodalom vagy a tudomány szeretetéből, hanem szinte kizárólag a vallásos érzésből s az abból kifolyó térítési szándékból fakadt. Fennen hirdeti ezt *A Szent Írás summája* (Kolozsvár, 1695. RMK. I. 1475. sz.) címlapja, mely szerint ez a 454 12-rétű lapra terjedő kötet hallerkői Haller Jánosné „kuzkai Kornis Kata Asszonynak... istenes költségén a gyulafehérvári paterek által“ adatott ki. Innen van, hogy egyik-másik jámbor mecénás a középkori könyvmásoló szerzetes mintájára meg sem engedi neveztetni magát! Így a névtelen *Betegek gyógyítója* (Nagyszombat, 1703. RMK. I: 1678. sz.) a sümei Mária-képet „alazatos aitatossággal tisztelő, legkisebb szolgálja költségén“ került

²⁹ *Károli-émlékkönyv.* Bp., 1890: 35/8. l.

³⁰ PINTÉR JENŐ, i. m. III: 98. l.

³¹ PINTÉR JENŐ, i. m. III: 91. l.

³² V. Ö. CSÜRÖS FERENC: *A debreceni városi nyomda tört.* Debrecen, (1911). 176. l. PINTÉR JENŐ, i. m. III: 142. l. szerint a város csupán 16.000 frtot áldozott erre a célra. A különbség valószínűleg onnan ered, hogy Csürös adatán rénes, a Pintéren pedig magyar frt értendő!

ki a sajtóból. KÖLESÉRI SÁMUEL egyik-másik prédikációjának³³ címlapja csak annyit árul el, hogy azt szerző „egy Isten Beszédeinek halgatásában lelket gyönyörködtető hallgatójának“ vagy „egy buzgó Hallgatójának kívánságára s ugyanannak költségével“ adta ki. NAGY-ARY BENEDEK *Orthodoxus Christianus*-a (Nagyvárad, 1651. RMK. I. 855. sz.) szerző egyik patrónusa költségén lát napvilágot, aki a korabeli szerzők egy jelentékeny részének példájára néhány kezdőbetű alá: L. D. B. J. rejti a nevét. CZEGLÉDI ISTVÁN pedig *Megb-tert bünösnek a lelki-hartzban valo baivoivasarol irt könyv-e* (Kassa, 1659. RMK. I. 942. sz.) első — egyetlen ránk maradt — része előszavában pártfogói nevét a kronogrammok mintájára készült onomatogrammban rejti el, mondván: „Kettem fegelették kiváltképpen ez első munkámban, Iftentől nálok letőt k első Talentomokkal, kiknek tudom felis irta Iften neveket az Eghben: mert egyik felől ilyen befzéd vagyon: VAR téGeD az Iften GYÖnYÖRVségheS HELYre [Udvarhelyi György] Máfik-is így tífzteltetik: AZ IgAZ SEGEDNek vAgyoN it Neve [Szegedina Anna?].“ Arra is van eset, hogy a jámbor szüők áldozatkészségük érdemét gyermekükre hártják át. *A genevai sz. gyülekezetnek catechismusa* 1695. évi kolozsvári kiadása (RMK. I. 1486. sz.) címlévelének hátlapján például ZILAHY ISTVÁN marosvásárhelyi ref. lelkész arról tesz tanúságot, „hogy ez a könyv Nagy-Baczoni Bató Mátyás és neje Baksai C. Judith ötödik évben járó leányának, Bató Judithnak költségén jelent meg“.³⁴ Végül megemlítjük, hogy irodalmunk legnagyobb könyvsikerét, SZENCZI MOLNÁR ALBERT verses zsoltárfordítását, amely 300 év alatt száznál több kiadást ért, Corvinus-Raabe Kristóf hanai kiadó 1607-ben az anyagi siker minden reménye nélkül, egyesegyedül azért adta ki a maga költségén, hogy áldozatot mutasson be Istennek, amiért megóvta életét a Németországban dühöngő pestistől.³⁵

A profán tudományok művelői csak igen elvétve akadtak a nyomtatási költségeket magukra vállaló pártfogóra. Nem csoda tehát, hogy TIMON SÁMUEL valósággal elhalmozza dicséretekkel Sirbik Ferencet, az eperjesi királyi dikasztérium szép magánkönyvtárral rendelkező, tudománykedvelő nótáriusát, amiért a húnok, avarok s a pogány magyarok történetét tárgyaló *Imago antiquae Hun-*

³³ *Keserű-édes*. Debrecen, 1677. RMK. I. 1210. sz.; *Jósue szent magael-tökéllése*. U. o., 1682. RMK. I. 1281. sz.

³⁴ SZARÓ, RMK. I. 588. l. jegyz.

³⁵ PINTÉR JENŐ, i. m. III : 241. l.

gariae (Kassa, 1733.) c. könyve kiadási költségeit fedezte. „A tudósok — írja — sokkal tartoznak neked, de legtöbbször ifjúságunk, mely könyvek híjával szűkölködik.“³⁶

De még rosszabbul állott a világi költészet ügye, melyet a katolikus Egyház és a protestáns felekezetek egyaránt nem jó szemmel néztek. Miként ez az esztergomi *Agendarius* 1596. évi kiadásából kiderül, a világi költészet egyenesen bűnnek számított. A gyóntató papnak adott utasítások között „Az hatodic es kilencedic parancho-latrul“ szóló szakasz 6. pontja a virágénekekről beszél: „Enekeltele, auagy halgattale virag enekeket, mellyekbe tefti fzeretetrül, es buia dolgokrul volt emlekezet?“ Kerek száz esztendő mulva Illyés András erdélyi püspököt is az ösztönzi vallásos és erkölcsi énekecskéi megírására és kiadására, hogy „némely világiak, étel és ital közt mulatva, nem tisztességes dalokat szoktak énekelteni s ha valaki ezt szemökre veti, azt felelik, hogy nincsenek asztali énekeik, melyek mellett vigan mulathassanak“.³⁷ S hogy ez a puritán közfelfogás még a XVIII. század folyamán is erősen tartotta magát, azt Trócsányi Zoltán egész sereg idézettel szemléltette.³⁸ Igaz ugyan, hogy első verses könyvünk, TINÓDI *Cronica*-ja, I. Ferdinánd anyagi támogatásával jelent meg s GYÖNGYÖSI *Márssal társalkodó murányi Vénus*-át gr. Wesselényi Ferenc adta ki, de az első esetben a királyi kegy nem a költőnek, hanem a pártpolitikai célokra kiaknázható riporternek szólt, a második esetben pedig a mű és mecénása közötti szoros kapcsolat volt az indíték. Teljesen a kor szellemében járt el gróf Koháry Ferenc, maga is költő, aki GYÖNGYÖSI vallásos verseit, a *Rósa-koszorú*-t szívesen kiadta, de az ugyancsak neki ajánlott *Csalárd Cupido*-t már nem!

Egyébiránt még a vallásos könyvek kiadását vállaló mecénásokra sem volt mindig könnyű szert tenni. SOMOSI PETKO JÁNOS angolból fordított *Igaz és tökéletes boldogságra vezető út* (Sárospatak, 1656/8. RMK. I. 913. sz.) c. munkája ajánlásában elmondja, hogy azt eredetileg Leydenben vagy Utrechtben szeretne volna ki nyomtatni, de nem lévén pártfogója, kénytelen volt kéziratát hazahozni. Itt Mezőlaki János lelkésztársa vállalkozott arra, hogy szerez számára pártfogót, de ez neki sem sikerülvén, Mezőlaki maga

³⁶ „Quod in editionem hanc sumptum feceris, magnopere Tibi debent eruditi; juvenus vero nostra, libris destituta, plurimum.“

³⁷ *Novae spirituales ac morales duarum linguarum cantiuuculae*. [Nagy-szomb.], 1696. RMK. I. 1497. sz. mű előszavából idézi SZABÓ, RMK. I. 600. l.

³⁸ M. Kvszle, 1938 : 375. l., 1941 : 22. l.

állt be mecénásnak. TARNÓCZY ISTVÁN S. J. lefordítván magyarra Bona János *Menyben vezető kalauzát* (Nagyszombat, 1675. RMK. I. 1185. sz.), azt egy Nagyszombatban 1675. márc. 12-én kelt levelelének tanúsága szerint eredetileg gr. Esterházy Ferencsel szeretett volna kiadatni ama fontos szolgálatai fejében, melyek a grótot évi 180 frnyi kiadástól kimélték meg. Egyúttal annak a reményének is kifejezést adott, hogy a grófné, aki „gyönyörködik a magyar ájtatos könyvekben“, szintén érdeklődni fog műve iránt. Kérése azonban süket fülekre talált s a kötet végül is Szegedy Ferenc egri püspöknek ajánlva hagyta el a sajtót.³⁹

A mecénások áldozatkészségükért többnyire nem érték be azzal, hogy az *epistola dedicatoriá*-ban örökíttessék meg a nevük, hanem megfelelő számú példányra tartottak igényt. Így öreg Bethlen István 1646 júl. 27-én kelt végrendeletében azzal a kikötéssel hagyott 500 aranyat a SZENCZI KERTÉSZ-féle *Biblia* költségeire, hogy örökössei annyi példányt kapjanak belőle, „amennyi 500 arany után illenek“. ⁴⁰ Wesselényi Ferencről tudjuk, hogy a házasságát dicsőítő epikumot ismerősei közt osztotta szét. I. Rákóczi György is GYEVARA ANTAL *Fejedelmeknek serkentő órája* c. művét, melyet udvari papja, PRÁGAI ANDRÁS az ő parancsára fordított latinból magyarra, „sajátkezű aláírásával ellátva szétküldte barátainak, ismerőseinek, főuraknak, egyházi férfiakkal“. ⁴¹ Ilyenkor, úgy látszik, szokásban volt, hogy a megajándékozottak költséghozzájárulás címén valamit felajánljanak. Így Bethlen Gábor és Bethlen István, akik a megajándékozottak közt voltak, „kijelentették készségüket, hogy a kiadás költségeihez hozzájárulnak; de Rákóczi ezt máskorra tartá fenn“. ⁴²

ALSÓLENDVAI BÁNFFY MIKLÓS, zalamegyei főispán, aki KULCSÁR GYÖRGY *Postillá*-it (RMK, I. 114. sz.) 1574-ben a maga költségén kinyomatta, a szerző halála után a még eladatlan negyedfélszáz példányt 1578-ban DESICH PÉTER pozsonyi könyvkereskedőnél helyezte el bizományban, mégpedig azzal a feltétellel, hogy minden eladott példány után egy-egy tallért fizessen neki. DESICH azonban hat év alatt mindössze 142 frtot fizetett s többszöri felszólításra sem

³⁹ ACSÁDI IGNÁC: *Egy nagyszombati könyvkiadás 1675-ben*. M. Kvszle, 1887: 239/41. l.

⁴⁰ NAMÉNYI LAJOS: *A nagyváradi nyomdászat története*. M. Kvszle, 1901: 286/7. l.

⁴¹ SZILÁGYI SÁNDOR: *I. Rákóczy György*. 133. l.

⁴² U. o. 134. l.

volt hajlandó többet fizetni, mire BÁNFFY 1584. ápr. 6-án a pozsonyvárosi tanácsot megkereste, hogy DESICHET a még esedékes 208 frt kifizetésére, illetve az esetleg még el nem kelt példányok visszaküldésére szorítsa.^{42a}

Udvarhelyi György abaújvármegyei ülnök is több példányt kaphatott BUZINKAI MIHÁLY *Institutionum rhetoricarum libri duo* c. 1658-ban Sárospatakon megjelent s neki ajánlott tankönyvéből (RMK. II. 908. sz.), amelyeket azután — bizonyára ilyen költség-hozzájárulás reményében — osztott szét az előkelőségek gyermekei között. Így a budapesti egyetemi könyvtár példányát sajátkezű bejegyzése szerint 1659 jan. 6-án ő ajándékozta a jóreményű ifjú Rákóczi Ferenc tanulónak.

A könyvek címlapjának vagy ajánlásainak tanúsága szerint az egyszerű „áros népek”-től az erdélyi fejedelmekig, sőt elvétve a Habsburg-ház egyes tagjaiig, a nemzet minden rétege kivette a maga részét az irodalompártolás vagy könyvkiadás áldozatos munkájából. A sort özv. Perényi Gáborné, Frangepán Katalin, a tudománykedvelő Frangepán Ferenc kalocsai érsek és egri püspök nővére nyitja meg, aki 1533-ban Krakkóban kinyomatta *Az zenth Paal leueley* (RMK. I. 3. sz.) magyar fordítását, melyet az ő ösztönzésére készített fia nevelője, az erasmista KOMJÁTHI BENEDEK.⁴³

A Habsburg-ház tagjai sorából 1711-ig szerzőink valamennyi uralkodót: I. Ferdinándot,⁴⁴ I. Miksát,⁴⁵ I. Rudolfot,⁴⁶ II. Mátyást,⁴⁷ II.,⁴⁸ III.⁴⁹ és IV. Ferdinándot,⁵⁰ I. Lipótot⁵¹ és I. Józsefet,⁵²

^{42a} LUKINICH IMRE: *Könyvtörténeti adalékok*. M. Kvszle, 1924 : 86—88. l.

⁴³ Perényi Gáborné férje is a könyvkedvelő főurak sorába tartozott. *Paulus Crosnensis* lengyel humanista költő 1509-ben kiadott verskötete hozzá szóló ajánlással jelent meg. Egyébiránt *Gálszécsi István* énekeskönyve is egy Perényinek, Perényi Péternek ajánlva látott napvilágot 1536-ban Krakkóban, V. ö. DÍVÉKY ADORJÁN: *Gálszécsi István énekeskönyvének újabb töredéke*. M. Kvszle, 1911 : 11. l.

⁴⁴ RMK. I. 33., RMK. II. 85., RMK. III. 389., 394., 433., 464. és 519. sz.

⁴⁵ RMK. I. 15. és 98., RMK. II. 85., RMK. III. 407., 448., 466., 475., 505., 526. és 642. sz.

⁴⁶ RMK. I. 98. és 392. sz., RMK. II. 183. sz., RMK. III. 704/5., 987. és 1100. sz.

⁴⁷ RMK. III. 569., 1054., 1087., 1100. és 1122. sz.

⁴⁸ SZTRIPSZKY, I. 1913. sz., RMK. III. 1282., 1287., 1332., 1355. és 1389. sz.

⁴⁹ RMK. III. 1416. és 1598. sz.

⁵⁰ RMK. III. 1676., 1794. és 1867. sz.

⁵¹ RMK. III. 1829., 2195., 2687., 3011., 4170. és 4440. sz.

⁵² RMK. II. 1635. és 1802. sz., RMK. III. 3606., 3723., 4079., 4119., 4170. és 4374. sz.

Anna,⁵⁵ Eleonóra Magdolna⁵⁴ és Vilma Amália⁵⁵ királynékat, Albert,⁵⁶ Ernő,⁵⁷ Ferdinánd,⁵⁸ Károly,⁵⁹ Lipót Vilmos,⁶⁰ Miksa⁶¹ és Vencel⁶² főhercegeket megtisztelték műveik ajánlásával. Az erdélyi fejedelmek legelsejét, Szapolyai Jánost, akinek még szepesi főispán korában (1522) dedikálta MACEDONIAI LÁSZLÓ nürnbergi *Oratio*-ját,⁶³ és nejét, Izabellát, HONTERUS JÁNOS kereste fel egy-egy művecskéje ajánlásával.⁶⁴ Fiok János Zsigmond, az első gyulafehérvári nyomda fenntartója, egész sereg magyar és latin munka⁶⁵ ajánlásában szerepel, köztük WERBÖCZY *Tripartitum*-ának WERES BALÁZS készítette magyar fordításában és VALKAI ANDRÁS *Az magyar királyoknac eredetekről... valo szép historiájában*.⁶⁶ Közvetlen utóda Erdély fejedelmi székén, Báthori István lengyel király, az ajánlásokból⁶⁷ ítélve, szintén érdeklődött történelmünk magyar és latin verses feldolgozásai iránt. De a Báthori-házból kikerült fejedelmek sorából a legsűrűbben Zsigmondot keresték fel ajánlásaikkal⁶⁸ íróink. Többek között neki ajánlotta BARANYAI DECSI JÁNOS *Sallustius*-fordítását (Kolozsvár, 1597. RMK. I. 272. sz.). A XVII. századi erdélyi fejedelmek sorából az irodalom pártolás terén kitűntek: iktári Bethlen Gábor, a második gyulafehérvári nyomda megalapítója,⁶⁹ I. Rákóczi György⁷⁰ és felesége, a pataki nyomdát fenn-

⁵⁵ RMK. III. 1122. sz.

⁵⁴ RMK. III. 2891. és 4170. sz.

⁵⁵ RMK. III. 4119. és 4170. sz.

⁵⁶ RMK. III. 569. sz.

⁵⁷ RMK. I. 98. sz.

⁵⁸ RMK. I. 15. sz.

⁵⁶ RMK. III. 829. sz.

⁶⁰ RMK. III. 1347. sz.

⁶¹ RMK. III. 569. sz.

⁶² RMK. III. 569. sz.

⁶³ RMK. III. 248/9. sz.

⁶⁴ RMK. II. 20. és 21. sz.

⁶⁵ RMK. I. 41., 56., 61. és 74. sz., RMK. II. 99., 105., 106., 107. és 124. sz.

⁶⁶ Utóbbi csak 1576. é. kiadásban ismeretes, de igen valószínű, hogy első ízben még az uralkodó életében megjelent!

⁶⁷ RMK. I. 94. és 154. sz., RMK. III. 613. sz.

⁶⁸ RMK. I. 286. sz., RMK. II. 181., 195., 262. és 272. sz., RMK. III. 773. sz.

⁶⁹ A költségén kiadott művek: RMK. I. 485., 491. és 521. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 482., 501., 513., 521/2., 539 (II. 428), 540., 549. és 556. sz., RMK. III. 1425. sz.

⁷⁰ A költségén kiadott művek: RMK. I. 566., 568., 775. és RMK. II. 552., 684. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 510., 563., 658., 678., 772. és 779. sz., RMK. II. 508. és 684. sz.

tartó Lorántfi Zsuzsánna,⁷¹ II. Rákóczi György⁷² és neje, Báthori Zsófia,⁷³ I. Rákóczi Ferenc,⁷⁴ a tollforgató I. Apafi Mihály⁷⁵ és felesége, Bornemisza Anna,⁷⁶ fiok, II. Apafi Mihály⁷⁷ és menyüke, Bethlen Katalin.⁷⁸ Egyéb főrangú családjaink közül valósággal hagyományra vált az irodalom pártolása a Balassa,⁷⁹ alsóindvai⁸⁰ és losonczi⁸¹ Bánfi, Batthyány,⁸² iktári Bethlen,⁸³ Csáki,⁸⁴ Dobó,⁸⁵

⁷¹ RMK. I. 636., 701., 775., 780. (és 827.), 799., 832., 941. és 947. sz. és RMK. II. 867. sz.

⁷² A költségén kiadott mű: RMK. II. 752. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 613., 826. és 873. sz., RMK. II. 752. sz., RMK. III. 1832. sz.

⁷³ A költségén megjelent mű: SZTRIPSZKY, I. 2097. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 741., 962., 974. és 994. sz., SZTRIPSZKY, II. 2613. sz. és RMK. III. 2650. sz.

⁷⁴ Neki ajánlott művek: RMK. II. 866., 939., 966., 974. és 1046. sz., RMK. III. 2650. sz.

⁷⁵ A költségén megjelent művek: RMK. I. 1187. és 1302. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 1040., 1100., 1133., 1187., 1264. és 1302. sz., RMK. II. 1022 (?) és 1333. sz., RMK. III. 2164., 2238. és 2391. sz.

⁷⁶ A költségén megjelent mű: RMK. I. 1302. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 1041., 1096., 1115., 1153., 1182., 1302.

⁷⁷ Neki ajánlott művek: RMK. I. 1231. és 1246. sz., RMK. II. 1362. és 1373. sz.

⁷⁸ Neki ajánlva a RMK. I. 1524. sz.

⁷⁹ BALASSA ANDRÁS és neje, MÉREI ANNA (RMK. I. 119. sz.), B. BÁLINT, honvtmi főispán (RMK. III. 2691. sz.), B. ISTVÁN (RMK. I. 207. sz.), B. MENYHÉRT (RMK. I. 138. sz.), B. PÁL, esztergomi kanonok (RMK. II. 1473. sz.) és B. ZSÓFIA, NÉMETHI FERENCNE (RMK. I. 50. sz.).

⁸⁰ BÁNFI GYÖRGY és KRISTÓF (SZTRIPSZKY, I. 1838. sz.), B. LÁSZLÓ főkomornok és főlovász, valamint neje, SOMI BORBÁLA (RMK. I. 115. sz.), B. MIKLÓS főpohárnok és zalavmi főispán (RMK. I. 96. és 114. sz.).

⁸¹ BÁNFI ANNA grófnő (RMK. I. 2109. sz.), B. DÉNES (RMK. I. 1116. sz.) és neje, BORNEMISZA KATALIN (RMK. I. 1194. sz.), B. GYÖRGY erdélyi kormányzó (RMK. I. 1262., II. 2109., III. 3242. sz.) és neje, BETHLEN KLÁRA (RMK. I. 1474. és II. 2109. sz.).

⁸² BATTHYÁNY ÁDÁM gr. dunáninneni főhadvezér (RMK. I. 706., 867. és 882. sz., továbbá SZTRIPSZKY, I. 2006. sz.), B. BOLDIZSÁR kir. főasztalnokmester (RMK. I. 211. sz.) és felesége, ZRÍNYI DOROTTYA (RMK. I. 213. sz.), fia, B. FERENC (RMK. I. 199. sz. és II. 169. sz.) s utóbbi neje, POPPEL-LOBKOVITZ ÉVA (RMK. I. 554., 603. és 625. sz.).

⁸³ BETHLEN DRUZIANNA, gr. RHÉDEY FERENCNE (RMK. I. 1011. sz.), id. B. ISTVÁN (RMK. I. 616. sz. mű kiadója; továbbá neki ajánlva még: RMK. III. 1330. sz.), hasonnevű fia (RMK. III. 1396. és 1438. sz.), gr. B. ISTVÁN, erd. kormányzó (RMK. I. 513., 607. és 764. sz.), B. JÁNOS, erd. kancellár (RMK. I. 1133. sz. és II. 1069. sz.), gr. B. PÉTER főispán (RMK. 1765. sz., III. 13980., 139617. sz.).

⁸⁴ CSÁKI BOLDIZSÁR kolozsvári tanuló (RMK. II. 88. sz.), C. ISTVÁN szepesi és beregi főispán (RMK. II. 2038. sz.), gr. C. LÁSZLÓ szentgotthárdi apát, később komáromi főispán (RMK. I. 1063. és II. 387. sz.), C. MIHÁLY erd. kancellár (RMK. I. 25., 94., II. 121., SZTRIPSZKY, II. 2463. és RMK. III. 4807. sz.).

Draskovich,⁸⁶ Drugeth,⁸⁷ Erdődi,⁸⁸ Esterházy,⁸⁹ Forgách,⁹⁰ Illés-házi,⁹¹ Kendi,⁹² Nádasdi,⁹³ Perényi,⁹⁴ Révai,⁹⁵ Teleki,⁹⁶ Thurzó,⁹⁷

⁸⁵ DOBÓ DOMOKOS, az egri hős testvéröccse (RMK. I. 52. sz.), D. FERENC barsvimi főispán, a dunáninneni részek főkapitánya, az egri hős fia (RMK. II. 239., III. 750. és 759. sz.), D. ISTVÁN, erdélyi vajda és a székelyek grófja (RMK. III. 437. és 449. sz.).

⁸⁶ DRASKOVICH ANTAL PÉTER (RMK. III. 3287. sz.), D. GYÖRGY, esztergomi érsek (RMK. III. 451. és 716. sz.), D. JÁNOS GR. horvát báró (RMK. III. 1553. sz.), hasonnevű fia bán, majd nádor (RMK. I. 788. és III. 1900. sz.) s utóbbi neje, ISTVÁNFI ÉVA (RMK. I. 421. sz. férje műve), D. MIKLÓS, kir. ajtónállómester (RMK. III. 1900. és 2584. sz.).

⁸⁷ DRUGETH BÁLINT, zempléni főispán (RMK. I. 381. sz.), D. GÁBOR (RMK. III. 262. sz.), GR. D. GYÖRGY, országbíró (RMK. I. 442. és SZTRIPSZKY, I. 1866b., 1870. sz.), D. ISTVÁN, BÁLINT fia (RMK. I. 438. és II. 280. sz.), D. JÁNOSNÉ JAKUSSITS ANNA (RMK. I. 747. sz.), D. MÁRIA, SZÉCSI GYÖRGY gömöri főispán özvegye (RMK. I. 695. és 744. sz.), D. ZSIGMOND, Ung vm. örökös és Zemplén vm. főispánja (SZTRIPSZKY, II. 2631. sz.).

⁸⁸ ERDŐDI BORBÁLA, GR. CZOBOR ÁDÁMNÉ (RMK. I. 1090. sz.), GR. E. ÉVA ZSUSZÁNNA, LIPPAI JÁNOSNÉ (SZTRIPSZKY, I. 2036. sz.), GR. E. GYÖRGY, Varasd vm. örökös főispánja (RMK. II. 1701. sz.), GR. E. KRISTÓF (RMK. I. 1327. sz.), GR. E. MIKLÓS, horvátországi bán (RMK. III. 2520. és 3238. sz.), özv. GR. E. SÁNDORNÉ, CSÁKY KRISZTINA (SZTRIPSZKY, I. 2105a.) s. E. TAMÁSNÉ, UNGNAD ANNA (RMK. I. 136. és 294. sz.).

⁸⁹ GR. ESTERHÁZY FARKAS, kir. személynök özvegye, BOKA ANNA (RMK. I. 1184. sz.), GR. E. GYÖRGY (RMK. III. 1868. sz.), GR. E. JULIÁNNA, MIKLÓS nádor leánya (RMK. I. 745. sz.), GR. E. LÁSZLÓCSKA, rátóti prépost, PÁL fiacskája (RMK. I. 1120. sz.), GR. E. MIKLÓS nádor (RMK. I. 467., 572., 602., 687., III. 1276., 1280., 1394., 1440. sz.) és felesége, BEDEGHI NYÁRI KRISZTINA (RMK. I. 559., 576., 596. és 727. sz. Utóbbira v. ö. M. Kvszle, 1890 : 105. l.), GR. E. ORSOLYA, E. PÁL nádor neje (RMK. I. 1577. sz.), GR., utóbb HG. E. PÁL nádor (RMK. I. 1547., II. 807., 1722., 1783., 2371., III. 3548., SZTRIPSZKY, II. 2742a. sz.).

⁹⁰ FORGÁCH FERENC, nagyváradi, majd győri püspök s végül erd. kancellár (RMK. III. 540., 557. és 611. sz.), F. FERENC, dunántúli főkapitány (RMK. I. 385. sz.), F. FERENC bíbornok, esztergomi érsek (RMK. I. 456. sz.), F. IMRE, trencsényi főispán, majd eperjesi s végül nagyszombati törvényszéki bíró (RMK. III. 765. sz.), F. SIMON, kir. pohárnokmester (RMK. II. 265. sz.), F. ZSIGMOND nádor (RMK. I. 405., 406., 477., II. 280. és 331. sz.).

⁹¹ GR. ILLÉSHÁZI GÁBOR (RMK. I. 689., II. 722., 813. és 895. sz.), I. GÁSPÁR (RMK. II. 450., 472/3., 482., 534., 564., 587. és 588. sz.), GR. I. GYÖRGY (RMK. I. 689. és II. 536. sz.), I. ISTVÁN, trencsényi és lipóti főispán (RMK. I. 378. és III. 938. sz.), I. ISTVÁN nádor neje, PÁLFI KATALIN (RMK. I. 378. sz. és SZTRIPSZKY, I. 1816. sz.), I. KATALIN, GR. BETHLEN PÉTERNÉ (RMK. I. 616. sz.).

⁹² KENDI ANTAL (RMK. I. 29. sz.), K. FARKAS (RMK. II. 109? és 327. sz.), K. FERENC (RMK. II. 180. sz.) és K. SÁNDOR, erd. kormányelnök (RMK. II. 182. és 189. sz.).

⁹³ NÁDASDI ANNA, MAILÁTH ISTVÁN özvegye (RMK. I. 51. sz.), GR. N. FERENC, főlovászmester (RMK. I. 64., 223., 237., 315., 379. és III. 1004. sz.), GR. N. FERENC, országbíró, a pottendorfi nyomda tulajdonosa (RMK. I. 598., 712., 979., 1108., II. 536., III. 1795., 2254., 2384. és 2397. sz.), GR. N. PÁL,

Tököli,⁹⁸ Wesselényi⁹⁹ és a Zrínyi¹⁰⁰ családok körében. A főnemesség és a főhivatalnoki kar sorából még a következő egyesek emelhetők ki, mint akiket gyakrabban kerestek fel ajánlásaikkal a szerzők vagy a könyvnyomtatók: kornyáti Békes Gáspár, János Zsigmond főkomornikja,¹⁰¹ körtvefai Kovasóczi Farkas, erdélyi kancellár,¹⁰²

fogarasi és vasi főispán, a dunántúli részek főkapitánya (RMK. I. 449., 457., 560., 626. és III. 1256. sz.), N. TAMÁS nádor (RMK. III. 420. és 486. sz.), N. TAMÁS, KRISTÓF fia (RMK. I. 457. sz.), N. TAMÁS, PÁL fia (RMK. I. 598. és SZTRIPSZKY, I. 1968. sz.).

⁹⁸ PERÉNYI GÁBOR, ugocsa- és abaujvimi főispán és neje, SALGAI KATALIN (RMK. I. 667. és 668. sz.), P. GÁBOR kir. főkamrás özvegye, FRANGEPÁN KATALIN (RMK. I. 3. sz.), P. GÁBOR országbíró özvegye, ORSZÁG ILONA (RMK. III. 579. sz.), P. GYÖRGY (RMK. I. 480. sz.) és P. PÉTER (v. ö. M. Kvszle, 1911: 11. l.).

⁹⁹ RÉVAI FERENC, turóci főispán és főajtónálló (RMK. II. 143., 260. és III. 1229. sz.), R. GÁBOR, FERENC fia (RMK. II. 260. sz.), R. IMRE (RMK. II. 1767. sz.), R. JUDIT, GR. NÁDASDI PÁL özvegye (RMK. I. 560., 591. és 642. sz.), R. MIHÁLY, turócvimi főispán (RMK. II. 143. sz.), R. MIHÁLY, KÖLESÉRI tanítványa (RMK. II. 1767. sz.), R. PÉTER, étékfogó mester és koronaőr (RMK. III. 1044., 1147. és 1246. sz.) s egy másik R. PÉTER, KÖLESÉRI tanítványa (RMK. II. 1767. sz.).

¹⁰⁰ TELEKI KRISZTINA, KENDEFI JÁNOS özvegye (RMK. I. 1526. sz.), T. LÁSZLÓ és neje, VAJI ANNA (RMK. I. 1488. sz.), GR. T. MIHÁLY erd. kancellár (RMK. I. 1086., 1094., 1133., 1256., 1263. és 1387. sz.), hasonló nevű fia (RMK. I. 1727. sz.) és felesége, WEÉR JUDIT (RMK. I. 1383. és 1387. sz.), T. SÁNDOR és hitvese, BETHLEN JÚLIA (RMK. I. 1775. sz.).

¹⁰¹ THURZÓ ADÁM, szepesi főispán (RMK. II. 492. sz.), GR. T. ANNA, BR. SZUNYOGH JÁNOSNÉ (SZTRIPSZKY, II. 2531. sz.), T. ERZSÉBET, GR. ECK GYULÁNÉ (RMK. I. 95. sz.), T. GYÖRGY, nádor (RMK. III. 1060., 1156., 1163., 1183., 1185. és 1230. sz.) és felesége, CZOBOR ERZSÉBET (RMK. I. 429., 432., 450., 493. és SZTRIPSZKY, I. 1889. sz.), T. JÁNOS (RMK. III. 273. sz.), GR. T. IMRÉNÉ, NYÁRI KRISZTINA (M. Kvszle, 1890: 105. l., RMK. I. 559., 576., 596. és 727. sz.), T. KATALIN, TÖRÖLI ISTVÁNNÉ (RMK. II. 490. és 500. sz.), T. SZANISZLÓ, nádor (RMK. I. 393. sz.) és felesége, LISZTIUS ANNA-ROZINA (RMK. I. 460. sz.), T. ZSUZSÁNNA, FORGÁCH ZSIGMONDNÉ (RMK. I. 410. sz.).

¹⁰² TÖKÖLI ÉVA, ESTERHÁZY PÁLNÉ (RMK. I. 1547. sz.), T. IMRE, máramarosi főispán (RMK. II. 1077., 1145., 1290. és 1298. sz.), T. ISTVÁN BR. (RMK. III. 1028. és 1352. sz.), T. ISTVÁN GR. árvavmi főispán (RMK. I. 810., II. 722. és 1104. sz.), T. SEBESTYÉN (RMK. I. 152., 393., III. 759., 929. és 1013. sz.).

⁹⁹ GR. WESSELENYI ADÁM, füleki kapitány (RMK. III. 1885. sz.), W. FERENC nádor (RMK. I. 1014., II. 736., III. 1979. és 2212. sz.), valamint felesége, SZÉCSI ANNA-MÁRIA (RMK. I. 1014., 1021., 1022., 1024., II. 736. és III. 2212. sz.), W. PÁL, tábornok (RMK. I. 1174., 1180. és 1197. sz.), valamint neje, BÉLDI ZSUZSÁNNA (RMK. I. 1383. sz.).

¹⁰⁰ ZRÍNYI ADÁM GR., főlovászmester (RMK. III. 2685. sz.), Z. DOROTTYA, BATTHYÁNY BOLDIZSÁRNÉ (RMK. I. 136. sz.), Z. GYÖRGY (RMK. I. 97. sz. és II. 136. sz.) s testvérei, KRISTÓF és MIKLÓS (RMK. I. 97. sz.), Z. MIKLÓS horvát bán és PÉTER (RMK. III. 1794. sz.).

¹⁰¹ RMK. I. 66., 86., 94. és II. 115. sz.

¹⁰² RMK. II. 165., 180., 182., 189., 251. és III. 815. sz.

Mágócsi Gáspár, tornavmi főispán¹⁰³ és felesége, Massai Eulália,¹⁰⁴ zéthényi Némethi Ferenc, tokaji kapitány, aki többek között WERBŐCZI *Tripartitum*-ának WERES BALÁZS készítette magyar fordítását finanszírozta,¹⁰⁵ ghyletinczi br. Ostrosith Mátyás főszámvevő,¹⁰⁶ enyingi Török István hunyadvmi főispán¹⁰⁷ és Zombori László, erdélyi kormányelnök,¹⁰⁸ míg az egyszerű polgárok hosszú sorából, mint az áldozatra legkészebbet, Dobozi István debreceni főbíró¹⁰⁹ emelhetjük ki. A katolikus főpapság tagjai közül a már említett főrangú családok főpap tagjain kívül még megemlíthetjük Fenesi György egri püspök és jászói prépostot,¹¹⁰ Keresztély Ágost szász herceget, Esztergom bíboros érsekét,¹¹¹ Kisdi Benedek egri püspököt,¹¹² gr. Kolonics Lipót bíbornok, kalocsai, majd esztergomi érseket, a nagyszombati nyomda fejlesztőjét,¹¹³ Lippai György egri püspök, majd esztergomi érseket,¹¹⁴ Listhius János veszprémi püspököt,¹¹⁵ Lósi Imre,¹¹⁶ Oláh Miklós¹¹⁷ és Pázmány Péter¹¹⁸ esztergomi érsekeket, hethesi Pethe Márton kalocsai érseket,¹¹⁹ Széchényi György esztergomi érseket,¹²⁰ Szegedi Ferenc Lénárd egri püspököt¹²¹ és Szelepcsényi György esztergomi érseket.¹²² Városaink közül Debrecen¹²³ és Eperjes¹²⁴ tanácsai vezetnek e téren; mellettük még Besz-

¹⁰³ RMK. I. 53., 58., 78. sz.

¹⁰⁴ RMK. I. 54., 55. és 58. sz.

¹⁰⁵ RMK. I. 38., 49., 56. és II. 86. sz.

¹⁰⁶ SZTRIPSKY, II. 2538., 2595. és 2598a. sz.

¹⁰⁷ RMK. I. 146., 266. és II. 280. sz.

¹⁰⁸ RMK. II. 180., 182. és 189. sz.

¹⁰⁹ RMK. I. 1023., 1037., 1209., 1519. és II. 1316. sz.

¹¹⁰ RMK. II. 1652. és 1853. sz.

¹¹¹ RMK. II. 2384. és III. 4335., 4582., 4622., 4759. sz.

¹¹² RMK. I. 858. (azonos II. 753.) és 940. sz.

¹¹³ RMK. II. 1700., 1808. (azonos az I. 1480. számmal!), 2082., 2190. és

III. 3619., 3790., 3792., 4049. sz.

¹¹⁴ RMK. I. 801., 1009., 1016., II. 576., 629., 830. és III. 1600., 1980., 1989., 2107. és 2201. sz.

¹¹⁵ RMK. III. 411., 532. és 585. sz.

¹¹⁶ RMK. I. 705., 724. és SZTRIPSKY, II. 2527. sz.

¹¹⁷ RMK. III. 389., 429., 478., 488., 493., 500., 513. és 610. sz.

¹¹⁸ RMK. I. 469., 601., 697. és III. 1350., 1473., 1497. sz.

¹¹⁹ RMK. I. 314. és 398. sz.

¹²⁰ RMK. I. 1482., II. 1594., 1750., III. 2555. és SZTRIPSKY, I. 2139. sz.

¹²¹ RMK. I. 1140., 1159., 1185. és III. 1827., 2360., 2651. sz.

¹²² RMK. I. 1124., 1173., 1292., 1446., II. 1386. és III. 2688. sz.

¹²³ RMK. I. 47., 163., 218., 538., 608., 877., 937., 1133. és III. 2558., 2864. sz.

¹²⁴ RMK. I. 583., II. 722., 1003., 1006., III. 2324. és SZTRIPSKY, II. 2603. sz.

tercebánya,¹²⁵ Kassa¹²⁶ és Sopron¹²⁷ szenátusát keresték fel gyakrabban ajánlásaikkal írónk.

Az ilyen esetekben a könyvek kiadása a nyomtatókra nézve természetesen semminemű kockázattal sem járt, sőt az élelmesebbje értette a módját, hogy a mecénás áldozatkészségét a szerző rovására és a maga hasznára kamatoztassa: egyszerűen többet nyomott belőle a megrendelt példányszámnál s ezt a többletet nyugodtan áruba bocsátotta. Ez a ma furcsán ható eljárás akkoriban európszerte divatozott. Párizsban például valóságos szokásjoggá fejlődött. Ez volt a *droit de la chapelle*, mely felhatalmazta a nyomdászokat, hogy a náluk készülő munkákból néhány példánnyal többet nyomtassanak ki s ezek eladási árát a Szent János-kapunál lévő kápolnához való zárandoklás költségeire fordítsák.^{127a} Nem hisszük, hogy a derék M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS tudott erről a kápolnajogról, de hogy — akárcsak Jourdain úr a prózát — maga is gyakorolta, annyi kétségtelen.^{127b}

Maguk a tipográfusok saját számlájukra nagyobb szabású könyvek kinyomtatását csak elvétele vállalták. Az ilyenkor használatos impresszumok: „kibocsáttat... Jüngling István által“ (RMK. I. 1227. sz.), „Maga költségén kibocsátá Kolozsvárott Veresegyházi Szentyel Mihály“ (RMK. I. 1235. sz.), „typis et sumptibus Michaeli Hermanni“ (RMK. II. 846. sz.), „impensis Mich. Szentyel Veresegyházi“ (RMK. II. 1467. sz.), „gedruckt und verlegt durch Thomam Scholtz“ (RMK. II. 1983. sz.). Végső szükségükben, mint a XVI. században Mankovit és Klösz, a XVII. században Lipsiai Rheda Pál, maguk is fölcsejtak íróknak s egy-egy külföldön jól bevált tankönyv vagy épületes irat átdolgozásával kísérleteztek. Azonban, ha kifogytak a rendelésekből, többnyire a nagyobb kelen-dőségű széphistóriák, naptárak, sorsvetőkönyvek, jól bevált tan- és épületes könyvek kiadásával tartották fenn magukat. Ettől a sablontól legtevékenyebb üzemeink, minők a XVI—XVII. században a Heltai-nyomda, a XVII. században a Brewer-nyomda vagy a XVII—XVIII. században a nagyszombati egyetemi nyomda, csak nagy ritkán tértek el. Ha pedig rászánták magukat egy-egy kelen-

¹²⁵ RMK. I. 39., II. 145., 722., 1153. és III. 3801. sz.

¹²⁶ RMK. I. 459., 556., III. 1512. és SZTRIPSZKY, II. 2603. sz.

¹²⁷ RMK. II. 184., 367. és III. 1526., 1650., 2150. sz.

^{127a} L. Zentralbl. f. Bibliotheksw. 1888 : 39. l.

^{127b} L. *Maga mehetsége* 50. l., ahol felpanaszolja, hogy ez az eljárás nem mindig vált be, mert a többletet sokszor csak nehezen tudta értékesíteni!

dőnek bizonyult régibb könyv újabb kiadására, az előállítási költségeket szívesen hátrították át valamely bőkezű mecénásra, akit azután új ajánlással tiszteltek meg. Így PÁZMÁNY PÉTERnek *Keresztyén imádságoskönyv-e*, mely a szerző életében négyszer jelent meg, mindannyiszor hethesi PETHE LÁSZLÓNÉ KAPI ANNÁnak ajánlva, aki valószínűleg az első kiadás költségeit fedezte, három posthumus kiadásában a vállalkozó nyomdászok részéről mindig más és másnak dedikálva látott napvilágot, bizonyára azért, hogy az ajánlásokban szereplő úriasszonyok — NAGY-MIHÁLYI FERENCNÉ várkonyi AMADÉ ILONA, gr. WESSELÉNYI FERENCNÉ rimaszécsi SZÉCHY MÁRIA ANNA és özv. VICZAI JÁNOSNÉ HÉDERVÁRI KATALIN — anyagi hozzájárulása biztosíttassék! Ugyanígy jár el Brewer Lőrinc is, amikor 1642-ben gr. THURZÓ IMRÉNE NYÁRI KRISZTINÁnak ajánlva, újra kihozza a kor legelterjedtebb s így semmi különösebb kockázattal sem járó luteránus imakönyvét, MIHÁLYKO JÁNOS *Keresztyén istenes és áhitatos imádságai*-t (RMK. I. 727. sz.), mely legutoljára két évvel azelőtt került ki a szomszédos bártfai sajtóból. S az a legjobb a dologban, hogy nem átalja ezt a pusztá utánnomást mint valami a könyvkiadás területén döntő jelentőségű, újszerű vállalkozást feltüntetni, hangsúlyozván ajánlásában, hogy legszentebb köteleességének tartja a jó és megbízható építő könyvek kiadását.¹²⁸ Pedig eljárásának még az a mentsége sem volt meg, amelyre SZENCZI KERTÉSZ ÁBRAHÁM hivatkozott, amikor 1664-ben Nagyszebenben kinyomtatta MOLNÁR GERGELY közkedvelt tankönyvét, a Melanchthon nyomán készült *Elementa grammaticae latinae*-t az 1661. évi sárospataki kiadás alapján, hogy t. i. a könyv másutt nyomtatott példányai részint elfogytak, részint a helyek távolsága és az idők zavaros volta következtében bajosan kaphatók.¹²⁹ A kassai jezsuita akadémia is azért nyomtatta ki 1671-ben újra a G. J. betűk alá rejtőző külföldi szerző *Lapis Lydius controversiarum fidei c. vitairatát*,¹³⁰ mivel — miként ez a Horváth György egri préposthoz intézett ajánlásból kiderül — a bécsi könyvkereskedők boltjaiban mindössze egyetlen példány akadt belőle.

¹²⁸ V. ö. PUKÁNSZKY BÉLA: *Die Druckerei Brewer in Leutschau*. *Gutenberg-Jahrb.* 1927 : 93. 1.

¹²⁹ V. ö. RMK. II. 285. 1.

¹³⁰ RMK. II. 1272. sz. SZABÓ említette approbatioját KNOTHES ODOÁRD, a Jézus Társasága angol rendtartományának főnöke 1655. nov. 8-án állította ki s így az utánnomás alapjául szolgáló példány is ez időtájt jelenhetett meg.

A jogosulatlan utánnomás, mely már az inkunábulumok korában jelentkezett, a XVI—XVIII. században is európaszerte divatozott. LUTHER például 1525 szept. 26-án Nürnberg tanácsához intézett levelében felpanaszolja, hogy postillájának sajtó alatt levő íveit ellopták, titokban Nürnbergbe vitték, ott kinyomtatták s áruba is bocsátották, mielőtt még az eredeti és jogszerű kiadás Wittenbergben megjelenhetett volna.¹³¹ Különösen nagy méreteket öltött ez a szokás a XVIII. században. Franciaországban például a vidéki kiadók oly szemérmetlenül aknázták ki a párisiakat, hogy amikor a kormány 1777-ben végre rászánta magát, hogy az utánnomásokat a legnagyobb szigorral sujtsa, a vidéki kiadók raktáraiban mintegy öt-hatszáz ezer frank értékű könyvanyag volt felhalmozva.¹³² Németországban egyes városok már jóval előbb eltiltották az utánnomást, így Nürnberg 1633-ban, Lipcse 1667-ben, de az effajta intézkedéseknek alig volt valami látatja, mert hiszen ez a tilalom csak az illető városok területére korlátozódott.¹³³ Egyik legszemérmetlenebb művelője a magyarországi származású TRATTNER JÁNOS TAMÁS volt Bécsben, aki 1753 óta olcsó utánnomásaival fényes üzleteket csinált. Mária Terézia 1775 február 11-én kiadott rendeletével ugyan eltiltotta a „tudományra, nyomdászokra és kereskedelemre egyaránt káros“ utánnomást, de ez csakis a belföldi kiadványokra vonatkozott, míg a külföldieket, valamint a tan-
könyveket ezentúl is szabadon utánnomathatták.¹³⁴

Hazánkban is meglehetősen elterjedt az utánnomások divatja. A XVI. században MANNEL JÁNOS, akit STEINHOFER KÁROLY¹³⁵ „e kor legkiválóbb magyar könyvkiadója“ címével tisztelt meg, a századfordulóig mindössze tizenöt, jobbára kisebb terjedelmű könyvet nyomtatott ki a maga költségére s ezek kétharmada igen kelendőnek bizonyult régibb kiadványok, széphistóriák és épületes könyvek utánnomatai. Főleg a kolozsvári nyomdát aknáztta ki. A tíz utánnomás közül nyolc került ki eredetileg a HELTAI-műhelyből. Néha annyira fűrgék az egymással versengő nyomdászok, hogy a jó üzletnek ígérkező könyvet még az eredeti kiadás évében kihoz-

¹³¹ MAYER, ANTON: *Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1883. I: 151. l.

¹³² PELLISSON, MAURICE: *Les hommes de lettres au XVIII. siècle*. Paris, 1911. 121., 125. l.

¹³³ KÓSA JÁNOS: *Az utánnomás eltiltása Magyarországon*. M. Kvszle, 1940: 378. l.

¹³⁴ KÓSA, i. h.

¹³⁵ *A könyv története*. Bp., 1915. I: 68. l.

zák. SZENCZI CSENE PÉTER például Érsekújvárt Sz. György hava (ápr.) 19. napján kelt ajánlással nyomatta ki Oppenheimben 1616-ban a *Confessio Helvetica* általa készített magyar fordítását (RMK. I. 456. sz.) s azt LIPSAI RHEDA PÁL Debrecenben aug. 10-én kelt saját ajánlásával még ugyanabban az esztendőben újra kibocsátja (RMK. I. 465. sz.). A SZILÁGYI ISTVÁN nagyváradi rektor magyar értelmezésével 1643-ban SZENCZI KERTÉSZ ÁBRAHÁM által kinyomtatott COMENIUS-féle *Januae linguae latinae reserata aurea* c. tankönyv (RMK. II. 637. sz.) ugyancsak 1643-ban Bártfán KLÖSS JAKABNÁL (RMK. II. 614. sz.) is megjelenik. Ahol a szerzőre vonatkozó támpontjaink nincsenek, ott ma már lehetetlen eldönteni, hogy a két egyazon évi kiadás közül melyik az editio princeps s melyik az utánnnyomás. Ilyen teszem azt HUSZTI PÉTER *Aeneis*-ének 1582. évi bártfai (RMK. I. 185. sz.) és debreceni (RMK. I. 192. sz.), vagy KEGELIUS—DESELVICS *Tizenkét idvességes elmélkedései*-nek 1639. évi bártfai (RMK. I. 686. sz.) és lőcsei (RMK. I. 695. sz.) kiadása. Szabó Károly véleménye szerint a szerzők nem mindig törődtek bele ezekbe a kalózkodásokba. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY például saját munkáiról 1677-ben kiadott *Catalogus*-ába nem vette fel az eredetileg Nagyváradon 1659-ben kiadott *Concionum sacrarum centuria prima* 1671. évi kassai kiadását (RMK. II. 1270. sz.) „bizonyára azért, mert a kassai nyomdász Erich ezen utánnnyomást az ő tudta és beleegyezése nélkül eszközölte”.¹³⁶ De az is meglehet, hogy KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY talán nem is tudott az utánnnyomásról, vagy pedig egyszerűen megfeledkezett róla. Egész kétségtelen azonban a szerző állásfoglalása a jogosulatlan utánnnyomással szemben a PÁPAI PÁRIZ FERENC esetében. Tudvalevőleg 1690-ben Kolozsvárt kinyomtatott *Pax corporis*-át (RMK. I. 1387. sz.) 1692-ben Brewer Sámuel is kihozta Lőcsén (RMK. I. 1432. sz.). A népszerű orvosi munka 1695. évi meg bővített kolozsvári kiadását (RMK. I. 1474. sz.) a szerző losonci Bánfi György erdélyi kormányzóhoz intézett ajánlással látta el, melyben ezeket írja: „most másodsor bővebben és szebb színben bocsátom világra (mert a' lőcsei kiadást magaménak nem ismerem)“. A bőbeszédű címlapon azonban szerző állításával ellentétben „az harmadszori kiadás“ kitétel szerepel, amiből arra következtethetünk, hogy a nyomtató M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS, szembehelyezkedve a szerzővel, a lőcsei kiadást is elismerte. Persze, tekintettel arra, hogy az ajánlás „Nagy-Enyeden, Kisasszony

¹³⁶ RMK. II. 437. l.

havának (aug.) 2. napján, 1694. esztendőben“ kelt, az sincs kizárva, hogy a munka 1694-ben és 1695-ben is megjelent s hogy az 1694-iki kiadás példányai mind egy szálíg elvesztek vagy még lappanganak! PÁPAI PÁRIZ tiltakozása egyébiránt a derék lőcsei tipográfust nem riasztotta el a további kalózkodástól. A kapós könyvet 1701-ben (RMK. I. 1636. sz.) újra kinyomtatja — ezúttal cége feltüntetése nélkül —, mégpedig bővített formájában s meghagyva a címlap szövegében a „harmadszori kiadás“ kifejezést, de elhagyva az egész, rá nézve kellemetlen, dedikációt. Annyi bizonyos, hogy PÁPAI PÁRIZ állásfoglalása, ha jogos és érthető is a szerző szempontjából, szöges ellentétben állott a kor tipográfusainak közfelfogásával. BAYLE PÉTER *Praxis pietatis*-ának MEDGYESI PÁL készítette fordítása 1636-tól 1678-ig nem kevesebb, mint hét kiadást ért, majd mindig más és más nyomdában, de a kiadások sorszámának pontos feltüntetésével. Az 1678. évi lőcsei kiadás (RMK. I. 1225. sz.) nyomtatója annyira megy őszinteségében, hogy címlapján „hetedik (a' Colosvári hatodik editio szerint)“-inek jelzi a maga kiadását. Szinte példátlan ebben a korszakban DIEST HENRIK *Funda Davidis instructa quinque laevibus lapidibus* (Deventer, 1646) c. munkájának az esete, melynek három XVII. századi magyar kiadása nem egymásból való utánnyomás, hanem más és más fordítás.¹³⁷

Az utánnyomás a XVIII. században természetesen nálunk is tovább virágzott, habár távolról sem abban a mértékben, mint a külföldön: ehhez hiányzott a haszonnal kecsegtető újdonságok nagyobb tömege. Amely kiadványoknál ez az utánnyomás szempontjából döntő momentum megvolt, legott kezdetét vette a kalózkodás. Így BÉL MÁTYÁS *Der ungarische Sprachmeister c. grammaticáját*, mely a pozsonyi ROYERNÉL és jogutódainál 1729-től 1774-ig ötször jelent meg, 1731-ben Kolozsvárt a jezsuita nyomda és 1734-ben Budán a Nottenstein-nyomda is utánnyomatta. BOD PÉTER *Szentírás értelmére nevelő leksikon*-át, mely 1746-ban Kolozsvárt látott napvilágot, még ez évben a fürge STREIBIG JÓZSEF is kihozta Győrött. TIMON SÁMUEL *Epitome chronologica rerum hungaricarum*-ának Kassán 1736-ban, valamint névtelen *Purpura Pannonica*-jának ugyanott 1745-ben megjelent második kiadását 1764-ben,

¹³⁷ *A szent Dávidnak öt követskei*. Ford. SZOBOSZLAI MIKLÓS. Debrecen, 1648. RMK. I. 802. sz.; *Öt sima kövekkel fel-ékesítettett Dávid parittyája*. Ford. UZONI BALÁZS. Gyulafehérvár, 1658. RMK. I. 930. sz.; *Öt sima kövekkel elkészített Dávid parittyája*. Ford. UDVARHELYI PÉTER. H. n. [Kassa], 1661. RMK. I. 975. sz.

illetve 1746-ban a kolozsvári jezsuita officina is kinyomatta. Nagy-jelentőségű *Imago antiquae Hungariae* és *Imago novae Hungariae* c. munkáit pedig, melyeket a szerző ugyancsak Kassán 1733-ban és 1735-ben, illetve 1734-ben adott ki, az utánnomásokból meggazdagodó bécsi TRATTNER JÁNOS TAMÁS is méltóknak ítélte arra, hogy 1754-ben és 1762-ben újra a piacra vesse! MARGITAI ISTVÁN debreceni nyomdász 1771-ben kiadott ref. *Catechismus*-a még ugyanebben az esztendőben Kassán is megjelent ELLINGER JÓZSEF betűivel, miként a címlapon is olvashatjuk „a debreceni forma szerint“. DORELL-FALUDI *Nemes ember*-ét (Nagyszombat, 1748) és *Nemes asszony*-át (u. o., 1748) a következő évben Budán is kihozták.

De a hazai szükségletnek megfelelő külföldi könyvek utánnomása sem marad el a belföldi termésé mögött. ANDREUCCI ANDRÁS JEROMOS *Manuale confessariorum*-át először a nagyszombati jezsuiták nyomtatták ki nálunk (1737 és 1742), majd a győri STREIBIG-cég is kiadta (1748). A XVI. századi DECANUS MÁRTON *Compendium manualis controversarum hujus temporis de fide et religione* c. hitvédő iratát hazánkban ugyancsak a nagyszombati officina honosította meg (1738, 1741, 1743, 1762), de ez utánnomás utánnomásaként Kassán (1746), Győrött (1750) és Kolozsvárt (1754, 1756, 1769) is kihozták. Hasonló sors érte a francia BOSSUET *Historia doctrinae protestantium*-át, melyet az 1718. évi würzburgi kiadás alapján legelsőbb ugyancsak a nagyszombati tipográfia adott ki é. n. és 1739-ben. A katolikus papnöveldékben tankönyvül használt munkát 1735-ben Kolozsvárt és 1797-ben Egerben is megjelentették. Ugyanez volt a sorsa a jezsuita iskolákban használatos ALVARI-féle latin nyelvtanhoz készült *Syllabus vocabulorum*-nak, melyet magyar és német értelmezéssel 1731-ben és 1732-ben Nagyszombatban, 1735-ben pedig Győrött és Pozsonyban is kiadtak.¹³⁸

A jogosulatlan utánnomás ellen a könyvnyomtatók európa-szerte az uralkodók kiváltságlevelével próbáltak védekezni. Az első privilégiummal kibocsátott magyarnyelvű könyv PESTI GÁBOR *Wy testamentum*-a volt (RMK. I. 6. sz.), melyre SINGRENIUS bécsi nyomdász 1536-ban öt évre szóló szabadalmat kapott. Amikor pontosan öt év múlva, 1541-ben, SYLVESTER a maga fordítását megjelenteti, szintén tesz lépéseket a privilégium elnyerésére. De NÁDASDI köz-

¹³⁸ A XVIII. századbéli utánnomást TRÓCSÁNYI ZOLTÁN is szóvá teszi *A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók* c. cikkekéjében. M. Kvszle, 1938. 158/9. l.

benjárása, úgy látszik, nem vezetett eredményre. Legalább műve (RMK. I. 15. sz.) a privilégium feltüntetése nélkül jelent meg. Viszont ugyane fordítás 1574. évi bécsi kiadását (RMK. I. 98. sz.) STEINHOFER GÁSPÁR „Az fõlseges romai csaszar kegielmes engedelmébõl“, tehát privilégiummal hozta ki. Ugyancsak „eo feolsege engedelmebul“ látott napvilágot 1573-ban Bécsben a névtelen *Poncianus historiája* (RMK. I. 92. sz.). Tíz évre szóló császári privilégiummal jelent meg továbbá WERBÖCZI *Tripartitum*-ának úgy 1572. (RMK. III. 619. sz.), mint 1581. (RMK. III. 704. sz.) bécsi kiadása is, ami természetesen nem akadályozta meg az erdélyi fejedelem joghatósága alatt élõ Heltait abban, hogy 1572-ben (RMK. II. 130. sz.) õ is közre ne bocsássa a keresett törvénykönyvet. Amennyire SZABÓ — illetve SZTIPSZKY — leírásából megállapíthattuk, császári privilégiummal jelentek még meg a bécsi APFFEL-nyomda 1580. és 1582. é. magyar *Kalendarium*-ai (Sztipszky, I. 1813. és 1818. sz.), az ugyanottani FORMICA-nyomda 1606. évi CANISIUS—VÁSÁRHELYI-féle magyar *Catechismus*-a (RMK. I. 387. sz.), amely egyébként elõször 1599-ben Kolozsvárt jelent meg az erdélyi fejedelem privilégiumával (Sztipszky, I. 1842a. sz. [RMK. I. 312. sz.]), SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Dictionarium latinovngaricum: és hungarico-latinum*-ának 1604. évi nürnbergi kiadása (RMK. I. 392/3. sz.), amelyhez az óvatos Hutter Illés könyvnyomtató még a francia király privilégiumát is megszerezte, ANTONIO BONFINI *Rerum Vngaricarum decades*-ének 1606. évi hanai kiadása SÁMBOKY gondozásában (RMK. III. 1027. sz.), melynek kiváltsága tíz évre szól és ISTVÁNFI MIKLÓS *Historiarum de rebus vngaricis libri 34* c. munkájának 1622. évi kölni kiadása (RMK. III. 1350. sz.), melyhez kiadója, HIERATUS ANDRÁS „privilegium specialis“-t kapott. Ellenben a KÁLDI GYÖRGY-féle *Szent Biblia* (Wien, 1626. RMK. I: 551. sz.) SZABÓ említette „nyomtatási engedély“-e nem privilégium, hanem PÁZMÁNY PÉTERnek 1625 ápr. 8-án és a Jézus Társaságnak 1625 szept. 4-én kelt imprimaturja.

A magyar nyomdák közül a XVI. század folyamán csupán a nagyszombati nyert s ez is mindössze két ízben külön szabadalmat egy-egy kiadványára, nevezetesen TELEGDY MIKLÓS postillájára, melynek mind Bécsben nyomtatott elsõ, mind Nagyszombatban készült második és harmadik kötete (RMK. I. 122., 145., 176. sz.) a címlap tanúsága szerint „az felseges Romai Chaszarnak kegyelmes engedelmébõl“ látott napvilágot s az ugyanõ általa MOSSÓCZI ZAKA-

RIÁS társaságában szerkesztett *Decreta, constitutiones et articuli incl. Regni Vngariae* c. törvénygyűjteményre, mely 1584-ben (RMK. II. 183. sz.) „cum sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis gratia et privilegio“ hagyta el a sajtót. Ha hihetünk SZABÓNAK, a nagyszombati nyomda 1711-ig az 1687-re szóló *Calendarium Tyrnaviensé-n* (RMK. II. 1619. sz.) kívül még csak egyetlen egyszer, SZENT-IVÁNY MÁRTON S. J. 1689—1709. megjelent *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* (RMK. II. 1562., 1700., 1862., 1907., 2132., 2384. és 2433. sz.) c. gyűjteménye címlapján tünteti fel, hogy az „cum privilegio Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis speciali“ adatott ki! KLEIN leírása szerint 1628-ban SCHOLTZ DÁNIEL is „cum gratia et privilegio“ adta ki Kassán *Apotheca sacra psal-morum* (RMK. II. 481. sz.) c. német luteránus énekeskönyvét, melyből nem maradt ránk példány. Végül megemlítjük, hogy két debreceni kiadvány: WERBŐCZI *Decretum*-ának 1611. évi kétnyelvű kiadása (RMK. I. 426. sz. és II. 337. sz.) és MOLNÁR GERGELY *Elementa grammaticae latinae* c. tankönyvének 1613. évi kiadása is „cum gratia et privilegio“ jelent meg, de hogy ezeket a privilégiumokat a bécsi udvar, vagy pedig az erdélyi fejedelem adta-e, azt a címlapok nem árulják el!

Erdélyben az első privilégiummal kibocsátott könyv HELTAI bibliafordításának első része (RMK. I. 24. sz.) volt, mely 1551-ben „cum gratia et privilegio reginalis maiestatis“ látott napvilágot. Ugyancsak JÁNOS ZSIGMOND választott király és erdélyi fejedelem privilégiumával ellátva adta ki HELTAI 1562-ben *Wy testamentum*-át (RMK. I. 51. sz.), 1566-ban *Száz fabulá-ját* (RMK. I. 59. sz.) és 1570-ben MELANCHTHON *Grammaticá-ját* (RMK. II. 127. sz.). WAGNER BÁLINT is, amikor 1557-ben kihozta Brassóban a nagy tőkebefektetést igénylő *Novum Testamentum*-ot (RMK. II. 74. sz.), jónak látta megszerezni hozzá JÁNOS ZSIGMOND öt évre szóló szabadalmát. Ez a kiváltságlevél két aranyárka bírság és az összes példányok elkobzásának terhe alatt nem csupán a munka újranyomását, hanem más kiadásnak a fejedelemség területére leendő behozatalát is eltiltotta. BÁTHORI KRISTÓF pedig 1579-ben a LŐRINC diák által kinyomtatott *Cetveroevangelia* (SZTRIPSZKY, I. 2475. sz.) részére harmincévi szabadalmat adott, ugyanúgy megtiltván, hogy azt ezen idő alatt bárki utánnyomassa vagy külföldről behozza. Ugyancsak az erdélyi fejedelem privilégiumával látott napvilágot 1563-ban Brassóban a HEBLER MÁTYÁS ev. superintendens szerkesz-

tette *Brevis confessio de sacra Coena Domini Ecclesiarum Saxoniarum* (RMK. II. 89. sz.), míg a FRONIUS-féle *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania* 1583-ban ugyanitt megjelent latin és német kiadása (RMK. II. 172. és 173. sz.) BÁTHORI ISTVÁN lengyel király tíz évre szóló privilégiumával hagyta el a sajtót. Az utolsó fejedelmi privilégiummal megjelent sajtótermék mai tudásunk szerint CANISIUS PÉTER *Catechismus*-ának VÁSÁRHELYI GERGELY készítette magyarosítása (Kolozsvár, 1599. Szttripszky, I. 1842a. sz. [RMK. I. 312. sz.]), melyről fentebb már megemlékeztünk. Szabó szerint ugyan a FRONIUS-féle *Land-Recht* 1684-i nagyszebeni új kiadása (RMK. II. 1555. sz.) is privilégiummal jelent meg, csakhogy ez a privilégium nem nyomdai természetű, hanem a szászoknak a könyvben összefoglalt kiváltságainak fejedelmi megerősítése!

Gyökeresen megváltozik a helyzet a XVIII. században, melyet méltán neveztek el a kizárólagos szabadalmak virágkorának. Az ilyen szabadalomban részesülő könyvnyomtatók és könyvkiadók sorát TÖLTÉSI ISTVÁN komáromi nyomdász nyitja meg, aki 1705-ben úgy a maga, mint utána két ágon levő maradékai részére tizenöt évre szóló kizárólagos privilégiumot kapott olyan magyar naptárak előállítására, amiket azelőtt „Lőcsén szoktanak volt nyomtatni”.¹³⁹ Szabadalmát özvegye utóbb átruházta SPEISER (Spaiser) FERENC pozsonyi könyvkötő- és könyvkereskedőre, aki azután a privilégiumot a maga személyére 1728-tól 1759-ig tíz-tíz évre több ízben meghosszabbította. Utóda, SPEISER KERESZTÉLY, 1769-ben már csak hat évre nyerte el a szabadalmat.¹⁴⁰ 1726-ban STREIBIG ANTAL JÓZSEF soproni könyvnyomtató viszont címtáras naptár előállítására nyert kizárólagos szabadalmat s ezt a kiváltságot újabb tíz esztendőre 1731-ben mint győri tipográfus is megkapta.¹⁴¹ 1728-ban NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY budai könyvnyomtató tett szert ugyancsak tíz évre szóló privilegium exclusivumra, mely őt feljogosította németnyelvű kisebb ábécéskönyvek, approbált káték, valamint a vásár- és ünnepnapokra szóló evangéliumok kinyomtatására. E szabadalmat később özvegye, VERONIKA, majd mostohafia, LANDERER LIPÓT

¹³⁹ V. Ö. BARANYAY JÓZSEF: *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története*. Bp., (1914). 8. l.

¹⁴⁰ GÁRDONYI ALBERT: *A XVIII. sz. legkeresettebb könyve*. M. Kvszle. 1941 : 233/4. l.

¹⁴¹ PITROFF PÁL: *A győri sajtó története*. Győr, 1915. 7. l. és GÁRDONYI id. cikke, M. Kvszle, 1941 : 234. l.

FERENC s utóbbinak özvegye, KATALIN is megkapta.¹⁴² Sőt utóbbi szabadalmát 1771-ben még a magyarnyelvű ábécéskönyvek s a *Vaticinium Sibyllinum* nevezetű kalendárium latin-, német- és tótnyelvű kiadásának kizárólagos jogával is kiegészítették.¹⁴³ A *Vaticinium Sibyllinum* előállítási jogát egyébként LANDERER LIPÓT FERENC már 1755-ben elnyerte a szokásos tíz esztendőre.¹⁴⁴ 1740-ben a kassai jezsuita nyomda nyert tíz évre szóló kizárólagos szabadalmat magyar, német és tót naptárak kiadására.¹⁴⁵ A nagyszombati nyomda pedig 1741—1765. élvezte az országgyűlési törvénycikkék kizárólagos előállítására feljogosító privilégiumot, míg 1743-ban negyven évre szóló szabadalmat nyert a *Corpus iuris* kinyomtatására. 1753-ban LANDERER JÁNOS MIHÁLY pozsonyi nyomdász nyert tízéves privilégiumot az *Englischer Wahrsager* című naptár német-, magyar-, cseh- és tótnyelvű kiadására¹⁴⁶ s ezt a kiváltságot, úgy lát-szik, 1764-ben megújították.¹⁴⁷ 1763-ban pedig EITZENBERGER FERENC ANTAL pesti könyvnyomtatót ruházták fel tíz esztendőre a *Neugregorianischer Zeit- und Weltlauf-Kalender* kizárólagos előállításának jogával.¹⁴⁸ 1765-ben a pozsonyi LANDERER-nyomda újabb privilégiumot is kapott, mely öt évre szól s az 1764/5-i országgyűlési törvények kizárólagos kinyomtatására hatalmazta fel.¹⁴⁹ Végül 1771-ben HEIMERL MÁTYÁS JÓZSEF, az első temesvári tipográfus nyert privilégiumot egy naptár, meg egy *Intelligenz-Blatt* kiadására.¹⁵⁰ Kolozsvárt a XVIII. század második felében az ábécé, a kalendárium és néhány tankönyv kinyomtatása a ref. főtanács határozatából ki-

¹⁴² GÁRDONYI ALBERT: *Magyarországi könyvkereskedelem és könyvnyomdászat a XVIII. sz.-ban.* Bp., 1917. 5—6. l.

¹⁴³ U. o. 20. l.

¹⁴⁴ GÁRDONYI, id. cikke, M. Kvszle, 1941 : 235. l.

¹⁴⁵ FARKAS RÓBERT: *A kassai kath. főgymn. története.* A premontréi főgymn. értes. Kassa, 1895 : 196. l. szerint a privilégium 1740 dec. 24-én kelt s így a GÁRDONYI id. cikkben 236. l. felhozott 1764 okt. 17-i helytartótanácsi határozat tévesen állítja, hogy a kassai nyomda az időtől fogva — az 1763. évszám GÁRDONYI cikkében bizonyára sajtóhiba 1663 vagy 1673 helyett — adott ki naptárakat, amikor a kalendárium-szabadalmak még nem voltak szokások!

¹⁴⁶ GÁRDONYI id. cikke, M. Kvszle, 1941 : 235. l.

¹⁴⁷ V. ö. *A kir. m. egyetemi nyomda története.* Bp., (1927). 90. l.

¹⁴⁸ L. GÁRDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat,* stb. Bp., 1917. 10. l. és M. Kvszle, 1941 : 235. l. Utóbbi helyen a naptár címe: *Neu gregorianischer Zeit und Welt Kalender!*

¹⁴⁹ *A kir. egyetemi nyomda tört.* 90. l.

¹⁵⁰ BERKESZI ISTVÁN: *A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története.* Temesvár, 1899. 3. l.

folyólag PATAKI SÁMUEL kiváltsága volt.¹⁵¹ Ez ugyan nem volt királyi privilégium, de a hitsorsos nyomdászok alighanem jobban respektálták, mint a világi hatalom ilyirányú rendelkezéseit.

Így például hiába tiltja meg „kemény büntetés“ terhe alatt TÖLTÉSI privilégiuma a magyar kalendáriumnak „akár nagyobb formában s akár melly typossal is egész Magyar- és Erdélyországokban“ való előállítását vagy oda leendő behozatalát, 1705—1711-ig mind Lócsén, mind Kolozsvárt, Bártfán és Nagyszombatban is háborítatlanul megjelentek magyar naptárak.¹⁵² Lehet, hogy azért nézte el a felsőbbség ezt a visszaélést, mivel ezeken a helyeken már akkor is állítottak elő naptárakat, amikor a naptárszabadalmak még nem voltak divatban,¹⁵³ vagy mert TÖLTÉSI nem tiltakozott ellenük. De amikor a debreceni tipográfus, MISKOLCZI Cs. FERENC is kihozta a magyar kalendáriumot, TÖLTÉSI legott óvást emel, aminek folyományaképp III. Károly király 1714 május 10-én kelt leiratával MISKOLCZIT a jogosulatlanul előállított naptárak árusításától eltiltotta.¹⁵⁴ TÖLTÉSI jogutóda, SPEISER FERENC, 1740-ben STREIBIG JÁNOS GYÖRGY győri, RENAUER FÜLÖP JÁNOS soproni és NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY özvegye, VERONIKA ellen emel vádat a kalendáriumok jogtalan kiadása ügyében. A vádlottak közül NOTTENSTEINÉ „azzal védekezett, hogy az őt megillető szabadalmat s ábécés könyveket, katekizmusokat és evangéliumos könyveket ad ki, tehát nem veheti rossz néven, ha ő is hasonló módon jár el“.¹⁵⁵ De nemcsak a naptár-privilégiumokat, hanem az egyéb szabadalmakat is sűrűn sértették meg a könyvnyomtatók. Így LANDERER KATALIN panaszára 1774-ben a győri nyomdában 976 frt 97 dénár, az egi nyomdában 215 frt 7 kr., a pozsonyi LANDERER-nyomdában 370 frt 40 kr., az ugyanottani PACZKO-nyomdában pedig 101 frt 51 kr. értékű ábécét, katekizmust és evangéliumos könyvet foglaltak le, csupa olyan kiadványt, amelyek előállítása LANDERERÉ kizárólagos joga volt!¹⁵⁶

Könyvnyomtatóink a saját kiadásukban megjelent könyveket, M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS szerint, „fzáz vagy három fzáz, vagy leg-felgyebb öt fzáz“ példányban állították elő. M. TÓTFALUSI KIS

¹⁵¹ FERENCZI ZOLTÁN: *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár, 1896. 83. l.

¹⁵² V. ö. BARANYAY, i. m. 9. l.

¹⁵³ M. Kvszle, 1941 : 236. l.

¹⁵⁴ CSÜRÖS FERENC: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen, (1911). 322/3. l.

¹⁵⁵ GÁRDONYI: *Magyarországi könyvkereskedelem*, stb. 24. l.

¹⁵⁶ U. o. 26/8. l.

ezt, a könyvek árát szükségkép megdrágító alacsony példányszámot nyelvi elszigeteltségünkkel magyarázza. Ami kiadványainkból — úgymond — „hanemha magunk között kél-el, a' fzoimfzédóságokkal nem közölhetjük. Mert sem Lengyelnek, sem Oláhnak, vagy Tatárnak, sem Töröknek, sem Rácznak &c. nem kell a' mi könyvünk“.¹⁵⁷ Még kisebb példányszámban készültek a szerzők vagy mecénásaik megrendelésére előállított kiadványok. Az ilyen „szegődött“ nyomtatványok ugyane forrás szerint többnyire „vagy 50, vagy 100, vagy legfellyebb 200“ példányban nyomattak.¹⁵⁸ S hogy ez az állítás nem túlzás, azt a mecénásokkal kapcsolatban már idézett adataink meggyőzően igazolják. Egészen kivételes eset volt a Károli-féle *Szent Biblia* Szenczi Molnár Albert gondozásában megjelent 1608. évi hanai kiadása (RMK. I. 411. sz.), mely másfélezer példányban készült s az 1612. évi oppenheimi kiadás előszava szerint négy év alatt „többire már mind eladatott“.¹⁵⁹ E sikeren fölbuzdulva, M. TÓTFALUSI KIS a maga biblia-kiadását 3500 példányban, a *Zsoltárok* és az *Új Testamentum* részkiadásait pedig egyenkint 4200 példányban nyomatta,¹⁶⁰ amire persze csunyan ráfizetett, mivel a magyar könyvpiac fölvevőképesége a XVII. század végén ekkora példányszámot nem bírt el. Az egyetlen igazán kelendő nyomtatvány — mert hiszen könyvnek bajosan minősíthető — ebben az időben a kalendárium volt: ebből csak M. TÓTFALUSI KIS egymaga évenként több ezret vetett a piacra.¹⁶¹ Vezetőhelyét a kiadói cikkek sorában a XVIII. században is megtartotta. Egy 1775-ben készült hivatalos kimutatás alapján GÁRDONYI a hazánkban évről-évre előállított naptárak számát közel hetvenezerre becsüli. „A legnagyobb példányszámmal a pozsonyi LANDERER-nyomda szerepel a kimutatásban, amely évenként 8000 tizenhatodréttű, 6000 harminckettedréttű és 2000 kisalakú kalendáriumot állított elő“.¹⁶² Rajta kívül még az ábécés- és egyéb tankönyvek, a katekizmusok, ájtatossági könyvek, széphistóriák készültek, mint különös kelendőségre számítható cikkek, többezres példányszámban. Így például a debreceni városi nyomda XVIII. századi kiadványai sorából a fiú- v. deák ábécé kiadásonkint 1750-től 10.000-ig váltakozó példányszámban, a leány-

¹⁵⁷ *Maga személyének... mentsége.* Kolozsvár, 1698. Gyoma, 1940. 89. l.

¹⁵⁸ U. o. 50. l.

¹⁵⁹ Idézi SZABÓ: RMK. I. 198. l.

¹⁶⁰ *Mentség.* 5. l.

¹⁶¹ GÁRDONYI, M. Kvszlc, 1941: 232. l.

¹⁶² U. o., 241. l.

v. magyar ábécé 2500—7500 példányban, a tanuló gyermekeknek való *Agenda* 3000—5000 példányban, a kis Cellarius 9 kiadása együttesen 25.500 példányban, a nagy Cellarius 5 kiadása 15.000 példányban, DIÓSZEGI *Lelki fegyver*-ének két kiadása 20.000 példányban, a kis káté 34 kiadása 3—12 ezrével összesen 133.530 példányban, a palatinusi v. i. nagy katekizmus 8 kiadása 28.125 példányban, a *Rudimenta linguae latinae* 9 kiadása 30.040 példányban, a SIDARIUS-féle *Catechismus* 9 kiadása 28.500 példányban, a kis zsolttárok 18 kiadása 52.000 példányban, az egész énekeskönyv (*Dicséreték és solttárok*) 16 kiadása 57.358 példányban, a névtelen *Argirius históriája* (1739) 2000 példányban, KÖDI FARKAS JÁNOS: *Kádár históriája* (1738) 3000 példányban, SZENTMÁRTONI B. JÁNOS: *Mária Magdolna históriája* négy kiadásban összesen 9000 példányban, ugyanannak *Nyúl históriája* (1735) 2000 példányban, a névtelen *Tékozlófiú históriája* két kiadása 5000 példányban került a könyvpiacra.¹⁶³ Végül még, mint jellemző adatot, megemlítjük, hogy PÁPAI PÁRIZ FERENC magyar és latin *Dictionarium*-ának 1767-iki nagyszombeni kiadásából a latin-magyar rész 6000, a magyar-latin rész pedig 3000 példányban hagyta el a sajtót.¹⁶⁴

A szerzőkön és a könyvnyomtatókon kívül könyvek kiadására elvértve a könyvkötők is vállalkoztak, akik ebben a korban a mai szortiment-könyvkereskedők szerepét is betöltötték. Persze ezek vállalkozási kedve is csak a rögtöni hasznot hajtó naptárak, elemi tankönyvek, énekes- és imádságoskönyvek kiadására szorítkozott. Így az 1675-ben soproni polgárjogot nyert MICHEL ZAKARIÁS kihozta az *Oedenburgisches vollständiges Gesang-Buch*-ot (H. és ny. n. SZTRIPSZKY, II. 2695. sz.), LUDWIG JÁNOS kőszegi kompaktor, illetve „maradéki“ állítólag Augustában kinyomtatták a *Zengedező mennyei kar* c. énekes- (1735. és 1743.) és az *Arany lánc* c. imádságoskönyvet (1760.).^{164a} SZATHMÁRI v. SZAKMÁRI PÁL kassai könyvkötő 1712-ben 8 frtnyi boltbérét 16 darab, hihetőleg saját kiadású naptárral róttá le a városi tanácsnál. Ugyanő néhány év múlva a tankönyvkiadás terén is megpróbálkozott, de itt megégette az ujját. Ugyanis 1725-ben megtudván, hogy STEINHÜBEL GODFRÉD eperjesi kollégája 3000 példányt rendelt meg a kassai jezsuita nyomdában: a *Rudimenta* c. tankönyvből, nosza ő is megrendelt belőle 1000 darabot. STEINHÜBEL

¹⁶³ V. ö. ZOLTAI LAJOS: *Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. sz. beli működése, termékei*. Debrecen, (1934). 23—33. l.

¹⁶⁴ PINTÉR JENŐ *magyar irodalomtörténete*. IV : 156. l.

^{164a} V. ö. M. Kvszle, 1939 : 190. l.

erre az 1000 példányt lefoglaltatta s úgylátszik, csak úgy adta ki, hogy SZAKMÁRI őt 3 rénes forinttal kártalanította s egyben írásban megígérte, hogy többé ilyesmit nem fog elkövetni. Ez az ígérete azonban a derék SZAKMÁRIT nem akadályozta meg abban, hogy 1727 áprilisában, amikor az eperjesi kompaktor újabb 3000 példányt rendelt meg a *Rudimentá*-ból, ne rendeljen ő is a saját számlájára 2000 példányt. Pörre kerülvén a dolog, az egyik tanú kijelenti, hogy aki ilyesmit tesz, azt méltán nevezik selmának. Jellemző a kor fel-fogására, hogy a tanúk véleménye szerint a dologban nem az a tisztességtelen, hogy mindketten ugyanazt a munkát nyomatták ki, hanem az, hogy a kinyomatás ugyanabban a nyomdában s egyazon szedéstről, egyidejűleg történt.^{164b}

Mai értelemben vett írói tiszteletdíjról az egész korszak folyamán nem lehet szó. Tollforgatóink javarészt a főnemesség, a főpapság, a hadsereg, az alsó papság, a tanítói és tisztviselői kar soraiból kerültek ki, akik még csak nem is gondoltak arra, hogy az irodalomból éljenek. Ha nagynéha nem is dolgoztak egészen önzetlenül a kiadó-könyvnyomtatóknak, a fizetség nem pénzből, hanem munkáik bizonyos számú példányából állott. Erre nézve a legrégebb adatunk a BARANYAI DECSI JÁNOS *Syntagma institutionum iuris imperialis ac ungarici* (Kolozsvár, 1593. RMK. II. 241. sz.) c. munkájának néhány példányában nyomtatásban fennmaradt 1594 jan. 5-én kelt nyugtatványa, amely szerint ifj. HELTAI GÁSPÁR a szerzőnek fáradsága díjaul a köztük fennállott egyezség érteimében száz példányt adott. Valószínűleg ilyen természetű lehetett az a jutalom is, mellyel BREWER LŐRINC lőcsei könyvnyomtató kecsgettette SZENCZI MOLNÁR ALBERTET, ha lefordítja számára ZIEGLER GYÖRGY JOSQUINUS BETULEIUS álnéven *De summo bono* írt értekezését (Lőcse, 1630. RMK. I. 594. sz.).¹⁶⁵ M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS is ilyen módon elégítette ki a szerzőket, ha egyáltalában adott nekik valamit. Legalább amikor *Mentség*-ben¹⁶⁶ felpanaszolja, hogy mennyi kiadással jár egy-egy munka kinyomtatása, a gyertya árától a szedő béréig mindent felhánytorgat, a szerzőről csak annyit mond, hogy művéből „annyi esztendőktől fogva talán sem költ több el“, mint „a’ mennyit csak ajándékba“ adott „az Authornak“! Íróinknak tehát, ha némi

^{164b} KEMÉNY LAJOS: *Tanukihallgatás a kassai jezsuiták nyomdájában újonnan kinyomatott Rudimenta* iránt. M. Kvszle, 1913 : 67/9. l.

¹⁶⁵ A dedikáció erre vonatkozó részét idézi SZABÓ: RMK. I. 263. l.

¹⁶⁶ 49/50. l.

anyagi hasznát akarták látni szellemi munkájuknak, pénzzé kellett tenniök ezeket az „ajándék“-példányokat. Ezt meg is cselekedték. MEDGYESI PÁLról például tudjuk, hogy *Praxis pietatis* (1636) c. könyvéből „a környék nevesebb, előkelőbb embereinek, mint BAL-LING JÁNOS munkácsi várkapitánynak,¹⁶⁷ sajátkezü ajánlással ellátott példányokat küldött“,¹⁶⁸ ami bizonyára nem maradt ellenszolgáltatás nélkül. Ez már régi úzus volt. Kanyaró Ferenc szerint a „két Péter“ (t. i. KÁROLI és MELIUS) egy ízben szóvá tette, hogy DÁVID FERENC az urakra köti könyveit. E vádaskodásra persze DÁVID sem maradt adós a felelettel. „Melius — úgymond — sik maculatoriumot csinál, és 2-nek 3-nak is a szegény együgyü jámborok közül dedical benne“. S ez a dedikáció nem ment ingyenbe: „ha nem kért volna érte, nem volna Melius P.-nek olyan dűszes palota a debreceni piacon.¹⁶⁹ Ilyen bőkezű mecénásokra azonban tudtunkkal csak MELIUSnak sikerült szert tennie a DÁVID által is kiemelt MÁGÓCSI GÁSPÁR tornai főispán és „jámbor felesége“, MASSAI EULÁLIA személyében. Egyébként a dedikációkat még az uralkodók is jóval kevessebbre értékelték. Így tudjuk, hogy TINÓDI SEBESTYÉN a *Cronica* (1554) és kerek félszázad mulva SZENCZI MOLNÁR ALBERT a *Dictio-narium* (1604) ajánlásáért mindössze 50—50 frtot kapott I. FERDINÁND, illetve I. RUDOLF királytól. Jóval bőkezűbbnek mutatkozott MOLNÁRRal szemben BETHLEN GÁBOR erdélyi fejedelem: ő már száz frttal honorálta KÁLVIN *Institutio*-ja fordításának (1624) az ajánlását.¹⁷⁰ De azért a szegény, örökösen adóságokkal küzködő MOLNÁR sem jutott abba a helyzetbe, nem hogy „dűszes palotát“, hanem akár csak egy hitvány viskót építtethessen magának!

Irodalmi stallumok, amint ez pl. a francia udvarnál főleg XIV. Lajos óta divatozott, Erdélyben nem voltak s Bécsben is vajmi szűken adódtak. Utóbbiakra pedig magyar ember a legritkább esetben jutott. Így SÁMBOKY JÁNOS, a kiváló humanista, 1566-ban megkapta az udvari történetírói címet s e minőségében 1568 január elseje óta előbb évi száz, majd kétszáz tallér fizetést húzott.¹⁷¹ 1604-ben Mátyás főherceg BERGER ILLÉST nevezte ki udvari historiografussá, de

¹⁶⁷ Kéziratos ajánlása a M. Tud. Akadémia példányában.

¹⁶⁸ CSÁSZÁR KÁROLY: *Medgyesi Pál élete és működése*. Bp., 1911. 31. l.

¹⁶⁹ *Az egyatya Istennek... vallástétel*. Kolozsvár, 1571. Hhh. ív. 3. l. Idézi KANYARÓ FERENC: *Melius ismeretlen és elveszett művei*. M. Kvszle, 1906. 301. l. jegyz.

¹⁷⁰ DÉZSI LAJOS közlése. ITK, 1900 : 218. l.

¹⁷¹ GULYÁS PÁL: *Sámboky János könyvtára*. Bp., 1941. 22. l.

évjáradékát elég rendetlenül folyósította a kamara.¹⁷² 1619/21. pl. BERGER egyetlen fillért sem kapott s a legnagyobb nyomorba jutott. OTROKOCSI FÓRIS FERENCnek, a jeles orientalistának, I. Lipót utalt ki évdíjat,¹⁷³ de nagy a gyanúm, hogy ez az évdíj inkább a konvertitának, mintsem a tudósnek szólt. Viszont az ex-jezsuita KOLLÁR ÁDÁM FERENCnek, a bécsi udvari könyvtár magyar származású igazgatójának, Mária Terézia 1775-ben kifejezetten írói érdemeire való tekintettel emelte fel 4000 frtra az évi fizetését.¹⁷⁴ Ugyanekkor magyar nemességet is kapott, amivel ő előtte irodalmi érdemekért csak TINÓDIT tüntette ki (1553) a királyi kegy.

GULYÁS PÁL.

¹⁷² SZINNYEI: *Magyar írók*. I : 934. h.

¹⁷³ PINTÉR JENŐ *magyar irodalomtörténete*. III : 100. l.

¹⁷⁴ SZINNYEI: *Magyar írók*. VI : 742. h.

A MAGYARORSZÁGI ANABAPTISTÁK IRODALMA ÉS KÖNYVEIK.

A magyarországi anabaptisták közel kétszázéves története a magyar történet egyik legkülönösebb rejtélye.

Ezek a münsteriekkel egy-testvér kommunista és anarchista csoportok Szobotisten, Morvaszentjánoson, Nagylévárdon, Császtkón, Trencsénben s Pozsony, Trencsén és Nyitra vármegye még néhány községében — azután pedig Sárospatakon és Alvincen éltek földesuraik oltalma alatt, püspökeik vezetése mellett teljes teokratikus vagyonközösségben, egyébként pedig kezdettől fogva megtérítésükig minden keveredéstől óvakodó tiszta német telepeket alkottak s olyan ipartelepeket tartottak fenn, amelyek a gyáripár kifejlődése előtt messze földre terjedő jelentőségűek.

Telepeik virágzása korában számuk két-háromezerre mehetett, de jelentőségük számuknál jóval nagyobb, mert Svájcból, Ausztriából, Sziléziából, Német- és Lengyelországból állandóan szivárognak be hozzájuk, ők maguk pedig Horvát- és Lengyelországban, Danzigban s a német Pfalzban missziókat tartottak fenn, a holland mennonitákkal kapcsolatban állottak s Mannheimban is telepet létesítettek.

Köztörténetünk szempontjából sem az unitáriusok vagy a szombatosok alkotják a magyar vallásosság szélsőségeit, hanem ezek az anabaptisták képviselik a magyarországi és erdélyi vallásszabadság legszélsőbb pontját.

De nevezetesen irodalmi és könyvészeti szempontból is, mégpedig azért, mert az 1848 körül feltűnt, majd a XIX. század második felében felsarjadt s az 1918—19-es években hirtelen feldagadt szocialista és kommunista irodalomnak az ő XVI—XVII. századból származó írásaik és könyveik az első elvi képviselői.

Ehhez azonban mindjárt hozzá is tehetjük, hogy elég szelíd és elég szerény képviselői, mert a münsterieket soha nem emlegetik, a münsteriek rabiátus vagyonközösségét mások ellenében soha ki nem élezik, ezek felett a kérdések felett soha senkivel nem vitat-

koznak, telepeik közvetlen szomszédságában eszméiket nem terjesztik s általában megelégszenek azzal, hogy úgy élhessenek, amint a jeruzsálemi első keresztény gyülekezet állítólagos vagyonközöségét értelmezték.

Életük és irodalmuk egyébként hazai történetünk szempontjából két egymástól élesen elkülönülő részre oszlik.

Az 1500-as évek nagyobb részében Ausztriában, Morvaországban és Csehországban élnek. 1548-ban ugyan már Magyarországra menekülnek az ausztriai üldözés elől, de ekkor még nem tudják megvetni a lábukat.

Csak a XVI. század utolsó évtizedétől kezdve szorulnak egészen Magyarországra s itt a XVII. század elején rendezkednek be.

Ilyenformán irodalmuk is külföldön születik meg s onnan kerül át hozzánk.

Az anabaptisták főként négy műfajt művelnek irodalmukban.

Az egyikbe tartoznak hitvallási irataik, kátéik, bibliamagyarázataik és dogmatikai fejtegetéseik — szóval teológiai műveik.

A másikat vértanúságaikról szóló beszámolóik alkotják, amelyek elég szép számmal akadnak, hiszen a XVI. század folyamán kétezernél több megégetett, vízbefojtott, lefejezett vagy kerékbetört vértanújukat tartották számon.

A harmadikat ezekről a perekről és kivégzésekről szóló 30—40 vagy több versszakból álló históriás énekeik képviselik.

A negyedik műfajt — a történeti krónikáét — felekezeti krónikás könyveik adják. Ezekből ugyan tudtommal annakidején egy se jelent meg nyomtatásban, de annál több másolatuk volt róluk s bennük a világ teremtésétől kezdve beszélték el az „igazság“ hozzájuk jutását, telepeik viszontagságait, vezetőik életrajzi adatait, intézményeik szabályait s életük rendjét is.

I.

Életük első korszakából a magyar könyvészetet elsősorban azok a nyílt parancsok érdeklik, amelyeket I. Ferdinánd adott ellenük valósággal sorozatosan. Ezek közül egy Budán is kelt. Több akkor mindjárt hivatalos kiadásban megjelent egyleveles nyomtatványként, de kiterjedt Magyarországra a külföldön nyomottak érvénye is, tehát mindenkép magyar vonatkozásúak.

Ilyenek:

1527. augusztus 20. Buda. I. Ferdinánd nyílt parancsa „gegen alle Kaetzer, insonderheit aber die Wiedertauffer erlassen“.

1528. február 24. Innsbruck. I. Ferdinánd nyílt parancsa „Wieder die Anabaptisten“ — amelyet kiegészített és magyarázatokkal látott el 1528. április 1-én, 1528. április 4-én és 1528. április 21-én is.¹

Húsz év múlva 1548. május 8-áról, május 16-áról és június 15-éről keltezett három újabb nyomtatott nyílt parancsa következik. Ezek egész határozottan mutatják az osztrák parancsok magyarországi kapcsolatát.

Az első kettőt Beck így ismerteti:

„Gegen diese Wiedertaeufer und ihre Gönner erging nun unter Ferdinands Namen das Mandat de dato Wien, den 8. Mai 1548, die Wiedertaeufer weder aufzunehmen, noch zu behausen, noch zu atzen oder zu traenken, noch sonst wie zu fördern, vielmehr dieselben stracks abziehen zu lassen und wenn sie sich dessen weigern sollten, wider sie Gewalt zu brauchen und nach Weisung der früher ausgegangenen Mandate vorzugehen.“

„Ebenso wurde mit königlichem Erlasse von 16. Mai 1548. den ungarischen Dominien aufgetragen, die aus Maehren dahin flüchtenden Wiedertaeufer abzuschaffen.“²

A második és harmadik parancsról az anabaptista krónikák ezeket írják:

„...es kam für den König Ferdinandus, das man sich ins Hungerlandt hinabgelassen hat mit unserer Versammlung und Volk. Da schickt der König auch bald sein bewelch und strenge gebot wol zwejmal an die hungarischen Herrn, mit grossen ernst: man sol sie nit behalten, sondern des landts verweisen, daher sie auch aus forcht vor des Königs Ungnaden bewegt waren, die fromen nit lenger zu dulden (noch aufzuhalten), sonderlich der Herr Peter Baeckhith

¹ BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher der Wiedertaeufer in Oesterreich-Ungaru — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — (1883) 60. 67. l. — Hogy ezek a rendeletek Magyarországon mennyire érvényesek voltak s végre is hajtattak, arról a következő krónikás feljegyzés szolgáltat ezekből a napokból bizonyosságot:

„Anno 1528. sein zu Pressburg zween Münich vom Burggraffen auff dem Schloss, Sedaele (?) gefangen worden am Uffer und auffs Schloss geführt. Der ein Münich ist aus dem Schweitzerlandt gewesen, der andere ist eines Burgers von Ulm gewesen. Dieser hat das Evangelion gepredigt und wider des pabstes Mess und Götzen, daz es nichss waere, Hat in ein anderer Münich veraten den Markgraffen. Der hat ein Fass mit Naegeln lassen ausschlagen, die Spitz hinein und den Münich aus lassen ziehen, bis an die Gulgel oder Gugel, in darein getan und zu der richtsatt geführt. Haben mit sambt dem Fass auf das Holz gelegt und darnach andgezündt, ist aber nit verprunen. Er ist standhaft geblieben bis an sein endt. Der andere Münich weiss man nicht, wo er hinkhomen ist, in vielleicht heimlich umgebracht.“

² BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher der Wiedertaeufer in Oesterreich-Ungaru — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — (1883) 180—181. l.

(Laki Bakics Péter!) erzaiget sein grimmiges Wüten. Es galt kein schonens bei im. Man setzt inen ain kurtzen zill und in drey Tagen sollen sie alle aus. Wurde jemand sich lenger finden lassen, der wolt sehen, wie' s im ergehen werdt.“³

A külföldi anabaptista-irodalom eleven korszakát alighanem a berni tanács 1692. szeptember 30-án kiadott általános tilalmat tartalmazó és minden anabaptista-irat elpusztítását követelő cenzúra-rendelete zárja le, amely ezeket írja:

„In unseren Landen werden widertaeufferische Bücher ausgestreuet, eines genannt Auszbund, ein anderes Confessio Thomas von Imbroich und ein drittes der Taeufferen in Holland Glaubensbekanntnuss, wodurch der gemeine Mann beschwaert und verführt werden kann. So werden auch von hin- und herstreichenden Bücher und Liedertraegern Lieder auf den Maerkten gesungen und verkauft, die zum Nachteil und Verringerung der Staenden gereichen, welchem allem aus guter Vorsorg vor die unsern, damit sie nicht irriger Lehr angesteckt werden und zur Abstellung des unanständigen Liedersingens, wir nicht laenger zusehen können und derowegen verordnet, dass wo dergleichen wiedertaeufferische Bücher und Lieder angetroffen würden, dieselben denen Traegern und Haendlern abgenommen und abgeschaffet, auch das Liedersingen auf den Maerkten hinderlassen werden solle.“⁴

A berni rendeletnek az „*Auszbund*“ című könyvre való utalása és a „tiszteességtelen vásári éneklés“-re vonatkozó tilalma az anabaptista krónikás énekek tilalmát foglalja magában.

Ezek az énekek részben börtönökben születnek s vértanúságra szánt hitvallóktól származnak, részben a vértanúságukat írják meg. Előbb röplapokként kerülnek forgalomba s vásárokon énekelve terjesztődnek, de hamar gyűjtemények keletkeznek belőlük.

Az első anabaptista-énekeskönyv ugyan még a biblicitásra helyezi a fősúlyt,⁵ a továbbiak azonban elsősorban ezt a hitvalló és krónikás énekanyagot ölelik fel.

Az utóbbi csoportba tartozó énekeskönyvek elseje az „*Etliche sehr schone christliche Gesenge, wie dieselbigen zu Passaw von den Schweitzerbrüdern in der Gefengnuss im Schloss durch Gottes Gnad gedicht und gesungen worden*“ — 1583 — újabb bővített kiadása

³ BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher der Wiedertaeufer in Oesterreich-Ungarn — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — (1883) 180. l. — ÁLDÁSY ANTAL: „Anabaptisták Magyarországon a XVI. és XVII. században“ — Katolikus Szemle, 1893. 808. l. — c. cikkében nyilvánvaló elírásból 1548. március 8-áról keltez egy ilyen rendeletet.

⁴ WOLKAN, RUDOLF: Die Lieder der Wiedertaeufer, (1903) 153—154. l.

⁵ „Ein schon Gesangbüchlein geistlicher Lieder zusammengetragen aus dem Alten und Newen Testament, 1565. — Második kiadása 1570. körül látott napvilágot.

pedig a még ugyancsak 1583-ban megjelent s a berni tilalomban „*Auszbund*“ néven említett „*Auszbund etlicher schöner christlicher Geseng*“ című gyűjtemény — az anabaptisták későbbi hivatalos énekeskönyve, amely aztán több kiadást ért s utoljára Bázelen jelent meg 1809-ben.

Van azonban az anabaptistáknak egy ennél régebbi énekeskönyvük is, mégpedig az IMBROICH TAMÁSTÓL származó. IMBROICH TAMÁS 1552-ben Kölnben szenvedett vértanúságot. Börtönében szerzett énekei és kivégzésének a leírásai szintén többször megjelentek s az anabaptista vértanú- és hitvalló-irodalom soká élt termékei.

A rendeletnek a holland hitvallásra való utalása a rendelet kiadása alkalmi okát foglalja magában. Ennek a hitvallásnak t. i. 1691—1692-ben megjelent két kiadása is. Mégpedig Amszterdamban s nyilvánvalóan mindkettőt más országokban is terjesztették.

Az egyiknek „*Christliche Glaubensbekentnus der waffenlosen und fürnemlich in den Niederlaendern (unter dem Nahmen Mennonisten) wohlbekanntten Christen*“ a címe, a másiké csak ennyi: „*Glaubensbekenntnis der waffenlosen Christen*“.

A magyarországi anabaptisták ennek az irodalomnak az egyes töredékeihez jutottak hozzá s drága ereklyékként őrizték és rejtegették egyes darabjait, az „*Auszbund*“-ot azonban rendes énekeskönyvükül használták.

Egyébként életük svájci és ausztriai korszakából sokkal fontosabb momentumokként mentették át zürichi kiadású bibliáikat, amelyeket csak az 1760-as években koboztak el tőlük s SEBASTIAN FRANCK műveit, amelyek iránt egész feltűnő rokonszenvvel viselkedtek.

II.

Van azonban a magyarországi anabaptistáknak saját irodalmuk is.

Ennek a legnagyobb része persze csak másolás útján terjedt és csak kéziratban maradt fenn, néhány terméke azonban napvilágot látott nyomtatásban is s a magyar könyvészet szempontjából feltétlen felkutatandó és nyilvántartásba veendő s mint egy magyarországi nagy figyelemre érdemes svájci és német népszízetecske egész külön használatra készült vallásos és világnézeti irodalma tartandó számon.

A magyarországi anabaptista-irodalom első sajátossága az, hogy a hitvalló- és a vértanú-műfaj teljesen kipusztul belőle.

Magyarországon t. i. alig van az anabaptizmusnak oly értelemben vett hitvallója vagy vértanúja, mint a svájci, ausztriai, németországi vagy hollandiai általános üldözéseknek.

Másodszor az a jellegzetes tulajdonsága, hogy német volta miatt itt sehol nem kapcsolódik s nem tapad bele környezete szellemi életébe, hanem — ha és amennyiben él és hat — csak az anabaptista telepek közösségeinek az öntudatát szilárdítja vagy pedig külföldre irányul, idegenben terjeszti eszméit — miután Magyarországon főként az 1635 : 26. tc. tilalmazta s helyezte esetenként 500—500 birodalmi tallér büntetés alá azt, hogy bárkit felvehessenek közösségükbe. Mivel pedig Magyarországon telepeik lélekszáma legfeljebb két-háromezerre rúghatott s ezek is zárt közösségekben éltek együtt, irodalmuk termékei sokszorosítására nem igen volt szükségük.

Ehhez járult, hogy belső ösztönzés helyett inkább fékként hatott az a berendezkedésük, hogy szigorú iskolakötelezettség állott fenn valamennyi közösségükben, hogy ennek keretén belül iskoláik különösen szép eredményeket értek el az írás- és a számolástanítás tekintetében s hogy tagjaik részére valósággal előírták, hogy mindenféle haszontalanság helyett inkább hitvallási irataik, énekeik, krónikáik és egyéb becses írásaik lemásolásával foglalkozzanak.⁶

Így maradt aztán aránytalanul sok kéziratuk, amelyek főként a pozsonyi főkáptalan, az esztergomi érseki egyházmegye és a budapesti egyetem könyvtáraiba jutottak.

Nyomtatványaik ellenben jóval ritkábbak, sőt ezek egy része is csak kézíratos másolatban maradt reánk.

Magyar vonatkozású irodalmuk legrégebb kétségtelen első termékei RIEDEMANN PÉTER alkotásai, aki 1506—1556 között élt, püspökük helyettese volt és 1556-ban Brodskán halt meg.

⁶ „Für stille Stunden, an Abenden, oder in Winter, wird der reiferen Jugend, aber auch den Erwachsenen dringend nahegelegt, die Bekenntnisschriften und überhaupt das schriftlich niedergelegte geistige Gut der Gemeinde fleissig zu lesen und abzuschreiben, damit wenn jemand einmal ins Gefaengnis gerate, er seinen Glauben auch richtig bekennen und verteidigen könne.

Die oft ausserordentlich schön geschriebenen Taeuferschriften legen auch ein gutes Zeugnis ab für einen sorgfaeltigen Schreibunterricht in der Gemeinde.“ — MÜLLER, LYDIA: Der Kommunismus der mährischen Wiedertaeufer, — Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 142. — (1927) 102. I.

RIEDEMANN még nem születik Magyarországon s nem is lakik itt állandóan, hanem csak az üldözés sodra veti ide.

Főműve — a „*Rechenschaft unserer Religion, Leer und Glaubens. Von den Brüdern, so man die Hutterischen nennt, ausgegangen durch PETER RYEDEMANN*“ — 1540 forró nyarán készült Marburg börtönében — első kiadása talán 1545 előtt jelent meg, egy más kiadása ellenben 1565-ben látott napvilágot PHILIP VOLLANDT nyomdájából s ennek a kiadásához már hozzájárultak a Brodskzába menekült anabaptisták is. RIEDEMANN „*Rechenschaft*“-ja egyébként a magyarországi anabaptisták szimbolikus könyve. Évszázadokon át nagy becsben tartják s Amerikába szakadt maradékaik ma is hozzá igazodnak.⁷

Száz évvel később a szobotisti anabaptista központ öntudatának és terjeszkedési készségének a bizonyágaiként jelennek meg EHRENPREIS ANDRÁS szobotisti anabaptista püspök iratai nyomtatásban.

Bizonyosan ugyan csak kettő megjelenéséről van tudomásunk. Azonban ez a kettő is elég élénken jelzi a helyzetet, mert az első egy röplap — mégpedig az egész világon szétszórt anabaptistákhoz intézett, hitben és életben való megújulásukat és tömörülésüket követelő szózat — „*Ein Sendbrief an alle diejenigen, die sich berüemen lassen, dass sie ein abgesinderts Volk vor der Welt sein wollen und sonderlich auch Brueder und Schwester nennen, als Men(non)isten, Schweitzerbrüeder, polnische Brueder*“ címen.⁸

Az anabaptista megújulás jegyében működő EHRENPREIS ANDRÁS másik irata az 1650-es évek derekán készült s az anabaptista tanokat szélesebb körökben ismertető irat, az „*Ein schön lustig*

⁷ Egy 1605-ben JACOBUS GOLTBACH tulajdonában levő példánya megvolt a brassói evang. gimnázium könyvtárában, utolsó lapján ezzel a megjegyzéssel: „Dieses Büchlein ist ein Ketzerbuch. Einfeltiger Leser sey gewarnet und liess nicht drein. Du mögst dardurch verführet werden und in den wiedertaeuferischen irrthumb geraten“. — GROSS, JULIUS: Zur aeltesten Geschichte der Kronstaedter Gymnasialbibliothek. — Archiv des Vereins für siebenbürg. Geschichte, 1887. — 716. l. — 1614-ből való kéziratos másolata G. J. x. 29. jelzet alatt található az esztergomi érseki egyházmegyei könyvtárban. — Legújabb kiadása 1902-ben jelent meg — Berne, Indiana, U. S. A.

⁸ H. n. Ez a röpirat 1652-ben jelent meg nyomtatásban. Kéziratos másolata megvan az esztergomi érseki egyházmegyei könyvtárban Cod. G. J. x. 12. és x. 14. sz. a. — BECK, JOSEF: Die Geschichtsbücher etc. — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — (1883) 230. és 503. l. — Ezt a röplapot megelőzően írt EHRENPREIS 1650. szeptemberi keltezéssel ZWICKER DANIELnek Danzigba egy levelet, erről azonban nem tudjuk kinyomatták-e.

Büchlein: Etliche Haupt-Articl unsers Christ-Glaubens, auch wie die Welt verkehrt hat und dawider lebt und strebt“ című könyvecske, amely az anabaptisták öt fő „váltanáról“ — keresztség, úrvacsora, vagyonközösség, erőszakellenesség és házasság — szülő felfogását ismerteti.

Van aztán ennek a munkának egy (talán csak kéziratban maradt) folytatása is „*Drei andere Abhandlungen über disse Materie, dann die Lehre, Gehorsam, Predigen, Beten, Maertyrertum, dem Bruche des Bundes etc.*“ címen — aminthogy EHRENPREIS százötven éven belül az anabaptisták legnagyobb teológusa és gyakorlati irányítója is. Legjelentősebb teológiai műve az az *Explanationes* lehet, amely két kötetben jelent meg s amelyről csak onnan tudunk, hogy egy példányát Szobotisten 1760. január 9-én lefoglalták. Ez a mű azonban lehet kézirat is. Gyakorlati vonatkozásban pedig ő revidálja az anabaptista műhelyek és iparágak valamennyi — még az 1580-as években készült — szabályzatait, ezek azonban aligha jelentek meg nyomtatásban.

Egyéni kegyességéről néhány ének is tanúskodik — mint pl. a „*Von der zukünfftigen Herrlichkeit*“ és a „*Vom Hail in Christo seiner Geburt*“ feliratúak — melyek közül az első 30 versszakos.

Az ő teológiai munkája révén válik bizonyos tekintetben magyar vonatkozásúvá NICOLAI MENYHÉRT stuttgarti prépost „*Gründliche Widerlegung eines Wiedertaeuffer-Büchleins handelnd 1. von der Kindertauff etc.*“ című műve, amelyet „wider die huetterischen oder maehrlichen Brüder“ írt — akik már csak Magyarországon léteztek — s amelyet 1659-ben adott ki.⁹

Később, az 1680. december 23-án láthatóvá vált üstökös megjelenése alkalmából jelent meg röplapként egy tizenkét versszakos s az „IM THON: *Maria, Mueter und Helfferin*“ kezdetű ének dallamára menő anabaptista-ének „*Von dem erschrocklichen und dergleichen niemals gesehen traurigen Cometstern, welcher gesehen ward Im 23. Dez. des 80 Jahrs*“ címmel.¹⁰

Az anabaptista iratok gondos átnézése alighanem rávezetné a kutatókat több más magyar vonatkozású anabaptista nyomtatvány nyomára is.

⁹ BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher der Wiedertaeuffer in Oesterreich-Ungarn — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — 1883) 502—503. l.

¹⁰ Kéziratot másolata az esztergomi érseki egyházmegyei könyvtárban G. J. X. 10. jelzet alatt. — BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher etc. — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — 1883. 536. l.

Ez ugyan egyelőre még sötét terület, de fel kell derítenünk, mert helyettünk senki el nem végzi ezt a munkát.

Ami annyit jelent, hogy mind számba kell vennünk az anabaptista kódexekből az anabaptista írókat, lelkészeket és püspököket s főként a XVI—XVII. században kell gondosan utána járunk, hogy hol és mikor jelent meg s hol maradt meg valami írásuk nyomtatásban, amelyeket a könyvtörténet számára remélhetőleg csak ideiglenesen pótolnak majd kéziratokban megmaradt másolataik, amelyekből ma egyelőre ezt az egész irodalmat ismerjük.

III.

Az anabaptisták élete második korszakának utolsó felvillanása — hat-hét éven át folytatott erőszakos megtérítésük és végleges magyarországi és erdélyi megtörésük az 1757—1764-es években — szintén belekívánkozik a magyar könyvtörténetbe, hiszen egészében nem más, mint egy nagy könyvtragédia.

Az anabaptistáknak ugyanis ebben a korban már alig vannak könyveik. Amik vannak, régiek. Újabb íróik nincsenek, világnézetüknek teljesen megfelelő iratokhoz pedig honnan juthatnának?!

Érthető örömmel lépnek hát DEKNATEL JÁNOS amszterdami mennonita tanárral összeköttetésbe. Leveleiből megtudják, hogy DEKNATEL rendes német nyelven is kiadta beszédeit s hogy ezenkívül más könyvek beszerzése tekintetében is szívesen jár a kezükre.

Így aztán elhatározzák, hogy megszerzik ezeket a könyveket.

Mivel pedig tudják, hogy egy ily könyvszállítmány nem könnyen jut Hollandiából Szobotistra, MEYER JÁNOS volt nagy-lévárdi lelkészük személyében próbált emberüket küldik el érte.

MEYER 1757 októberében el is indul, de mivel passzusa nincs, Bécsben feltartóztatják, megmottózzák, külföldi leveleket s „ex curia nostra anabaptistica“ keltezésű, ugyancsak külföldre szóló levelet találnak nála. Mindezekért felette gyanússá lesz, vizsgálat indul ellene s rajta keresztül a magyarországi anabaptisták ellen.

Ez az incidens vezet aztán a magyarországi anabaptizmus teljes megtörésére és a katolikus egyházba való beerőszakolásába.

Minket itt az ügynek csak a könyvtörténeti vonatkozásai érdekelhetnek, tehát csupán az anabaptisták könyvanyagára vonatkozó aktarészleteket emelem ki a Magyar Országos Levéltár helytartótanácsi Acta rel. A. 15. jelzésű csomójából s az egyéb ide vonatkozó aktákból.

Az eljárás természetesen a MEYER JÁNOSNÁL talált iratok, majd a szobotisti, morvaszentjánosi, nagylévárdi és trencsényi anabaptistáknál fellelhető iratok és könyvek bekövetelésével és átvizsgálásával kezdődik.

De ez az eljárás nem folyik sem egész szabályszerűen, se határozott szigorúsággal.

Egyszer tudniillik elveszik az anabaptistáktól könyveiket, de aztán megint visszaadják — azonban nem mindegyik telep könyveivel járnak el egyformán. A nagylévárdiak és a morvaszentjánosiak elsőízben visszakapják lefoglalt könyveiket, a trencsényiekéi a nyitrai káptalannál rekednek, a szobotistiakéi pedig a szobotisti katolikus plébánosnál maradnak.

Másrészt: egy csomó könyvüket — nyilván „szabályszerű“ eljárás végett — a helytartótanács átküldi a cenzori hivatalba, más később lefoglalt könyveiket pedig az esztergomi hercegprímáshoz juttatja „erga oralem propositionem“.

Igy aztán könyveik sorsa nem is követhető egész pontosan figyelemmel.

Csak az a megnyugtató, hogy a nyitrai püspöki, az esztergomi érseki, a pozsonyi főkáptalani és a budapesti egyetemi könyvtárakban még ma is annyi az anabaptista telepekről származó könyvanyag, hogy az eljárás során aligha kell nagyobb veszteségekkel számolnunk.¹¹

Sőt lehet, hogy inkább azt mondhatnók, hogy az akták jóval kevesebb lefoglalt könyvet tüntetnek fel, mint amennyi valósággal ezekbe a könyvtárakba került és máig megmaradt — ami könyvtörténeti szempontból bizonyára nem sajnálatos és nem is mindennapos tényállás.

Az iratokban ugyanis két ízben találkozunk anabaptista könyvek jegyzékével.

Egyszer az eljárás elején 1759-ben, mikor a hatóságok eljárása három fascikulusban a következő irodalmi termékek és nyomtatványok szerény csomóját eredményezte:

Az 1. fascikulusban:

¹¹ Akad néhány írott anabaptista könyv a Magyar Nemzeti Múzeumban és a pozsonyi evang. egyház könyvtárában is, ezek azonban nem a térítés idején elvett, hanem az anabaptistáknál maradt s tőlük csak később megszerzett könyvekből valók.

Pretiunculae ante mensam, matutinae item et vespertinae.

Breves quaestiunculae de fide pro eruditione iuventutis.

Instructio et informatio de fide christiana pro iis, qui christianum baptismum assumere volunt.

Libellus in typo intitulatus: Via ad aeternitatem conscripta ex amore per JOANNEM DEKNATEL, professorem Menmonitarum Amstelodami.

Libellus in typo exoticae linguae, specificationem professorum et praedicatorum in se continens.

A 2. fascikulusban:

Catecheticum exemplar anabaptistarum in originali.

A 3-ban:

Formular plenipotentialium in typo pro constituendo procuratore.

Ezek a könyvek, illetve irataik a jegyzékükön olvasható megjegyzés szerint a cenzori hivatalhoz kerültek.

A szobotisti anabaptisták könyveit az 1760. január 9-én tartott vizsgálat alkalmával foglalták le s ezek jegyzéke a következő:

1. *Explanationes ANDREAE ERNPREIS in duobus tomis distinctim compactis.*
2. *Concio scripta.*
3. *Liber scriptus de anno 1593 auctore ANDREA KLEECSTH.*
4. *Oratio dominica.*
5. *Biblia novi et antiqui testamenti in Zürich impressa 1540.*
6. *Arca aurea SEBASTIANI FRANK in tribus tomis.*
7. *Novum testamentum ad normam CHRISTOPHORI TROSTARER (? nyelván: Froschauer) Pragae impressum. 1570.*
8. *Biblia novi et veteris testamenti 1542 in Zürich impressa.*
9. *Paraphrasis seu explanatio novi testamenti impressi in Zürich 1742 (?) per ERASMUM ROTERODAMUM facta.*
10. *Biblia novi et veteris testamenti sine initio et fine.*
11. *Geographia Asiae, Affricae, Europae et Novi Orbis SEBASTIANI FRANK de 1567 impressa.*
12. *Thesaurarium scripturae sacrae pars I. continens catechismum Luthericum cum objectionibus contra fidem orthodoxam.*
13. *Biblia antiqui et novi testamenti in Zürich 1552. impressa haeretica.*
14. *Alter pars historiae martyrum et confessorum a temporibus Joannis Hus cum specificatione doctrinae eorum tribus libris comprehensa edita 1572.*

Nagylévárdon 1761. március 11-én veszik el a hatósági kiküldötték a következő könyveket:

- Veteris testamenti exemplaria 2.*
- Novi testamenti exemplaria 7.*
- Veteris et novi in volumine 1.*
- Concordantiarum exemplar 1.*

Libellus praecatorius CASPARIS MELISANDRI.

Alter item praecatorius JOANNIS HABERMANNI.

Catechismus haeterodoxus (!) sine titulo.

Ez az eredmény nyilvánvalóan kevés. Különösen tudják ezt az anabaptista telepekre helyezett jezsuita misszionáriusok, mert napról-napra látják, hogy az anabaptistáknak még mindig maradtak könyveik. Megfigyelésük tudomására jut a helytartótanácsnak is s a helytartótanács ezen az alapon kér intézkedést 1763 februárjában az uralkodótól, hogy foglaltassa le az anabaptisták „újabban szerzett” könyveit s adjon rendeletet annak a kinyomozására is, hogy kik, hol és mikor szereztek ezeket a könyveket.¹²

A helytartótanács felterjesztése tudomásulvétel után az iratok közé kerül, mert közben az uralkodó intézkedett az anabaptistáknál még található iratok újabb felkutatása érdekében s mert az intézkedést már ki is adatta.

Az új intézkedés alapján Nagylévárdon és Morvaszentjánoson TAKÁCS FERENC pozsonymegyei alispán tartatott kutatást 1763. február 28-án az anabaptisták könyvei és iratai után.

Jelentése szerint meglepetésszerű rajtaütéssel akart eredményt érni.

A vizsgálatról senki se tudott előre.

STERMANSZKY GÁSPÁR szolgabíró valamennyi anabaptista lakás elé őrköt állított a vizsgálat előtt s a vizsgálat tartamára — ezek senkit se ki, se be nem engedtek, hogy vizsgálat közben senki ne tudhassa, mit keresnek s hogy a könyveket ide-oda ne csempészhessék, a szolgabíró pedig helyiségről-helyiségre ment s „in omnibus camerulis et angulis scrinia, cistae, armaria, ejusmodique reconditoria revisa sunt taliter, quod seriatim peracta hacce revisione una domorum nesciverit prius, quid in altera agatur, quamdum unamquamque sors ex eries (!) attigit”.

Az eredmény most sem felelhetett meg a várakozásnak, mert az alispán megjegyzi, hogy „pauci attamen hac occasione libri reperti sunt”. Nagylévárdon ugyanis csak két csonka biblia, hat újszövetség, egy bibliai concordantia, két imádságos-, egy énekeskönyv és egy Luther-káté került elő.

ZAUN IGNÁC misszionárius szerzett még később Nagylévárdon egy anabaptista kátét. Ezt SZENTILLÓNAY JÓZSEF nagyszombati

¹² Országos Levéltár. Kanc. Lit. cons. 1763. 93.

érseki helynök 1761. július 14-én küldte fel a helytartótanácsnak. Most nincs a levele mellett.

Az alispán utánajáratott annak a híresztelésnek is, hogy a Somorján fogságban levő WIRTH ÁDÁMnak valahol egy csűrben széna közt egy láda könyve rejtezik, egy másik ládában pedig a kincsei vannak. A Morvaszentjánoson eljáró alszolgabíró megtalálta mind a két ládát. A kincsesládában csak fehérneműek voltak, a könyvesláda azonban csakugyan tele volt könyvekkel s megvizsgálás végett a morvaszentjánosi katolikus misszionáriusnál maradt.

Milyen könyveket tartalmazott — nem derül ki ezekből az iratokból.

A helytartótanács 1763. március 7-én utasítja, hogy a lefoglalt könyvek ügyében várja be az újabb intézkedést. 1763. április 25-én pedig úgy rendelkezik, hogy 17 darab, a nagylévárdi és a szobotisti anabaptistáktól származó könyvet átküld az esztergomi hercegprímásnak „erga oralem propositionem“.

Az anabaptisták ellen folytatott eljárások során nem hallunk semmit ezeknek a könyveknek a sorsáról, sem más könyveikről, csak 1782-ben — amikor 1782. október 18-án II. JÓZSEF császár elrendeli az anabaptisták könyvei elkobzását — mégpedig azzal a különös pozitív kiegészítéssel, hogy elkobzott könyvek helyett katolikus könyvekkel látandók el.

Ennek az eljárásnak a során kerül újabb kilenc könyv Szobotistról SCHMIED ANDRÁS kirurgustól a hatóság kezére — mégpedig köztük:

„ADAM RAISNERS *Jerusalem*,
SEBASTIAN FRANKS *Werke*,
Zürücher Bibeln und
diverse Traktate im Manuscripte.“

„Es sollte aber — jelenti BESZNÁK PÁL *szenici katolikus lelkész és föesperes Nyitra vármegyének — fast in jedem Hause mindestens das Neue Testament — editio saec. 16. — zu finden sein, das man ihnen vor der Hand gelassen habe.*¹³

Sok könyvet gyűjtött össze ez alkalommal GOLDBACH JÓZSEF nagylévárdi katolikus plébános is, aki ezeket „familiari“ szolgáltatta be a hercegprímásnak. A beszolgáltatott könyvekért a hercegprímás teljes bibliákat, imádságoskönyveket, énekeskönyveket és tankönyveket juttatott hozzájuk 1783 márciusában.

¹³ Országos Levéltár, Helyt. Lit. com. 1783. Jan.

Mindez azért feltűnő, mert később tucatjával bukkannak fel írott anabaptista könyvek az említett könyvtárakban, amelyek csekély kivétellel mind ezekben az időkben kerültek idegenek kezére az anabaptistáktól s mert a különböző tudósítások szerint szobotisti és nagylévárdi maradékaiknál még most is vannak ilyen könyveik.

Nyilvánvaló tehát, hogy egyes könyveiket jól el tudták rejteni a rajtaütésszerű könyvkutatások elől is, más részüket pedig ugyanabban az időben megtérésük alkalmával szolgáltatták át térítőiknek s ezek ilyenformán magánúton jutottak ezekbe a nagy könyvgyűjteményekbe.

Legteljesebb összeállításuk BECK JÓZSEFNél található, aki csak a krónikáik kiadásához vagy negyven kéziratukat használta és ismertette.

Ha ezeket és egyéb tartalmú írott könyveiket is hozzászámítjuk irodalmuk és könyveik történetéhez, máris azt kell mondanunk könyvtörténetünk e fejezetéről, hogy akkor is elég anyagot nyujtana, ha nem egy ilyen aránylag igen kicsiny, igen idegen testként élő és igen bizonytalan jogi helyzetben lévő közösség könyvanyaga és irodalma volna is.

SZIMONIDESZ LAJOS.

¹⁴ BECK, JOSEF: Die Geschichts-Bücher etc. — Fontes rerum Austriacarum, II. 43. — 1883. XXIII—XXXVI. 1.

HAZAI KÖNYVTERMELÉSÜNK A KÖNYVKERESKEDÉS ÖNÁLLÓSÍTÁSA KORÁBAN

A könyvkereskedés csupán akkor önállósulhatott, mikor a könyvpiacra a kínálat és kereslet annyira megnőtt, hogy a tisztességes megélhetést biztosítani tudta. Ezt megelőzően a könyvértékesítés részben a könyvnyomtatók, részben a könyvkötők útján történt. Az előbbieket nyers állapotban vitték piacra termékeiket, az utóbbiak fűzött és kötött könyvekkel kereskedtek. A könyvpiac pedig akkor élénkült meg, mikor az irodalmi termelés virágzásnak indult s az olvasóközönség vásárlókedve emelkedett. A XVIII. század első nagyobb felében mindkét tényező hiányzott, mert irodalmi termelésünk szegényesnek mondható, olvasóközönségünk pedig alig volt. Írni-olvasni jóformán csak a papok tudtak, közülök kerültek ki az írók és olvasók. A papokat természetesen főleg a hittudományi és ájtatossági munkák érdekelték, melyek írói és olvasói ugyancsak a papok sorából kerültek ki. Ennek az irodalomnak nem volt szüksége külön kereskedelmi szervezetre, mert terjesztői és fogyasztói maguk a papok voltak. A hittudományi és ájtatossági munkákon kívül a naptárak és tankönyvek örvendtek még nagyobb keresletnek s ez a magyarázata annak, hogy a nevezett munkák kiadói jogát kizárólagos szabadalmak megszerzésével törekedtek biztosítani. Naptárkiadási kizárólagos szabadalmat kapott 1705 november 5-én TÖLTÉSSY ISTVÁN komáromi könyvnyomtató, kinek szabadalmát utóbb SPEISER FERENC pozsonyi könyvkötő szerzte meg. (Gárdonyi Albert: *A XVIII. század legkeresettebb könyve*. Magyar Könyvszemle 1941. évf. 232—244. l.) Tankönyvkiadási szabadalma volt NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY budai könyvnyomtatónak, amit utódainak is sikerült megtartani. (Gárdonyi Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat stb. a XVIII. században*. 5. l.) Ezek a kizárólagos szabadalmak csupán a kiadói jogot illeték, a sajtótermékek értékesítése tovább is a könyvkötők kezén maradt s ez számos visszaélésre adott alkalmat, amint ez a budai

városi tanácsnak 1774 július 11-én a helytartótanácsához intézett jelentésből kitetszik. (Gárdonyi Albert i. m. 27. l.)

1772 augusztus 13-án kelt az a szabályzat (*Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus*), melynek kiadása a könyvkereskedés önállósítását jelentette. (Htan. levjár: Miscellanea fasc. 58. nr. 302.) A szabályzat 6, illetőleg 7 esztendőben állapította meg a tanulóévek számát, s a tanulóktól a német és latin nyelven kívül még egy idegen nyelv ismeretét követelte meg. Könyvkereskedői jogosítványt csupán az szerezhettek, aki az előírt tanulóéveken kívül még négy éven át volt könyvkereskedői segédként alkalmazva s megfelelő könyvészeti ismeretekkel rendelkezett, amit valamely egyetem előtt letett vizsgálattal tartozott igazolni. Az előírt elméleti követelményeken kívül megfelelő üzleti tőkével is rendelkezni kellett annak, aki könyvkereskedői jogosítványt óhajtott szerezni s ez az üzleti tőke Pozsonyban 5000 forintban, más városokban pedig a helytartótanács által megszabott összegben volt megállapítva. Az egy-egy városban engedélyezhető könyvkereskedések száma nem esett korlátozás alá, könyvkereskedést azonban csupán az nyithatott, aki erre a helytartótanácsától előzetesen felhatalmazást kapott. A könyvkereskedői jogosítvány a jogosított özvegyére, fiára vagy alkalmazottjára is átszállhatott, ha nem volt kifejezetten személyhez kötve. A jogosított könyvkereskedőnek a tiltott könyveken kívül mindennemű könyvvel, fűzött vagy kötött állapotban, régi vagy új kiadásban, rézmetszetekkel és térképekkel egyaránt szabad volt kereskedni; régi kötött könyvek árusításával azonban a jogosított könyvkereskedőkön kívül mások is foglalkozhattak és e célból nyitott boltokat tarthattak, ha erre a helytartótanácsától engedélyt kaptak. A könyvnyomtatókat és könyvkötőket a szabályzat szabadalmaik szigorú betartására utasította, vagyis a könyvnyomtatók csupán saját kiadványaikat árusíthatták, a könyvkötők pedig mesterségük gyakorlására voltak kötelezve. Külföldi könyvkereskedők csupán az országos vásárok tartama alatt árusíthattak, a vásárok befejeztével kötelesek voltak árukészletüket azonnal elszállítani vagy pedig beraktározni. Könyvkiadói jogosítványokat (*privilegia impressoria*) a könyvnyomtatókon és könyvkötőkön kívül a könyvkereskedők is szerezhettek, ami a kizárólagos előállítás jogot biztosította. (M. Könyvszemle 1883. évf. 226—269. l.)

A könyvkereskedelem eredetileg teljesen szabad foglalkozás volt, aminek az a magyarázata, hogy sokáig nem biztosított állandó megélhetési lehetőségeket és ezért nem kellett céhszabályokkal megkötöni. A könyvnyomtatóknak szabadságukban állott saját nyomdatermékeikkel kereskedni, ez a szabadság azonban nem tudott elegendő forgalmat biztosítani, mert nyers állapotban nem szívesen vásárolták a könyveket, ahhoz pedig kevés könyvnyomtatónak volt elegendő tőkéje, hogy nyomdatermékei fűzésére és kötésére is költhessen. Így történt, hogy a könyvkötők lettek a könyvkereskedők, akik nem csupán kötött, hanem fűzött könyvekkel is kereskedhettek. Bizonyságul a budai könyvkötők 1767 július 7-én a helytartótanács elé terjesztett céhszabálytervezetére hivatkozunk (Budai levélár: *Miscellanea antiqua* 87. sz.), melynek 11. pontja biztosítja számukra a fűzött és kötött könyvekkel való kereskedést. (Soll diesen Buchbindermeister frei stehen in dies unserem Königreich mit allerhand erlaubt und gangbaren Buchbinder- und Buchführerwaaren gebunden und umgebunden zu handeln.) A céhszabály a céhen kívül állókkal szemben azon előjogot biztosította a könyvkötők számára, hogy a könyvárusítást a vásárokon kívüli időben is gyakorolhatták, míg a többiek kizárólag a vásárookra voltak utalva.

A könyvkötők féltékenyen őrködtek könyvkereskedői szabadsalmuk felett s a céhen kívül álló versenytársakat nem tűrték meg. Ilyen versenytársak voltak a házaló képkereskedők (Bilderkramer), kik faluról-falura s városról-városra járva, egy-két ládában hordozták silány árukészletüket. Bizonyságul a pesti városi tanács 1721 szeptember 19-én hozott határozatára utalunk, amely szerint MUHRPÜCKL JÓZSEF könyvkötő panaszára a házaló képkereskedőket (die hausierenden Bilderkramer) eltiltották az országos vásárokon kívüli naptár- és könyvárusítástól. Ugyanez történt Budán is, ahol a városi tanács a könyvkötők panaszára 1724 május 26-án elrendelte, hogy a házaló képkereskedők csupán az országos vásárok tartama alatt foglalkozhatnak könyv- és naptárárusítással. Ezek a rendelkezések, a lényegét tekintve, alig érintették a házaló képkereskedőket, mert könyvértékesítésre éppen a vásárokon volt a legtöbb alkalom, ahol főleg azokat a sajtótermékeket keresték, melyeket a házaló képkereskedők hoztak forgalomba.

A könyvkötők azonban nem csupán a házaló képkereskedők versenye ellen foglaltak állást, hanem a hivatásos könyvkereskedők

megtelepedésének is akadályai lettek. Bizonyosságul a budai városi tanács 1737 március 22-én hozott határozatára utalunk, amely szerint a könyvkötők ellenzése miatt nem lehetett megengedni egy hivatásos könyvkereskedő megtelepedését, holott a városi tanács véleménye szerint ez a város díszére szolgált volna. Ugyanez történt Pest városában is, ahol CHOR JOZSEF és PÉCSY ANDRÁS könyvkötők tiltakozására a városi tanács 1748 szeptember 6-án csupán azon feltételek alatt engedte meg MAUS GELLÉRT könyvkereskedő (Buchführer) megtelepedését, hogy könyveit a helybeli könyvkötőkkel fogja beköttetni.

Számos példát hozhatunk fel a könyvkötők és könyvnyomtatók közötti élénk kereskedelmi összeköttetésre, ami a könyvkötők könyvértékesítési tevékenységét teljes mértékben megvilágítja. ZALONYI NAGY JÁNOS nagyváradi könyvkötő (compactör) 1732 december 13-án egész sereg könyvet rendelt meg NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY budai könyvnyomtatónál, köztük néhány száz példány német ABC-s könyvet, 50 példányt az *Argirus-királyfi históriájából*, 50 példányt a *Kemény Jánosból*, 25 példányt a *Lelki kincs* című imakönyvből és 50 példányt a *Murányi Vénusból*. (Budai lev-tár: Tanácsi vegyes iratok.) A megrendelt könyveket ZALONYI NAGY JÁNOS rövidesen megkapta s 1733 január 24-én kelt levelében már arról értesítette a budai könyvnyomtatót, hogy a *Jó gazdaasszony históriája* című munkából hajlandó lenne ezer példányt is átvenni, amiből arra kell következtetni, hogy élénk üzleti tevékenységet fejtett ki. Az idézett levél tartalmából külön kiemelendőknek látszik az a rész, melyben GYÖNGYÖSI ISTVÁN *Chariclia* című művének kiadására biztatja a könyvnyomtatót, ami a könyvkötő irodalmi érdeklődéséről tanúskodik. Amilyen szorgalmas volt a könyvkötő a rendelésben, olyan hanyag volt a fizetésben, ami arra kényszerítette a budai könyvnyomtatót, hogy erélyes hangon követelje a tartozás kiegyenlítését. ZALONYI NAGY JÁNOS zokon vette a sürgetést s 1734 január 18-án goromba hangú levélben válaszolt, amit a könyvnyomtató csak azért nem értett meg, mert nem tudott magyarul. A válaszlevél szerint a könyvkötő az ezer példányt a *Jó gazdaasszony históriája* című munkából bizományképen vette át s csupán a tényleg eladott munkák árát volt hajlandó megtéríteni. Az eladás pedig a könyvkötő szerint azért nem sikerült megfelelő módon, mert a megküldött példányok hibásak voltak („az magyarok meg szokták válogatni az nyomtatást“).

NOTTENSTEINT nem győzte meg a nagyváradai könyvkötő okfejtése s 1734 január 30-án a budai városi tanács elé terjesztette az ügyet, amikor könyvkereskedői katalógusát is csatolta beadványához, hogy ezzel is igazolja a nagyváradai könyvkötőnek szállított könyvek árának kedvezményes felszámítását. Az ügy elintézése sokáig húzódott, mert ZALONYI NAGY JÁNOS állandóan a vásárokat járta Erdélyben és Oláhországban s csupán szüretkor tartózkodott hosszabb ideig otthon. Ezért történt, hogy a budai városi tanács még 1735 január 8-án is kénytelen volt sürgetni a fizetést, mert NOTTENSTEIN még mindig nem jutott követeléséhez. (Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat 35 s kk.)

Hasonló esete volt NOTTENSTEINNEK SZÁSZ GERGELY komáromi könyvnyomtatóval s panaszára a budai városi tanács már 1731 szeptember 18-án arra kérte a komáromi városi tanácsot, hogy kényszerítse a könyvkötőt a tartozás kiegyenlítésére. A dolog nem ment könnyen, mert SZÁSZ GERGELY nemes ember volt, nem vette figyelembe a városi tanács közbenjárását, nem fizette meg a tartozást. A budai városi tanács erre kénytelen volt 1734 január 19-én a komáromi alispánhoz fordulni NOTTENSTEIN követelése ügyében, de az alispán nem tudott eredményt elérni, mert SZÁSZ GERGELY nagyon el volt adósodva s üzlettársának a háza árverés előtt állott. A budai városi tanács 1735 április 16-án kelt újabb átíratára az alispán a tartozás igazolását követelte, ami rövidesen megtörtént. Ebből az igazolásból kitetszik, hogy NOTTENSTEIN csaknem kizárólag iskolakönyveket szállított a komáromi könyvkötőnek. De egyszersmind az is kitetszik, hogy a két fél közötti üzleti kapcsolat 1729 november 5-én kezdődött s 1730 szeptember 29-ig tartott, amikor is a könyvnyomtató a fizetés elmaradása miatt megszüntette a további szállításokat. (Budai levélár: Tanácsí vegyes iratok.)

DREZONSKY SÁMUEL kassai könyvkötővel is üzleti összeköttetésben állott a budai könyvnyomtató, aminek szintén az lett a következménye, hogy hatósági segéllyel kellett követelését behajtani. A budai városi tanács ugyanis 1736 június 26-án felkérte a kassai városi tanácsot, hogy a budai könyvnyomtató 18 forintnyi követelését hajtsa be az ottani könyvkötőn. Ezek az esetek bőségesen igazolják, hogy a budai könyvnyomtató könyvkötők útján hozta forgalomba sajtótermékeit. Egyszersmind azonban azt is igazolják, hogy a könyvnyomtató nem készpénzfizetés ellenében

szállított a könyvkötőknek, s adott esetben azzal is be kellett érnie, ha készpénzfizetés helyett visszakapta áruját. Igazi könyvkereskedők már azért sem lehettek a könyvkötők közül, mert nem volt elegendő üzleti tőkéjük ahhoz, hogy állandóan nagyobb könyvkészletet tartsanak raktáron. Ezért rendelte el az 1772. évi könyvkereskedői szabályzat azt, hogy az lehet csupán könyvkereskedő, akinek megfelelő üzleti tőkéje van.

A könyvkötő-könyvkereskedő jellegzetes alakja volt a győri származású MÜLLER JAKAB, ki a pesti tanácsülési jegyzőkönyv 1752 június 15-i határozata szerint PÉCSY ANDRÁS özvegyétől szerezte meg a könyvkötői jogosítványt, miután az özvegy LANDERER JÁNOS LIPÓT budai könyvnyomtató felesége lett. A könyvkötői és könyvkereskedői foglalkozás közötti elhatárolás hiánya abból is kitetszik, hogy mikor MÜLLER JAKABOT az 1773 április 23-i tisztújításkor a választott polgárok sorába jelölték, foglalkozását könyvkereskedőként (bibliopola) jelölték meg. MÜLLER JAKAB 1775 november 27-én halt meg s hagyatéki leltárából megismerhetjük könyvkészletének jellegét. (Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők 11 l.) A hagyatéki leltár különválasztotta a fűzött könyveket a kötöttektől s a fűzött könyvek száma jóval túlszárnyalta a kötöttekét, ámbár tartalmilag alig különböztek egymástól. Külön vannak felsorolva a leltárban a nem értékesíthető könyvek s ezek sorában feltűnően sok a tudományos munka. Az elhunyt könyvkereskedői tevékenysége mellett tanúskodik, hogy imádságoskönyvekből és iskolakönyvekből nagy készlete volt, ezek képezhették üzleti forgalmának főtárgyát. A fűzött könyvek között p. o. 78 példány volt a *Tägliche Andachtsübungen*-ből s 25 példány különféle imakönyvekből, volt továbbá 50 példány *Fundamenta linguae Hungaricae*, 830 példány református ábécéskönyv leányok számára, 30 példány katolikus ábécéskönyv fiúk számára és 100 példány közelebből meg nem jelölt ábécéskönyv. A kötött könyvek között volt 59 példány imakönyv, 32 példány a *Lelki kincs* című imakönyvből, 26 példány különböző katekizmus, 36 példány *Szent História*, 52 példány különböző ABC-s könyv, 300 példány közelebből meg nem jelölt ABC-s könyv stb. A nem értékesíthetőknél jelzett könyveket illetően jellemző, hogy közöttük vannak PRAY GYÖRGY történettudományi munkái: *Vita Sanctae Elisabeth*, *Dissertatio de Salamone rege*, és *Dissertatio de S. Ladislao rege*. MÜLLER JAKAB főbeszerzési forrása a pozsonyi Landerer-

nyomda volt, mert a hagyatéki eljárás itt 942 forint régi tartozást állapított meg, ami szintén a mellett tanúskodik, hogy inkább könyvkereskedéssel, mint könyvkötéssel foglalkozott. Figyelemre méltó még, hogy a Landerer-nyomda számláján szereplő könyvek közül egy sem volt a hagyatéki leltárban, azokat tehát mind sikerült eladnia, ami a mellett tanúskodik, hogy a pesti könyvpiac ebben az időpontban már elég élénk volt. MÜLLER JAKAB fiai szintén könyvkötők voltak, de könyvkereskedői tevékenységük az apjukénál jóval szerényebb keretek között mozgott, mert a könyvkereskedés önállósítása következtében a piacot elvesztették. Ezzel szemben kevéssel előbb még teljesen a könyvkötők uralták a pesti piacot, mert mikor MAUS GELLÉRT könyvkereskedői jogosítványt próbált megszerezni, CHOR JÓZSEF és PÉCSY ANDRÁS könyvkötők keresztülvitték, hogy könyveit itt kellett kötetni. Nem is tudott vállalata felvirágozni s mikor 1778 december 3-án 63 esztendőskorában meghalt, a halotti anyakönyvbe már mint könyvkötőt (bibliopega) jegyezték be.

Ámbár a könyvnyomtatók szabadalomlevelük értelmében jogosítva voltak kiadványaik árusítására, könyvkereskedőkké soká nem tudtak lenni, mert idegen kiadványok beszerzésére nem volt megfelelő tőkájük. Pedig a hazai nyomdák száma idővel mind nagyobbá lett s könyvtermelésük annyira fokozódott, hogy a hivatásos könyvkereskedők megélhetését biztosítani tudták volna. A hazai nyomdák nagyarányú szaporodására STREIBIG GERGELYNEK 1775 május 22-én a naptárszabadalom meghosszabbítása ügyében beadott folyamodványa (Htan. levtár: Miscellanea fasc. 58 nr. 302) vet világot, amely szerint az 1727-ben fennállott hazai nyomdákkal szemben az egykorú nyomdák száma feltűnően megnőtt. E szerint 1727-ben csupán Sopronban, Pozsonyban, Nagyszombatban, Győrött, Budán, Kassán voltak nyomdák, 1775-ben pedig Pozsonyban, és Pesten már 2—2 nyomda működött, de voltak nyomdák Sopronban, Nagyszombatban, Szakolcán, Győrött, Vácott, Budán, Egerben, Kassán, Kalocsán, Debrecenben, Pécsen, Eperjesen és Váradon is. A felsorolásnak vannak apróbb fogyatkozásai, mert a debreceni nyomda már 1727-ben is fennállott s fennállott a könyvcenzúra alatt nyögő lőcsei nyomda is, mely 1775-re megszűnt s felszerelése a nagykárolyi nyomdába került. A nyomdák száma tehát erősen megnőtt, de könyvtermelésük távolról sem állott arányban számukkal s hazai könyvkereskedést nem tudtak volna fenntartani.

Pest első nyomdáját a nagyszombati származású EITZENBERGER FERENC ANTAL alapította, aki 1755 december 18-án folyamodott a pestvárosi tanácshoz letelepedési engedélyért s kérését azzal indokolta, hogy egy nyomda a város díszére szolgálna (zu seiner noch mehrerer Zierde eine Buchdruckerei ohnehin gänzlich nöthig ist). A városi tanács 1756 január 13-án azon indokolással utasította el a kérést, hogy már a budai LANDERER LIPÓT mostohafiának kötötte le magát, aki ingyen fogja a tanács tagjait naptárakkal ellátni. EITZENBERGER nem hagyta abba a dolgot, s a helytartótanácshoz intézett folyamodványában arra hivatkozott, hogy LANDERER mostohafia 13 esztendőös gyermek, aki csak ezután fogja megtanulni a könyvnyomtatás mesterségét. E folyamodványra a helytartótanács 1756 május 20-án utasította a városi tanácsot, hogy vegyék fel EITZENBERGERT a polgárok sorába s kötelezzék a szokásos nyomdai szabadalomlevél megszerzésére. EITZENBERGER nem vette komolyan a szabadalomlevél megszerzésére vonatkozó kötelezettséget s szabadalomlevél nélkül tartotta üzemben nyomdáját mindaddig, míg a helytartótanács erre rá nem jött. 1763 január 31-én aztán megkapta a szabadalomlevelet, mely a szokásos könyvnyomtatói jogosítványokon kívül 10 esztendei kizárólagos szabadalmat is tartalmazott *Neu gregorianischer Zeit- und Weltlauf-Kalender* kiadására. A nyomda működése azonban nagyon szűk keretek között mozgott s az 1763 december 2-án beküldött kötelespéldányok között DESERICIUS: *Dissertatio apologetica* című művén kívül más figyelemreméltó munka nem volt. (Htan. lev. táj.: Miscellanea fasc. 58 nr. 302.) Nyomdai felszerelése a városi tanács 1772 január 29-én kelt határozata szerint nagyon fogyatékos volt (requisitis ad satisfaciendum publico provisam non esse) s ugyanezt megismételték 1772 december 29-én is (neque necessariis instrumentis provisum foret). Így tengődött ez a nyomda egészen EITZENBERGER haláláig, pedig a városi tanács 1777 november 24-i határozata szerint hatósági támogatásban is részesült.

A második pesti nyomdát a pozsonyi ROYER JÁNOS PÁL fia, Ferenc, alapította, aki az apai nyomda eladása után elég viszontagságos életet élt. Minthogy képzett nyomdász volt, először Nagyszombatban kísérletezett nyomdaalapítással, de sikertelenül. A kancellária ugyanis 1760 június 13-án véleményt kért a nagyszombati városi tanácstól ROYER FERENC-ről, aki a polgárjog megszerzése után atyjéhez hasonló nyomdai szabadalomlevélért folyamodott.

A városi tanács 1760 augusztus 5-i jelentésében elismerte, hogy a polgárjogot megadta a folyamodónak, feltételül kötötte ki azonban, hogy a nyomdai szabadalomlevelet meg kell szereznie. A szabadalom megadása ellen a jezsuiták természetesen állást foglaltak s 1760 augusztus 24-én kelt felterjesztésükben azzal érveltek elsősorban, hogy Magyarország *egyetlen városában* sincs két nyomda (in nulla totius regni Hungariae civitate duae sint), Nagyszombat sokkal kisebb város, semmint két nyomdát fenn tudna tartani. Azzal érveltek továbbá, hogy a nagyszombati nyomda olyan időpontban keletkezett, mikor az országban virágzó számos protestáns nyomdával szemben ez volt az egyetlen, melyben a katolikus vallás céljait szolgáló nyomtatványokat állítottak elő (quibus religio catholica confirmabatur). Azzal érveltek végül, hogy ROYER FERENC nem is érdemes a nyomdai szabadalomra, mert már több nyomdát elhagyott vagy eladott. (Htan. lev. társz.: Miscellanea fasc. 74 nr. 451.) Az egyik kifogást illetően kétségtelen, hogy az atyai nyomdát 1750 január 19-én eladta LANDERER JÁNOS MIHÁLYNAK. (M. Könyvszemle 1943. évf. 25. l.) Minthogy FITZ JÓZSEF tanulmánya szerint (Gutenberg Jahrbuch 1927. évf. 85 l.) 1756-tól kezdve ROYER FERENC az egri püspöki nyomda vezetője volt, csak ennek a nyomdának az elhagyására utalhattak a jezsuiták felterjesztésükben. Minthogy azonban a nagyszombati vállalkozás nem sikerült, tovább is az egri püspöki nyomda élén maradt, sőt püspöki pártfogójának, BARKÓCZY FERENCNEK 1765 június 18-án bekövetkezett halála után Kolozsvárt alapított nyomdát, de 1768-ban ezt is eladta a kalocsai érseknek s 1770-ben a budai Landerer-nyomda élén találjuk. Itt sem maradt azonban sokáig, mert 1772 január 29-én engedélyt **kapott a pesti városi tanácstól nyomdaalapításra azon feltétel aiant, ha nyomdai szabadalomlevelet szerez.** A szabadalomlevél megszerzésének ez esetben az volt az akadálya, hogy hiányzott a megfelelő tőkéje a nyomda felszerelésére. Ezt az üzleti tőkét aztán LANDERER JÁNOS MIHÁLY előlegezte számára, aki az atyai nyomdát 1750-ben megvásárolta, s ez alapon ROYER FERENC 1773 március 19-én megkapta a szokásos nyomdai szabadalmat (Htan. lev. társz.: Miscellanea fasc. 58 nr. 302), minek következtében 1773-tól kezdve Pesten két nyomda működött.

A pozsonyi Royer-nyomdát LANDERER JÁNOS MIHÁLY 1750 január 19-én vásárolta meg unokatestvérétől, ROYER FERENC ANTALTÓL, aki özvegy anyjának 1740-ben bekövetkezett halála óta vezette

a nyomdát. (M. Könyvszemle 1941. évf. 25. l.) Ez a nyomda az alapító halála után egyideig az özvegy gondozása alatt állott, aki nem tudott lendületet adni a vállalatnak. Nagyobb eredményeket ért el a nyomda ROYER FERENC vezetése alatt (Péterffy: *Sacra concilia*; Berger: *Annales fratrum eremitarum S. Pauli*; Bonfini: *De gestis Hungariae*; Du Fresne: *Illyricum vetus et novum*) s rendkívüli körülményeknek kellett felmerülni, hogy ROYER FERENC ANTAL mégis kénytelen volt eladni a nyomdát. 1772. évi felségfolyamodványában azzal indokolta meg a nyomda eladását, hogy özvegy anyjának halála után az örökösök között ellentétek támadtak. (Pesti levár: Intimata aa. 4846.) Egyéb oka is lehetett azonban az atyai nyomda eladására, mert a vevő, LANDERER JÁNOS MIHÁLY anyjának 1752. január 2-án kelt végrendelete szerint (Budai végrendeletek I. sorozat 1729. sz.) csupán 1500 frt-ot kapott a pozsonyi nyomda megszerzésére, holott annak értékét az 1750. január 19-én kelt adásvételi szerződés 11.000 frt-ban állapította meg. (Kancelláriai levár: Conceptus expeditionum anni 1750 március nr. 9.) Ilyen kevés pénzzel csak azért vált lehetségessé a nagyértékű nyomda megszerzése, mert az súlyos adósságokkal volt megterhelve, s ezeket az adósságokat vette át a vevő. Az adósságokat viszont az látszik indokolni, hogy a leánygyermekék kiházásítására sok pénz kellett s ez nem állott rendelkezésre. Erre látszik mutatni az is, hogy STREIBIG JÁNOS GYÖRGY felesége, ROYER KATALIN, 1749. április 24-én kelt végrendeletében (Pitroff Pál: *Győri sajtó története* 116. l.) úgy intézkedett, hogy 1500 frt-ot kitevő hozománya felerészben az urára, felerészben pedig Teréz nevű lányára szálljon, ha pedig ez a lány elhalna, akkor testvéreire, ROYER FERENCÉRE, KLÁRÁRA ÉS MÁRIÁRA szálljon át.

LANDERER JÁNOS MIHÁLY már a nyomda megvásárlását követő esztendőben nyomtatott könyvjegyzéket adott ki (*Catalogus librorum, qui apud J. Michaellem Landerer civem et typographum Posoniensem venales prostant*), melyben 6 oldalon latinnyelvű, 3 oldalon magyarnyelvű, 4 oldalon pedig németnyelvű kiadványait hirdette. E kiadványok egyik része a budai Landerer—Nottenstein-nyomdában készült s anyjának már idézett végrendelete szerint örökrészül kapta azokat. A kiadványok másik része pedig a Royer-nyomda terméke volt, melyek értéke, az ugyancsak idézett adásvételi szerződés szerint, 3000 forintot tett ki. Saját kiadványai még alig lehettek, hiszen csupán egy évvel ezelőtt vásárolta meg a

nyomdát. A nyomda az első esztendőben szabadalom nélkül működött, a következő esztendőben azonban LANDERER már megvette a szabadalomlevél megszerzéséhez szükséges lépéseket s a vonatkozó felségfolyamodványban a szokásos nyomdai szabadalom kívül azt is kérte, hogy tisztí címtárral ellátott latin-, magyar-, német- és tótnyelvű naptárt adhasson ki. Folyamodványában kiadói tevékenységére is hivatkozott (*quaedam utilia opera magnis sumptibus ediderim... qui authores et correctores viros doctos magni aere ad id conducere debeo*), ami csupán úgy értelmezhető, hogy a ROYER FERENC-től átvett nyomda volt megterhelve kiadói tevékenység útján szerzett adósságokkal, mert LANDERER 1751. évi nyomtatott könyvjegyzéke még nem tartalmaz olyan munkákat, melyek kiadói tevékenységre utalnának. Kiadói tevékenységét pedig azért hangsúlyozta LANDERER, mert kiadványai védelmére 10 esztendei utánnyomási tilalmat is kért folyamodványában. (Kancelláriai levél: *Conceptus referendarum anni 1752. nr. 182.*) A nyomdai szabadalmat 1752. szeptember 1-én megkapta (Kancelláriai levél: *Conceptus expeditionum anni 1752. szeptember nr. 13.*), de ebben sem a naptárkiadási szabadalom, sem pedig az utánnyomási tilalom nem foglaltatott. Ennek tulajdonítható aztán, hogy LANDERER nyomdai tevékenysége hosszú időn át nem járt érdemleges eredménnyel s jórészt vallásos munkákból állott, amelyek számára könnyű volt fogyasztókat találni.

1770-ig LANDERER egyedül uralta a pozsonyi könyvpiacot, amint Magyarország területén ez időpontig egyetlen városban sem volt két nyomda. Annál feltűnőbb ezért, hogy Landerer a nevezett évben 30 esztendeig tartó kizárólagos szabadalmat kért nyomdájá számára, ami gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy egészen 1800-ig senki sem kaphat szabadalmat Pozsonyban felállítandó nyomdára. Ezt a szabadalmat pedig LANDERER nem azért kérte, mintha a pozsonyi könyvpiac kitűnő kereseti lehetőségeket biztosított volna, hanem mert az ország legfőbb kormányhatóságai, a helytartótanács és kamara Pozsonyban voltak elhelyezve, s hivatali nyomtatványaikat a Landerer-nyomdában állították elő. (M. Könyvszemle 1941. évf. 28. l.) Ez a munka volt a Landerer-nyomda legfőbb kereseti forrása, ennek tulajdonítható a vállalat nagyarányú fellendülése. Ezen a ponton támadta meg LANDERER JÁNOS MIHÁLYT addigi alkalmazottja, PATZKÓ FERENC, aki nagyon jól ismerte a vállalat üzleti titkait és ezek birtokában második nyomda alapí-

tására kért engedélyt, amit 1770-ben október 15-én meg is kapott. PATZKÓ FERENC LANDERERT elsősorban a helytartótanáccsal és kamarával szemben követett árpolitikája miatt támadta, s támadása sikerrel járt, mert a kamara 1771 augusztus 8-án szerződést kötött PATZKÓVAL, amely szerződés a helytartótanácsi és kamarai nyomtatványok előállítását 10 esztendő tartamára biztosította nyomdájá számára. Ez a szerződés virágoztatta fel Patzkó nyomdáját, amely egyébként csak alárendelt jelentőségű nyomtatványokkal gyarapította a könyvpiacot, amint ez a helytartótanácsnak felküldött köteles példányokból kitűnik.

A budai Landerer-nyomda NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY halála után az 1737 április 6-án kelt végrendelet szerint (Budai végrendeletek I. sorozat 1715. sz.) az özvegyre szállott át, mostoha-fiai, LANDERER LIPÓT FERENC és JÁNOS MIHÁLY csupán a házassági szerződésben kikötött 300—300 frt-ot s ezenfelül még 200—200 forintot kaptak. Az özvegy halála után a nyomdát LANDERER LIPÓT FERENC örökölte s ezzel a nyomda újból a LANDERER-család kezébe jutott. LANDERER LIPÓT a nyomda átvétele után ki akarta bővíteni a NOTTENSTEIN által 1728 április 28-án szerzett nyomdai szabadalmat, ami németnyelvű evangéliumos könyvek, katekizmusok és ABC-s könyvek kiadására vonatkozott, egyelőre azonban csupán az eredeti szabadalom meghosszabbítását sikerült kieszközölni. (Gárdonyi: *Magyarországi könyvnyomdászat a XVIII. században* 6. l.) További fáradozásainak az eredménye lőn, hogy 1755 december 4-én kalendáriumkiadási szabadalmat is kapott, ami ebben az időpontban minden nyomdatulajdonos főtörekvése volt. Szabadalmi ellenére sem tudott azonban nagyobb eredményeket elérni, mert a városi tanács 1754 április 27-én kelt jelentéséből ismeretesek azok a nyomdai termékek, melyeket a budai nyomda 1746 és 1754 között előállított (Htan. levtár: Miscellanea fasc. 48. nr. 240) s ezek sem számra, sem tartalomra nézve nem voltak figyelemreméltóak. Úgy látszik, hogy az 1728 április 28-i szabadalom alapján készült kiadványok biztosították a nyomda fennmaradását, s ezeket nem tartották szükségesnek a helytartótanácsnak bemutatni.

A lőcsei nyomdáról tudjuk, hogy felszerelése a várossal együtt 1747 augusztus 22-én elégett. A megmentett anyag egyik részét GR. KÁROLYI FERENC vette meg a nagykárolyi, másik részét pedig GR. CSÁKY MIKLÓS püspök a nagyváradi nyomda számára. (Pukánszky: *Die Druckerei Brewer in Leutschau. Gutenberg-Jahrbuch*

1927. évf. 91 l.) A nagyváradai nyomdát a nevezett püspök alapította 1741-ben s első terméke 1745-ben látott napvilágot. A nyomda a papnevelő-intézet tulajdonát képezte s kizárólag egyházi célokot szolgált. (Naményi: *A nagyváradai nyomdászat története* 56. l.) A nagykárolyi nyomda számára az alapító GR. KÁROLYI FERENC 1755 október 17-én kapott szabadalomlevelet (Htan. levtár: Miscellanea fasc. 58. nr. 302), amely elsősorban iskolakönyvek kiadására jogosította fel (tam Latini quam Graeci ritus deservituros typó libros imprimi facere possit). Kiadványai 1754-től kezdve ismeretesek, a görög katolikus vallás céljait szolgáló iskolakönyvek kiadását azonban az alapító halála megakadályozta. (Éble: *Egy magyar nyomda a XVIII. században.*) Ez a két nyomda mindvégig éppen olyan jelentéktelen maradt, mint a STREIBIG GERGELY 1775 május 22-i felségfolyamodványában felsorolt: soproni, szabolcai, váci és egri nyomdák.

STREIBIG nyomdája Győrbe történt áthelyezése után sem tudott nagyobb mértékben fellendülni, s tevékenységének súlypontja a naptárkiadásra esett, amire nézve 1731 január 2-án kizárólagos szabadalmat nyert. Egyébként kevés érdemleges munka került ki nyomdájából, s ezek is latinnyelvű hittudományi munkák voltak (Calmet: *Dissertatio in praedestinationem.* 1740; Strilting: *Vita Sancti Stephani.* 1747; Bironius: *Enchiridion de fide.* 1750), amint ezt a nyomda jellege is megkövetelte. (Pitroff Pál: *A győri sajtó története* 24 l.) Az érdemlegesebb sajtótermékek közül említésre méltók még BIRÓ MÁRTON veszprémi püspök munkái (*Micae et spicae apost. evangelicae* és *Különbféle sok szép prédikációk*), melyek messze kimagaslanak a nyomda többi termékei sorából. Nagyon jellemző a nyomda működésére az 1781. évi leltár, amely 3000 drb házi könyörgést, 1140 drb *Gertrudis* című imakönyvet, 3000 drb *Szent Históriát* és 2600 drb álmoskönyvet tartalmaz. (Pitroff Pál i. m. 123. l.)

A győrinél értékesebbnek látszik a debreceni városi nyomda termelése, melyet a városi tanács 1752 július 31-én kelt jelentéséből ismerhetünk meg. A jelentéshez csatolt könyvjegyzék kétévtized termeléséről számolt be, s túlnyomóan olyan iskolakönyveket tartalmaz, melyeket a protestáns iskolákban használtak (*Cellarii latininitatis probatae liber memorialis*, Molnár: *Grammatica Latina, Breitingeri artis cogitandi principia* stb.), de vallásos tárgyú munkákat is bőven találunk a könyvjegyzékben (Pápai—Páriz: *Kes-*

keny út, Lampe: *Kegyelem szövetsége*, Ráday: *Lelki hódolás* stb.), melyek a protestánsok lelki szükségleteinek kielégítésére szolgáltak. A jezsuita nyomdákkal természetesen ez a nyomda sem tudta felvenni a versenyt, mert egyrészt a cenzúra szempontjaira kellett figyelemmel lennie, másrészt üzleti érdekek is korlátozták működését.

A könyvtermelésben a XVIII. század második felében is a jezsuiták nagyszombati nyomdája vezetett, amint ezt a helytartótanácsnak időszakonként beküldött köteles példányok jegyzékei szemléltetik. Összefoglaló képet nyújt e nyomda működéséről az a könyvjegyzék, amely 1770-ben látott napvilágot (*Catalogus librorum, qui in academica universitatis Tyrnaviensis S. J. typographia anno MDCCLXX. reperiuntur*). E könyvjegyzék nyelvek szerint csoportosította a kiadott munkákat, s egyedül a latinnyelvűeknél tartotta szükségesnek a szakok szerinti különválasztást is. Ezek a szakok a következők voltak: Scripturistici, Theologici, Concionatores, Controversistici, Ascetici, Vitae, Precatorii, Juristae, Philosophi, Mathematici, Historici, Humanistici és Varii, túlnyomóan hittudományi és ájtatossági munkák, amint ezt a nyomda jellege magával hozta. A 32 lapnyi könyvjegyzék 19 lapját a latinnyelvű munkák foglalták el s ebből 12 lap esett a szoros értelemben vett hittudományi és ájtatossági munkákra. A magyar nyelvű munkákra csupán 5 lap esett, s ezek sorában feltűnően sok az imádságos könyv (*Aranykorona, Lelki szerencsekerék, Liliomkert, Makula nélkül való tükör, Rózsáskert, Utitárs*), melyek legtöbbször számos kiadást ért el. Úgy látszik, hogy e korszak imádságoskönyveit csaknem kizárólag jezsuiták írták s a nagyszombati nyomda állította elő. A köteles példányokat kísérő jegyzékek több darabját jellemzi, hogy a nyomdában előállított apró nyomtatványokat is címük szerint felsorolja, ami teljesen megmagyarázza a nyomda kiadványai sorában évenként előforduló nagy ingadozást. Ezek az apró nyomtatványok viszont figyelemreméltóak azért, mert alkalom nyílik megismerni belőlük azt az állandó forrást, melyből a nyomda táplálkozott.

A nagyszombatihoz hasonló termékeny nyomda volt még a kassai jezsuita nyomda is, amely ugyancsak hittudományi és ájtatossági munkákat termelt. A kassai nyomda kiadványaira jellemző az ottani jezsuita rektor 1752 június 23-án kelt jelentése, amely szerint számos olyan kiadvány van forgalomban, amelyek más

nyomdában készültek, s amelyeket a felavatasok alkalmával szoktak osztogatni a tanárok (*occasione suarum disputationum aut graduum litterariorum patres professores spargere in publicum consueverunt*), de amelyeknek csupán címlapja készült Kassán. (Htan. lev. táj.: *Miscellanea fasc. 48. nr. 240.*)

A könyvnyomdák számának nagyarányú emelkedése ellenére sem tudott a könyvkereskedés sokáig önállósulni, mert a hazai könyvtermelés nem tudta fennmaradását biztosítani. Bizonyosságul szolgálhat erre a nagyszombati jezsuiták nyomdája, amelynek könyvtermelése hazai viszonylatban igazán számottevő volt, s a könyvek értékesítésére, néhány paptól eltekintve, mégis csupán könyvkötőket használt fel. A helytartótanács 1775 február 3-án kelt leiratában ugyanis arról értesítette az egyetemi tanácsot, hogy az immár egyetemi nyomdává lett jezsuita nyomda termékeinek értékesítésére a következők nyertek megbízatást: ASZTALOS MIHÁLY komáromi könyvkereskedő (?), PICHLMAYER JÓZSEF kassai könyvnyomtató, PARACELSUS FRIGYES eperjesi könyvkötő, KLINGER JÁNOS eszéki könyvkötő, HOLTZER győri könyvkötő, BARANYAI MIHÁLY lőcsei konviktusi kormányzó, HELLEPAUER FERENC nagyváradi könyvkötő, FLUK JÓZSEF besztercebányai sőtárnok, THIEL pozsonyi könyvkötő, WAYDINGER MÁRTON pécsi könyvkötő, TOLDY JÁNOS roznyói káplán, HEIMBECK ANNA soproni könyvkötő, STIEBER esztergomi plébános, LORBERER KÁROLY selmeci jezsuita, SKARNICZL ANTAL szakolcai könyvkötő, ECHTERLING ANTAL trencsényi könyvkötő és BERNARDI ÁGOSTON bécsi könyvkereskedő. Mondani sem kell, hogy a felsorolásban szereplő ASZTALOS MIHÁLY alig lehetett könyvkereskedő, mert könyvkereskedői működéséről nem tudunk.

Az első hazai könyvkereskedő MAUS GELLÉRT volt, aki 1748-ban Pesten szerzett könyvkereskedői jogot, azon feltétel alatt, hogy az új könyveket a helybeli könyvkötőkkel fogja bekötetni. (Gárdonyi: *Régi pesti könyvkereskedők* 18. l.) Ámbár 1748 és 1756 között elég élénk könyvkiadói tevékenységet fejtett ki, még sem tudta vállalata fennmaradását biztosítani, mert ebben az időpontban Pest még nem volt olyan kereskedelmi központ, hogy egy könyvkereskedő megélhetését biztosíthatta volna. Így történt aztán, hogy üzlete állandóan hanyatlott és 1770-ben kénytelen volt könyvkereskedői jogosítványát WEINGAND JÁNOS MIHÁLYNAK eladni, aki aztán jelentős vállalatát fejlesztette a hanyatló üzletet.

A pesti könyvkereskedés korai elsovadása mellett tanúskodik a helytartótanács 1767 október 8-án kiadott rendelete is (Htan. levár: Rev. libr. Rel. 1767 január nr. 27), melyben a könyvvizsgálókat utasította, hogy a könyvesboltokat időnként ellenőrizték (ut librorum quae storum officinas seu tabernas librarías statis temporibus sedulo visitent), vajjon nem találhatók-e bennük tiltott könyvek? Egyben Pozsony város tanácsának is meghagyta, hogy a könyvvizsgálókat hatóságí támogatásban részesítsék. Minthogy az utóbbi rendelkezés kizárólag Pozsony város tanácsához volt intézve, arra kell következtetni, hogy ebben az időpontban Pozsony városán kívül alig lehetett könyvkereskedés. A pozsonyi könyvkereskedések egyike pedig LANDERER JÁNOS MIHÁLYÉ volt, aki hivatása szerint könyvnyomtató volt, s szabadalomlevele csupán arra jogosította fel, hogy a saját nyomdájában előállított könyveket árusíthassa. A valóságban azonban LANDERER a könyvnyomtatás mellett könyvkereskedéssel is foglalkozott, amint ezt nyomtatott könyvjegyzékei bizonyítják, amelyekben idegen kiadványokat is hirdetett. Az első könyvjegyzéket 1751-ben adta ki, s amint már említettük, ebben a könyvjegyzékben a pozsonyi Royer-nyomda termékein kívül csupán a budai Landerer—Nottenstein-nyomda termékeit hirdette. Az elsőre az jogosította fel, hogy adásvételi szerződés alapján a Royer-nyomda jogutóda lett. A másodikhoz örökség útján jutott, minthogy anyja a Landerer—Nottenstein-nyomda termékeit két fia között elosztotta. LANDERER második könyvjegyzéke 1754-ben jelent meg, s ebben ugyancsak a pozsonyi Royer- s a budai Landerer—Nottenstein-nyomda termékeit hirdette. Egészen más jellegű volt azonban 1759. évi könyvjegyzéke, amely terjedelemre nem szárnyalta ugyan túl előbbi könyvjegyzékeit, a hirdetett könyvek azonban nem csupán magyarországi (Buda, Győr, Lőcse, Sopron), hanem külföldi (Bécs, Lipcse, Köln, Berlin, Regensburg, Königsberg, Chemnitz) nyomdák termékeit is tartalmazta, vagyis üzemét LANDERER 1759-re valóságos könyvkereskedéssel bővítette, amelyhez hasonló az ország más városában ebben az időpontban még nem találhatunk. A könyvkereskedést LANDERER 1772-ig zavartalanul gyakorolhatta, az 1772. évi könyvkereskedői szabályzat azonban megzavarta ez üzletág gyakorlásában, mert 1775 október 30-án LÖWE ANTAL, DOLL JÁNOS és BENEDICT MIHÁLY pozsonyi könyvkereskedők feljelentették, hogy az 1772. évi könyvkereskedői szabadalom ellenére könyvárúsítással is

foglalkozik. (M. Könyvszemle 1943. évf. 33—35. l.) Ezzel szemben LANDERER azt hozta fel, hogy egészen 1762-ig ő volt az egyetlen könyvkereskedő Pozsonyban, a panaszosok mindegyike később telepedett meg. Azzal védekezett továbbá, hogy 1754-től kezdve kiadványcsere útján állandó összeköttetést tartott fenn külföldi könyvnyomtatókkal és könyvkereskedőkkel, s az ily módon szerzett kiadványokat nyomtatott könyvjegyzékeiben is hirdette. A pozsonyi könyvkereskedők panasza sikerrel járhatott, mert ha nem is tudunk arról, hogy LANDERERT eltiltották a könyvkereskedés gyakorlásától, később mégis csupán a saját kiadványait hirdette könyvjegyzékeiben, amint ezt 1777. évi könyvjegyzéke is igazolja, amelyet mint kassai könyvnyomtató és könyvkereskedő adott ki. (*Catalogus librorum, qui apud Joannem Michaelem Landerer typographum et bibliopolam Cassoviensem venales prostant.*) A nevezett könyvjegyzékben foglalt könyvek ugyanis kizárólag LANDERER pozsonyi és kassai nyomdájának termékei voltak, a külföldi könyvek árusítása egyelőre LÖWE, DOLL és BENEDICT pozsonyi könyvkereskedők kezén maradt. Ezzel szemben ugyanazon könyvjegyzék tanúsága szerint LANDERER fokozott mértékben szentelte magát a könyvkiadásnak, aminek a magyar irodalom nagy hasznát látta, mert az ő nyomdájából kerültek ki BESSENYEI munkái, DUGONICS *Trója veszedelme*, FALUDI *Udvári és nemes embere*, GYÖNGYÖSI munkái, MÉSZÁROS *Kartigámja* és BARÓTI SZABÓ DÁVID versei. Ezzel a Landerer-családban immár hagyományossá lett a magyar irodalom terjesztése, amely téren az alapító LANDERER JÁNOS SEBESTYÉN volt az úttörő.

GÁRDONYI ALBERT.

FÜGGELÉK.

A debreceni városi nyomda 1752 július 31-én beküldött kötelempéldányai.

Énekes könyv. — Cellarii Latinitatis probatae liber memorialis. — Cellarii linguae Latinae vocabula. — Freyeri oratoria in tabulas redacta. — Cebetis Thebani tabula. — Rudimenta linguae Latinae. — Praecepta morum op. Sam. Enyedi. — Eutropii historia Romana. — Minucii Felicis Octavius. — Phaedri Fabulae Aesopicae. — Molnár: Grammatica Latina. — Castellionis Dialogus Sacer. — Vestibulum linguae Latinae. — Romlottság kútfeje. — Marothi: Arithmetica. — Mutató tábla. — Harmóniás éneklésnek mestersége. — Lelki fegyver. — Langii Colloquia Latina. — Keresztény ethica auth. La Placette. — Oktató tanácsadás. — Lukács dr.: 30 napi elmélkedés. — Keskeny út. — Kegyclem

szövetsége. — Lelki hódolás. — Bujdosásnak emlékezetköve. — Lelki balsamom. — Mennyei tárház kulcsa. — Mennyei társalkodás. — Halottas könyv. — Szent história. — Catechizmusi oktatás. — Keresztény hitnek fundamentomi. — Siderius catechizmus. — Fiú ÁBC. — Leány Abc. — Breitingeri artis cogitandi principia. — Articuli diaetales anni 1715 et 1729. — Grlis Károlyi Sándor halotti praedikációja. — Pestiskorra való oktatás. — Commenii linguae Latinae Janua. — Gileadbéli balsamum. — Új testamentum. — Mária Magdolna históriája. — P. Gergely váradi praedikációja. (Htan. levtár: Miscellanea fasc. 48. nr. 240.)

A nagyszombati jezsuita nyomda 1748 szeptember 13-án beküldött kétesztendei nyomdatermékei.

Panis quotidianus animae. — Stwrty ělanek wiry katolicke. — Flos latinittatis auctore Franc. Pomej S. J. — Joannis Gilbert S. J. Dissertationes theologicae. — Christliches Vergissmeinnicht. — Swate Gednary a Lwjcenj. — Philosophiae morum seu idea sapientis. — Ignatius der gloriwürdige Stifter d. Ges. Jesu auct. Georgio Hertzog. — Apologia moralis auct. Constantino piarista. — Epistolae heroum. — Panegyricus lustris militaris. — In virtute salus et redemptio nostra. — Hortensii Balutriczi S. J. quatwor novissima. — Kurzer Bericht von den Andachten auf den Calwariberg zu Schemnitz. — Bruderschaft d. allerheil. Rosenkranz. — P. Laurentii scrupuli. — Vita Petri de Alcantara. — Joannis Barclay paraenesis ad sectarios. — Rituale Strigoniense. — Syntaxis ornata. — Istenes jószágra oktatott nemes asszony, hadi és udvari embereket néző közbeszéddek. — Szorgalmatos Ábner. — Oratio de S. rege Stephano. — Historia familiae sacrae. — Metallurgicon sive de cultura fodinarum auri et argenti. — Divus Ivo oratione panegyrica celebratus. — Tägliche Andachtsübung. — Halálra vált Christus. — A bűnös embernek megtérése. — Löbl. Versammlung unter d. Titel d. Todtangst J. Christi. — De eligenda inter dissentientes christianos sententia. — Oeconomia philosophica P. Martini Szt. Ivany S. J. — Scrutinium de aquis Stubnensibus auct. Joanne Lisskovinyi. — Imperatores Ottomanici. — Concio funebris Gabrielis Patachich archieppi Colocensis. — De vi electrica cesonum. — Bellicarum calamitatum causae. — Hora zlata Serafinska. — Három esztendőre való prédikációk. — Novum sidus Hungariae Maria Sassinensis. — Macula nélkül való tükör. — Az örök életnek bizonyos úttya. — Plesani dusse krestjanske. — Lelki liliomkorona. — Flores doctorum Thomae Hybernici. — Sacerdos christianus auct. Lad. Abely eppo. — Parochus meditans auct. Mathaeo Brandl. — Scrupuli non scrupuli auct. Paulo Umter S. J. — Institutio parochi auct. P. Segneri S. J. — Jó illatú rózsáskert. — Concio funebris Hunyadiana. (Htan. levtár: Miscellanea fasc. 48. nr. 240.)

A kassai jezsuita nyomda 1748 szeptember 24-én beküldött kötelepéldányai.

Initium sapientiae. — Prima quinque saecula regni Mariano. — Apostolici pars I. — Mensis theologiae ascetica. — Das christlich je länger, je lieber auct. Franz. de Sales. — Kratke alewelmi učitelne. — Christlicher Exempl. Spiegel. — Algebra sive analysis ad arithmetica. — Heiliger Creuzweg Jesu Christi. — Englischer Ehrenpreis. — Sechs sonntägliche Andacht zu Ehren Aloysii Gonzaga

S. J. — Tractatus Samuelis Rabi errores indicans Judaeorum. — De eligendo vitae statu. — Barnj zachratka rozlične kwitky. — Alberti Magni de adhaerendo Deo. — Corona Mariana. — Documenta christianae politiae. — Opusculum orthographicum. — Vita S. Sigismundi regis. — Igazánvaló bölcseség. — Pobožnost krestianska. — Statica de proprietatibus motus naturalis. — Initia Cassoviensis Societatis Jesu. — Palatium regni Hungariae. — Syntagma juris Ungarici. — Praxis utiliter agendi cum sectariis. — Téli szent gyümölcsök. — Liber praecat. — Wečny pekely žalar. — Principia artis christianae. — Dies verae vitae auct. p. Josepho Maria Prola S. J. — Anonymi Belae regis notarii historia. — Knižka modlyteb nabožnyeh. — Miserere d. i. reumuthige Zuflucht zu Gott. — Selecti s. scripturae textus. — Cornelii Nepotis vitae imperatorum. — Circulus menstruus filiationis Marianae. — Prima quinque saecula regni Mariano-Apostolici pars posterior. — Hungaria coelestis. — Quaestiones selectae et responsa in epistolas Sanctorum. — Concio funebris Joannis Krucsay. — Concio funebris com. Christianae Károlyi. — Historia com. Gabrielis Erdődy eppi. Agriensis. — Concio de S. Ignatio. — Concio funebris com. Joannis Forgách. — Concio funebris eppi. Agriensis Gabrielis Erdődy. (Htan. levár: Miscellanea fasc. 48. nr. 240.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kereszty István. 1860-1944. Szülővárosának, Budapestnek, végromlása előtt éppen egy esztendővel, 1944 február 8-án húnyta le szemét örök álmra. A Széchényi-Könyvtárban akkor kezdődtek meg a légtalmi „menekítés” végükérhetetlen munkálatai, ezekből még látott is egyet-mást, hiszen életének kilencedik évtizedében még mindig buzgó látogatója volt egykori hivatali és tudományos otthonának, melynek falai közül pedig már több mint két évtizede nyugalomba vonult.

Csakhogy a „nyugalom” szó valahogyan hiányzott az ő szótárából. Testi mozgékony-sága, szellemi ébersége egyaránt meghazudtolta életkorát, sohasem élt a pusztá emlékezésnek, annál inkább az örök tervezgetésnek.

Élete munkája mintegy a szimultán sakkjátékoséra emlékeztetett: majd negyven esztendei könyvtárosi működésének egész ideje alatt nem csökkenő szenvedéllyel vállalta tudományos bibliográfiák, lexikális összeállítások, operai és hangversenykritikák, szövegeknyomfordítások teljes odaadást kívánó feladatait, ugyanakkor zenepedagógusi gyakorlatot is folytatott s a zeneszerzés műzsájának is kitartóan hódolt.

A köztudat elsősorban ezen a téren tartotta is őt számon: különleges zenei szakismerete egymást követő nemzedékek továbbépítő munkájának lett forrásává és irányítójává.

Mi azonban mindenekfölött könyvtári pályájának áldásos nyomait és nem múlt eredményeit őrizzük az ország első könyvtárának annaleseiben.

Ez a pálya majdnem egyenlő arányban oszlott meg századvég és századkezdet között. 1884-ben friss tanári oklevéllel s már némi katedrai gyakorlattal lépett be napidíjasként intézetünk kötelékébe. Ez az év jutatta tető alá SZINNYEI JÓZSEF nagytervű elgondolását, az országos jellegű hírlapkönyvtárt. TREFORT miniszter megértő bölcsesége a Nemzeti Múzeumot jelölte ki ennek otthonául. Maga SZINNYEI, a hírlapkönyvészet atyamestere, még négy éven át az Egyetemi Könyvtár első öreként intézte az anyaggyűjtés munkáját, de fiatal gyakornokát, a KERESZTYVEL egykorú VÁCZY JÁNOST, nyomban áttelepítette a Széchényi-Könyvtárba, hogy így az új gyűjtemény felé haladéktalanul megteremtse a kapcsolatot a Múzeummal. KERESZTY ugyanerre a munkára nyert beosztást, s a két fiatal munkaerő vállalva látta el a „sacerdos magnus” mellett a minisztráns szerepét. VÁCZY az új osztály felállítása és nyilvánosságnak átadása (1889) után már csak két évig dolgozott a könyvtárban s akkor középiskolai tanszékre távozott. KERESZTY ellenben — bár még jó ideig ő sem szakított a fővárosi iskolákban való tanítással — teljes harminchat esztendőn át gondozta a hírlapanyagot, huszonegy évig SZINNYEI oldalán,

majd újabb másfél évtized során osztályvezetői minőségben. Ez alatt az egész emberöltőnyi idő alatt lélekben tökéletesen egybeforr a közben hatalmas arányokban kifejlődött gyűjteménnyel, s nevét a hírlaptár rohamosan gyarapodó közönsége is a honalapítókat megillető tisztelettel övezte. Azt lehet mondani, tekintélyét mindenki jobban ápolta, mint sajátmaga, mert ő főnöki helyén sem érte be a munkaterv kijelölésével és dolgozótársainak célszerű toglalkoztatásával, hanem valami páratlan, könyvtárosi szempontból eszményinek mondható közvetlenségű érintkezést tartott fenn a kutatókkal is, segítségükre volt mindenben, szinte együtt dolgozott velük. Ez is forrásává lett azután sokoldalú, már-már legendásan aprószeres tájékozottságának, másfelől pedig így állandó kapcsolata volt a gyakorlati élet kívánalmaival is, s ezekből meríthette a legüdvösebb irányelveket nagyrahivatott osztályának továbbfejlesztéséhez.

1905-ben került teljesen az ő gondjaira a Hírlaptár, s ott SZINNYEINnek nemcsak vezetői helyét vette át „cum jure successionis“, hanem a hazai időszaki sajtó bibliográfiájának művelését is kötelező örökségnek tekintette. Egy évtized muiva a Magyar Könyvszemle 1914. évi folyamának 2. füzetében már közzé is tette idevágó munkálatainak első, 1850-ig terjedő részét, két évvel később pedig ennek kiegészítését és a kiegyezés évéig haladó folytatását önálló kötetként *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke* című kiadványsorozat V. füzetében *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867.* címmel. Ez a végtelen szorgalommal, a szoroson vett „házi“ anyagon túl a Hírlaposztályra nézve egyelőre csak „desiderata“ alakjában nyilvántartott periódikus sajtótermékeknek is lehető teljességben való beolvasztásával készült kronológiai összeállítás alapvető fontosságú munka. Gyér hibái és hiányai — mint minden úttörő kísérletéi — részben mindmáig helyesbítésre és pótlásra várnak, maga az egész kezdemény viszont méltó folytatásra, mely az idők megnehezült járása következtében még alighanem jó sokáig csak kegyes óhaj marad, hiszen 1867 óta most már újabb *nyolcvan* esztendőnek hallatlan iramban gazdagodó hírlap- és folyóirat-termése vár regisztrálásra!

KERESZTYT az első világháború harmadik évében már erősen jelentkező gazdasági nehézségek a kiadvány nyomdatechnikai megoldásában a kívánatosnál fokozottabb tömörségre kényszerítették. A túlságosan sok rövidítés és visszautalás nem könnyíti meg bibliográfiájának használatát. De azért minden további hasonló célú vállalkozásnak ez lesz legmegbízhatóbb alapja.

Tizenhétéves osztályvezetői működésének második felét a háborúnak s az azt követő összcamlásnak inséges viszonyai különben is sajnálatosan megbénították. A gyűjtemény gyarapodása alig csökkent, annál inkább elhelyezésének lehetősége. E tekintetben kényszermegoldások egész sorával kellett megalkudni, az anyag egy tekintélyes hányadának házonkívüli elraktározásával, valóban inkább raktári, semmint könyvtári szempontokhoz igazodva. KERESZTY fájdalmasan látta az európai mértékkel mérve is egészen elsőrangú, önállóságra szánt és arra mindenképen méltó különleges gyűjteménynek siralmas vergődését a Széchényi-Könyvtárban

már jóformán egy teljes évszázad óta únos-úntalan felpanaszolt „katasztrófális helyhiány” béklyójában.

Csak esztendőkkel később, a huszas évek derekán, régi könyvtári karzatok elhódításával és új vasállványok beépítésével lehetett ezen az áldatlan helyzeten ha nem is gyökeresen segíteni, legalább átmenetileg cnyhíteni. Ekkor azonban már nem KERESZTY állt a kormánykerék mellett. 1922 végén vált meg a Nemzeti Múzeumtól, teljes szolgálati idejét nemcsak betöltve, hanem három évvel meg is fejelve, viszont a szívéhez annyira hozzánőtt Hírlaptár irányítását már két évvel korábban átadta egyik kitűnő munkatársának, BAJZA JÓZSEFNÉK, mert 1920-ban a könyvtár zenei osztályának megszervezését, gyűjtési körének és felállítása elveinek eszmei kialakítását bízták nagy szaktudására, az ezen a téren is oly régi tapasztalataira. A Janus-arcú KERESZTY így lett könyvtárunk történetében másodszer is honfoglalóvá. Kevesen mondhatják el magukról, hogy egy nagy közműveltségi intézmény életébe ekkora kezdeményező lendülettel és ilyen sorsformáló rátermettséggel kapcsolódtak bele.

Békésebb, műveltségi javainkra nézve kíméletesebb évtizedek alatt nyugalombavonulása után is bizonyára nagy és jogos önérzettel szemlélhette volna magvetésének bőséges és áldásos hozadékát. Fájdalom, az alkotómunka nyugodt öröme helyett egyre inkább a kényszerű alkalmazkodásoknak vagy éppen a kétségbeesett védekezéseknek kapkodó intézkedéseivel eshetett már találkozása a meghitt, ősi falakon belül, amelyek közé természetes otthonossággal, családias hűséggel szinte élete legvégső napjaiig be-beköszöntött. A mi szemünkben az ő szeretetreméltó, nyájas és meleg egyéniségével mintegy a századfordulói centenárium nagyálmú mámorában égő kora támadt fel Nemzeti Múzeumunknak, lelkesítő emlékül.

Vajha sokat szenvedett Intézetünk is hovatovább megint rátalálhatna a maga valódi, nyugodt és békés életfeltételektől függő kulturái rendeltetésének most már oly végzetesen hosszú idő óta bozótba vezetett útjára!

RÉDEY TIVADAR.

Az orosz Tudományos Akadémia moszkvai könyvtára A Szovjet-Ünió Tudományos Akadémiájának Moszkvában, egy régi főnemesi palotában székelő könyvtára (új épülettervének kivitelét megakasztotta a közelmúlt világháborúja) tulajdonképpen az Akadémia történeti, világgazdasági és politikai, filozófiai, jogi és társadalomtudományi tagozataihoz illeszkedik, másszóval e tagozatok szakkönyvtára. A szakkönyvtár élén a tudományos munkásságáról világszerte ismert történész, IVANOV DEMETER áll, az egyes tudományos tagozatokat pedig megfelelő létszámú tudományos és segéd-tisztviselőkkel a szakképzett vezetők gondozzák. Mint hogy a világhíres orosz közkönyvtárak bizonyos egységes munkamódszerben állapodtak meg, tájékozódás végett nem érdektelen e szakkönyvtár keresztmetszetét felvázolnunk.¹

¹ Adatainkban főleg e könyvtár elsőrangú tudományos tisztviselőjének, ABELOVSZKY ANTÓNIAÉNAK közléseire támaszkodunk.

A könyvtár gyűjtőköre természetének megfelelően az egyes tagozatok tárgykörébe tartozó műveket öleli fel.

Egyik legfontosabb munkaállomása a szerzeményezési osztály, helyesebben az a szerv, mely a könyvtár állományának állandó kiegészítéséről gondoskodik. (Miként nálunk, a Szovjet-Únióban is az Akadémia valamennyi könyvtára kötelespéldányokkal, fölös- és saját kiadványaival létesített csere, ajándék és vétel útján szerzett példányokkal gyarapodik.) Gyűjtőköre az oroszra elsősorban, ezenkívül a világon megjelenő valamennyi történeti, gazdasági, politikai, filozófiai, jogi és társadalomtudományi műre vonatkozik, tehát nem elégedhetik meg a kötelespéldányokkal, nem várhatja be a nagylelkű ajándékozók bőkezűségét sem, nem támaszkodhatik egyedül a cserére — bár a világ valamennyi tudományos könyvtárával csereviszonyban áll —, mert nem valószínű, hogy fölös-példányait, kiadványait (önálló művek és szakfolyóiratok) érdeklődésének megfelelő minőségben és mennyiségben cserélheti el. Ennélfogva a beszerzés legelérhetőbb útja a vétel. Tekintettel a nagyszabású tudományos munkálkodást előmozdító tagozatokra, a szovjet-kormányzat a dotációt a legmagasabbra emelte (és állandóan emeli), hogy a beszerzést minél korlátlanabban eszközölhessék s ennek a közelmúltban lezajlott világháború is csak igen kis mértékben szabott gátat.

A vétel, a beszerzés legfontosabb forrása, a szerzeményezési osztály leggondosabb körütekintését kívánja. Következésképpen e munkát nem láthatja el egy tudományos tisztviselő, de kettő sem, ez a munka nem irányítható egy-két íróasztal mellől, külön szervezete van, mely ugyan a szerzeményezési osztállyal együttműködik, de abba önálló hatáskörrel rendelkező, nagyszámú tudományos, bibliográfiaiban elsőrangúan tájékozott és képzett tisztviselőket kíván. E tisztviselők az egyes akadémiai tagozatok osztályairól kerülnek ki (ezen osztályaikon is, párhuzamosan, folytatnak tudományos munkát), legalább 2—4 és feltétlenül tagozatok szaktárgyaiból nyerték tudományos képesítésüket. Az állománykiegészítő osztályon elsőrendű feladatuk az orosz és a világ tudományos könyvpiacának állandó, éber szemmel tartása, eszközeik az újabbnál-újabb bibliográfiai, a tudományos folyóiratok bibliográfiai közlései, azok recenziói, cikkekről, önálló művekről szóló ismertetései, könyvtárosi katalógusok, könyvhirdetések stb. E tisztviselők naponként, leginkább a koradélelőtti órákban, egybegyűlnek az egyes tagozatok más tudományos tisztviselőivel és megbeszélés, kritikai vita formájában közlik velük a beszerzésre javasolt művel kapcsolatos bibliográfiai munkálkodásuk eredményeit. Felkérlik a tagozatok egyéb tudományos tisztviselőit, hogy maguk is döntő igenlő, vagy elutasító indítványt tegyenek. Természetesen be nyújthat deziderata-jegyzéket a könyvtár valamennyi tisztviselője és tudományos kutatója, melyet azután hasonló üléseken megvitatnak. A kölcsönös megbeszélés, illetőleg megállapodás eredményét azután két példányban megfogalmazzák és sokszorosítják. A „deziderata“ egy példány nyilván tartás végett az állománykiegészítő állomáson marad, a másik elkerül a főigazgatóhoz, aki átnézve a művekről szerkesztett, véleményekkel, javaslatokkal ellátott kívánságcédulákat, hozzáfűzi saját nézeteit is. Tőle a deziderata, ugyancsak további javaslattétel végett, még az

egyes tagozatok vezetőihez jut s csak ezután kapja vissza az állománykiegészítő, mely elindította. Ha általánoságban megvételre ajánlották a munkát, megrendelik.

Milyen a beérkező könyv útja?

A beérkezett műről a szerzeményezési osztály egy rövid címfelvételes kartotékot, törzslapot és egy kétrészből álló kísérőlapot készít. A törzslapot nyilvántartás céljából megtartja, adatait közli az állománykiegészítővel, a könyv pedig kísérőlapjával az ú. n. elosztóba kerül, ahol Dewey-rendszerrel rájegyzik a kísérőlap egyik részére, hogy milyen tudományos tagozatnak kell majd juttatni. A könyvet raktározása előtt még kiállítják a könyvtár tudományos tisztviselői számára, hogy ismételtelen átnézzék, elbírálják, véleményezzék: melyik tagozat könyvtára kapja a művet. Az állománykiegészítő tudományos tisztviselői most már ennek alapján döntenek el, hogy a mű hová kerül. Gyakori, hogy ugyanazt a könyvet több tagozat is igényli. ilyenkor, ha feltétlenül szükséges, az utánrendelés több példányban történik.

Mint mondtuk, a kísérőlap két részből áll. Mindkét részen a törzslap címfelvételei adatai is szerepelnek. A könyv hovátartozását meghatározó végleges döntés után az a kísérőlap egyik részével a katalógizálóba kerül, míg a kísérőlap másik részét az illetékes könyvtári tagozat raktározójához küldik, hogy tájékoztassák, milyen könyvet várhat. Amennyiben nem érkeznék el hozzá 48 órán belül (ezalatt kell az új szerzeményeknek, beleértve a kiállítást, a javasolásokat, a különböző kísérőlapok és katalógusok elkészültét, raktári helyükre jutniuk), reklamálhassa a szerzeményezési osztálytól, mely a törzslapjairól mindig tudja, hogy a kérdéses könyv hol van.

Az illetékes tagozat könyvtárában a legkülönbözőbb katalógusok készülnek. A bőséges bibliográfiai adattal rendelkező egyszerű címfelvételes cédulákról készülnek (a szakkatalógizáláson kívül) a különböző címszók kiemelésével, a különböző tárgyi szempontok szerint a katalógusok.

És végül elkerül a könyv a raktározó tisztviselőkhöz. Itt történik a számozás is. Mégpedig az illető könyvtár szakjelzete alá kerül a numerus kurrens. Egy időben az akadémiai könyvtár e moszkvai partikulája közös raktárban — a tudományos tagozatokra való tekintet nélkül — numerus kurrenssal, formátum szerint állította fel a műveket s ennek alapján azonnal leolvasható volt az állomány nagysága is. Idővel azután minden egyes tagozat a magaalkotta szakbeosztás szerint állította fel könyvtárát s a könyvcímkeket is ennek megfelelő szakjelzettel látta el, hozzáadva még a gyarapodási numerus kurrensset. Az állomány összegezése így sem lett nehezebb, csak az egyes tagozatkönyvtárak végösszegezését kell megcsinálni.

A raktározásban több tudományos és segédszemélyzethez tartozó tisztviselő vesz részt. A számozást, az állományhoz való hozzáosztást mindig tudományos tisztviselő végzi, valamint a raktár is az ő felügyelete alatt áll. Így biztosítják a legpéldásabb rendet és a pontos, gyors kiszolgálást. Amint az új szerzeményt elhelyezték a raktári polcon — fáállványos polcaik vannak —, a raktározó azonnal értesíti a szerzeményezési osztályt: a könyv eljutott állandó helyére, kézbeadható.

Az olvasók: a tudományos tisztviselők, az akadémikusok, az elismert és ennél fogva engedéllyel bíró tudósok. A tudományos tisztviselők saját tudományos kutatásaikhoz — a könyvtárnak önálló művekből, szakfolyóiratokból álló kiadványait szerkesztik, azok munkatársai — használják fel e kitűnő, megjelenésük után lehetőleg rögtön megszerzett s így mindig korszerű forrásanyagot, hogy a legújabb eredmények alapján tájékoztassák és vigyék előbbre a tudományos világot.

E könyvtár tulajdonképpen prézens könyvtár, könyveit nem kölcsönzi. Van kivételes eset, de ilyenkor a kölcsönzés határideje igen rövid. Kölcsönadnak egyéb tudományos könyvtáraknak is. Minden kölcsönzést az egyes tagozatok kölcsönző állomásai véleményeznek. Minél keresettebb egy munka, annál kevésbé kölcsönözhető, illetőleg annál rövidebb a kölcsönzés tartama.

Az olvasás a közös, segédkönyvtárral ellátott, nagy olvasóteremben történik. Kívüle minden egyes tagozatnak van kézikönyvtárral rendelkező kis olvasója is, a tudományos tisztviselők és a külön dolgozószobát igénylő akadémikusok kutatója.

E moszkvai akadémiai szakkönyvtár forgalma, tekintettel a Szovjetunió tudományokban való előrehaladottságára, a tudományos kutatás egyre emelkedő színvonalára, valamint az igen gazdag tudós munkásságszámra, egyre növekszik.

SZEMZŐ PIROSKA.

Orosz könyvművészet. A vörös hadsereg magyarországi lapjának, az *Új Szónak* 1945. évi július 19-i számában olvastuk az alábbi cikket:

„A régi nyomdász-művészek, a legnagyobb mesterek jutnak eszembe, amikor az *Orosz Tudományos Akadémia* fönállásának 220-ik éve alkalmából kiadott apró nyomtatványokat, füzeteket és az Akadémiáról kiadott tájékoztató művet nézegetem.

A Szovjet Tudományos Akadémia e nagyjelentőségű jubileumi ünnepeére meghívott magyar tudósok a legnagyobb elragadtatással beszélnek a jubileumi ülésekről, melyeken a szovjet tudományok legelismertebb művelői mutatták be legújabb kutatásaik eredményeit és foglalták össze az egyes akadémiai intézetek tudományos működésének történetét.

A szép könyvek kedvelőjének elég egy futólagos pillantást vetnie ezekre a jubileumi nyomtatványokra, hogy megállapítsa az *orosz könyvkultúra magas színvonalát*. A könyvkultúra fokmérője az általános kultúrának. S e jubileumi nyomtatványok alapján azt kell megállapítanom, hogy ami tudás, ízlés és finomság egy komoly, cifraságok nélküli könyvben kifejezésre juthat, azt mind megtalálja a hozzáértő a Szovjet Tudományos Akadémia történetéről és jelenlegi szervezetéről, valamint tagjairól kiadott tájékoztató munkában. Ez a könyv a maga nehéz, szürkés-fehér papirosával, éles betűivel, sarló és kalapácsos emblémájával, fejleceivel, záródíszével, illusztrációival, íveinek hajszálpontos hajtogatásával, széles margóival, tágas spáciumaival, fejezetválasztékul a szovjetcsillag fölhasználásával, a kapitálchének, antikvák és kurzívok megfelelő variálásával, ízléses előtétlapjaival, kék vignettás gerincével, komoly és

méltóságteljes, aranyozott díszítésű vászonkötésével a legkényesebb és legmagasabb bibliofil igényeket is kielégíti.

A jubileumi ünnepségeken résztvevők ajándékol és emlékül megkapták azt a díszalbumot, melyet Leningrád felszabadításának első évfordulója napján adott ki a moszkvai Történeti Intézet. Amit az Akadémia emlékkönyvéről mondtunk, az hatványozottan áll erre a kiadványra, azzal a kiegészítéssel, hogy ritkán volt alkalmunk látni könyvet, amelyben annyi eredeti tipográfiai ötlet ragadta volna meg figyelmünket, mint ez a kiadvány. A samoaszínű, vörösgerincű borítéklap, Lenin szobrának vaknyomású reliefjével, a finom, sárga, kecskebőrborítású táblák, gerincükön az égboltozattal s szovjetszavakkal, az előtétlap a diadalmas vörös zászlóval, utána Lenin, Sztálin, Molotov és Kalinin kartonra ragasztott arcképei, melyek vörös selyemszalaggal vannak a könyvbe illesztve, történeti nevezetességű épületeknek iniciálékhoz felhasználása vagy záródíszül alkalmazása, győzelmes katonai alakulatok jelvényeinek krémszínű kartonpapirosn vagy fehér krétapapirosn, többszínű sokszorosító eljárással való reprodukálása, a fejlécek változatossága, nagy történelmi jelentőségű ülések képeinek közlése, a remekül metszett betűk különböző fajtáinak ízléses alkalmazása s az egész nyomtatott anyagnak arányos levegős elhelyezése, mindez a nyomdaművészetben való legmagasabb színvonalról tesz tanúbizonyságot.“

A cikket TRÓCSÁNYI ZOLTÁN írta.

Olvasása közben meg-megálltam s földézzgettem magamban orosz könyvekről, nyomtatványokról bennem megbúvó emlékeket. Megvallom nem sok akadt. Pedig az 1930-as évek második felében öt évig voltam az ország első könyvtárának címfelneveje s ennek az időnek leforgása alatt közel 100.000 könyv fordult meg a kezem között. Szovjet-orosz nyomdatermék mindössze ha százegynéhány. Tudományos kiadványok cserepéldányai, egy csomó finnugor rokonnép számára készült, jobbára elemi iskolai tankönyv, azonkívül *Lenin* és *Sztálin* egy-egy munkájának elkobzott moszkvai magyar kiadása. Ez volt jóformán minden. Édes-kevés ahhoz, hogy valakinek némi fogalma legyen az orosz könyvkultúráról. De én legalább elmondhattam, hogy *láttam* szovjetorosz könyvet.

Jól emlékszem, ha föltűnt a könyvrengetegben egy-egy szovjetkiadvány, kollégáimmal kíváncsian álltuk körül s úgy tekintettünk rá, mint valami idetévedt csodabogárra. Csendes délutáni órákban egyikbe-másikba bele is lapoztunk.

A tankönyvek közelebről is érdekeltek. Ezekben sok érdekes mód-szerbeli újítást, megkapóan egyszerű, a tanuló lelkivilágához és forma-érzékéhez közelálló ábrázolást fedeztünk fel. Tetszetek ezek a könyvek (csak a papírjuk minőségét kifogásoltuk). Jólesően állapítottuk meg magunkban: ime, az orosz Szovjet miként gondoskodik a köztük élő finnugor népek kulturális fejlődéséről. Olyan népcsoportok között is széthinti az írás-olvasás ismeretét, amelyek a cári Oroszországban a modern betűvetést még nem ismerték. Ma már ezeknek a nemzetiségeknek jelentős irodalmi terméséről számolhatunk be. Köztük egy-egy könyvművészeti

szempontból valóban ízlésesen illusztrált és meglepő technikai megoldásokkal díszített művet is megcsodálhatunk.

Ennyit látott a szovjet könyveiből az Országos Széchényi Könyvtárban egy könyvtáros a második világháború előtt. Mit ismerhetett meg belőlük a magyar föld más jámbor halandója, azt nem nehéz elképzelni: semmit. A szellemi vesztégyár tökéletesen működött. A szovjet-könyvekre rákerült a „Zárt anyag“ felírású sárga cédula s ezzel sorsuk el is volt intézve a könyvtárban. Hozzáférhetetlenül porosodnának még ma is, ha azóta egy és más nem történt volna a világban.

Jómagam a Széchényi Könyvtárba került szovjet-kiadványokon kívül egy szerencsés véletlen folytán többet is láttam. 1941-ben a volt Szovjetkövetség könyvei a Báró Eötvös József Collegium könyvtárába kerültek. Itt volt először alkalmam nagyobb mennyiségű és változatosabb tartalmú orosz könyvvel közelebről megismerkednem. Ez az ismerkedés mély élmény volt s akkor ébredt bennem az orosz könyvművészet iránt azóta is elevenen élő tisztelet és elismerés. Akkor döbbsentem rá, hogy el vagyunk zárva valamitől, aminek tanulmányozásába pedig érdemes volna alaposan elmélyednünk. Rengeteget tanulhatnánk belőle, újat, érdekeset, szépet, hasznosat.

A magyar közönség, sajnos, semmit sem tud az orosz nyomdászatról, könyvkultúráról s hozzá tehetjük, tudós köreink sem sokkal többet. Ne szégyeljük ezt megvallani, inkább segítsünk rajta s igyekezzünk hiányzó ismereteinket pótolni, mégpedig — amint az idők járása engedi — mentől sürgősebben.

A kezdeményezésnek a mi részünkről kell kiindulnia. Hiszen nekünk fontosabb érdekeink fűződnek a Szovjet kulturális életének megismeréséhez, mint a Szovjetunióknak az önismertetéshez. A multban — még közvetlenül a második világháború kitörése előtt is — igen nagy és értékes könyvajándékokat kaptunk a nyugati államoktól, főként Franciaországtól, Angliától, sőt Amerikától is. Hisszük és reméljük, hogy a Szovjetunió kormánya sem zárkózik el s kérésünkre nagyobb könyvtáraink és fontosabb tudományos intézményeink számára bizonyára hasonlóképpen juttat megfelelő könyvanyagot. Kérésünk teljesítése annál inkább kívánatos volna, mert igen jó szolgálatot tenne a szovjet-magyar kulturális kapcsolatok elmélyítése érdekében. Huszonöt év mulasztását pedig jelenlegi gazdasági elesettségünkben saját erőnkől hosszú időn át nem tudnók pótolni. Amerikai és angol részről — amint értesültünk — már is ígéretet kaptunk arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár számára a legrövidebb időn belül ajándékképpen nagyobb könyvküldemény érkezik. Erre a segítségre még amerikai és angol részről is rászorulunk, pedig az angol és amerikai könyv terén mindössze a hat háborús esztendő hiányait kell kiegészítenünk. Később természetesen, amint a magyar könyvtermelés újra intenzívvé válik, a Szovjetunió felé is ki kell építenünk az állandó jellegű könyvcsereforgalmat.

Sok tanulsággal járna számunkra egy szovjet-orosz könyvkiállítás is. Ha előbb nem (hiszen a háború pusztítása következtében hirtelenjében megfelelő reprezentatív kiállítási helyiséget sem tudnánk biztosítani a tél

olyamán), hát jövő nyáron megrendezhető volna. Az előkészítő munkálatok, a kiállítandó anyag kiválasztása és Budapestre szállítása amúgyis hosszabb időt venne igénybe.

Ezzel a könyvkiállítással közelebb lehetne hozni az orosz könyvet a magyar közönséghez. De bizonyára hasznára válna szakembereinknek is: kiadóknak, nyomdászoknak, díszítőművészeknek, könyvkötőknek, könyvtárosoknak és tudósoknak. Mindeniknek akadna tanulnivalója: egy-egy kiadói terv, tipográfiai fogás, díszítő megoldás, kötéminta, egy sereg új ismeret az orosz könyv külső és belső alkatáról, az orosz irodalom és tudomány témáiról. Azt hiszem még a cyrillbetű ellenére is számos ízlésbeli, a miénkkel rokon vonást fedezhetnénk fel az orosz könyv díszítő-elemeiben, s néhány igen reális, de felettébb megszívlelendő és követésre méltó példa is akadna kiadóink és nyomdáink számára. Csak egyet említek itt meg. A szovjet-könyvek impresszumában a következő adatokat kell feltüntetni: mikor készült a kézirat, mikor, hol, mennyi idő alatt, hány példányban nyomták a művet. Nálunk tömegesen jelennek meg olyan kiadványok, amelyekről, hol az évszám (ez különösen gyenge pontja a kiadóknak!), hol a megjelenés helye, stb. hiányzik. Szakmán kívül állók alig sejtik, hogy a könyvtárosnak, bibliográfusnak mennyi gondja-baja van az ilyen munkákkal. Nem is szólva arról, hogy az eféle jelentéktelennek látszó adatok hiánya az olvasóközönséget is megtéveszti és félrevezeti, a tudományos kutatást pedig megnehezíti, vagy éppen megoldhatatlan feladatok elé állítja.

Íme egy apró példa felvetése minő probléma-szövevénybe vezetett. Pedig, amint említettük, valószínű, hogy nemcsak eféle speciálisan könyvszakmába vágó tanulsággal járna egy gondosan előkészített szovjet-orosz könyvkiállítás.

A szovjet-magyar kulturális kapcsolatok ápolására életrehívott tudományos társaság a magyar közönségnek és tudományos világnak talán mind könyvtárainknak szovjet-kiadványokkal való ellátása terén, mind pedig egy orosz könyvkiállítás megszerzésével segítségére jöhetne, hogy az eddig inkább csak némi jelekből sejtett szovjet magasműveltséget végre a maga valóságában megismerhesse.

Le kellett írnom e rövid emlékekezést s ezt a néhány gondolatot, amelyet TRÓCSÁNYI ZOLTÁN cikkre ébresztett bennem. Abban a reményben tettem, hogy nem marad pusztába kiáltott szó.

VARJAS BÉLA.

A Jókai-kódex papirosának vízjegyei. A Jókai-kódex leveleiben, mint tudjuk, kétféle vízjegy található. A könyv első 56 levelének vízjegye *háromszirmú virág*, az 58. levélről kezdődőleg pedig meglehetősen szabályos rajzú *hármasshalom* (*Codices Hungarici* I. Bp. 1942. XIV. l.). Az első vízjegyet azonosítottuk BRIQUET 6306. ábrájával (*Les filigranes* II.), előfordulási ideje 1438—1454, a másodiknak azonban nem találtuk pontosan fedő mását. LICHACEV munkáját forgatva (*Paleograficeskoe značenie bumaznyh vodjanyh znakov*. S.-Peterburg. 1899. I., 33 stb.), szemembe ötlött, hogy egy 1460-ból származó oroszországi görög kéziratban megvan a *Jókai-kódex* első vízjegyének teljesen

azonos mása: 375. szám. Papírhányra mutat, hogy a görög kéziratban több más vízjegy is van: L(ICHAČEV) 376 az említettnek kissé nagyobb változata; L. 377 *olló*: azonos vele B(RIQUET) 3670 Aix en Provence 1426, majd 1460; L. 378—9 *unikornis-fej*, L. 380—1 *körben hármás halom*: BRIQUETnél egyik sincs meg; L. 382—4 *körben patkó, fölötte kereszt*: átvette B. 6170; L. 385 *körben háromágú kereszt*: B. nincs meg; L. 386—7 *csónak evezőkkel*: átvette B. 11959; L. 388—9 *hármás halom*: B. 11656 Udine 1452, változata 1453; a hármás halomnak több változata is van a XIV. század végén és a XV. században, többek között Budán 1441, Erdélyben 1468 stb. (i. h.). Így e kéziratban is együtt látjuk a háromszirmú virág és a hármás halom vízjegyeket. Nem véletlen tehát, hogy a két vízjegy együtt található a *Jókai-kódex*-ben is. Mindkét papiros olasz eredetű, és a kereskedelem egyrészt szárazon juttatta el hozzánk, másrészt tengeren valahová, talán Krim vidékére. A görög kéziratnak 1460. évi kelte újból feltámasztja bennünk azt a gondolatot, hogy kódexünk hátha kissé későbbi másolat, mint azt KÁRÁCSONYIÉK és mások hitték. Összhangban levőnek látszik ez HORVÁTH JÁNOS kutatásainak eredményével. HORVÁTH mutatott rá arra, hogy a *Jókai-kódex* keletkezése összefüggésben lehet a budai beginák azon kérésével, hogy őket a szemközt lakó obszerváns ferencesek magyarul tanítsák (1448. *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* 105 l.): ha obszerváns ferencestől származik a kódex, feltehető, hogy a század közepe táján másolták.

SZABÓ DÉNES.

Egy régi vidéki újság képes melléklete. „Örömmel tudatjuk lapunk tisztelt olvasóival, hogy az irántunk tanúsított jó akaratot meghálálandó, sikerült úgy beltartalmánál, valamint művészi illusztrációinál fogva a legmagasabb színvonalon álló olyan szépirodalmi füzeteket beszerezni, a melyek, a mellett, hogy legjelesebb íróinktól hoznak eredeti közleményeket, a legszebb aktuális érdekű illusztrációkkal lesznek ellátva. Ezen füzetek havonként egyszer fognak megjelenni és pedig minden hó 1-én, s így abban a helyzetben leszünk, hogy lapunk minden hó első vasárnapján megjelenő számához egy ilyen díszesen kiállított füzetet csatolhatunk mellékletül... s az első számot lapunknak szeptember 7-én megjelenő számához fogjuk csatolni. Dacára a tetemes kiadásoknak, a melyet egy ilyen, — minden szalónnak díszére való — füzet szerkesztése és kinyomatása okoz, lapunk előfizetői ezen füzetet teljesen ingyen kapják.“

Ez a közlemény a *Nagyszentmiklós* című közérdekű hetilap 1901. augusztus 25-i 10. számában jelent meg. A *Nagyszentmiklóst* 1901. június 23-án „költötte új életre“ WIENER NÁTHÁN nyomdatulajdonos; új életet azért kellett kezdenie, mert alig egy évvel előbb egy időre megszűnt, hogy a *Felső-Torontál* című politikai hetilapnak adjon helyet. WIENER NÁTHÁN és az új politikai hetilap tulajdonosa, JESZENSZKY GÉZA között támadt elvi összeütközés vezetett azután a vidéki lapok életében gyakran ismétlődő jelenséghez: megindult az ellenlap, mégpedig az ere-

deti *Nagyszentmiklós* címen, PÓLYA ENDRE szerkesztésében. Nagyszentmiklósnak immár két magyar lapja volt s azok közül az egyik kéthónapos fennállás után önálló, illusztrált havi mellékletet ígért. Minden jel arra vallott, hogy a szerkesztők és laptulajdonosok viszályában a vidéki időszaki sajtó lesz az örvendező harmadik.

Az előre bejelentett illusztrált mellékletet „technikai akadályok” miatt csak a szeptember 15-én megjelent 13. számmal küldhették szét először a szerkesztők. De azontúl azután hónapról hónapra, csinos borítékban követték egymást a „*Derű*” címre keresztelt, divatos, szecessziós rajzú, minden hónapban más színű fedőlappal ellátott füzetek. A füzetek mindgyike egy-egy ív — 16 oldal — terjedelmű, az oldalak számozatlanok, az ív első oldalának alsó szegélyén egy, a második oldalon ugyanott két csillag jelzi csak az ív kezdetét. Fínom kréta papír a lapok anyaga, az illusztrációk — szövegközi képek — korszerűek, műszaki előállításuk tökéletes. De vajjon Nagyszentmiklós nyomdakultúráját dicsérik-e?

Nem. Az illusztrációk, valamint az illusztrált szövegek — ez utóbbiak is megtartották a szerkesztőség ígéretét: kitűnő, népszerű pesti írók és hírlapírók munkái — Pesten készültek. De hol? Említettük, hogy a lapszámozás hiányzik; hiányzik természetesen az impresszum is. Lapfej nincs, a borítékon pedig csak a melléklet címe áll; sem szerkesztő, sem kiadó, sem nyomda nincs feltüntetve. Nyomra vezet azonban a 2. szám egyik egészoldalas képe: „A boulevardon.” A kép alatt ez olvasható: Grünwald Imre eredeti rajza a *Magyar Szalon* számára. Ez után a felfedezés után más dolgunk már nincs, mint hogy elővesszük a HEVESI JÓZSEF szerkesztette *Magyar Szalon* című budapesti képes havi folyóiratot. Annak 1901. évi számai között rendre megtaláljuk a *Nagyszentmiklós* mellékletének mintáit, helyesebben eredetijét, mert a szöveg oldalról oldalra pontosan egyezik, egyezik a tükör és annak teljes beosztása is. A *Derű* tehát nem egyéb, mint a *Magyar Szalon* változata. Egyébként a nagyszentmiklói leányvállalkozás a budapesti folyóirat egy-egy számából csak egy-egy ívet használ fel, tehát a lapnak csak kis részét veszi át. Elmarad a folytatásos regény, elmaradnak a rovatok, amelyek csak a budapestieket érdeklik és elmarad a nagyszámú hirdetés. Természetesen elmarad minden részlet, amely a forrásra emlékeztethetne — az ívcímek is — és elmarad a folytatólagos lapszámozás, amely a *Derű* eklektikus eljárása mellett úgysem volna használható.

A *Derű* ezek szerint a *Magyar Szalonnak*, illetve a *Magyar Szalon* egy részének változata. Íveit Budapesten nyomtatták s valószínűleg a külön borítéklapjait is — legalább a csinos kivitel s a divatos rajz erred enged következtetni. Meg ha legalább a borítékot Nagyszentmiklóson nyomtatták volna, WIENER NÁTHÁN bizonyára büszkén elhelyezte volna rajta nyomdájának nevét és címét.

A magyar vidéki lapok illusztrált mellékleteinek jórésze ilyen lapfejváltozat volt (v. ö. Magyar Könyvszemle 1937. 325—331. l.) és Budapesten, központosítva készült. Ezeknek a sora bővül most a *Magyar Szalon* vidéki változatával. A magyar újságtechnika történetének ezek

az érdekes dokumentumai nehezen tarthatók nyilván, pedig az újságok elterjedésére, a közönség fokozódó igényére, nem utolsó sorban pedig a lapvállalkozások gazdasági megalapozására — eddig Magyarországon alig érintett kérdés — engednek következtetést. A *Magyar Szalon* esete azért érdemel különös figyelmet, mert itt önállóan is terjesztett, magasabb igényeket támasztó folyóirat vidéki felhasználását tapasztaljuk. Egyébként bizonyára nem a *Nagyszentmiklós* volt az egyetlen lap, amely a budapesti kiadó szolgálatait igénybe vette; fel kell tennünk, hogy ebben az esetben is vidéki változatok egész sora fokozta a budapesti kiadók jövedelmét, de egyszersmind a lap fejlesztését szolgáló anyagi lehetőségeket is.

A *Derűnek* az Országos Széchényi Könyvtárban meglévő utolsó száma 1902. március 5-ről van keltezve. Megszűnését a főlap nem jelentette be olvasóinak. Maga a *Nagyszentmiklós* 1902. november 23-án adta ki utolsó számát; ettől kezdve a kiadó a *Felső Torontál* című lap példányait küldte előfizetőinek. Ez utóbbi szerkesztőségébe lép be a *Nagyszentmiklós* addigi szerkesztője, PÓLYA ENDRE is. DEZSÉNYI BÉLA.

ISMERTETÉSEK.

Guary-kódex. Bevezetéssel ellátva hasonmásban közzéteszi Szabó Dénes. Budapest, 1944. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. — XXI (III) l., 69 + 1 üres tábla. — Codices Hungarici III.

A Pázmány Péter tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének köszönhetjük, hogy a ránkmaradt legrégebb magyarnyelvű könyv, a *Jókai-kódex* megjelentetésével XV—XVI. századi magyarnyelvű kódexünk hasonmás-kiadásának hosszú sorát elindította. A kezdeményt örömmel fogadta a magyar tudományos világ és segítve csatlakozott hozzá, hogy minél hamarabb közkinccsé tegyen legalább néhányat régi magyar irodalmi életünk értékes dokumentumai közül. Ami a *Jókai-kódex* megjelenésekor még csak terv volt, azóta már valóság: az Erdélyi Tudományos Intézet kiadta 1942-ben az *Apor*-, a Magyar Tudományos Akadémia pedig megjelentette 1944-ben a *Guary-kódexet*. Hála a mindent elpusztítani nem tudó sorsnak, sokkal több kéziratosszövegemlékünk rejtőzik féltetten könyvtárainkban, semhogy valamennyi rövidesen hasonmás-alakot ölthetne, de biztosak vagyunk benne, hogyha a háború nehézségei nem gátolták volna törekvéseinket, a *Codices Hungarici* sorozatnak ma nemcsak három számát adhatnók kutatóink és a nagyközönség kezébe. Hisszük, hogy a nyugalmasabb élet és munkalehetőség módot nyújt a hasonmás-kiadások mielőbbi folytatására és hamarosan megnövekszik e nagyfontosságú kötetek száma, melyek féltve őrzött nyelvemlékeink fokozottabb óvását, konzerválását segítik elő.

SZABÓ DÉNES a kutató tudós izgalmával, apró részletekig kinyúló gonddal vizsgálja a *Guary-kódexet*. Bő tájékoztatást ad a kézirat tábláiról, kötéséről, anyagáról; nem hagyja figyelmen kívül a külsőről leolvasható legcsekélyebb adatot sem. Ennek igen nagy jelentősége van, ha tekintetbe vesszük, hogy a kéziratok kormeghatározására irányuló következtetésekből hányszor éppen ezek a külső jelek segítenek a biztos célhoz.

A XVI. századi könyvkötő nem bánt kíméletesen a kódexszel. Az ívek körülnyírása nyomán több helyütt margó- és betoldó jegyzetek hulltak le, vagy az olvoshatatlanóságig megcsonkultak. A kézirat levélállománya ugyancsak hiányos. Csonka volt, 67 levélből állott már felfedeztetésekor is. Ezzel kapcsolatban SZABÓ DÉNES utal DÖBRENTÉINEK a Tudományos Gyűjteményben közzétett jelentésére, ahol „azt olvassuk, hogy a könyv 76 levélből áll: ez kétségtelenül sajtóhiba 67 helyett.“ — Mennyi a kódex vesztesége? A borda bőrburkolatának szélességéből következtetve megállapítja SZABÓ DÉNES, hogy a kéziratnak mind elejéről, mind végéről egy-egy levélköteg hiányzik. Az első köteget quiniónak, az utolsót terniónak véve, a kódex több mint egyötödének elvesztésével kell számolnunk.

A kézirat anyaga finom — valószínűleg olasz eredetű —, fehér pergamen. Nagyrészt humanista úzus szerint hajtogatott íveire egy kéz írta a kódex teljes szövegét. A szövegben sűrűn bukkanunk olyan hibákra, bejegyzésekre, javításokra, amelyek kizárólag másoló tollából csúszhattak ki, kétségtelen tehát, hogy a *Guary-kódex* másolat, csakhogy — mint SZABÓ DÉNES látja — nem egyszerű másolat! A kódex két elmékedésében ugyanis — „az üdvösség és kárhozat jegyeiről“ és „a hét jószágról“ szólóban — a betoldások természete arra enged következtetni, hogy itt közvetlenül latin szövegből fordított az író, vagy talán latin eredetik alapján készült átdolgozással állunk szemben? SZABÓ DÉNES lelkiismeretes óvatossággal nem dönti el a kérdést. Reméljük, ha könyvtáraink túljutnak a helyreállító munkálatokon és a kutatónak alkalma lesz latin eredetikkel összehasonlítani a *Guary-kódex* jelzett részeit, sikerül majd elosztatni a lappangó homályt.

A kézirat különben egyéb rejtélyeivel is izgatja az érdeklődőket. Ki írta a kódexet, mikor, hol, kinek? Hogyan került a GUARY-család birtokába — felfedeztetése óta felszínen lebegő kérdések. Felsorakoztatva az eddigi kutatások eredményeit, azokat részben módosítva, illetőleg továbbvíve, SZABÓ DÉNES leszögezi, hogy a kódex mariánus ferences munkája. Személyét illető határozott adatok hiányában kiletét megállapítani mindmáig nem sikerült, bár nem lehetetlen, hogy a szerző valóban SEGÖSDI LUKÁCS, mint ahogy DÖBRENTÉI sejtette. A kódex keletkezésének idejét korhatárok közé szorítva rögzíti le Szabó Dénes, alsó határu a BONAVENTURA szenttéavatásának évét, 1482-t véve (a könyvben ugyanis BONAVENTURÁRÓL, mint szentről történik említés). Felső korhatár a *Nádor-kódex* iratásának éve, 1508, miután ennek egy fejezetéről bebizonyította SZABÓ DÉNES, hogy az a *Guary-kódex*ből közvetlenül készült másolat.

Hogy a klarisszák számára készült könyv milyen úton-módon került a GUARY-család birtokába, erre még a kódexet az Akadémiának ajándékozó GUARY MIKLÓS sem tudott határozott választ adni. SZABÓ DÉNES elindul azon az úton, melyet az ajándékozó levele sejtet és szinte kétségtelenné tartja, hogy a kézirat a SENNYEY-család révén jutott a vas megyei GUARY-könyvtárba. A SENNYEY-család több tagja klarisszaszoror volt, nyilván ezek egyike (JOZEFA?) vitte magával a kódexet a XVIII. század végén. A majd hozzáférhető levéltári anyag minden bizonnyal alátámasztja ezt a feltevést.

Újdonsága a *Codices Hungarici* e kötetének, hogy a hasonmás színes nyomással készült. Érdekes volna egymás mellett látnunk a színekísérleteket és az eredetit, melyet valószínűleg a végleges kiadás közelít meg leginkább. Tudomásunk szerint ugyanis több próbanyomás is készült, ezeket a példányokat egyes tudósok kapták meg. Mint bibliofil érdekességet, úgy hisszük, érdemes megjegyeznünk, hogy a hasonmásnak ilyenformán variáns példányai vannak.

SZABÓ DÉNES igen gondos munkát végzett ezúttal is. A szöveg tiszta, jól olvasható. A szépkivitelű kiadás szinte elfeledtetni, hogy chamois-színű papirossal még inkább megközelíthető lett volna az eredeti színhatás. Erről azonban a háborús viszonyok miatt le kellett mondani.

V. NYILASSY VILMA

Varjas Béla: *Balassa-kódex.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléstesi — Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1944. XXXIV. [2], 196 lap, 92 tábla, 4-r.

Ez a gyönyörű kötet, mely csak most jutott könyvtári forgalomba, az ostrom előtti szerencsésebb könyvnyomtatási lehetőségek terméke. A kiadó, kinek már egy ENYEDI GYÖRGY Gisquardus és Gismundájának és egy XVI. századi erdélyi orvosi könyv kiadását köszönhetjük, már csak azért is hivatva volt arra, hogy BALASSA BÁLINT szerelmes verseinek kódexét kritikai kiadásban közzétegye, mert ő fedezte fel és adta ki annak idején a marosvásárhelyi TELEKI-tékában BALASSI istenes énekeinek első, valószínűleg bécsi kiadását (I. Magyar Könyvszemle 1940. évf.) s mert most szerencsés ösztönnel fellelte a szegedi egyetemi könyvtárban, DÉZSI LAJOS hagyatékában a Sajókazán őrzött kódex fényképmásolatát, melynek létezéséről ugyan többen tudtunk, de hollétét nem is sejtettük.

Utólag kissé csodálkozhatunk azon, hogy SZILÁDY ÁRON és főleg DÉZSI LAJOS, kikben megvolt az eredeti szövegek iránti ájtatos tisztelet és mint bibliográfusok is sok kitűnő kiadvánnyal szaporították a régi magyar irodalomra vonatkozó ismereteinket, az eredeti szöveg birtokában miért nem betűhíven vagy legalább is az eredeti kézirat sorrendjében adták ki annak idején az első nagy magyar költő szerelmes verseit. Ám tudjuk, hogy SZILÁDY idején inkább arra törekedtek, hogy minél nagyobb réteghez juttassák el a régi magyar irodalom termékeit, DÉZSI LAJOS kiadásánál pedig hasonlóan a kiadói szempontok érvényesültek s betűhöz ragaszkodó szövegközlésről szó sem lehetett. DÉZSI különben is teljes BALASSIT igyekezett adni s nagy buzgóságában csak eltorzította a költő munkásságának képét azzal, hogy összezsufolt két kötetébe sok, egyáltalán nem BALASSI BÁLINTTÓL származó verset és művet.

Ma az irodalomtörténet már nagyobb igényekkel lép fel egy régi író kiadásánál s így indokolva volt, hogy mikor az első nagy magyar írótehetség termékeiről van szó, melyek nagy része egyetlenegy kéziratban maradt fenn, fényképkidadásban adják ki a szöveget, pontos átírás kíséretében.

S itt kitűnőbb eredményt nem is lehetett volna elérni, mint amit most kaptunk. VARJAS BÉLA kiadása a lehető leggondosabb, mind a könyvnyebb, mert tisztára technikai feltételektől függő fototípiái, mind a filológiai és könyvszerkesztési gondosságot igénylő átírási részben. Első nyelvméltóinktól eltérően, nem hiszem, hogy ilyen pontos, minden vessző, ékezet, betűforma figyelembe vételével készült kiadásunk még egy volna a régi magyar irodalom termékeiről.

Ezt pedig elsősorban az tudja értékelni, aki tudja, legtöbbször milyen romlott alakban jutottak ránk BALASSI BÁLINT alkotásai. A hozzátételeknek, javításoknak tág tere nyílik itt a szövegkiadó számára, s akinek nincs a kezében maga a kódex, könnyen téves következtetésekre ragadhatja el magát.

A kiadást csak éppen azért nem lehet egészen tökéletesnek nevezni, mert nem maga a kódex, hanem csak a fényképmásolat állott VARJAS rendelkezésére. A kódex tulajdonosa, B. RADVÁNSZKY KÁLMÁN, sajtósági módon elzárkózott attól, hogy a könyvet akár egy napra is kiadja könyv-

tárából. (Vajjon mi lett a sorsa a nagy történelmi fordulat óta?) VARJAS így nem vizsgálhatta meg a kódex keletkezésének szempontjából a papírost, a vízjlet és sokszor a fénykép nem világosít fel bennünket affelől sem, hogy javítás esetén melyik betű volt az eredeti, melyet a másoló a másikkal elfedett.

Igen értékes munka a kiadás bevezetése. Itt VARJAS elmondja a kódex történetét, majd alapos vizsgálat alá veszi mindenféle szempontból, újra megkísérelvén — most már a legújabb eredmények birtokában —, hogy fényt derítsen a könyv keltére, a költő szövegéhez való viszonyára, és magának a kódex anyagának kialakulására.

Nézetei nagyjában egyeznek WALDAPFEL JÓZSEF következtetéseivel (Irod. Közl. 1926. 190), csak természetesen indokolása bővebb, a legaprólékosabb részletekre kiterjeszkedő.

VARJAS a költő saját kezével írott könyvén kívül felvesz egy „ősmásolatot“, mely szerinte még BALASSI BÁLINT életében, 1589—90 táján készült, ennek a szerzője a költő könyvéből írta volna ki az első 51 éneket. Innentől kezdve a Coelia-versek végéig több más kéziratból gyűjtögethette össze az énekeket. Talán még a költő életében ez az ősmásolat új tulajdonos birtokába került, aki 1610 előtt írhatta hozzá a versek végén levő számozatlan énekeket a kézirathoz. 1610 táján kerültek aztán a gyűjteményhez RIMAY JÁNOS versei és a „mostani“, vagyis az akkori költők verseinek első három darabja.

Az ősmásolat természetesen elveszettnek tekinthető, mint maga BALASSI BÁLINT verseskönyve.

A Zólyomradványban felfedezett kódex 1635 és 1650 között készülhetett az ősmásolatról s ami az előttünk fekvő fényképről is látszik, négy különböző kéz másolta, talán egy úr parancsára, mindenestre közös meg egyezéssel váltogatva a tollat. Köztük a negyedik kéz dolgozik a legtöbbet.

Magam írástanulmányai is azt látszanak bizonyítani, hogy ez az írásfajta különösen a XVII. század első felében volt elterjedve a felső vidéken és pl. BALASSA ZSIGMOND írása a csalódásig hasonlít a kódexéhez. (Sajnos, a bizonyító anyag, BALASSA ZSIGMOND vendégkönyve, „*liber amicorum*“-a, mely ZICHY ISTVÁN gróf tulajdona volt, Budapest ostroma alatt íróasztalomon feküdt és a lángok martaléka lett.) Mindamellet nem merném határozottan állítani, hogy az első kéz BALASSA ZSIGMONDÉ, mert egy különösen jellegzetes betű, a ß, nem egyezik a két írásban. Más hasonló írások fényképmásolatai is voltak birtokomban: mind a XVII. század első feléből valók. A Radványi-család levéltára, melynek megfelelő évtizedeit átvizsgáltam, nem adott kielégítő eredményt.

VARJAS fejtegetései után valóban nincs okunk fenntartani azt a korábbi állításunkat, hogy a kódex írója egyenesen a költő könyvéből másolt. A *Balassa-kódex* — VARJAS elhagyja az eddig szokásos Radvánszky-kódex elnevezést — valóban a másolat másolata. Ez magyarázza aztán, hogy a másolók, kiknek írása már jelentékenyen eltért a XVI. századi magyar betűvetés elveitől, annyi hibával írták le azt az első másolatot, melynek írója saját bevallása szerint maga is nehezen küzdött meg a költő írásának kibetűzésével, pedig vele egykorú író lehetett.

VARJAS útközben beállt a szövegjavítók sorába is és nem egy igen becses hozzávetéssel járul hozzá egy kritikai kiadás előkészítéséhez. Ezt a munkát eddig egyetlen kiadó sem végezte kellő következetességgel, bár a legtöbb helyes emendatio még az első kiadóra, SZILÁDY ÁRON-ra megy vissza. VARJAS ezeket és DÉZSIÉIT is legtöbbször megjelöli jegyzeteiben, de mindenütt szembeszáll velük, ha helytelennek tartja őket és újakat javasol. Saját javaslatainak nagy része csak a szöveg kinyomtatása után, az előszó írása idején bukkant fel agyában, s így ezek a bevezetésbe kerültek pótlék gyanánt (XXXI—XXXIV.). Javításai csak az értelem- vagy ritmuszavaró szövegromlásokra terjednek ki, BALASSI BÁLINT nyelvi sajátságaira nem. Ezekről annak idején magam értekeztem (Magyar Nyelv, 1943 : 89—99). Akkori eredményeimhez legyen szabad még hozzátennem a következőket.

Jellemzi a kódex ősmásolóját, hogy a szóvégi *d* és *t* hangokat igen összekeveri, *mint* helyett sokszor *mind*-et ír, *gondod* helyett *gondot*-ot. Azt hiszem, ez nem nyelvi sajátság, hanem írásbeli, tehát bajosan lehetne belőle német ajakra következtetni. A költő saját írásaiban ennek a bizonytalanságnak semmi nyoma. Ugyanígy igen sokszor találunk lyésített *l*-végzetet: *öl* helyett *ölj*, *él* helyett *élj*, *távol* helyett *távoly* alakot, viszont *éljek* helyett *élek*-et stb. Ez a nyelvjárásbeli sajátság megint az ősmásolóé, s nem a költőé. Viszont, hogy nem az előttünk levő kódex másolójának számlájára kell írunk, azt bizonyítja, hogy mind a négy kéz írásában előfordul.

A költőre szövegének megállapításánál annak idején mint fontos nyelvi ténytet állapítottam meg saját írásai alapján, hogy BALASSI BÁLINT sohasem ízik. Most hozzáteszem még, hogy a tárgyraghoz csak egészen ritkán fűzi az *-a*-kötőhangot, e helyett mindig *-ot* alakot találunk írásai-ban: *magamot*, *igassagokot* stb. s csak kivételesen: *Ujwarat*. Ezt a rímek is tanúsítják: *Azjrt ad Tanaczozt βand meg nyavalyamat* (86 : 27); *En alapatomat mint egi karhozatot olly keferuesé Téβi* (79 : 27). Ilyenkor tehát a szöveget *-ot* végződésre kell javítanunk.

Általában a kritikai kiadó nyugodtan elvékint fogadhatja el, hogy BALASSI BÁLINT kifogástalanul rímelt, illetve asszonált és ritmizált, a szótagszám hiánya tehát mindig szövegromlásra vall (l. erről már HORVÁTH JÁNOS: *Gyöngyösi és Arany sormetszete*. Magyar Nyelv, 1941. évf. 234—235. l.).

VARJAS konjektúráihoz itt fűzöm saját megjegyzéseimet és javaslataimat.

2 : 10. *El kapá fogattá βegénit*: a másoló nem ismerte már a *faggat* ige egyik régi jelentését, ami annyi, mint *kínoz* (l. Etym. Sz. *fakad*). A Rimay előszavában említett elveszett ének első sorában is előfordul a szó ilyen téves alakkal: *Pokolbeli kísértések fogatnak*.

2 : 11. *Rju keserues kialtasban*. Nem hiszem, hogy a szöveget *rív*-nek kell olvasni s nem *rén*-nek, mint a korábbi kiadók. 24 : 7 alatt az ige *rj* alakban fordul elő.

4 : 26. *kezöp*: helyesen *közep*, mint a költő írásai is tanúsítják.

5 : 7. *Mint eo buritua uaj fekete zomanczban*: fölösleges a szöveget itt javítani *Mint te buritva vagy*-ra, mint VARJAS teszi. Helyes ponto-

zással teljes értelmet ad a kódex is: „Mint ő, borítva vagy“ stb. t. i. mint az asszony gyászban jár, úgy te gyűrű is fekete zománcba vagy foglalva.

6 : 32. *Hogj mihelt az georöt foglaltak jol éßue: a mihelt helyett mykent teendő, l. uo. alább: mykepen ez Gëröt foglaltak Gyemanthoz.*

7 : 4. *Annak ßemilinek dragha ékesige: VARJAS javaslata, hogy itt Anna-t olvassunk, szellemes, de nem meggyőző és főleg nem szükséges.*

7 : 7. *az jelenti: azt jelenti-re javítandó.*

7 : 13. *két ßemenél tób sincz, ki sirafon engem: helyesen két szememnél több sincs stb.*

10 : 1. *Nëo az én örömem most az én ßép ßerelmem erre ualó nißtembe': helyesen, néztében.*

10 : 5. *czokoluan édesem: helyesen, édesen.*

11 : 25. *Mint czokolnj diczesieges ßint Menieji orczajanak: itt valami romlás van, talán: mennyei orczának.*

11 : 35. *megh czokoluan és en ezt monduán miért mondaß kegietlenek: az en kihúzandó, mint értelmetlen és ritmusrontó.*

19 : 35. *eljten él: VARJAS közli, hogy SZILÁDY és DÉZSI itten él-re javít, holott nyilván a BALASSI BÁLINTNÁL szokásos figurával van dolgunk, élten él, az elj írás a másoló sajtósága.*

21 : 18. *s-ki penigh vitez fejverjt tiztjtat Csüszarral: helyesen fejvert.*

25 : 27. *Isten hozzatok s-adgja rajtatok az a'vagj övengjen, az kj akkor enghem Szeretetet, mosta se felegjen: korábbi javaslatomat (Az is úgy örvendjen, MNyelv 1943 : 24), mint helytelent, visszavonom, mert az avagy a régi nyelvben legalább értelemben előfordul (Nytört. Szót. 934; WALDAFFEL JÓZSEF szíves közlése). Az Az ki akkor sor rímtelensége és hiányossága azonban így sem oldódik meg.*

26 : 29. *mert lam nem erdemlem azte letedben hogj szemedet ram veszed: helyesen rám ne vessed.*

28 : 52. *s-minden fele hegjek arkokkal töny kezdnek: helyesen, arkokká lönni kezdnek, a másoló a leönny-t betűzte ki tévesen.*

30 : 28. *Igj ëo ßeminekis nagion nagj hatalma: helyesen vagyon stb., mint az előző sorban: uagion fulakja.*

34 : 9. *Azert mert ketelies, nemuagiok ßerelmes: senkj ékes uoltanak: a ketelies szó mögött a köteles rejlik a másoló nyelvjárási sajtóságával.*

35 : 22. *Oja én atanacz: itt meg kellett volna jegyezni, hogy az én en-re (= ime) javítandó.*

35 : 5. *Hanem myndent amit ßeme el igeti: a jegyzetben tett kiegészítés: „Hanem mindent, amit szene ér, el égeti“ kitűnő, de az ér ige helyett gyujt-ot ajánlanék, mint a következő szakaszban kétszer is van utalás rá, annál is inkább, mert az el ér ige a következő sorban is előfordul s így stilisztikai renyhességként hat.*

37 : 16. *Kegietlen mit mjuelß te leßé gilkosom: egy szótag hiányzik, talán a gyilkosom elé egy már iktatandó.*

38 : 14. *Procrißnak elfuttám nagj szernëo balala' mikit ará keserget: VARJAS kételkedik az eddigi kiadók javításában, kik árva-t és atyja-t ajánlanak. Tegyük hozzá, hogy az ar, ara szó a régi magyarságban*

bátyát, rokont jelent (nem azonos az *ara* menyasszony szóval). BORNEMISZA: Elektra-fordításában a szereplő személyek között, Orestes, mint Elektra *ara* szerepel.

42 : 8. *Néze mjnt mutatia bölcz cšes elmejetb: a szótagszám bölcs és eszes-t ajánl.*

43 : 12. *Az mint hogj őo magát mondgia hozam lennj: a szótagszám miatt tán magátis olvasandó.*

43 : 24. *Bünteti hiaba kj vešj šent Nevéth: a ritmus miatt talán veszi ő szent nevét-re javítandó.*

46 : 12 és 47 : 26. Mindkét esetben gyöngyöt helyett gyöngyvet olvasandó, mint a rím is mutatja. Utóbbi esetben egy kéttagú szó hiányzik: *kjre fügeztettek harő gjöngjöth.*

48 : 2. *Eggik hallad legjen: helyesen egyik szóla v. monda, halljad legény.*

50 : 8. *Vehetcz egyebrőlis példát czak emberrol: a kiadás egyik ritka sajtóhibája, kimaradt a nem: nem czak emberrol.*

50 : 10. *Mjnt eorzy šereti őo Niajat: három szótag hiányzik.*

52 : 54. *Gydippe šanaul hogj almán azt jrta: helyesen Cydippe szavával hogj almán azt írta, mert Ovidiusnál egy almára írta Acontius a hamisságot.*

53 : 64. *Sigismunda megh őlte őo magat Gysquardusért: e helyen már HORVÁTH JÁNOS az őo törlését és a Sigismunda-nak Gismunda-ra való javítását ajánlja (l. MNyelv 1941. évf. 234. l.).*

53 : 77. *Akarik czak righj példat elő hoznom: ez a szakasz az eredetiben nyilván a következő mögött állott, hiszen a következő is még régi példákat hoz elő. Az értelmi kapcsolás is erre mutat.*

60 : 18. *njerhetetlen te giulaš: VARJAS javaslata, hogy az eddigi javítási kísérletek helyett nyerhetetlen, te ne gyulassz-t olvasunk, értelmileg elfogadhatatlan.*

61 : 13. *Erkölcző Diana: helyesen Erkölcšét Diana. Nem értjük, VARJAS miért tartja itt a javítást szükségtelemnek.*

62 : 3. *Angiale uagj ember kj ezen ment el: egy szó hiányzik, talán az ezen elé helyezendő most.*

61 : 14. *Eő nekj atta mert kedues barátia: talán hiányzik a sor elé helyezendő mind vagy csak szó.*

63 : 24. *Azért őo utaban igy šolik utana mint Isten Azonianak: VARJAS (Bevez. XXXIII.) Istenasszonyomnak-ra javít; szerintem fölöslegesen, mert a rímtől eltekintve, mely a kódex szövege mellett szól, itt a birtokos rag vonatkozhatik az Isten-re is, mint birtokosra. (Ugyanitt a 4. szakaszban ugyan a „szíve Istenasszonyáról“ beszél.)*

65 : 25. *Lelkem szemed előt mint viasz tűz fölöth könjvejm lasd ugj olvad: helyesen köynvein.*

66 : 35. *egyűvé igy mind foralfz: VARJAS megjegyzés nélkül közli, hogy SZILÁDY itt formálsz-ra javít. Szerintünk ez teljesen fölösleges, minden nagy szépséget egybe „forral“, vagyis „olvaszt“ a Természet.*

66 : 39. *lebeknek βemei mint ameny chilag*: itt a másoló a *meny* szót tévesen kétszótagúnak olvasta (amennyi) és nem vette észre, hogy a rím is *csillagi* alakot követel.

66 : 51. *For geried elmemre, mint hangya féβkére sok Uy vers mint sok hangya, ara mert βivemben βerelem tuzenek chak te vagy edes langia, βozatot bum vere, vigasag tételnek zengő s. gyonyerű hangja*: VARJAS itt megjegyzi (Bevez. XXXIII.), hogy ez a szakasz nem ad kielégítő értelmet és az utolsó két hatos nem rímel. Szerintem a halmozott képsor azt jelenti, hogy a szövegre a költő búja veri a dallamot (szózatot), a „vigaságtétel hangja“ pedig egyszerűen a zenét jelenti. (V. ö. Nyttört. Szótár 1173: Vigaságtévő szerszámok: tympana laetitia.)

72 : 25. A költemény felírásánál ekerülte az eddigi kiadók, és VARJAS figyelmét, hogy itt a kéziratban eredetileg *Az Dobo Iakab eneke* után egy keresztjelet rajzolt a másoló s azután egy hézagot hagyott, majd a következő sor második felén folytatta: *ellen βerzet ének*. Utólag, a betűket kissé összepréselve, toldotta még aztán be az *éneke* szó után: *azmar βinten az idő vala ki nylasban*. Ezért értelmetlen a mai szövegezés. A másoló ugyanis valószínűleg a Dobó Jakab éneke kezdősorának hagyott helyet s mikor ezt nem találta meg, megelégedett a nótajelzés jelölésével, mit az előző darab címében is megadott s amivel fölöslegessé vált a cím végén olvasható: *azon, vagyis ugyanazon nótára*.

75 : 3. *ereit ream tamaβta*: a ritmus miatt *ram* olvasandó.

83 : 6. *kitül βivem fel mint üst*: VARJAS itt megjegyzés nélkül közli, hogy SZILÁDY az *üst* szó helyébe az *üβ* = *öz* szót teszi. Pedig *fel* annyi, mint *fél*, vagyis *föl*, a *fél* alakról az Etym. Sz. is tud.

88 : 18. *Ki ream mosolyodvan*: a szótagszám miatt *ram* olvasandó.

93 : 23. *ó en ream hibüt . . . βerelem*: VARJAS a korábbi kiadók alapján megjegyzi, hogy *bihüt* = *hevült*. Pedig ez a szó a régiségben teljesen ismeretlen. Nyilván a *dihüdt* = *dühödt* szó elírásával van dolgunk. (V. ö. Etm. Sz. dühös: dýhwth Serm. Dom.)

119 : 14. *kit βerint ohait*: az eddigi kiadók „szive szerint“-re toldották ki a sort, azonban a rím (kérdesit, MARKIT) *-it* ejtésre mutat s így az *ohait* nyilván háromtagú szó s a toldásra csak egy szótag marad. A sor tehát: „kit szív szerint óhajt“ lehetett.

125 : 7. *hógi sem ugi tóβity bünt*: nem rímel és nincs kellő szótag-szám.

129 : 4. *Chak az én βiveme? nem egyebe?* VARJAS, SZILÁDY alapján jelzi a két szótag hiányát. Szerintem itt *vallion s. nem egyebe?* állhatott.

131 : 3. *Kinek mezitelen Testere βerelem gerieduen füsti menne*: elírás „füsté (= füstté) menne“ helyett.

133 : 5. *s-ölemben kit vegiek? ha βantalán bu terhelt*: a körmendi változat alapján „haszontalan but, terhet?“ a helyes olvasat.

137 : 21. Ebben a szakaszban a költő egy kártyajelenetet magyaráz meg jelképesen, de a *szín* és a *szív* szók összetévesztésével a másolók elrontották a szöveg értelmét. A helyes olvasat szerintünk mai átírásban:

Veres levél tromfodra kél, csak azért hogy jót remélj
Semmi gonoszt te ne vélj;

Mert már neked adta nagy szerelmű szivét
Viszont nála hadta szivedet, ő színét.

(nem *szívét*, mint a szövegben áll)

Igy tőled vett sziven szivet...

A „veres levél“ a körszín, a szív, melyen a leány a költő szívét jelképesen megvásárolta.

Megjegyzem még, hogy e költemény utolsó szakaszában sajátos módon nincs igei állítmány, ami talán szintén szövegromlásból ered. Itt az „Eszem vesztve“ szótól kezdve bármelyik igealak állhatott ragozott formában (pl. Eszem veszté, eltéveszté stb.).

Az ezután következő darabokról VARJAS, WALDAPFEL és mások is joggal tartják, hogy azok talán nem is BALASSI BÁLINTÓL valók. A *Batori akrosztikon* (139) talán arra mutat, hogy NYIRI BÁTHORY ISTVÁN két vallásos énekével van itt dolgunk. Stílus, szókincs egyáltalán nem balassias. S mivel BALASSI BÁLINT könyve szerint is egyik vallásos éneke BÁTHORY ISTVÁNNÁL veszett el, talán éppen BALASSI BÁLINT könyvéből vagy írásaiból másolta ezeket a darabokat is az ősmásoló, ki BÁTHORY ISTVÁNTÓL kaphatta őket cserébe. A Malgrudián nótája sem igen lehet BALASSI BÁLINT műve. Ez a rejtélyes Malgrudián különben nem lehet valamely idegen nyelvű ének kezdőszava, mint VARJAS írja, mert az utolsó szakasz tanúsága szerint az ifjú „Malgrudiant mondja“, amit kezdőszókra hivatkozással nem igen szoktak tenni.

A 145. lapon olvasható csonka versről, mely humanista cento-fordítás, hajlandó volnék azt hinni, hogy DOBÓ JAKAB éneke, mely ellen a 46. sz. Júlia-éneket írta BALASSI BÁLINT.

Látjuk, VARJAS kiadása milyen nagy segítséget nyújt majd BALASSI BÁLINT műveinek kritikai kiadásához. Jómagam, ki éppen e kiadáson dolgoztam, csakis e fényképmásolatok alapján foghattam munkához. Ez a kritikai kiadás már majdnem teljesen készen volt — csupán a hadi állapot miatt néhány hozzáférhetetlen nyomtatott Balassi-mű megtekintése volt hátra —, de sajnos, a német katonák jegyzeteimmel és fényképmásolataimmal együtt elhamvasztották. Ilyen körülmények között csak örülni lehet, hogy legalább a sajkókazai kódex kiadása kezünk között van, mert aligha lesz meg egyhamar a lehetősége annak, hogy egy teljes Balassi-kiadást létre hozzunk.

ECKHARDT SÁNDOR.

Die Kataloge der grösseren Bibliotheken des deutschen Sprachgebietes. Ergebnisse einer Umfrage des „Ausschusses für Sachkatalogisierung“ vom September 1933. Herausgeber Hans Trebst. Berlin, 1935. Oskar Schloss-Verlag, XVI, 188 l.

A kitűnő munka 82 nagyobb németországi, osztrák és svájci könyvtár katalógusait ismerteti. Könyvtárak katalógusviszonyairól eddig ilyen részletes munka még nem állott rendelkezésünkre. A könyvtárakat ismertető kézikönyvek (PAUL SCHWENKE: *Adressbuch der deutschen Biblio-*

theken, *Minerva, Index generalis*) kitérnek ugyan az ismertetett könyvtárak katalógusaira annyira, amennyire a könyvtárak adatszolgáltatásukban ezekre kitérnek.

Jelen munka a könyvtárakhoz szétküldött, körültekintő megfontalással összeállított kérdőívekre érkezett válaszokat — a használt terminológia következtetésével — egész terjedelmében közli. A katalógusállomány leírása az 1933 szeptember elsejei állapot szerint történt. A kérdőív a katalógusok négy fajára terjed ki. A betűrendes katalógusra, a tárgyi (szak- vagy címszó) katalógusra, a betűrendes és címszókatálógust egyesítő keresztkatalógusra és végül a speciális katalógusokra, vagyis kirekeszti az „álkatalógus“-okat, a gyarapodási naplót, a helyrajzi katalógust stb. TREBST szerint ugyanis valódi katalógusnak csak az tekinthető, melyben a keresett művet valamely alaki szempont — betűrend vagy a mű tárgya — szerint fel lehet találni. Az álkatalógusok szerinte azok az állományjegyzékek, melyekben a keresett mű megtalálásához a könyvtári ügymenet bizonyos adatának ismerete szükséges, így a gyarapodási napló esetében tudnunk kell a mű beszerzésének időpontját. Ugyancsak kizárja kérdései sorából, éspedig helyszűke miatt egyes könyvtári osztályok katalógusait, a sorozati katalógust, az olvasótermi kézikönyvtár katalógusát stb. A különleges nyomtatványtípusok katalógusai, mint zenemű-, térkép-, disszertáció-, folyóirat- és hírlapkatalógusok a kérdőív kitöltésénél figyelembeveendőek voltak. A mű áttekinthetősége bizonyára nyert ezekkel a kirekesztésekkel, a teljesség szempontjából azonban csak sajnálhatjuk ez adatok hiányát. Az ál- és osztálykatalógusokra kiterjedve egy-egy kérdőív az ismertetett könyvtár ügymenetének és feldolgozottsági állapotának valóban teljes keresztmetszetét adná és bizonyára sok hasznos és követendő megoldást ismerhettünk volna meg.

A mű azonban így is eddig példátlanul álló anyagmennyiséget bocsát használói rendelkezésére. Az egyes katalógustípusokon belül a könyvtáraknak a következő kérdésekre kellett választ adni: 1. Hogy nevezik a katalógust a könyvtárban? 2. Milyen időpont óta készül? 3. Kinek rendelkezésére (hivatal, közönség) áll? 4. Milyen a katalógus külső kivitele (kötet, cédula, tokban, fiókban)? 5. Milyen állományt ölel fel? 6. Milyen rendszer szerint készül? 7. Milyen előírást követ? 8. Milyen mutatók tartoznak a katalógushoz? 9. Magyarázatok, a legfontosabb katalógustörténeti (nem könyvtártörténeti) adatok és az ismertetett katalógusra vonatkozó esetleges irodalom. Ilyenformán a berni *Schweizerische Landesbibliothek* tárgyi katalógusáról megtudjuk, hogy 1909 óta készül, a kutatók rendelkezésére áll, cédulakatalógus, biztosított fiókokban, a „Büchermarkt“ címnyomatait használja fel, tartalmazza a könyvtár teljes állományát 1901 óta, az 1900-ig terjedő állományt csak válogatva öleli fel, a brüsszeli decimális rendszert követi, előírása: Classification décimale universelle. T. 1—4. 1927—1933, mutatója kinyomatva „Dezimalklassifikation zum systematischen Katalog nebst alphabetischem Schlagwortverzeichnis“ 1919. A katalógus alapítója MARCEL GODET. Valóban teljesebb leírást egy katalógusról sem kívánhatnánk.

A kérdőívek lenyomatai könyvtártípusokon belül földrajzi egységek szerint csoportosítva és tárgymutatóval ellátva gazdag és gondolatkeltő

anyaggal szolgálnak a tekintélyes kötetet forgató könyvtárosnak, akinek a munka tanulmányozása kivált olyan esetekben hasznos, ha a fennálló katalógusrendszeren változtatások bevezetése válik szükségessé vagy nagyobb s eddig feldolgozatlan külön gyűjtemények könyvtári feldolgozása előtt áll.

A mű a tárgyi katalógizálási bizottság kezdeményezésére készült, a tárgyi katalógizálás egységesítésének előkészítő munkálatai közé tartozott: a meglévő viszonyoknak számbavétele volt. A közölt 82 könyvtár katalógus-adatai a beérkezett kérdőívanyagnak felét tették ki.

A magyar könyvtártani irodalomban a műnek egy évtizeden át nem akadt ismertetője. Valóban nem ismertetni, hanem megvalósítani kellene a magyar könyvtárak katalógusviszonyairól szóló munkát, hisz ezekről a *Magyar Minerva* szűkszavú adatain kívül semmit sem tudunk. A könyvtárak használhatóságának mértéke katalógusaiknak minőségétől és mennyiségétől függ. A legnagyobb és legteljesebb gyűjtemény halott anyag, ha abban a betűrendes, rendsző és a mű tárgya szerint készült szak- vagy címszó-katalógus nem tájékoztatja a használót? A könyvanyag rendjét viszont a tisztán adminisztratív katalógusok, TREBST szerint az „ákkatalógusok” jó minősége biztosítja. Mennyire van meg mindez a magyar könyvtárakban s ha van, milyen rendszer és utasítás szerint készül, ennek teljes képét feltárni szükséges és hézagpótló munka lenne.

GORIUPP ALISZ.

Bisztray Gyula: Író és nemzet. Révai. 8°. 436 l.

Mint címe is mutatja, a kötet az író és a nemzet kapcsolatainak, egymásrahatásának kérdéseivel foglalkozik. Nem rendszeresen, sorra véve e kapcsolat egyes részleteit, hanem tanulmányokban, amelyeket a szerző különféle alkalmakból vagy alkalmakra írt s most e kötetbe összegyűjtött. A tanulmányok részben elvi kérdéseket vizsgáltnak meg, részben kimagasló, vezető szellemek szerepét és hatását állapítják meg a magyar élet történetében.

A Magyar Könyvszemle szempontjából „*A magyar könyvkiadás gondjai*” című tanulmánya emelendő ki elsősorban. Ebben a széles látkörű s átfogó tekintetű szerző a múlt és jelen magyar könyvkiadásának kérdéseire világít rá, mindenekelőtt azt állapítván meg, hogy a magyar könyvkiadás története megiratlan, pedig megírásához már vannak előmunkálatok, „mégisincs egyetlen mű, amely az egyes nyomdai és kiadói vállalatok sajátos önismertetése helyett elfogulatlanul, tárgyilagosan tárná fel a magyar könyvkiadás őszinte történetét és problémakörét. Pedig ez az önismeretre vezető kalauz a szakmának egyik legfontosabb, régóta elodázott feladata. Annál is inkább, mert hiszen számos más, a nemzeti művelődés szempontjából lényegesen szerényebb igényű cég — így a mészáros-, vendéglős-, sör- és kávésipar — multjának feldolgozásával máris megelőzte a könyvkiadókat.”

BISZTRAY e tanulmányát 1940-ben írta, azóta számos pályatételt tűztek ki tudományos, irodalmi társaságok, könyvkiadó-vállalatok, társaságok, ipartestületek, de a magyar irodalom- és művelődéstörténet szem-

pontjából elsőrendűen fontos monográfiának, a könyvkiadás történetének a megiratására, — pályatétel kitűzésével egyik sem gondolt azóta sem.

BISZTRAY tanulmánya részben pótolja e hiányt. A vonatkozó szakmunkák szerzőire való utalásaival, elvi megállapításaival s néhány történeti adatra való hivatkozással mintegy megadja keretét, irányát, tervezetét, előzetes kivonatát a megírandó monográfiának.

Másik, bennünket itt közelebről érdeklő tanulmánya „Az olvasás művészete“, melyben három kérdésre ad feleletet: mennyit, mit és hogyan olvassunk? Gyermekek- és serdülő éveinket nem számítva — BISZTRAY szerint — 35—40 év áll rendelkezésünkre. Rendszeres olvasással, tehát nem falva a könyveket, hetenként egy, évenként ötven könyvet olvashatunk. E szerint megközelítő pontossággal az emberi élet átlag kétezer könyv elolvasását teszi lehetővé. De ha valaki betege lesz a könyvnek és az olvasásnak, elolvashat hat-nyolc-tízezer könyvet. „Milyen nevetséges töredéke ez még mindig annak a milliókat kitevő mérhetetlen tömeg könyvnek, amely a könyvtárak sok kilométeres állványain roskadozik?“ A „mit olvassunk?“ kérdésében azt ajánlja, hogy elsősorban azt olvassuk, ami egyéni értékeink kibontakozását és megizmosodását szolgálja... mennél több, a foglalkozásba, mesterségbe vágó szakkönyvet... a többi tudományág népszerűsítő feldolgozásait... a pusztán szépirodalmi jártasság hiányos és töredékes műveltséget jelent... ismernünk kell a világirodalom klasszikus alkotásait. „Minél kevesebb új könyvet olvass! — mondta Schopenhauer. Ez az irányelv csírájában magában foglalja a helyes olvasás minden előnyét s a helytelen olvasás minden kárát és veszélyét.“ — A harmadik kérdés: „hogyan olvassunk?“. Csöndben, rendszeresen, ne sokat, ne mohón, amit olvastunk, azt emésszük is meg. Jó könyvet vegyünk elő újra meg újra.

A Magyar Irodalmi Ritkaságok című tanulmányában elismerően méltatja a VAJTHÓ LÁSZLÓ szerkesztésében megjelenő sorozatot, amely tanárok és diákok munkaközösségéből jelenik meg, régi magyar kéziratok, vagy nyomtatott irodalmi emlékeket hoz új kiadásban, bevezetéssel s jegyzetekkel.

A tudós irodalomtörténésznek ez a tanulmány-kötete több társadalom-, nemzetpolitikai (*Táj és irodalom, Címekorság* stb.), irodalompolitikai (*Az író helye társadalmunkban* stb.) és irodalomtörténeti (*Apácai Csere János, Széphalom százéves halottja* stb.) problémát tárgyal érdekesen, szellemesen és tanulságosan. Maradandó értékű könyve szakembernek, nagyközönségnek egyaránt hasznos, ismeretgazdagító olvasmány.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Kristóf György: *A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetének könyvtára.* Kolozsvár, 1943. Kultúra-ny. 56 l. 8-r. (Acta Philosophica 6.)

Erdély fővárosában az egyetemi irodalomtörténeti intézet sorsa a mindenkori tudományos és irodalmi élet alakulását, az irodalmi és tudományos képzés ügyének változatos és vizsgálatos előrehaladását is visszatükrözi; a könyv és a könyvtárak történetének kutatóját pedig

azért érdeklő közletről, mert egy fontos magyar szakkönyvtár életéből nyerhet betekintést, amely a legutóbb elmúlt években két nevezetes magánkönyvtár beolvasztása útján a legtekintélyesebbek közé emelkedett. KRISTÓF GYÖRGYnek az eredeti leltárak, beszerzési naplók, katalógusok és kölcsönzési jegyzékek alapján készült áttekinthető történeti összefoglalása tehát mindenképpen megérdemli a figyelmes érdeklődést.

1903. október 20-án vette át SZÉCHY KÁROLY, a kolozsvári irodalomtörténeti tanszék akkori tanára a kezdeti könyvvállományt; 109 művet 265 kötetben. Addig az intézet könyvtár nélkül volt kénytelen „dolgozni”: az egyetemi hallgatók a szintén csak akadályokkal használható egyetemi könyvtárból s az egyházak régi híres könyvtáraiból keresték össze a kinos-keservesen tudományos képzésük nélkülözhetetlen táplálékát. Az 1903-ban átvett állomány eredetileg a kolozsvári tanárképző-intézet tulajdona volt, de kezelése a használatot ott sem tette lehetővé. Az irodalomtörténeti intézet könyvtárának megalapozása, elhelyezése és első elrendezése SZÉCHY KÁROLY, első virágzása DÉZSI LAJOS nevéhez fűződik. DÉZSI alatt az évi szaporulat átlag kétezer kötetet tett ki, így növekedett az állomány 1919-ig, a román impérium kezdetének időpontjáig 4227 kötetre. A gyarapodás nagyobb része vétel útján állt elő, de tekintélyes rész jutott az ajándékozók bőkezűségének, valamint az ingyen és az olcsó példányok felhajszolásának. Jellemző, hogy DÉZSI LAJOS fordította talán elsőnek a könyvtári közérdek javára egykorú könyvkiadásunknak azt az egyébként nem éppen rokonszenves vonását, hogy új művek, alighogy a sajtó alól kikerültek, máris a bolti ár mélyen leszállított töredékéért voltak kaphatók az antikvár-forgalomban.

A könyvvállomány elhelyezésében DÉZSI több csoportra osztva általában a betűrendes felállítást vette alapul. Ebben az elrendezésben érte könyvtárát az impériumváltozás válsága. Az irodalomtörténeti tanszéket hosszú ideig betöltetlenül hagyták, a könyvtár pedig hontalanul hanyódotott ide-oda, a könyvek egy része ládába zárva, más része szabadon, szűk, alkalmatlan szobákban és fülkékben. Az ide-oda hurcolás az anyag tetemes károsodásával járt, azonfelül az egyetem új tanárai is részt követtek anyagából saját intézeteik számára. 1922-ben azután KRISTÓF GYÖRGYöt nevezték ki a román egyetem magyar tanszékére. Az ő kezelésébe került a könyvtár is; fejlesztésére is állt némi anyagi alap rendelkezésre. De az elhelyezésről nem gondoskodtak s így hosszú ideig tovább tengődött a könyvtár alkalmatlan helyiségekben, részben az igazgató magánlakásán. Pedig az irodalomtörténeti intézet ebben az időben kénytelen volt átmenetileg befogadni az egykori magyar nyelvészeti és uraltáji szemináriumok könyvanyagát is, mert ezeket a tanszékeket nem keltette életre a román hatalom. KRISTÓF a jövő érdekét tartva szem előtt, gondosan elkülönítve tartotta a külön életre hivatott két szakkönyvtárt az irodalomtörténeti törzanyagtól s a további fejlesztésben elsősorban az intézet eredeti gyűjtési célját vette zsinórmértékül. A nehézségek légióját kellett leküzdeni. Magyarországi könyvek bevitelével szemben a román könyvzárlat elutasító magatartást tanúsított. Tudományos műveket, folyóiratokat csak nagy, néha egészévi késedelemmel

engedett be, vagy még úgy sem. A vámilléték nagysága miatt a magyarországi könyveket borsos áron kellett fizetni; még borsosabb áron lehetett kapni azokat — „feketén“.

Az elhelyezés sanyarú körülményeivel, amelyekben az idővel megszerzett önálló, de szűk helyiség alig segített, indokolja a szerző az „apasztás“ fájdalmas műveletét, amelynek során a használhatóság érdekében a gondjaira bízott három intézeti könyvtár anyagának egy részét kénytelen volt más könyvtárak javára elidegeníteni. Az így átadásra került anyag legnagyobb része az egyetemi könyvtárnak jutott, de a román nyelvi múzeum és nyelvi szeminárium is részesült belőle. Az apasztásban és a könyvtár újjarendezésében az egyetemi könyvtár lelkes és tudós tisztviselője, MONOKI ISTVÁN segédkezett. Az ilymódon másodszer újjászervezett intézet könyvtára 1937-ben 4261 művet foglalt magában 5732 kötetben, pénzürtéke 1,146.400 leit, kb. 38.213'33 P-t tett ki. A könyvtár használata is fellendült: a román uralom utolsó tanévében 53 hallgató 798 művet kölcsönzött ki; ennél természetesen nagyobb volt a helybeni használat.

A bécsi döntés és Észak-Erdély visszacsatolása ismét új helyzetet teremtett. Míndjárt kezdetben megszűnt az irodalomtörténeti intézetnek a nyelvészeti szemináriumokkal eddig fennállott kényszerű egybeolvasztása: az újonnan felállított magyar nyelvészeti tanszék vette át a két más rendeltetésű intézet anyagát. Kedvezőbb helyiségeket is bocsátottak KRISTÓFNAK s a második magyar irodalomtörténeti tanszék professzorának, GYÖRGY LAJOSNAK rendelkezésére, sőt 1941-ben az egyetem kibérelte számukra Kolozsvár egyik legszebb, műemlékszámba menő épületének, az ú. n. KORDA—TOLDALAGI-háznak, REMÉNYIK SÁNDOR szülőházának egész első emeletét. Itt az intézet hat helyiséget kapott, köztük tágas és végre igazán korszerű olvasó- és dolgozótermet. A könyvtár anyaga, az állományától idegen részek átadása után újabb gyarapodásnak indult. Elsősorban azokat a munkákat szerezték be, amelyeket a román uralom régebben nem engedett át, továbbá drágább, gyűjteményes kiadásokat; részesült az intézet végül az ú. n. erdélyi könyvakció juttatásaiból is. Legtekintélyesebb gyarapodását azonban a minisztériumnak köszönhette, amely megvásárolta számára az elhunyt két kiváló irodalomtörténész: CSÁSZÁR ELEMÉR és BAROS GYULA könyvtárát. CSÁSZÁR könyvtára 4312, BAROSÉ 4900 műből állott. CSÁSZÁR könyvtárában megtalálható úgyszólván minden fontosabb mű, amelyre egy magyar irodalomtörténeti kézikönyvtárnak szüksége lehet; figyelemreméltók a kolligátumszerűen egybekötött irodalomtörténeti értekezések, továbbá néhány régi magyar könyv és gazdag folyóiratsorozatok. BAROS könyvtárában becses volt az irodalomalatti irodalomnak számos ritka példánya. E két könyvtárral együtt az intézet mai állománya kereken 12.000 kötetből áll. Csak helyeselni lehet, hogy mind a CSÁSZÁR-, mind a BAROS-féle anyagból az intézet igazgatói kiválogatták a gyűjtőkörük szempontjából érdektelen anyagot s más könyvtáraknak, illetve intézeteknek engedték át, ahol azok helyükön vannak és tényleg szükségét pótolnak.

A fennállásának negyvenedik évét ünneplő szakkönyvtár tehát egész eddigi történetéhez illően ma is a következőket, mellétekintetekre nem néző, egységes szempontú gyűjtést állítja előtérbe. Ez valóban a szakkönyvtárak fejlesztésének legbiztosabb és legtermészetesebb alapja. A sok megpróbáltatást kiállott intézeti könyvtár felkészülve tekinthet a jövő újabb feladatai elé.

DEZSÉNYI BÉLA.

Bretan Judit: *A francia könyv Magyarországon.* Pótlék a magyarországi francia nyomtatványok bibliográfiájához (1691—1860). Kolozsvár, 1944. 82 (2) 1. — Francia Tanulmányok 27.

E doktori értekezés JEZERNICZKY MARGIT *Francia nyomtatványok Magyarországon 1707—1848* (Les impressions en français de Hongrie, 1707—1848) című dolgozatához csatlakozik. JEZERNICZKY bibliográfiáját BRETAN az 1848. és 1860. évek között megjelent francia nyomtatványokkal gazdagítja. Az anyagot igyekezett még az előző korszakra vonatkozóan is kiegészíteni, miután tágabban értelmezte a francia nyomtatvány fogalmát: felvette azokat a könyvárusi katalógusokat is (egy pozsonyit a XVIII. század végéről, a BENEDIKT MIHÁLY pozsonyi könyvárusínál kapható művek jegyzékét és az EDELMANN-féle pesti kölcsönkönyvtár 1848-as katalógusát), melyek francia könyvcímeket tartalmaznak. Ezeknek adatai arra engedik következtetni, hogy milyen kedvelt volt nálunk még a múlt század közepén is a francia nyelv és irodalom, annak ellenére, hogy ekkor Közép-Európában a német kultúra már erősen háttérbe szorította a franciát.

1691 és 1860 között 274 francia kiadvány megjelenését tartja számon Magyarországon. A XVII. századra 1, a XVIII.-ra 65 mű esik, a többi francia mű a XIX. század első hat évtizedében jelent meg. A kulminációs időpontok: 1769, 1790—1801, 1804—1805, 1810—1816, 1828—1829, 1841—1848, 1852—1856, 1860. A hozzánk közelebb eső évek francia kiadványait az egyre szaporodó könyvtermés is magyarozza. Közrejátszottak természetesen a politikai események is: a francia forradalom, a napoleoni évek, a 48 előtti Európára gyakorolt erős francia behatás; az utóbbi összefügg az osztrák elnyomatással: az alóla való menekülés vágyával párhuzamos a német kultúrától való szabadulás igyekezete és ennél fogva a távolabbi francia kultúrkapcsolatok keresése.

Tárgy és minőség szerint az egyes korszakok francia nyomtatványai: a XVIII. században feltűnően sok a magyar szerző, aki franciául publikál saját hazájában. Ekkor erősen kiegészítik a francia könyvszükségletet a Bécsben megjelenő francia kiadványok is. A XIX. század tizes és huszas éveiben sok a francia próza, főleg erkölcsi és szellemi tartalommal (v. ö. Mme d'Aulnoy, Mme Cottin, Florian, Mme Genlis, Marmontel), harmadrangú és igen népszerű írók munkái. A negyvenes évektől kezdődően a szépirodalom háttérbe szorul és a francia nyelvkönyveknek ad helyet. 1848 után még erősebb ez az irányzat, a francia nyelv már többé nem az arisztokrácia kisajátított társadalmi érintkezési formája, hanem a magyar diplomácia nyelve, melyen felveheti politikai kapcsolatait az egész világgal. Ezen a nyelven igyekezünk most már országunkat a külfölddel megismertetni (PRÓNAY GÁBOR: *Esquisses de la vie populaire en*

Hongrie. Pest 1855; *Les chasses et le sport en Hongrie*. Pest 1858, etc.), 1860-ban pedig megjelenik franciául VÖRÖSMARTY Szózata, hogy felhívja az osztrák abszoluzmustól elnyomott magyar sors iránt a népek részvétét.

BRETAN pontos és ügyesen megszerkesztett munkáját francia fordításban is közreadta, hogy e hazai gazdag francianyelvű könyvkiadásról, kultúrérdeklődésről minden szakember minél szélesebb körben tudomást szerezzen.

SZEMZŐ PIROSKA.

HÍREK.

Könyvtárosi kinevezések és címadományozások. 1944-ben. Az *Országos Széchényi Könyvtárban* dr. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN könyvtárigazgatói címmel és jelleggel felruházott főkönyvtárnokot könyvtárigazgatóvá, dr. ZOLNAI KLÁRA könyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott alkönyvtárnokot könyvtárnokká, dr. GYÖRKE JÓZSEF I. oszt. könyvtári segédőrt alkönyvtárnokká, dr. BERCZEL A. KÁROLY és BERCZKY LAJOSNÉ dr. SZOLLÁS ELLA könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré, dr. SZILÁGYI ERZSÉBETET könyvtári gyakornokká, SASVÁRI DEZSŐ I. oszt. könyvtári segéd tisztet, könyvtári tisztté nevezték ki.

HANCSÓKNÉ dr. SÁNTAY MÁRIA könyvtárnoknak a főkönyvtárnoki cím és a VI. fizetési osztály jellege, VASS GYULÁNÉ dr. BERTHÓTHY ILONA I. oszt. könyvtári segédőrnek az alkönyvtárnoki cím és a VIII. fizetési osztály jellege adományoztatott.

A *Budapesti Egyetemi Könyvtárban* dr. VÁMOSSY KLÁRA gyakornokot könyvtári segédőrré nevezték ki.

Dr. MIKLÓDYNÉ dr. BUDAY JÚLIA könyvtárnoknak a főkönyvtárnoki cím és a VI. fizetési osztály jellege, dr. MÁTRAI LÁSZLÓ és dr. OSZETZKY DÉNES alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki cím és a VII. fizetési osztály jellege adományoztatott.

A *Műegyetem Könyvtárában* dr. EDVI ILLÉS GYULA könyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott alkönyvtárnokot könyvtárnokká, dr. BÓKA LÁSZLÓ könyvtári segédőrt I. osztályú könyvtári segédőrré, dr. FODOR ÁRPÁDOT könyvtári segédőrré nevezték ki.

A *Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban* vitéz BALOGH IGNÁC főkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott könyvtárnokot főkönyvtárnokká, KESSLER EDE alkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott I. oszt. könyvtári segédőrt alkönyvtárnokká, dr. FERENCZI MARGITOT könyvtári segédőrré nevezték ki.

Dr. vitéz SZÉCHENYI SÁNDOR könyvtárnoknak a főkönyvtárnoki címet és jelleget adományozták.

A *Debreceni Egyetemi Könyvtárban* dr. SZABÓ ISTVÁN gyakornokot könyvtári segédőrré nevezték ki.

A *Pécsi Egyetemi Könyvtárban* dr. VÁRKONYI NÁNDOR könyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott alkönyvtárnokot könyvtárnokká, dr. LITVÁNYI LÁSZLÓ könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré nevezték ki.

A *Szegedi Egyetemi Könyvtárban* dr. JEZERNICZKY MARGIT és dr. MOLDOVÁNYI IMRE könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré nevezték ki.

A *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár*ában dr. FLUDOROVITS JOLÁN könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré nevezték ki.

A *Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségénél* dr. SEBESTYÉN GÉZA I. oszt. könyvtári segédőrt alkönyvtárnokká nevezték ki.

Trócsányi Zoltán könyvtárigazgató, a Magyar Könyvszemle szerkesztője a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészettudományi karán az orosz irodalom tanszékére nyilvános rendes tanárrá neveztetett ki. Évek óta mint megbízott előadó látta el az orosz irodalmi órákat az egyetemen. Most, hogy végre az orosz irodalom tanszékét kapott TRÓCSÁNYI ZOLTÁN is elnyerte a rég megérdemelt katedrát. Új munkaköre — minthogy az orosz irodalom nem melléktárgy többé az egyetem órarendjében — egész embert kíván s TRÓCSÁNYI ZOLTÁN teljes felelősséggel átérezve azt a nagyszerű feladatot, amelyet ennek a tanszéknek betöltése a magyar művelődés jövőjének alakulása szempontjából jelent, lemondott a Magyar Könyvszemle szerkesztéséről. Hét esztendeig szerkesztette a folyóiratot, amely — ahogy maga mondta — „szívügye” volt. Ezt a hét esztendőt valóban a Magyar Könyvszemle egyik virágkorának tekinthetjük. S amikor TRÓCSÁNYI ZOLTÁNT új munkakörében üdvözljük, aligha tehetnénk méltóbb fogadalmat, mintha megigérjük, hogy a Magyar Könyvszemle a jövőben sem lesz hűtlen TRÓCSÁNYI ZOLTÁN szelleméhez. Egyébként, ha TRÓCSÁNYI ZOLTÁN megvált is a folyóirat szerkesztésétől, örömmel közöljük, hogy a Magyar Könyvszemléltől még sem szakadt el, mert a szerkesztőbizottságnak továbbra is tagja marad.

GYÖRKE JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, hogy a Magyar Könyvszemle, Európa legrégebb ma is élő könyvtári folyóiratának folytonosságát biztosítsa, kieszközölve a vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatását, új szerkesztőbizottságot szervezett, amelynek tagjai BISZTRAY GYULA, a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem ny. r. tanára, DEZSÉNYI BÉLA alkönyvtárnok, GYÖRKE JÓZSEF egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának főigazgatója, MÁTRAI LÁSZLÓ egyetemi magántanár, a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem könyvtárának főigazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem ny. r. tanára és VARJAS BÉLA, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának könyvtárnoka, aki egyúttal megbízást nyert a folyóirat szerkesztésére.

RÉSUMÉ — EXTRACT — INHALTSANGABE.

Gyula Bisztray: *La bibliographie hongroise de trois années.*

KÁROLY SZABÓ commençait à rédiger la première bibliographie d'exigence scientifique hongroise avec la publication de son oeuvre: La bibliothèque ancienne de la Hongrie, ce qui est une énumération d'ordre chronologique des livres et autres publications hongrois jusqu'à 1711, fin de la guerre d'indépendance de Rákóczi. Son oeuvre de grande valeur est complété par les suppléments de HIADOR SZTRIPSZKY. Les publications qui lui succèdent s'écartent malheureusement de l'énumération selon années et donnent l'ordre alphabétique des publications hongroises, déterminée en cycles. Ainsi GÉZA PETRIK a rédigé la bibliographie des années 1712—1860, 1860—1875; SÁNDOR KISZLINGSTEIN celle des années 1876—1885; PETRIK: 1886—1900 et 1901—1910. Nous savons bien que l'emploi des bibliographies cycliques n'est pas si simple que celui des bibliographies annuelles.

En 1936 la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois a recommencé de publier la bibliographie annuelle hongroise selon les traditions de Szabó. Voilà maintenant les volumes 1938, 1939 et 1940 (tomes 3, 4 et 5), volumes robustes dont le premier contient 640, le deuxième 632 et le troisième 673 pages. Le titre de ces publications est: La bibliographie annuelle de la Hongrie, rédigé par MME OLGA DROSZT avec la collaboration de MMES ELLA SZOLLÁS et JÚLIA MOKCSAY. Tous les trois sont bibliothécaires à la Bibliothèque Széchényi. L'affaire de notre bibliographie nationale est ainsi dans les mains de femmes, comme aux États Unis, en URSS, en Scandinavie, en Allemagne et même en France ce sont les femmes qui jouent un rôle considérable dans les affaires bibliographiques.

Chaque volume est composé de trois parties: la liste des imprimeries, celle des livres et celle des journaux et périodiques.

Le nombre des imprimeries et autres entreprises polycopiques était en 1938 : 947, en 1939 : 960 et en 1940 : 1115. Leur répartition entre Budapest et la province est la suivante:

année	Budapest	province
1938	375	575
1939	378	582
1940	384	731.

Les dates de production de livres en Hongrie sont: 1938 : 7255, 1939 : 7303, 1940 : 9420, journaux et périodiques: 1938 : 2188, 1939 : 1741, 1940 : 1398. Le total des livres, journaux, périodiques, tirages à part, oeuvres musicaux, cartes géographiques et imprimés menus est en 1938 : 33.898; 1939 : 41.490; 1940 : 48.096. Il est bien intéressant, que tandis que le nombre des imprimeries provinciales est le double de celui des imprimeries de la capitale, le nombre des

livres publiés dans la province n'atteint que la moitié de ceux de la capitale. Le matériel de la bibliographie est complété par un index des noms d'auteurs, collaborateurs, traducteurs etc. ce qui garantit une parfaite orientation dans la foule des livres et titres.

En étudiant la bibliographie hongroise des années 1938, 1939 et 1940 nous pouvons constater qu'après des ouvrages littéraires des auteurs excellents modernes (Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz Zsigmond etc.) nos classiques (Zrínyi, Csokonai, Berzsenyi, Jósika, Jókai, Petőfi et Arany) furent aussi publiés en nouvelles éditions.

La rédaction soigneuse de „La bibliographie hongroise“ nous donne des dates parfaites, placés dans une lumière universelle dans lequel l'aspect de la vie spirituelle hongroise est à simple lecture.

Pál Gulyás : *The Publishing of Books in Hungary (1500—1800)*.

An important part of books produced in Hungary in the course of the three centuries mentioned above was published by the authors themselves, but the costs were not defrayed by them. These costs, which ran to great sums of money, were mostly borne by those patrons, whose names are to be seen either on the title-pages, or in the preface, possibly even in the dedication. The patrons helped prospective authors not only with money but also with donations in kind. Subscriptions were collected not only by the author himself, but by the author's friends too, who went the round of their well-to-do acquaintances. Patrons often pooled their resources for the publication of some bulkier volume. Yet this magnanimity, displayed by individuals and communities alike was not prompted by a love of literature or knowledge, but almost exclusively by religious zeal. Scholars engaged in profane research, could not very often find patrons for their works. Magnanimous patrons were usually not content to see their name immortalized in the dedicatory epistles, but claimed a fair number of copies, which were then either given away or sold. From simple traders onwards, up to the Princes of Transylvania, or sporadically even to a few members of the House of Habsburg, all classes of the nation took their share in the work of patronising literature.

The typographers themselves were not often in the positions to undertake the publication of some bigger book on their own account. When out of orders for books, they made their living by publishing popular histories, almanacs, handbooks of fortune-telling, textbooks and devotional manuals, all of which could be of a good sale. And even after they had made up their mind to reprint some well-selling book, they were very glad to pass on the costs of publication to a new patron, whom they could honour by a new dedication. Our printers — as other printers all over Europe — were rather fond of pirating books. In some cases printers were as keen on printing again a promising book, that they brought out the pirated version within a year of the original publication. (Nowadays it is impossible to tell, which of the two editions printed in the same year is the *editio princeps* and which is the reprint.) This practice was so universal that printers had to defend themselves by means of royal charters. The first book in Hungarian, published under letters patent was a Hungarian version of the *New Testament*, by GÁBOR PESTI; SINGRENIUS the Viennese printer received in 1536 a five years' copyright for it. Similarly, the

first book published in Transylvania under letters patent was another translation of the Bible, published by CASPAR HELTAI in 1551. The letters patent were in full bloom in eighteenth-century Hungary, but the presses did not always respect them.

The publishing — usually reprinting — of books was to some extent in the hands of the bookbinders, who were the booksellers of the age.

According to NICHOLAS KISS OF MISZTÓTFALU, the books published on account of the publishers were printed in 100, or 300, or at the utmost in 500 copies, while those published on account of patrons or the authors came out in 50, or 100 copies. The top figure seems to have been 200. The 1000-copies mark was reached only by almanacs, textbooks, prayerbooks and theirlike.

Royalties in the present sense of the word were utterly unknown in this period. If the authors did not work quite disinterestedly, then their reward consisted of a certain number of copies, ceded by the printer-publishers. Literary positions, like those in the French Court established in the time of Louis XIV, were non-existent in Transylvania and scarce in Vienna. And even they were well-nigh inaccessible to an author of Hungarian extraction.

Lajos Szimonidesz: *Literatur und Bücher der Anabaptisten in Ungarn.* Wie bekannt — haben die tiroler, oesterreichischen und mährischen Anabaptisten erst vorübergehend, dann aber unter dem Schutz verschiedener Herrschaften, dauernden Sitz zu Szobotist, Nagylévárd, Császtókó, später zu auch zu Sáros-patak und Alvinc genommen und diese Jahrhunderte hindurch behauptet. Diese Sitze sind lauter deutsche Enklaven in den Komitaten Pozsony, Trencsén und Nyitra, die ihr Deutschtum bis in die heutigen Tagen beinahe ungebrochen hochhielten. Man nennt sie Habaner und hält sie für Slaven, sie sind aber ein Stück urwächtigtes Deutschtum aus dem 16. Jahrhundert. So ist auch ihre Literatur gänzlich deutsch. Gegen ihnen gibt man reihenweise amtliche Patente aus, man treibt sie aus Tirol, aus den beiden Oesterreichen, aus Mähren und Böhmen aus — diese königliche Patente von 1527 angefangen bilden die Grundsäulen ihrer älteren Geschichte, daraus eine ununterbrochene Verfolgung ihrer Mitglieder folgt und sie in den verschiedensten Todesarten „der Ketzer“ enden lässt. Diesen entsprechen ihre Märtyrergeschichten und ihre Geschichtsbücher, die ganze Ketten von solchen Vorkommnissen enthalten und in denen besonders die in Liederform gezwungenen frommen Gedanken dieser Bekenner und Opfer die Hauptrolle spielen. Ihre erste Sammlung stammt aus 1583, die dann unter dem Titel „Auszbund etlicher schöner christlicher Gesäng“ ihr offizielles Gesangbuch wurde.

Die Anabaptisten in Ungarn bedienten sich ihrer Literatur, deren Quellen in deutschen Landen hervorsprossen, später aber auch in Ungarn durch die anabaptistischen Bischöfe bereichert worden sind. So schrieb Peter Riedemann als Stellvertreter des Anabaptisten-Bischofs in den Gefängnissen Marburgs seine „Rechenschaft unserer Religion“ — flüchtete letzten Endes nach Ungarn und sein Werk wurde das symbolische Buch der Anabaptisten Ungarns. Später hat der Anabaptisten-Bischof Andreas Ehrenpreis aus Szobotist in Ungarn seine „Sendbriefe“ in die Welt geschickt, auch sein „Ein schön lustig Büchlein: Etliche Haupt-Articl unsers Christ-Glaubens“ um 1550 hier verfasst. Später schrieb er seine „Drei andere Abhandlungen“, von denen wir nicht wissen, ob diese ge-

druckt worden sind und durch seine Werke bekommt „Die Gründliche Niederlegung eines Wiedertaufer-Büchleins“ Melchior Nicolais (1659) ungarische Beziehungen.

Auf ganz neuen Boden stellt sich der Verfasser dort, wo er auf Grund eigener Forschungen, die Bücherbestände, die in den 1760-er Jahren gewaltsam bekehrter Anabaptisten entdeckt, wozu die Konfiskationslisten und Bestände der Bibliotheken die Grundlage bieten. Aus diesen ist zu ersehen, dass die Anabaptisten in Ungarn mit besonderer Vorliebe in Zürich gedruckte deutsche Bibeln gebraucht haben, auch Sebastian Franks Bücher gerne hatten und lasen, sonst aber meist deutsche praktisch-theologische Handbücher aus dem 16. Jahrhundert gebrauchten und in Ehren hielten, daneben aber ihre eigene deutschsprachige fromme Literatur meist in Handschriften der Nachwelt überlieferten. Diese Bücher sind ihnen meist genommen worden und sie befinden sich entweder in katholischen oder in Landesbibliotheken. Zu den ersten Gruppen zählen die Bibliotheken zu Pozsony, Nyitra und Esztergom, dann aber besitzt die meisten Anabaptisten-Handschriften die Universitäts-Bibliothek zu Budapest, wo die Bücherbestände der Zensurstellen und etlicher sequestrierten Kirchenorden zusammengefloßen sind.

Diese Literatur ist aber vorläufig nicht genug erforscht. Es wäre einmal eine ordentliche Zusammenstellung dieser ganzen Schriftengruppe notwendig.

Diese Daten könnten zwar durch Josef Becks „Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn“ allgemein bekannt worden sein, sie sind aber für die ungarische Bibliographie kaum verwertet.

Albert Gárdonyi: *La production de livres en Hongrie à l'époque de l'établissement du commerce de livres, 1772.* Tandisque la production de livres n'a pas pris grande mesure, le commerce fut pratiqué par les relieurs qui ont acheté la production typographique entière *in cruda* et l'ont vendu relié où broché. Le stock de livres dépendait toujours des moyens pécuniaires et de la solidité des relieurs. En 1772, quand la publication de livres en Hongrie a augmenté, l'établissement du commerce devint nécessaire. Dès 1772 la situation pécuniaire et les connaissances théorétiques des libraires furent réglés. L'auteur a employé la liste des exemplaires obligatoires remis à l'archive du conseil pour démontrer l'augmentation de la publication de livres et souligne l'excellence des imprimeries de Nagyszombat et de Pozsony. Le seul imprimeur qui s'occupait de la vente de livres après 1772 était JÁNOS MIHÁLY LÁNDERER à Pozsony. Les autres libraires de Pozsony ont protesté contre ce fait et l'ont forcé de ne pas vendre autres livres que ses propres éditions, ce qui était droit de chaque imprimeur.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- ABC Büchl 18.
 ABC Täferl 18.
 Abecedarium Bohemicum 17.
 Abecedarium Latino-Hungaricum 17.
 ABC-s könyv 153.
 Ábel Jenő 104.
 Abelovszky Antónia 169.
 Abely, Lad. 165.
 Ábrányi 43.
 Ábrázolt Folyóirat 58.
 Accessus et recessus altaris 13.
 Acsádi Ignác 111.
 Adatok Zalamegye Történetéhez 40.
 Ady 93, 96.
 Aesopus 68—69.
 Agenda 130.
 Agendarius 110.
 Ágoston Péter 101.
 Ajtaj Sámuel 77.
 Akasztófavirágok földje 94.
 Az akt modell 95.
 Az Akvárium 98.
 Albérlet 98.
 Albert fhg. 113.
 Albertus Magnus 166.
 Áldásy Antal 137.
 Alföld 46.
 Algebra sive analysis ad arithmeti-
 cam 165.
 Allerhand Geist- und Weltliche Lie-
 der 18.
 Allerhand Rosoli-Zettul 18.
 Allerhand Vers- und Haussegen 18.
 Allgemeine Zeitung 19.
 Allocutio panegyrica... 14.
 Alphabeticus Germanicus 15.
 Alphabeticus Latino-Ungaricus 15.
 Alphabeticus liber Latino-Illyricus 17.
 Alphabeticus liber Latino-Ungaricus 17.
 Alphabeticus liber pure Illyricus 17.
 Alphabeticus pure Ungaricus 15.
 Alphabeticus Slavonicus 15.
 Alvarez 7, 13, 15.
 Várkonyi Amadé Ilona 119.
 Anny ért a szerelemhez 96.
 Andächtige Übung... 16.
 Andrassi 14.
 Andrata 13.
 Andreucci András Jeromos: Manuale
 confessoriorum 123.
 Angóranyúl 98.
 Angusta porta et arcta via 14.
 Angyal Dávid 63.
 Anna királyné 113.
 Annua calendaria Hungarica, Germanica
 et Bohemica 17.
 Anonymus 166.
 Apáczai Csere János 190.
 Apafi Mihály 103, 114.
 Apafi Mihályné, I. Bethlen Kata.
 Apffel-nyomda 124.
 Apollonius chronicája 7, 17.
 Apor-kódex 64—65, 179.
 Apor Zsuzsanna 64.
 Apostolici pars I. 165.
 Apponyi Sándor, Trócsányi Zoltán 74.
 Arany János 93, 96.
 Aranylánc 130.
 Aranykorona 161.
 Arca sacrarum precum 13.
 Argirus históriája 7, 17, 151.
 Aristoteles 13.
 Ars metrica 13, 15.
 Articuli diaetae Posoniensis 13, 14.
 Articuli diaetales anni 1715 et 1729. 165.
 Az áruház kísértete 94.
 Árvai Georg 14, 15.
 Asztalos András 106.
 Asztalos Mihály 162.
 Asztalos Miklós 81.
 Mme d'Aulnoy 193.
 Auslegung christcatholischer Kirchen-
 Lehr 16.
 Auszbund etlicher schöner christlicher
 Geseng 137, 138.
 Avancinus 14.
 Avenarius János 101.
 Baán Kálmán 80.
 Babits 93, 96.
 Badics 100.
 Bagdadi Napló 98.
 Bagó Márton 71.
 Bajcsay Mihály 40, 41.
 Bajza József 169.
 Bakay János 76.
 Laki Bakics Péter 137.
 Baksai C. Judith 109.
 Balás Edit 80.
 Balassa András 114.

- Balassa István 105, 114.
 Balassa Menyhért 114.
 Balassa Pál 114.
 Balassa Zsigmond 182.
 Balassa Zsófia 114.
 Balassa-család 114.
 Balassa-kódex 181, 182.
 Balassi Bálint 7, 17, 181—187.
 Balaton 37, 43.
 Balaton és Vidéke 42.
 Balaton Tükre 43.
 Balaton-Füredi Napló 36.
 Balaton-füred—Keszthely 41.
 Balatonhévizi Napló 41.
 Balatoni eszmejártatások 42.
 Balatoni Szemle 36.
 A balatonvidéki hírlapirodalom első
 negyedszázada. Lukács Károly 35.
 Baldus 13.
 Báli Híradó 98.
 Báli Újság 98.
 Ballag már a vén diák 98.
 Ballagi Aladár 8, 63.
 Ballagi Géza 20.
 Balling János 132.
 Balogh Alajos 39.
 Balogh György 76.
 Balogh Ignác 79, 195.
 Balpárt 48.
 Balutriczi, Hortensius 165.
 Banditahadjárat 94.
 Alsólendvai Bánffy Miklós 111, 112, 114.
 Bánfi Anna 114.
 Bánfi Dénes 114.
 Bánfi György 114.
 Losonczi Bánfi György 114, 121.
 Bánfi Kristóf 114.
 Alsólindvai Bánfi László 105, 114.
 Alsólindvai Bánfi-család 114.
 Losonczi Bánfi-család 114.
 Bánó Dezső 36.
 Bánrévy Györgyné, l. Vass Klára.
 Barabala 17.
 Baranyai Mihály 162.
 Baranyay József 126, 128.
 Baranyi, Paulus 13.
 Baráth Tibor 69.
 Barclay, Joannes 165.
 Barcsay Akos 108.
 v. Barcsay Andrásné, l. Weissenbach
 Jeannette.
 Barkóczy Ferenc 156.
 Barnj zachratka rozlične kwitky 166.
 Baróti Szabó Dávid 164.
 Bartsch, Konrad 19.
 Basilius István 104.
 Péterffi Báthori István 108.
 Báthori Kristóf 125.
 Báthori Kristófné l. Bocskai Erzsébet.
 Báthori Zsigmond 113.
 Báthori Zsófia 114.
 Nyíri Báthory István 187.
 Bató Judith 109.
 Nagy-Baczoni Bató Mátyás 109.
 Bátorfi Lajos 39, 40, 47.
 Bátország 98.
 Batthyány Adám 114.
 Batthyány Boldizsár 103, 114.
 Batthyány Ferenc 114.
 Batthyányak 39.
 Batthyány-család 114.
 Bauer Wilhelm 33.
 Baum-Gärtl mit neuen Druck 18.
 Bayle Péter: Praxis pietatis 122.
 Bebek Györgyné, l. Pátócsi Zsófia.
 Beck, Josef 136, 137, 140, 141, 147.
 Bécsi Magyar Merkurius 77.
 Bedő Albert 41.
 Beichtbüchel oder Bericht von dem heil.
 Sacrament... 16.
 Kornyáti Békes Gáspár 116.
 Bél Mátyás: Der ungarische Sprach-
 meister 122.
 Béli Zsuzsánna 116.
 Bellicarum calamitatum causae 165.
 Belnay György 30.
 Bencsik Gáborné, l. Tariczky Erzsébet.
 Bencsik Michael 14.
 Benedek Elek 93.
 Benedict Mihály 163, 164, 193.
 Beniczki Tamás 14, 15.
 Benkovics Ágoston 101.
 Benza Ida 45.
 Benyovszky 15.
 Beöthy 100.
 Bercel A. Károly 195.
 Bereczky Lajosné Szollás Ella, l. Szollás
 Ella.
 Berger: Annales fratrum eremitarum S.
 Pauli 157.
 Berger Illés 132, 133.
 Berkeszi István 127.
 Bernardi Ágoston 162.
 Bernáth Aurél 46.
 Berr, Henri 34.
 Berthóty Ilona 78, 195.
 Berzétei könyvkötő 76.
 Berzsenyi Dániel 93.
 Beschreibung der königl. freyen Haupt-
 und Residentz-Stadt Ofen 18.
 Bessenyei 86, 164.
 Beszédművészeti Folyóirat 98.
 Besznák Pál 146.
 Betegek gyógyítója 108.
 Bethlen Druzsianna 114.
 Bethlen Gábor 108, 111.
 Iktári Bethlen Gábor 113.
 Iktári Bethlen István 108, 111, 114.

- Bethlen János 114.
 Bethlen Júlia 116.
 Gr. Bethlen Kata 102, 107, 114.
 Bethlen Klára 114.
 Bethlen Péter 114.
 Iktári Bethlen-család 114.
 Beust Joachim 102.
 Beythe István: Az zentök fő innepiről
 valo evangeliumok magyarazattyok-
 kal 102.
 Biblia 94, 144.
 Bibliotheca Catethetica 14.
 Big Bill, az ördöglovás 95.
 Bill Red, a préri párdúca 95.
 Birney 94.
 Bíró Márton: Micae et spicae apost.
 evangelicae, különbféle sok szép pré-
 dikációk 160.
 Bironius: Enchiridion de fride 160.
 Bisztray Gyula: Három év magyar
 könyvészete 85. —: Író és nemzet.
 Trócsányi Zoltán 189, 190, 196.
 Bittermann Ede 44.
 Bocsnát 98.
 Bocskai Erzsébet 101.
 Bod Péter: Szentírás értelmére vezető
 magyar lexikon 107. —: A szent
 bibliának históriája 107, 122.
 Bóday János 76.
 Boka Anna 115.
 Bóka László 195.
 Boldog Élet 98.
 Bona János 111.
 Bonaventúra 180.
 Bonfini 54. —: Rerum Vngaricarum
 decades 124. —: De gestis Hunga-
 riae 157.
 Borászati Füzetek 41.
 Bornemisza Anna 102, 114.
 Bornemisza Katalin 114.
 Bornemisza Péter: Az evangeliumokból
 es az epistolakból valo tanvsagok 102.
 —: Praedikatioc egész esztendő által
 minden vasanapra rendeltetet Evan-
 geliomból 105, 106, 185.
 Boros Gyula 192.
 A borzalmak szigete 95.
 Bossányi Volfgang 13, 14.
 Bossuet: Historia doctrinae protestan-
 tium 123.
 A bölcs Esopusnak és másoknak fabu-
 lái... kiadta Heltai Gáspár most
 pedig a mai kegyes olvasónak át-
 nyújtja Keleti Arthur. Trócsányi
 Zoltán 68.
 Böőr György: A magyarországi ruszin
 időszaki sajtó a XIX. században.
 Trócsányi Zoltán 69, 72.
 Bözödi Jakab György 79.
 Brandl, Mathaeus 165.
 Brassai Sámuel 61.
 Breitinger: Artis cogitandi principia
 160, 165.
 Bretan Judit: A francia könyv Magyar-
 országon 193, 194.
 Breves quaestiunculae de fide pro erudi-
 tione juventutis 144.
 Brewer Lőrinc 119, 131.
 Brewer Sámuel 107, 121.
 Brewer-nyomda 118.
 Briquet 64, 175—176.
 A bronzarcú rém 95.
 Bruderschaft d. Allerheil. Rosenkranz
 165.
 Bruderschaft-Büchel des Scapulirs... 16.
 Brunovszky, Franciscus 15.
 Bruss Károly 59.
 Bucelenus 14.
 Buday Júlia 195.
 Bujdosásnak emlékezetköve 165.
 Bukógáti, I. Kozma Sándor 39.
 Bulver 95.
 Busenbaum 14.
 Bútor 98.
 Búzamezők 98.
 Búzavirágok 98.
 Buzinkai Mihály: Institvtionvm rhero-
 ricarvm libri duo 112.
 A bűnös embernek megtérése 165.
 Calendarium oeconomicum 15.
 Calender an die Wand 18.
 Calender für Bauern 18.
 Canisius, Petrus 13, 15, 17, 126.
 Castellionus: Dialogus Sacer 164.
 Catalogus librorum, qui apud J. Mi-
 chaelem Landerer civem et typo-
 graphum Posoniensem venales pro-
 stant 157.
 Catalogus librorum, qui apud Joannem
 Michaelem Landerer Typographum
 et bibliopolam Cassoviensem venales
 prostant 164.
 Catalogus librorum, qui in academica
 universitatis Tyrnaviensis S. J. typo-
 graphia anno MDCCLXX. reperiu-
 tur 161.
 Catecheticum exemplar anabaptistarum
 in originali 144.
 Catechismus samt Frag-Büchl 18.
 Catechizmusi oktatás 165.
 Cellarius: Latinitatis probatae liber me-
 morialis 160, 164. —: Linguae Latinae
 vocabula 164.
 Cerkovnaja Gazeta 71.
 Cerkovnyj Vistnik dlja Rusinov Avstrij-
 skoj Deržavy 71.
 Chariclia 7, 8, 17.

- Chernel Pál 103.
 Chirke Géza 80.
 Chor József 151, 154.
 Chorographia Hungariae urbium 11, 15.
 Chozajstvennyja Nostavlenija 71.
 Christliche Glaubensbekentnus der waffenlosen und fürnemlich in den Niederlaendern... wohlbekanntten Christen 138.
 Christlicher Exempl. Spiegel 165.
 Christliches Vergissmeinnicht 165.
 Cicero 11, 13, 14, 15, 17.
 Circulus menstruus filiationis Marianae 166.
 Cisio 17.
 Clamet: Dissertatio in praedestinationem 160.
 Colloquia Latino-Ungarico-Germanica 17.
 Comenius 16, 17. —: Ianuae linguae latinae reserata aurea 121, 165.
 Commentatio historico-juridica de origine et progressu juris Hunno-Hungarici 17.
 Comparationes 17.
 Concha Győző 34.
 Concio de S. Ignatio 166.
 Concio funebris com. Christianae Károlyi 166.
 Concio funebris Hunyadiana 165.
 Concio funebris Joannis Krutsay 166.
 Concio scripta 144.
 Concionum sacrarum centiuria prima 121.
 Conspectus fundorum 66.
 Constantinus 165.
 Constitutiones Regni Hungariae 106.
 Cornelius Nepos 166.
 Corona Christi 15.
 Corona Mariana 166.
 Corpus iuris 127.
 Corvinus-Raabe Kristóf 109.
 Cotta 19.
 Mme Cottin 193.
 Crackauer Calender 18.
 Creutz-Weeg mit 14 Station-Bilder 18.
 Creutz-Weeg, ohne Bilder 18.
 Crosnensis, Paulus 112.
 Crouy Chanel Péter 78.
 Csak füttyentek neki! 95.
 Csáki Boldizsár 114.
 Csáki István 114.
 Csáki László 114.
 Csáki Mihály 114.
 Csáki-család 114.
 Csáky Krisztina 115.
 Gr. Csáky Miklós 159.
 Csalogány 98.
 Csánky Miklós 78.
 Csapó József 76.
 Császár Elemér 92.
 Császár Ferenc 45.
 Császár Károly 132.
 Csáthy György 77.
 Szenczi Csene Péter: Confessio Helvetica 121.
 Csepelény, Franciscus 13.
 Cserepes Jonathán 76.
 Cserey 64.
 Csery-Clauser Mihály: P. Fehér Mátyás: A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai 65.
 Csipkerózsa 98.
 A csiu-csiangi pokol 94.
 Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya 77, — 93.
 A csuklyás betörő 94.
 Csurgovich János 70.
 Csuzy Zsigmond 10, 16.
 Csürös Ferenc 12, 108, 128.
 A cubai véreb 95.
 Cybelei Valentinus: Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae 66.
 Czeglédi István: Redivivus Japhetke 103. —: Sion vára 103. —: Meghertt bünsőnek a lelki-hartzban való baivivasarol irt könyv 109.
 Czigány János 43.
 Veresmarti Czikó Mihály 100—101, 102.
 gr. Czobor Adámné, l. Erdődi Borbála.
 Gróf Czobor Adám 101.
 Czobor Erzsébet 116.
 Darnay Béla 36.
 Dávid Ferenc 132.
 De eligenda inter dissentientes christianos sententia 165.
 De eligendo vitae statu 166.
 De vi electrida cesonum 165.
 Deák Tivadarné, l. Péchy Kinga Theodora.
 Debreceni Közlöny 36.
 Debreczeni György 106.
 Debreczeni Péter: Tizenkét idvösséges elmélkedések 102.
 Debretzeni István 76.
 Decanus Márton: Compendium manualis controversarum hujus temporis de fide et religione 123.
 Baranyai Decsi János: Sallustius 113. — —: Syntagma institutionum ivris imperialis ac vngarici 131.
 Decsy Sámuel 28, 31.
 Dede Károlyné, l. Kremmer Margit.
 Dedinszky Izabella 78.
 Dékán 98.
 Deknatel János 142, 144.
 Deliciae eucharisticae 15.

- Démon a hajón 96.
 Deniček precatarius 13.
 Derű 177.
 Deselvits István 102.
 Desericius: Dissertatio apologetica 155.
 Desertum asceticum terra desiderabili 16.
 Desich Péter 111, 112.
 Dessewffy József: Kritika és engedmény 56.
 Dezsényi Béla 36. — —: Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben 57, 58. — —: Egy régi vidéki újság képes melléklete 176. — —: Kristóf György: A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetének könyvtára 190, 196.
 Dézsi Lajos 132, 181, 183, 184, 191.
 Dialogus azaz... keserves panaszolkodó beszélgetések 14.
 Diarium adolescentis studiosi 15.
 Dickens 95.
 Dícséreték és soltárok 17.
 Diest Henrik 101. — —: Funda Davidis instructa quinque laevibus lapidibus 122.
 Diós Kindli 98.
 Diószegi: Lelki fegyver 130.
 Divéky Adorján 112.
 Dóczy 66.
 Dobó Domokos 115.
 Dobó Ferenc 115.
 Dobó István 115.
 Dobó Jakab 186, 187.
 Dobó-család 114.
 Dobozi István 117.
 Dobroviczai Miklós, I. Czeglédi István.
 Documenta christianaе politicae 166.
 Doll János 163, 164.
 Dolny István 101.
 Domanovszky Sándor 27.
 Donatus 16.
 Dorell 123.
 Dosztojevszkij 95.
 Döbrentei 179, 180.
 Döntő fordulat 96.
 Dráma a rács mögött 96.
 Draskovich Antal Péter 115.
 Draskovich János 115.
 Draskovich György 115.
 Draskovich-család 115.
 Drégely-Palánki Imre: Speculum Misticum 103.
 Drezonszky Sámuel 152.
 Droszt Olga 78, 87, 90.
 Drótkefe 98.
 A drótnélküli gyilkosság 96.
 Homonnai Drugeth Anna 108.
 Drugeth Bálint 115.
 Drugeth Gábor 115.
 gr. Drugeth György 115.
 Drugeth István 108, 115.
 Drugeth Jánosné, I. Jakussits Anna.
 Drugeth Mária 102, 115.
 Drugeth Zsigmond 115.
 Drugeth-család 115.
 Du Fresne: Illyricum vetus et novum 157.
 Dubniczay, Stephanus 13, 14.
 Dubois Sarolta 78.
 Duchnovics Sándor 69, 70.
 Dugonics: Trója veszedelme 164.
 Dukony Mária 78.
 Dunántúli Közművelődési Egyesület 40.
 Dunántúli Társadalmi Közlöny 36, 37.
 Duplex clavis aurea 15.
 Éble 160.
 Echterling Antal 162.
 gr. Eck Gyuláné, I. Thurzó Erzsébet.
 Eckhardt Sándor 22, 23. — —: Magyar nyomda és kézírás harca a XVI. században 54. — —: Varjas Béla: Ballassa-kódex 181.
 Edelmann 193.
 Edvi-illés Gyula 79, 195.
 Eger 46.
 Eger 23, 24, 27.
 Egész szép Sancredus-história 8.
 Eggenberger 77.
 Egy régi vidéki újság képes melléklete. Dezsényi Béla 176.
 Egyetértés 48.
 Ehrenpreis András: Ein Sendbrief an alle diejenigen, die sich berüemen lassen, dass sie ein abgesinderts Volk vor der Welt sein wollen und sonderlich auch Brueder und Schwester nennen, als Men(non)isten, Schweitzerbrüeder, polnische Brueder 140. — —: Ein schön lustig Büchlein: Etliche Haupt-Articel unsers Chrstglaubens, auch wie die Welt verkehrt hat und dawider lebt und strebt 140—141. — —: Drei andere Abhandlungen über disse Materie, dann die Lehre, Gehorsam, Predigen, Beten, Maertyrertum, dem Bruche des Bundes etc. 141. — —: Explanationen 141. — —: Von der Zukünfftigen Herrlichkeit 141. — —: Vom Hail in Christo seiner Geburt 141. — 144.
 Eitzenberger Ferenc Antal: Neugregorianischer Zeit- und Weltlauf-Kalender 127, 155.
 Az éjféli párbaj 95.
 Eleonóra Magdolna királyné 113.
 Ellinger 77.

- Ellinger József 123.
 Előfizetés-gyűjtés — tudóskoldulás. Trócsányi Zoltán 61.
 Az elikkasztott pénztáros 96.
 Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára 65.
 Euchiridion juris utriusque 14.
 Endrődi Sándor 45, 51.
 Enckes könyv 164.
 Englischer Ehrenpreis 165.
 Englischer Wahrsager 127.
 Entz Ferenc 41.
 Entz Géza 79.
 Enyedi György 181.
 Enyedi Sám.: Praecepta morum 164.
 Eötvös Károly 48, 50, 51.
 Eötvös Lajos 50.
 Ephemerides Budenses 22.
 Ephemerides Statistico-Politicae 30.
 Epistolae familiares 13.
 Epistolae heroum 165.
 Epistola sacerdotis de occasionibus perniciosis 15.
 Epitheta 15.
 Erasmus Rotterdams 144.
 Erdélyi Gazda 41.
 Erdészeti Lapok 41.
 gr. Erdődi Éva Zsuzsanna 115.
 Erdődi Gabriel 14, 166.
 Erdődi Borbála 115.
 Erdődi Georgius 13.
 gr. Erdődi György 115.
 gr. Erdődi Kristóf 115.
 gr. Erdődi Miklós 115.
 Erdődi Sándorné, l. Csáky Krisztina.
 Erdődi Tamásné, l. Ungnad Anna.
 Erdődi-család 115.
 Erich-nyomdász 121.
 Ernő fhg. 113.
 Erődi Béla 45.
 Eszterházi Tamás 100.
 gr. Esterházy Farkas 115.
 gr. Esterházy Ferenc 111.
 br. Esterházy György 115.
 gr. Esterházy Juliánna 115.
 gr. Esterházy Orsolya 115.
 gr. Esterházy Pál 115.
 Esterházy Pálné, l. Tököli Éva.
 Esterházy-család 115.
 Estoras, Paulus 13.
 Eszterházy 66.
 Etei Imre 76.
 Etliche sehr schone christliche Gesenge, wie dieselbigen in Passaw von den Schweitzerbrüdern in der Gefengnuss im Schloss durch Gottes Gnad gedicht und gesungen worden 137.
 Európa 32.
 Eutropius: Historia Romana 164.
 Evangelia Slavonica 13.
 Evangelia Ungarica 13.
 Evangelischer Wetter-Hahn... 18.
 Evangélium figurákkal 17.
 Evangelium Joannis... 17.
 Examen Thesisvm et regularum Zvinglianarum de Coena Domini 104.
 Exercitia idiomate Ungarico 14.
 Ezterhas Ferenc 106.
 Faber Tamás 104.
 Facy, Julius 13.
 Fakadó Rügyek 98.
 Falk Miksa 43.
 Falka Sámuel 90.
 Faludi: Nemes ember. — Nemes aszszony 123. — Udvari és nemes ember 164.
 Faluhelyi Veronika 79.
 Farkas Imre 106.
 Farkas János 76.
 Farkas Róbert 127.
 Farsang 98.
 Fasciculus Myrhae 13.
 P. Fehér Máttyás: A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. Csery-Clauser Mihály 65.
 A fekete skorpió 94.
 Félegyházi Tamás 103.
 Felső-Torontál 176.
 Fenesi György 117.
 Fényes Nyíl 98.
 Fényszóró 98.
 I. Ferdinánd 53, 135, 136.
 II. Ferdinánd 112.
 III. Ferdinánd 112.
 IV. Ferdinánd 112.
 Ferdinánd fhg. 113.
 Ferdinánd István 79.
 I. Ferenc 26, 33.
 I. Ferenc József 53.
 Ferenczi Zoltán 128.
 Ferenczi Margit 195.
 Ferenczy József 20, 21, 28, 31, 32.
 gr. Festetics György 37.
 Firtinger Károly 58.
 Fischel Fülöp 40, 41, 42, 45, 46.
 Fitz József—Zolnai Klára: Bibliographia regis Mathiae Corvini. Máttyás király könyvtárának irodalma. Ifj. Vayer Lajos 67. — 78, 107.
 Fiú ABC 165.
 Fizezővendég 98.
 Florion 193.
 Fludorovits Jolán 196.
 Fluk József 162.
 Fodor Árpád 195.
 Fodor Pál 38, 39.
 Foglár 15.

- Forgách Ferenc erd. kancellár 115.
 Forgách Ferenc érsek 115.
 Forgách Ferenc főkapitány 115.
 Forgách, Joannes 166.
 Forgách Zsigmondné, l. Thurzó Zsuzsanna.
 Forgách-család 115.
 Forgács Simon 102.
 Formica-nyomda 124.
 Formulae variandi 15.
 Formular plenipotentialium in typo pro constituendo procuratore 144.
 Forró Pál 95.
 Forster Gedeon 14.
 Földes Béla 107.
 Földesy István 76.
 A Főpincér 98.
 Francsik Júlia 80.
 Frangepán Ferenc 112.
 Frangepán Katalin 101, 112, 116.
 Frank, Sebastianus 144, 146.
 Frankl 107.
 Freyerus: Oratoria in tabulas redacta 164.
 Freytag F. L. 98.
 Fronius: Statvta ivrivm mvnicipalivm Saxonvm in Transylvania 126. —: Land-Recht 126.
 Fructus hyemalis 15.
 Fundamenta linguae Hungaricae 153.
 Független Budapest 99.
 Független Somogy 46.
 Független Zala 43.
 G. J.: Lapis Lydius controversiarum fidei 119.
 Gaál Ferike Jolán 79.
 Gaál Mózes 93.
 Gábriel Asztrik: Szabó Dénes: Apor-kódex 64.
 Gálszécsi István 112.
 Gang-Gong 98.
 Gárdonyi Albert: Hazai könyvtermelésünk a Pragmatica sanctio korában 1. — 10, 75, 126, 127, 128, 129. —: Hazai könyvtermelésünk a könyvkereskedés önállósítása korában 148, — 159, 162.
 Gárdonyi Géza 93.
 Gáspár Lajos 47, 48.
 Gavallér revolverhősök 94.
 Gazdasági Lapok 41.
 Gazeta dlja Narodnych Učitelej 71.
 A genevai sz. gyülekezetnek catechismusa 109.
 Mme Genlis 193.
 Georfy (Györfy) Thamas 55.
 Gerendás Ernő 78.
 Gergely 165.
 Gergely Gábor 76.
 Gertrudis et Mechtildis 15, 160.
 Giegl István 57—61.
 Gilbert Joannes 165.
 Gileadbéli balsamum 165.
 Glaubensbekenntnis der waffenlosen Christen 138.
 Godet, Marcel 188.
 Goldbach József 146.
 Goltbach, Jacobus 140.
 Goriupp Alisz: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján 19. — —: Die Kataloge der grösseren Bibliotheken des deutschen Sprachgebietes 187.
 Gosztonyi Ádám 95.
 Pálházi Göncz Miklós: A gyermetskék credója 106.
 Gönczi György 103.
 Görgey 58—60.
 Görög Demeter 19, 20.
 Görög László 95.
 Graeca 15.
 Graetserius parous 17.
 Gretser 7.
 Das grosse Officium oder Tagzeiten von der allerseeligsten Jungfrauen und Mutter Gottes Maria 16.
 Gross, Julius 140.
 Grossez 13.
 Groth Otto 33.
 Grünwald Imre 177.
 Guary Miklós 180.
 Guary-család 180.
 Guary-kódex. V. Nyilassy Vilma 179.
 Guevara Antal 102, 111.
 Gulyás Pál 41. — —: A könyvkiadás Magyarországon XVI—XVIII. században (1527—1773) 100, — 132.
 Gundl Ferdinand 76.
 Gundl Maximilian 76, 77.
 Gurub Ferenc 101.
 Guruby Irén 80.
 Gusztini János 66.
 Gutgesel 104.
 Guttman 15.
 Guttman János 76, 77.
 Gyakorlati Mezőgazda 41.
 Gyalogay Ignác 75.
 Gyalui Farkas: Hatvanéves irodalmi munkám. Trócsányi Zoltán 72, — 73.
 Gyerünk 98.
 Gyilkos vagy áldozat? 96.
 Gyilkosságra születni kell 96.
 Gyöngyhalász 98.
 Gyöngyösi Chrisostomus János: Aranygiapjuból ekesített ruha a dűziöendő leleknek 107.

- Gyöngyösi István 100. — —: Márssal társalkodó murányi Vénus 110. — —: Rósa-koszorú 110. — —: Csalárd Cupido 110. — —: Chariclia 151, — 164.
- Györbíró Jenő 81.
- v. Györe Pál 80.
- György Lajos 192.
- Győri Közlöny 36, 39, 46.
- Györke József 195, 196.
- Györkösy Alajos: Török Pál (1885—1943) 53.
- Györök György 36, 37, 41.
- Győzünk 99.
- Gyulai Ferenc 108.
- Gyulai Pál 63.
- Gyurkovics Tiborné, l. Mika Irén.
- Haasenstein 47.
- Haberl könyvkötő 76.
- Habermannus, Joannes 145.
- Habsburg-ház 112.
- Hadi és Más Nevezetes Történetek 19, 20.
- Hágelmann Károly 45, 50.
- Hain 66.
- Hajnali Csillag 98.
- A hajóroncs kísértete 95.
- Haladás 99.
- A halál a kormánykeréknél 95.
- Halálra vált Christus 165.
- Halász Gábor 78.
- Haličo-ruskij Vistnik 70.
- A halott üzen... 96.
- Halottas köyv 165.
- Haller Jánosné, l. kuszka Kornis Kata. báró Hámmer 62.
- Hamvas Béla 80.
- Hanauer Lőrinc 30.
- Hancsókné, l. Sántay Mária.
- Handler 15.
- Hangadó 99.
- Hanskarl Erzsébet 80.
- Harc 99.
- Harcos 98.
- Hári János 99.
- Hármashatár 98.
- Harmóniás éneklésnek mestersége 164.
- Három esztendőre való prédikációk 165.
- Három év magyar könyvészete. Bisztray Gyula 85.
- Harrdopler Ágoston 76.
- Harsányi András 78.
- Harsányi Margit 78.
- Hatzfeld 24.
- Haynau 57, 59, 61.
- Hazai könyvtermelésünk a könyvkereskedés önállósítása korában. Gárdonyi Albert 148.
- Hazai könyvtermelésünk a Pragmatica sanctio korában. Gárdonyi Albert 1.
- Hazai Tudósítások 32.
- Hebler Mátvás: Brevis confessio de sacra Coena Domini Ecclesiarum Saxonicarum 125—126.
- Hédervári Katalin 119.
- Hegedüs István 59.
- Hegedüs János 52.
- Heiliger Creutzweg Jesu Christi 165.
- Heimbeck Anna 162.
- Heimerl Mátvás József 127.
- Heinrich Gusztáv 63.
- Hekinger István 49.
- Helfy Ignác 48.
- Hellebrant Árpád 62—63.
- Hellepauer Ferenc 162.
- Helyesírás és könnyvmeghatározás. Trócsányi Zoltán 56.
- Heltai Gáspár: Chronica az magyarocnac dolgairól. 54 —, 68, 69, 120, 124, 125. — —: Wy testamentum. — Száz fabula. — Grammatica 125 —, 131.
- Hencz Antal 42.
- Hentaller 48.
- Henzi 60.
- Hermannus, Michael 118.
- Hertzog, Georgius 165.
- Hevenes Gábor 10, 13.
- Hevesi József 177.
- Hieratus András 124.
- Himmlischer Gnaden- und Lieben-Honig 18.
- Hippolitus 14.
- A Hír 99.
- Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetéről való história 8.
- Historia com. Gabriellis Erdődy 166.
- Historia familiae sacrae 165.
- Hoffmann Mór 42.
- A hoggari kém 95.
- A holt tenger kísértete 95.
- Holtzer 162.
- Hóman 20.
- Homonnay István 108.
- Homoród-Szentpáli N(émet) Ferenc 103.
- Honterus János 113.
- Hora zlata Serafimska 165.
- Hortulus Marianus 14.
- Hortus divinorum eloquiorum 15.
- Horváth, Andrea 16.
- Horváth György 119.
- Horváth János 37.
- Horváth János 68. — —: Magyar Versek Könyve 93. — —: A magyar irodalmi műveltség kezdetei 176, 183, 185.
- Horváth Magdolna 80.

- Hová lesz? Trócsányi Zoltán 77.
 Hölgyfutár 45.
 Hóméró 99.
 Hungaria coelestis 166.
 Hunyady József: A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig 75 —, 80.
 Hunyady Piroška 79.
 Hungarica Cél 98.
 Hurbán 61.
 Hus, Joannes 144.
 Hussius Egyed 100.
 Huszti István: Ker. jóságos tselekedetekkel teljes paraditsom kertetske 102.
 Huszti Péter: Aeneis 121.
 Hurter Illés 124.
 Hybernicus, Thomas 165.
 Igaz hit 15.
 Igazánvaló bölcsesség 166.
 gr. Illésházi Gábor 115.
 Illésházi Gáspár 115.
 gr. Illésházi György 115.
 Illésházi István 100, 115.
 Illésházi Katalin 115.
 Illésházi-család 115.
 Illésy János 106, 107.
 Illyés András 110.
 Illyés, Stephanus 14.
 Imádságos könyvecske 14.
 Imbroich Tamás 137, 138.
 Imperatores Ottomanici 165.
 Imrikovics 15.
 In virtute salus et redemptio nostra 165.
 Inczedy 43.
 Initia Cassoviensis Societatis Jesu 166.
 Initium sapientiae 165.
 Inkey-család 39.
 Instructio et informatio de fide christiana pro iis, qui christianum baptismum assumere volunt 144.
 Intelligenz-Blatt 127.
 Istenes jóságra oktatótt nemes asszony, hadi és udvari embereket néző közbeszédék 165.
 Istóczy 47.
 Istvánfi Éva 115.
 Istvánfi Miklós: Historiarvm de rebvs vngaricis libri 34, 124.
 Ivanov Demeter 169.
 Iványi Béla 10.
 Iványi Dóra 78.
 Izdenczy 23, 29.
 Izé 99.
 Izsák Rt. Híradója 99.
 Jajczay Jánosné, l. Kanyó Erzsébet.
 Jakó Zsigmond 79.
 Jakussits Anna 115.
 Jancovics Gyula 47, 48.
 János Zsigmond 113, 116, 125.
 Jánosy Gusztáv 44.
 Jeiteles Hermann 45, 48, 49, 50.
 Jékely Zoltán 79.
 Jessensky Simon 108.
 Jeszenszky Géza 176.
 Jezerniczky Margit 193, 195.
 Jim, a fekete lovas 95.
 Jimmy lukat üt a világba 95.
 Jó Egészség 99.
 Jó gazdasszony históriája 151.
 Jó illatú rózsáskert 165.
 Jog 99.
 Jogállam 99.
 Jókai 45, 46, 86, 93, 96.
 A Jókai-kódex papirosának vízjegyei. Szabó Dénes 175.
 Jókai-kódex 64, 175, 176, 179.
 Jósika Miklós: Abafi 93.
 Josquinus Betuleius, l. Ziegler György.
 I. József 112.
 II. József 20, 21, 22, 23.
 József nádor 27.
 Juhász Lajos 81, 95.
 Just Zsigmond: Napló 93.
 Juvencius 13, 15.
 Jüngling István 118.
 Kacska 98.
 Kaland a Grand Hotelben 96.
 Kaland a lávamezőn 94.
 Kalauzok Kalauza 98.
 Káldi György 101, 108. — —: Szent-írás 108, 124.
 Kalinin 172.
 Kalmár Béla 42.
 Kalmár Gyula 80.
 Kálvin: Institutio 132.
 Kamps Jánosné, l. Dedinszky Izabella.
 Kanizsai Lapok 42.
 Kanyaró Ferenc 132.
 Kanyó Erzsébet 80.
 Kapi Anna 119.
 Kapi Ferenc 106.
 Kapi, Gabriel 14.
 Kapronczay 66.
 Karácsonyi 176.
 Karay Marianne 80.
 III. Károly 128.
 Károly fhg. 27, 113.
 Károli: Biblia 108, 129.
 Károli Péter 101.
 gr. Károlyi Ferenc 12, 159, 160.
 Károlyi Sándor 165.
 Karpat 71.
 Kárpát-Duna 98.
 Kárpát-Egylet 40.
 Kászoni János 101. — —: Rövid igazgatás 102.

- Die Kataloge der grösseren Bibliotheken des deutschen Sprachgebietes. Goriupp Alisz 187.
- A katalógus-olvasás. Trócsányi Zoltán 62.
- Katholikus Néplap 70.
- Katolikus Szemle 98.
- Katona Lajosné, l. Palló Margit.
- Kazár Emil 44.
- Kazi, Ioann 14.
- Kazy: Fasti Ungarici 11. —: Imago Hungariae 11—15.
- Kazinczy Ferenc 76, 77, 86.
- Kegelius Fülöp: Tizenkét idvességes elmélkedések 102, 121.
- Kéktaxi 99.
- Kelemen László 80.
- Keleti Arthur 68—69.
- A kém titka 95.
- Kémek háborúja 95.
- Kemény (György) 73.
- Kemény János emlékezete 7 —, 15, 151.
- Kemény Lajos 75, 131.
- A keményöklű cowboy 95.
- Kempis, Thomas 13.
- Kendefi János 116.
- Kendi Antal 115.
- Kendi Farkas 115.
- Kendi Ferenc 115.
- Kendi Sándor 115.
- Kendi-család 115.
- Kenyeres Júlia 79.
- Kerekes Márta 79.
- Kerekes Sámuel 19, 20.
- Keresztély Ágost 117.
- Keresztény hitnek fundamentomi 165.
- Kereszty 36, 43, 73, Kereszty István. 1860—1944. Rédey Tivadar 167—169. — —: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867, 168.
- Keresztyén tudomány 15.
- Kerkapoly Károly 45, 46.
- Kern aller Gebetter 18.
- Szenczi Kertész Ábrahám 108, 119, 121.
- Kertész János: Nagyvárad thj. város bibliográfiája. Szemző Piroska 73.
- Kertészeti és Ipargazdasági Vezérlapok 37.
- Kertészgazda 41.
- Kessler Ede 79.
- Keszthely 42, 43.
- Keszthelyi Erzsébet 80.
- Keszthelyi Hangok 40, 41.
- Két gyümölcsöző olajfák... 17.
- Két halott titka 94.
- Ketskeméti János 75.
- Ki az álarcos 95.
- Ki volt a vonatrabló 94.
- Kibling József 76.
- A kilencfarkú macska 95.
- A Kínálat 99.
- Kiris, Franciscus 16.
- Kis János 76.
- Kiss István 76.
- Kiss József 51.
- Kisdi Benedek 117.
- Kísértet a hajón 95.
- Kísértet a vadnyugaton 94.
- Kisfaludy Atala 44, 48, 49.
- Kispolgár 98.
- Kiszlingstein Sándor 86.
- Kitartás 99.
- Kitonics János: Directio methodica. —: Praxis Criminalis 10, — 14, 101.
- Klapka György 58.
- Klári rossz útra tér 95.
- Klasszikus Regénytár 95.
- Kleecsath, Andreas 144.
- Klein 106, 125.
- Klempa Károly 37.
- Klikk-blokk 98.
- Klinger János 76, 162.
- Klősz Jakab 118, 121.
- Knižka modlyteb naboznyeh 166.
- Knothes Edoárd 119.
- gróf Koháry Ferenc 110.
- Kollenics Andreas 13, 14.
- Kollár Ferentz 76, 133.
- Kollár könyvkötő 75.
- Koller Gottfried 75.
- gr. Kollonics Lipót 101, 117.
- Kolowrat Lipót 25.
- Komáromi Csipkés György 108. — —: Catalogus 121.
- Komjáthi Benedek: Az zenth Paal leuley 101, 112.
- Komócsy József 44.
- Komor Gyula 50.
- Kompolthy Tivadar 45, 51, 52.
- Solymosi Koncz Boldizsár 101.
- Kondor Imre 80.
- Korabinsky 106.
- Korda Géza 68.
- Korizmix 41.
- A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján. Goriupp Alisz 19.
- Koszkai Kornis Kata 80.
- Korontáli Akácius 105.
- Kósa János 120.
- Kossuth Lajos 34, 46, 58—60.
- Kosztolányi: Szeptemberi áhitat 93, 96.
- Kottaun Nándor 80.
- Körtvefai Kovasóczi Farkas 116.
- Kozma Sándor 38, 39, 44.
- Kozocsa Sándor 81.

- Köbölkuti László György 103.
 Ködi Farkas János: Kádár históriája 130.
 Köleséri Sámuel 103, 109, 116.
 Költőzködők Lapja 98.
 Könyves Tóth Kálmán 80.
 A könyvkiadás Magyarországon a XVI—XVIII. században (1527—1773). Gulyás Pál 100.
 A könyvkötésről. Trócsányi Zoltán 75.
 Könyvtörténet és karrier. Trócsányi Zoltán 74.
 Körmendi 15.
 Köröszthöz vezető út képekkel 17.
 Köröszthöz vezető út képek nélkül 17.
 Kővér 15.
 Köves János 39.
 Kratke alewelim učitelne 165.
 Krátky János 48, 49.
 Krausz Ármin 51, 52.
 Kremmer Margit 80.
 Kristóf György: A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetének könyvtára. Dezsényi Béla 190, 191, 192.
 Kritika 99.
 Kritikai Szemle 99.
 Krónika Stillfried csehországi királyról és Brunswick nevű fiáról 8.
 Kubini Kristóf 108.
 Kulcsár György: Postilla 111.
 Kultsár István 32, 34.
 Kún Ferencz 75.
 Halasi Kun Tibor 81.
 Kunst gottseelig zu leben 18.
 Kupricz 45.
 Kurtze Beweisung der wahrhaftigen angekommenen Messia 16.
 Kurzer Bericht von den Andachten auf den Calwariberg zu Schemnitz 165.
 Kuttor Sámuel 59.
 A különös gyilkosság 95.
- La Placette 164.
 XIV. Lajos 132.
 Lakner Ilona 79.
 Lampe: Kegyelem szövetsége 161, 164.
 Landerer János Mihály 4, 6, 127, 156, 157, 158, 159, 163, 164.
 Landerer János Sebestyén 4, 5, 6, 8, 164.
 Landerer Katalin 128.
 Landerer Lipót Ferenc 6, 126—127, 155, 159.
 Landerer-család 159, 164.
 Landerer—Nottenstein-nyomda 5, 9, 157, 163.
 Landerer-nyomda 128, 129, 153, 154, 156, 158.
- Landovics István 101.
 Lang Ágoston 76.
 Langius 164.
 Lányi-kódex 64, 65.
 A lányok jobban értik 96.
 A láthatatlan dervis 95.
 Laurentius 165.
 Leány ABC 165.
 Leben des heil. Francisci Serafici in hungarisch Sprach 16.
 Lechner könyvkötő 76.
 A légió réme 95.
 Légrády-nyomda 94.
 Legum Sodalitatis 17.
 Leleszi Béla 95.
 Lelki balsamom 165.
 Lelki fegyver 164.
 Lelki fegyverház 17.
 Lelki kincs 13, 15, 17, 153.
 Lelki liliom korona 14, 165.
 Lelki szerencsekerék 161.
 Lelki Pais 15.
 Lelki virágos kert 13.
 Lenin 173.
 Lesage: Le diable boiteux 105.
 Lessy 14.
 Lévay Imre 40, 51, 52.
 Libellus in typo exoticae lingvae, specificationem professorum et praedicantium in se continens 144.
 Lichačev 64, 175—176.
 Liliomkert precatarius 13, 161.
 I. Lipót 112, 133.
 II. Lipót 26.
 Lipót Vilmos fhg. 113.
 Lipótváros 98.
 Lipp Vilmos 43.
 Lippai György 105, 117.
 Lippai Jánosné, l. gr. Erdődi Éva Zsuzsanna.
 Lipsius Justus 14.
 Lisskovinyi, Joannes 165.
 Listhius János 117.
 Listok 71.
 Lisztius Anna-Rozina 116.
 Litványi László 195.
 Br. Lobkovitz-Poppel Lászlóné, l. gr. Eck Magdolna.
 Lob-Red von dem heilig. Johann von Nepomuck 16.
 Lohner 13.
 Lorántfi Zsuzsanna 101, 103, 114.
 Lorberer Károly 162.
 Lósi Imre 117.
 Losonczy Anna 102.
 Lovas könyvkötő 76.
 Löbl Emil 19.
 Löbl[iche] Versammlung unter d. Titel d. Todtangst J. Christi 165.

- Lőrinc diák: Cetero-evangelia 125.
 Löwe Antal 163, 164.
 Lucas 94.
 Ludvig János 130.
 Ludvig Mihály 75, 76.
 Ludvig Sámuel 76.
 Lukács dr. 164.
 ifj. Lukács Gyula 80.
 Lukács Károly: A balatonvidéki hírlap-
 irodalom első negyedszázada 35.
 Lukácsy Sándor 41.
 Lukacsics Pál 106.
 Lukinich Imre 112.
 Luther 17, 120.
 Lüleý Erzsébet 79.
- Macedoniai László: Oratio 113.
 Madarász István 65.
 Mágocsi Gáspár 108, 117, 131.
 Magvasy Károly: Néhány ötlet a'
 magyar nyelv' sajtóságai körül 56.
 Magyar Angyalka 15.
 Magyar Cigányzene 98.
 Magyar Hírmondó 20, 21, 24, 29, 30.
 Magyar Írók 38, 39.
 Magyar Könyvészet 87, 89, 91, 99.
 Magyar Könyvtár 94.
 Magyar Kurir 19, 20, 21, 23, 28, 30, 31.
 Magyar Mercurius 29.
 Magyar Minerva 189.
 Magyar nyomda és kézírás harca a
 XVI. században, Eckhardt Sándor 54.
 Magyar Sajtó 37, 38.
 Magyar Szalón 177—178.
 Magyar Szemle 98.
 A Magyar Üriasszonyok Gyermekének
 Újságja 99.
 Magyar Üriasszonyok Lapja 99.
 Magyar István: Az országokban valo
 soc romlasoknac okairól 100. — —:
 Az iol és boldogul valo meghalásnak
 tudományáról 102.
 Magyarország évi könyvészet (1936,
 1937, 1938) 85—99.
 A magyarországi anabaptisták irodalma
 és könyveik. Szimonidesz Lajos 134.
 Mahometanus dogmatice et cateche-
 tice... 13.
 Mailáth István 115.
 Makói Sport 98.
 Makula nélkül való tükör 161, 165.
 Malán Magda 79.
 Mályusz Elemér 21, 26, 27, 28
 Mangold-nyomda 59.
 Manlius János 100, 120.
 Mannel János, I. Manlius János.
 Manskovit 118.
 Manuale sacerdotum 15.
- Máramaros 46.
 Margitai István: Catechismus 123.
 Mária Magdolna históriája 8, 17, 165.
 Mária Terézia 120, 133.
 Máriássy 14.
 Máriássy Pál 106.
 Markbreiter 36, 37, 40.
 Marmontel 193.
 Marosvásárhelyi Gergely: Josagos es go-
 nosz cselekedetek példáinak summái
 100.
 Marothi 164.
 Marthonfolvay László 54.
 Martinovics 27, 29.
 Martinuzzi György 102.
 Massai Eulália 117, 131.
 Máté Károly 100, 104.
 Mathesius, Joan 14.
 Mátrai László 195, 196.
 Mátyás király 54, 55, 67, 68.
 II. Mátyás 112.
 Maus Gellért 151, 154, 162.
 MAVIBEOSz Értesítő (Magyar Vidéki
 Bérautósok Országos Szövetségének
 Közlönye) 99.
 Mayer, Anton 120.
 Medakovics Dániel 59.
 Medgyesi Pál: Gyözködő hit a testea
 66. — —: Szentatyák öröme 103, —
 122. — —: Praxis pietatis 132.
 Medrey Zoltán 78.
 Melanchton 125.
 Melich János 80.
 Melisander, Caspar 145.
 Melius 132.
 Menekülés a pokolból 96.
 Mennyei tárház kulcsa 165.
 Mennyei társalkodás 165.
 Mensis theologiae ascetica 165.
 Mentő Szózat 98.
 Mérei Anna 114.
 Mesics György 49, 50.
 Mészáros: Kartigám 164.
 Meszes Polikárp 52.
 Mészöly Géza 45.
 Metallurgicon sive de cultura fodinarum
 auri et argenti 165.
 Methodus continue loquendi 15.
 Metternich 33.
 Meyer János 142, 143.
 Mezei József 76.
 Mezey Mihály 101.
 Mezőlaki János 110.
 Michel Zakariás: Oedenburgisches voll-
 ständiges Gesang-Buch 130.
 Mihályko János: Keresztyén istenes és
 áhíttatos imádságok 119.
 Mika Irén 80.
 Miklódyné Buday Júlia, I. Buday Júlia.

- I. Miksa 112.
 Miksa fhg. 113.
 Mikszáth 45, 93.
 Minden Gyűjtemény 56.
 Mindenki Lapja 98.
 Mindszenti, Antonius 14, 15.
 Ministrier-Büchl 18.
 Minucius, Felix: Octavius 164.
 Miserere d. i. reumuthige Zuflucht zu Gott 166.
 Miskolczi Cs. Ferenc 128.
 Miskolczi János 76.
 Miskóltzi József 76.
 Missionárius énekes könyvecske 17.
 Mizald Antal 102, 107.
 Módos Gizella 79.
 Modus ministrandi 13.
 Mokcsay Júlia 79, 87.
 Moldoványi Imre 195.
 Molnár: Grammatica Latina 160, 164.
 Molnár B. János 66.
 Molnár Gergely: Elementa grammaticae latinae 119, 125.
 Mólnár Sámuel 76.
 Mólnár Sigmond 75.
 Molnár Zoltán 81.
 Molotov 172.
 Moly Tamás 95.
 Monoki István 79, 192.
 A monoklis paraszt 96.
 Móríc Zsigmond 93.
 Mosolygó bestia 96.
 Mosse 47.
 Mossóczi Zakariás 124—125.
 Motika Gabriella 80.
 Muhrpücl József 150.
 Munkátsi könyvkötő 76.
 Murányi Venus 7, 8, 17, 151.
 Muszáj hazudni 95.
 Müller Ferentz 75.
 Müller Jakab 77, 153, 154.
 Müller, Lydia 139.
 A művész nő kétvállon 96.
 Nadányi János: Kerti dolgoknak leírása 102, 107.
 Nádasdi Anna 115.
 gr. Nádasdi Ferenc főlovászmester 100, 102, 105, 115.
 gr. Nádasdi Ferenc országbíró 115.
 gr. Nádasdi Pál 115.
 Nádasdi Tamás 116, 123.
 Nádasdi Tamás nádor 116.
 Nádasdi-család 115.
 Nádor-kódex 180.
 Nagy Borbála 80.
 Nagy Edit 80.
 Nagy Ignác 45.
 Nagy Imre 45.
 Nagy Júlia 78.
 Nagy Károly 95.
 Nagy Leopoldina 79.
 Nagy Péter cár 70.
 Nagy-Ary Benedek: Orthodoxus Christianus 109.
 Nagykovácsi Bokréta 99.
 Nagy-Mihályi Ferencné, I. Várkonyi Amadé Ilona.
 Nagyszentmiklós 176—177—178.
 Nagy-Szőllősi Mihály 101.
 Naményi Lajos 111, 160.
 Napkelet 41.
 Napoleon 32.
 Nehéz ma lánynak lenni! 96.
 Németh Ignác 46.
 Zéthényi Némethi Ferenc 117.
 Némethy 15.
 Nemzet és Nép 98.
 Nemzeti Gazda 56.
 A Nép Kertészete 41.
 A Nép Zászlója 48.
 Népjog 48, 49.
 Neu aus seinem Steinhäufen wiederum aufwachendes Ofen 7.
 Neu eingerichteter ABC-Büchlein 17.
 Neu gregorianischer Zeit- und Weltlauf-Kalender 155.
 Nicolai Menyhért: Gründliche Widerlegung eines Wiedertaeuffer-Büchleins handelnd I. von der Kindertauff etc. 141.
 Nitzky Kristóf: Staatskenntnis von Ungarn 66.
 Nógrádi Béla 95.
 Noszlopy Gáspár 45.
 Nottenstein János György 5, 6, 8, 126, 128, 148, 151, 152, 159.
 Nottenstein-nyomda 122.
 Novotha 14.
 Novum sidus Hungariae Maria Sassinensis 165.
 Novyj Svit 71.
 Nucleus rerum Ungaricarum 13.
 Nutzbahre auserlesene Frage... 16.
 Nyakas Sarolta 80.
 Bedeghi Nyári Krisztina 115, 119.
 Nyilas Harc 98.
 Nyilas Népszava 98.
 Nyilas Roham 98.
 Nyilaskereszt 99.
 V. Nyilassy Vilma: Quary-kódex 179.
 Nyireő István 79.
 Nyomoz a tolvaj 96.
 Nyomtalanul eltűnt 96.
 Obzwlaszni pismo swateho reci 17.
 Ócsay János 76.
 Officium Beatae Virginis 15.

- Officium de S. S. Eucharistiae sacra-
 mento 15.
 Officium de S. S. Sacramento 15.
 Officium Hallerianum 13.
 Officium Rakoczinum 13.
 Officium S. Angeli custodis 14.
 Officium S. Isidoris 15.
 Officium S. Judae Thadaei 15.
 Ogiri modlitby a pisne 17.
 Oláh Miklós: *Catolicae ac christianae
 religio* 66, — 117.
 Oláhfi, I. Wlassics Gyula.
 Olcsó Könyvtár 94.
 Onódy 47.
 Opusculum orthographicum 166.
 Oratio de S. rege Stephano 165.
 Oratio dominica 144.
 Orbán József 79.
 Orosz Gábor 79.
 Orosz könyvművészet. Varjas Béla 172.
 Az orosz Tudományos Akadémia mosz-
 kvai könyvtára. Szemző Piroska 169.
 Ország Ilona 116.
 Orvosi titok 96.
 Osiander András 100.
 Ostrosith Mátyás 117.
 Ostrozyth András 108.
 Ostrozyth Miklós 108.
 Oszetzky Dénes 195.
 Oszvald A.: *Fegyverneky Ferenc sági
 prépost, rendi visitator* 65.
 Otokocsi Főris Ferenc 133.
 Óváry Lipót 45.
 Ovidius 11, 15, 185.
 Ököl 99.
 Óméltósága lopni jár 96.
 Az Őn Lapja 98.
 Ördögálarc 94.
 Az örök életnek bizonyos úttya 165.
 Örömhír 98.
 Orsi, I. Köves János.
 Österreichischer Beobachter 33, 34.
 Ötvös Vilmos 49.
 Quendl Mátyás 75.
*Questiones selectae et responsa in epi-
 stolas Sanctorum* 166.
 Pais Boldizsár 39.
 Pais Dezső 64.
 Palágyi 43.
 Palatium regni Hungariae 166.
 Pálfalvai Károly 59.
 Pálffy Albert 45.
 gr. Pálffy Fidéi 99.
 Pálfi Katalin 115.
 Palló Margit 78.
 Pánczél Dániel 29, 31.
 Panegyricus lustris militaris 165.
 Panis quotidianus animae 165.
 Panzer 66.
 Pap Gábor 50.
 Pápai Páriz Ferenc: *Pax corporio* 121,
 — 122. — —: *Dictionarium* 130.
 — —: *Keskeny út* 160, 164.
 Paracelsus Frigyes 162.
 Paradigma deliciarum Dei 16.
 Paradise Viola: A lány, aki kacagva
 halt meg 95.
 Paragrafus 99.
 A párducok bandája 94.
 Párisi Lapok 40.
 Passion unsers lieben Herrn Jesu Christi
 16.
 Pasteiner Éva 79.
 Pászthory 23.
 Patachich, Gabriel 165.
 Pataki Sámuel 128.
 Patek Erzsébet 80.
 A patkóvölgy haramiái 94.
 Patócsi Zsófia 101.
 Patzkó Ferenc 158, 159.
 Pázmány Péter 10, 14 (Pazman), — 15.
 — —: *Bizonyos okok* 103, — —: *A'
 setét haynal-csillag utan budoso Lu-
 teristak vezetője* 106, — 108, 117.
 — —: *Keresztyén imádságoskönyv*
 119, — 124.
 Péchy Kinga Theodora 80.
 Pécsi Sebestyén 78.
 Pécsy András 151, 154.
 Pellison, Maurice 120.
 Perényi Gábor főispán 116.
 Perényi Gábor országbíró 116.
 Perényi Gáborné, I. Frangepán Katalin.
 Perényi György 116.
 Perényi Péter 112, 116.
 Perényi-család 115.
 Perger Ferenc 37.
 Perlička aneb modlitby pobozne 17.
 Pesenyánszky Mária 80.
 Pester Lloyd 43.
 Pesti Gábor: *Wy testamentum* 123.
 Pesti Hirlap Könyvek 94.
 Pesti Napló 45, 46.
 Pestiskorra való oktatás 165.
 Petelei 93.
 Péterffy: *Sacra concilia* 157.
 Péterffy, Carolus 14.
 Péterffy, Franciscus 14.
 Jagócsi Péterffy József 36, 37, 38.
 Kisszántói Pethe Ferenc 56.
 Pethe Márton 117.
 Pethe Lászlóné, I. Kapi Anna.
 Somosi Petko János: *Igaz és tökéletes
 boldogságra vezető út* 110.
 Petőfi 46, 86, 93, 96.
 Petőfi-nyomda 52.
 Petrarcha Ferenc 15.

- Petrik Géza 73, 86.
 Petrőczy István 108.
 Pétzely József 56.
 Phaedrus: Fabulae Aesopicae 164.
 Philosophiae morum seu idea sapientis 165.
 Pichlmayer József 162.
 Pintér Jenő 107, 108, 109, 130, 133.
 Pipszynek multja van 96.
 Plesani dusse krestjanske 165.
 A piramis titka 95.
 Pitroff Pál 9, 126, 157, 160.
 Pobožnost krestianska 166.
 Pock 14.
 Pogány Odön Gábor 79.
 Polatsek Károly 76.
 Politikai Ujdonságok 46.
 Pólya Endre 177.
 Pomej Franc 165.
 Poncianus historiája 124.
 Poppel Ádám 101.
 Poppel-Lobkovitz Éva 114.
 Porzolt 43.
 Pósa Lajos: Arany ABC 93.
 Pozsonyi-kódex 65.
 Pöltz Pál 42, 43.
 Praecepta morum 17.
 Praesidium spirituale 15.
 Prágai András: Fejedelmecnek serkentő oraja 102, 111.
 Práger József 47, 48.
 Prahács Margit 80.
 Praxis criminalis et cynosura in Corpore Juris 14.
 Praxis utiliter agendi cum sectariis 166.
 Pray György: Vita Sanctae Elisabeth, Dissertatio de Salamone rege, Dissertatio de S. Ladislao rege 153.
 Prém József 43, 45, 51.
 Pressburger Andachts Eyfer zu dem heyligen Joseph 16.
 Pressburger Calvarien-Büchel 16.
 Pressburger Zeitung 20, 30.
 Pretiunculae ante mensam, matutinae item et vespertinae 144.
 Prima legendi elementa Latino-Bohemica 17.
 Prima quinque secula regni Mariano 165.
 Prima quinque secula regni Mariano-Apostolici pars posterior 166.
 Principia 14, 15.
 Principia artis christianae 166.
 Principia Latino-Germanica 17.
 Principia Latino-Ungarico-Germanica 17.
 Principia Latino-Ungarico-Slavonica 17.
 Prohászka Lajosné 80.
 Prola, Josephus Maria 166.
 Próray Gábor 193.
 Protestáns Szemle 98.
 Pukánszky Béla 119, 159.
 A puszta réme 94.
 A rabló négy fia 94.
 Ráczkevi, I. Eötvös Lajos.
 Rád Arpádné, I. Szabó Irén.
 Ráday: Lelki hódolás 161, 165.
 Radó 43.
 Rados Gusztáv 78.
 Radvánszky Kálmán 181.
 Raisner, Adam 146.
 Rajcsáni Joannis 14.
 Rajcsányi György 10, 13, 14, 15.
 I. Rákóczi Ferenc 46, 114.
 I. Rákóczi György 101, 102, 103, 111, 113.
 II. Rákóczi György 114.
 Rákóczi Zsigmond 108.
 Rakovszky Iván 71.
 Ramazetter Károly 50.
 Ráth Mátyás 20.
 Rchrahs (!) Gottlieb 76.
 Récsény Viktor 65.
 Red, a banditák ostora 95.
 Rédey Tivadar 67. — —: Kereszty István 1860—1944. 167.
 Reich Miksa 42.
 Reischel Artúr 79.
 A rejtekajtó 94.
 A rejtélyes párdúc 94.
 Rejtő Jenő 95.
 Relle 43.
 Reményik Sándor 192.
 Remete Géza 43.
 Renauer Fülöp János 128.
 Révai Ferenc 107, 116.
 Révai Gábor 107, 116.
 Révai Imre 116.
 Révai Judit 116.
 Révai Mihály 116.
 Révai Péter 116.
 Révai-család 115.
 ifj. Révész László 80.
 Reviczky Gyula 51.
 A revolver törvénye 94.
 Revolverpajtások 94.
 Réz H, 73.
 Lipszai Rheda Pál 118, 121.
 Rhédey Ferenc 108.
 gr. Rhédey Ferencné, I. Bethlen Druzsianna.
 Riedemann Péter 139. — —: Rechenschaft unserer Religion, Leer und Glaubens 140.
 Riederer 15.
 Riedl Frigyes 63.
 Rimai János 7, 182, 183.
 Rippl-Rónai 46.
 Rituale Strigoniense 165.

- Ritus explorandae veritatis 102.
 Roboz István 38, 39, 40, 44, 46, 47.
 Roham 99.
 Róka Imre 76.
 Romazières 94.
 Romhányi Károly: A magyar könyv-
 kötés művészete a XVIII—XIX. szá-
 zadban 75.
 Romlottság kútfeje 164.
 Rónay Mária 74.
 Rosás kert 13, 161.
 Rosenmann István 32.
 A Rosta 99.
 Rozgonyi Margit 78.
 Royer Ferenc Antal 155, 156, 157.
 Royer János Pál 3, 4, 16, 155.
 Royer Katalin 157.
 Royer Klára 157.
 Royer Mária 157.
 Royer-nyomda 9, 10, 122, 157, 163.
 Rudas Erzsébet 80.
 Rudimenta linguae latinae 130, 131, 164.
 I. Rudolf 112, 132.
 Rummy Károly 37.
 Rust 47.
 Rüblein Livia 80.
 Saint Just 29.
 Salamon históriája 17.
 Salamon királynak Markalfal való
 tréfabeszédeknek rövid könyve 8.
 Sales, Franz de 165.
 Salgai Katalin 116.
 Salja Péter 75.
 Sallya János 76.
 Saly Ferenc 54.
 Sámbooky János 132.
 Samuel rabi 166.
 Sándor Lipót 26, 27.
 Sántay Mária 195.
 Saphir 49.
 Sáray János 76.
 Sárosi Benjamin 76.
 Sárossi János 104.
 Sárpataki N. Mihály: Noé bárkája 66.
 Sashegyi Oszkár 21, 22.
 gr. Sauer 24, 29.
 Schatten József 76.
 Scherer István 52.
 Schetz, Petrus 13, 14.
 Schickmayer Jakab 30.
 Schiller Pálné, I. Rudas Erzsébet.
 Schinberger 14.
 Schindler 14.
 Schlick tábornok 58.
 Schmied András 146.
 Schola Christi Ungarico idiomate 13.
 Scholtz Dániel: Apotheca sacra psal-
 morum 125.
 Scholtz, Thomas 118.
 Schoppenhauer 190.
 Schotus 14.
 Schrabsz 76.
 Schridde Éva 79.
 Schumann könyvkötő 75.
 Schwenke, Paul 187.
 Schwertner Gábor 80.
 Sculteti Szeverin 104.
 Sebestyén Géza 196.
 Sechs sonntägliche Andacht zu Ehren
 Aloysii Gonzaga S. J. 165.
 Seeliger Todt oder Gebett zu Gott 16.
 Segner 13, 15, 165.
 Selecti s. scripturae textus 166.
 Sennyei 14.
 Sennyey Jozefa 180.
 Sennyey-család 180.
 Seraphisches Bruderschafft-Büchel... 16.
 Seregély Emma 80.
 SERMA (Sertés- és Marhakereskedők,
 Tenyésztők és Vágók Országos Egye-
 sületének hivatalos lapja) 99.
 Sidarius: Catechismus 130.
 Siderius 165.
 Significata 15.
 Siklósi József 79.
 Simonyi Zsigmond 51.
 Singrenius 123.
 Skarniczl Antal 162.
 Sógör György 41, 42, 43.
 'Soldos György 76.
 Soltész János 79.
 Seml Borbála 114.
 Somogy 35, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46,
 47, 48, 50.
 Somogyi Közlöny 47, 48.
 Somssich Pál 38, 39, 44.
 Soproni piros tyukmöny 15.
 Sova 71.
 Sóvári Soós Kristóf: Postilla 100.
 Speiser Ferenc 126, 128, 148.
 Speiser Keresztély 126.
 Spielenberg Pál 22.
 Sporzon Pál 41.
 Srabs Gottlieb 76.
 Srbik Heinrich 33.
 Statica de proprietatibus motus natu-
 ralis 166.
 Steinhofér Gáspár 124.
 Steinhofér Károly 120.
 Steinhübel Godfréd 130.
 Stermanszky Gáspár 145.
 Stieber 162.
 Stilfrid históriája 17.
 Stocker Lőrinc 7.
 Stöckel Lénárt: Confessio christianae
 doctrinae 106. — —: Postilla 107.
 ifj. Stöckel Lénárt 107.

- Stöcker Adolf 46.
 Streibig Gergely 154, 160.
 Streibig János György 128, 157.
 Streibig József 122, 126.
 Streibig-cég 123.
 Strilling: Vita Sancti Stephani 160.
 Stwrtý članek wiry katolicke 165.
 Subsidiium spirituale quotidianum... 13.
 Sue Jenő 95.
 Sumeran 31, 32.
 Svaiger 77.
 Svit 71.
 Swate Gednary a Lwjcnj 165.
 Syllabus vocabulorum 13.
 Syllabus vocabulorum Germanice et Latine 17.
 Syllabus vocabulorum Latine, Ungarice et Germanice 17.
 Syllabus vocabulorum Ungarice, Latine et Germanice 17.
 Sylvester 123.
 Syntagma juris Ungarici 166.
 Syntaxis liber secundus 17.
 Syntaxis ornata 165.

 Szabó Benedek 76.
 Szabó Dénes: Apor-kódex. Gábrriel Asztrik 64, 65. — —: A Jókai-kódex papirosának vízjegyei 175, 179—180.
 Szabó György 76.
 Szabó György 79.
 Szabó Irén 79.
 Szabó István 79, 195.
 Szabó János 76.
 Szabó Károly 2, 66, 67, 73. — —: Régi Magyar Könyvtár 85, 86, 101, 102, 105, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 124, 125, 126, 129, 131.
 Edelényi Szabó Lajos 40.
 v. Szabó Pál 79.
 Szacsuvay Sándor 19, 21, 28.
 Szakácskönyvecske 13.
 A szakítás magasiskolája 95.
 Szakmári Pál 130, 131.
 Szalárdy 73.
 Szalay Fruzsina 49.
 Szalay Imre 45, 48, 49.
 Szalay Károly 47, 49.
 Szalay Károlyné, l. Kisfaludy Atala.
 Szalay László 33.
 Szalaszegi György 101.
 Szammer-család 37.
 Szammer Imre 37, 49, 52.
 Szammer Klára 37.
 Szántai 101.
 Szapolyai János 113.
 Szász Gergely 152.
 ifj. Szász Károly 80.

 Szathmár-Némethi Mihály: Dominicalis praedikacio 103.
 Századunk 56.
 Széchenyi György 4.
 Széchenyi György 117.
 Széchenyi Imre 44.
 Széchenyi István 86.
 Széchenyi Pál 44.
 Széchenyi Sándor 79, 195.
 Széchy Károly 191.
 Szécsi Anna-Mária 116.
 Szécsi György 115.
 Szécsi Györgyné, l. Homonnai Drugeth Mária.
 Szegedi Ferenc Lénárd 117.
 Szegedi Híradó 36, 46.
 Szegedy Ferenc 111.
 Székely Hírmondó 59.
 Szekeres Atanáz 20, 23, 28, 29.
 Szekeres Margit 78.
 Székely Emil 43.
 Székesfehérvár és Vidéke-nyomda 52.
 Szekfű Gyula 20.
 Szekszárdy Csengeri József 79.
 A szekszepil világrekordja 96.
 Selezpecsényi György 103, 117.
 Szemző Piroska: Kertész János: Nagyvárad thj. város bibliográfiája 73.
 — —: Az orosz Tudományos Akadémia moszkvai könyvtára 169. — —: Bretan Judit: A francia könyv Magyarországon 193, 194.
 Szcenzi Molnár Albert: Biblia 106, — 109. — —: Dictionarium latinovngaricom és hungarico-latinom 124, — 129, 131, 132.
 Szendrei György 76.
 Szent História 153, 160, 165.
 A Szent Írás summája 108.
 Szent István-nyomda 52.
 Szentillónay József 145.
 Szent-Iványi Márton 101, 165.
 Szentmártoni B. János: Mária Magdolna históriája 130. — —: Nyúl históriája 130.
 Szent-Mihályfalvai 76.
 Verese gyházi Szentye Mihály 118.
 Szép fiú kerestetik! 96.
 Szép Miklós 76.
 Szerdahelyi 14, 15.
 Sziklay János 40, 42, 43.
 Szilády Áron 181, 183, 184, 185, 186.
 Szilágyi István 121.
 Szilágyi Sándor 111.
 Szily József 76.
 Szimonidesz Lajos: A magyarországi anabaptisták irodalma és könyveik. 134.
 Színész nő vagy úrinő? 96.

- Színházi Élet 99.
 Szinnyei 38, 39, 41, 42, 48, 49, 51, 52,
 73, 78, 133, 167, 168.
 Szinnyei Ferenc 94.
 Sziporka 98.
 Szirmay Antal: Castis omnia Casta,
 Collectiones de Hungaria 66.
 Szittyakürt 99.
 A szobalány randevúja 96.
 Szoboszlai Miklós 122.
 Szollás Ella 78, 87, 88, 90, 195.
 Szorgalmatos Abner 165.
 Szőke Imre Sándor 80.
 Szörényi, Alexander 13, 15.
 Szülőföld és Haza 42.
 Sztálin 172.
 Sztankai 15.
 Sztrakos, Adalbertus 17.
 Sztripszky 66, 85, 112, 114, 115, 116,
 117, 124, 125, 126.
 br. Szunyogh Jánosné, l. gr. Thurzó
 Anna.
 Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-
 ban és 1849-ben. Dezsényi Béla 57.
 Tacsó 99.
 Takách Elvira 80.
 Takács Jenőné, l. Pasteiner Éva.
 Takáts Sándor 106.
 Tánchosok és Veszők Lapja 99.
 Tangl Erika 79.
 Tangredus históriája 17.
 Tarczy Lajos 45.
 Tarczy Zoltánné, l. Iványi Dóra.
 Tariczky Erzsébet 78—79.
 Tarka Regénytár 95.
 Tarnóczy István: Menyben vezető ka-
 lauz 111.
 Társadalom 49, 50.
 Tatár Péter 95.
 Tägliche Andachtsübung 165.
 Tägliche Andachtsübungen 153.
 Tekintetes tudomány 15.
 Tékozló 17.
 Tékozlófiú históriája 8, 130.
 Telegdi Miklós 10, 106, 124. — —:
 Decreta, constitutiones et articvli incl.
 Regni Vngariae 125.
 Teleki László 116.
 Teleki Krisztina 116.
 gr. Teleki Mihály 116.
 Teleki Sándor 116.
 Teleki-család 115.
 Téli szent gyümölcsök 166.
 Tevan-nyomda 68.
 Texasi nehéz fiúk 94.
 Thackeray 95.
 Thaly Kálmán 39, 48.
 Ther Portten János Dániel 105.
 Thermographia Budensis 7, 9, 17.
 Thesaurarium scripturae sacrae pars I.
 continens catechismum Lutheranicum
 cum objectionibus contra fidem or-
 thodoxam 144.
 Thesaurus animarum 14.
 Thiel 162.
 Thiering Richárdné, l. Tangl Erika.
 Tholdi Miklós 17.
 Thuróczy 15.
 Thurselinus 14.
 Thury Zoltán 95.
 Thurzó Adám 116.
 gr. Thurzó Anna 116.
 Thurzó Erzsébet 116.
 gr. Thurzó Imre 116.
 Thurzó György nádor 116.
 Thurzó János 116.
 Thurzó Katalin 116.
 Thurzó Szaniszló 106, 116.
 Thurzó Szusáanna 116.
 Thurzó-család 115.
 Thwly (Thuly) Balinth 55.
 Timon Sámuel 39, 44. — —: Synopsis
 Chronologica 10. — —: Purpura
 Pannonica 10. — —: Nova et vetus
 Hungaria. — —: Epitome chronolo-
 gica 11, — 13. — —: Imago antiquae
 Hungariae 109—110, — 122.
 Tinódi Sebestyén: Cronica 110, 132, 133.
 Tintinnabulum de novissimis 15.
 Tissot, Victor 45.
 Tisza Kálmán 46.
 Tiszavirág 98.
 A titkos kém 94.
 Titkos szolgálat 96.
 10-perces Újság 98.
 Tóbi János 76.
 Iklódi Toldalagi András 101.
 Toldy János 162.
 Tolnai István 103.
 Tolnai Világlapja 72.
 Tolnay Lajos 36.
 Tolsztoj 95.
 A tolvaj házassága 96.
 Tolvay, Emericus 14.
 Tompa 93.
 Tótfalusi Kis Miklós: Mentség, siralmas
 panasz 73, 90, 118, 121, 128, 129, 131.
 Tóth Dénes 79.
 Tóth Kálmán 45.
 Tóth Kálmán 79.
 Tóth Lőrinc 45.
 Tóth Zoltánné, l. Dukony Mária.
 Tökéletes alibi 96.
 Tököli Éva 116.
 Tököli Imre főispán 116.
 br. Tököli István 116.
 gr. Tököli István 116.

- Tököli Istvánné, l. Thurzó Katalin.
 Tököli Sebestyén 116.
 Tököli-család 116.
 Tölcséry Ferenc 52.
 Töltési István 76, 126, 128, 148.
 Enyingi Török István 117.
 Török Pál (1885—1943) Györkösy Alajos 53, 78.
 Törs Kálmán 48.
 Practatus Chriæ 15.
 Practatus pacis et commercii... 16.
 Prægoedia de Christo patiente 15.
 Tragoediae 17.
 Tranoczy, Georgius 17.
 Trattner János Tamás 120, 123.
 Trebst, Hans 187, 188, 189.
 Trefort 167.
 Trinkellius Zakariás Ignác 105.
 Trócsányi Zoltán: Helyesírás és könyvmeghatározás 56. — —: Előfizetésgyűjtés — tudókoldulás 61. — —: A katalógus-olvasás 62. — —: A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái... kiadta Heltai Gáspár most pedig a mai kegyes olvasónak átnyújtja Keleti Arthur 68. — —: Böör György: A magyarországi ruszin idôszaki sajtó a XIX. században 69. — —: Gyalui Farkas: Hatvanéves irodalmi munkám 72. — —: Apponyi Sándor 74. — —: Könyvtörténet és karrier 74. — —: A könyvkötésről 75. — —: Hová lesz? 77, — 110, 123, 173, 175. — —: Bisztray Gyula: Író és nemzet 189, 195, 196.
 Trója város históriája 8, 17.
 Trostarer, Christophorus 144.
 Tsengetyű 17.
 Tuboly Viktor 38.
 Turoczy, Ladislaus 13.
 Tükör, melyből asszonyok erkölce kinéz 17.
 Ubi scriptum est 15.
 Ubrisi Pál 101.
 Učitel 71.
 Udvarhelyi György 101, 109, 112.
 Udvarhelyi Péter 101, 122.
 Udvarlaki könyvnyomtató 107.
 Új Szó 172.
 Új testamentum 165.
 Ujság 74.
 Ujvárosi József 59.
 Ulloa 13.
 Umter, Paulus 165.
 Ungnad Anna 115.
 Ungnad Kristóf 102.
 Unvergänglich Oesterreichisches Tugendhaus oder Leich-Predig... 16.
 UPOSZ (Undok Pofák Országos Szövetségének közlönye) 99.
 Uti társ 15, 161.
 Utitárs képekkel 17.
 Utolsó Idők Lapja 98.
 Uzeroczy 16.
 Uzoni Balázs 122.
 Üzenet a börtönből 96.
 Váczy János 167.
 Váczy Kálmánné, l. Zachariás Lenke.
 Vadászkutya 98.
 Vademecum piorum sacerdotum 13.
 Vadnay Károly 44.
 Vadnyugat ördöge 95.
 A vágottképpű 95.
 Vajda János: A honárulókhoz 49, 93.
 Vaji Anna 116.
 Valkai András: Az magyar királyoknec eredetekről... valo szép história 113.
 Vajthó László 190.
 Vámosi Ferenc: New... wiederum aufwachendes Ofen 107.
 Vámosy Klára 79, 195.
 Vanossi Ferenc 7.
 Váratlan rovincsolás 96.
 Varga István 80.
 Varga Lajos 42.
 Varga Sándor Frigyes 78.
 Vargha László 81.
 Vargyas Lajos 79.
 Varjas Béla: Orosz könyvművészet 172. — —: Balassa-kódex. Eckhardt Sándor 181 — 187, 196.
 Várkonyi Nándor 80, 195.
 Vas Gereben 44.
 Vass Gyuláné, l. Berthóty Ilona.
 Vásárhelyi Dániel 103.
 Vásárhelyi Gergely: Catechismus 126.
 Vasárnapi Ujság 61—62.
 Vass Klára 80.
 Vászonyi 76, 77.
 Vaticinium Sibyllinum 127.
 ifj. Vayer Lajos: Fitz József—Zsolnai Klára: Bibliographia regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma 67.
 Vászonyi István 766.
 Végh Gyula 75.
 Véghely Dezső 51.
 A végzet lovasa 95.
 A végzetes másodperc 96.
 Vencel fhg. 113.
 Vera Sapientia sive considerationes 14.
 Verböczi 67, 103. — —: Tripartitum 113, 117, 124, 125.
 Veresmarti János 75, 76.
 Verhovay 45, 47, 48.
 A verses Edda 94.

- Vestibulum linguae Latinae 164.
 Veszprém 35, 40, 50, 51, 52.
 Veszprémi Független Hírlap 52.
 Veszprémi Független Újság 45.
 Veszprémi Hírlap 52.
 Veszprémi Közlöny 52.
 Veszprémvármegye 52.
 Veszprémvármegyei Közlöny 51.
 Viator Christianus 13.
 Viczai Jánosné, l. Hédervári Katalin.
 Viczay, Teresia 13.
 Vigyázz a pongyoládra! 96.
 Világosság 49.
 Világvárosi Regények 95.
 Vilma Amália királyné 113.
 Virágh Gábor 80.
 Vístnik deja Rusinov Avstrijskoj Der-
 žavi 70, 71.
 Vita Christi Ungar, idiomate... 13.
 Vita Petri de Alcantara 165.
 Vita S. Sigismundi regis 166.
 Vogler 47.
 Voinovich Géza 94.
 Volkommene Beichtlehr 16.
 Vollandt, Philip 140.
 Von dem erschrocklichen und dergleichen
 niemals gesehen Traurigen Comet-
 stern, welcher gesehen ward Im 23.
 Dez. des 80 Jahrs 141.
 Vörösmarty 194.
 A vörösszekfűs kémnő 94.
 Vrablanszky 14.
 Wajdits József 38, 39, 40, 43, 44, 49.
 Wagner Bálint: Novvm Testamentvm
 125.
 Wagner Márton 104.
 Waldapfel József 20, 182, 184, 187.
 Wallis 27.
 Warday Mihály 106.
 Waydinger Márton 162.
 Weény pekelný žalar 166.
 Weér Judit 116.
 Weidinger János Mihály 162.
 Weidinger Márton 76.
 Weill Georges 34.
 Weissenbach Jeanette 80.
 Weisz Béla, l. Földes Béla.
 Welker Edit 81.
 Weres Balázs 113, 117.
 Werfer Károly 58—60.
 Wertheimer Ede 31, 34.
 gr. Wesselényi Ádám 116.
 Wesselényi Ferenc 107, 110, 111, 116.
 Wesselényi Pál 116.
 Wesselényi-család 116.
 Wiederholtes Kurz und Gut... Unter-
 richt 14.
 Wiener Blättchen 27.
 Wiener Néhatán 176—177.
 Wiener Zeitung 19, 22, 23, 26, 28, 29,
 30, 31, 33.
 Wiesner Adolf 24.
 Windischgrätz 59.
 Wirth Ádám 146.
 Wlassics Gyula 39.
 Wochentlich zweymal neu ankomen-
 der mercurius 6.
 Wodetzky Imréné, l. Rüblein Lívia.
 Wolkan, Rudolf 137.
 Woods 94.
 Wright 94.
 Ybl Ervin 94.
 Zachariás Lenke 79.
 Zala 42, 43, 47.
 Zala—Somogyi Közlöny, l. Zalai Köz-
 löny 35, 36, 38, 39, 44.
 Zalai Közlöny, l. Zala—Somogyi Köz-
 löny 35, 39, 41, 42.
 Zalonyi Nagy János 6, 151, 152.
 Zarubal 15.
 Zaun Ignác 145.
 Zengedező menyei kar 130.
 Zenker Ernst Viktor 25, 26, 33.
 Zermegh János: Historia rerum gesta-
 rum 102.
 Zichy Antal 39, 44.
 Zichy István gr. 182.
 Ziegler György: De summo bono 131.
 Zilahi István 109.
 Zlaty prsten 14.
 Zolnai Klára 67, 79, 195.
 Zoltai Lajos 12, 130.
 Zoltán József 80.
 Zombory István 27.
 Zöld Gábor 80.
 Zoványi Jenő 101.
 Zrínyi Ádám 116.
 Zrínyi Dorottya 103, 114, 116.
 Zrínyi György 116.
 Zrínyi Kristóf 116.
 Zrínyi Miklós 116.
 Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái 93,
 116.
 Zrínyi Péter 116.
 Zrínyi-család 116.
 Zsiványok paradicsoma 94.
 Zsoldos István 76.
 Zsombori László 117.
 Zvonarics Mihály 100.
 Zwicker Dániel 140.

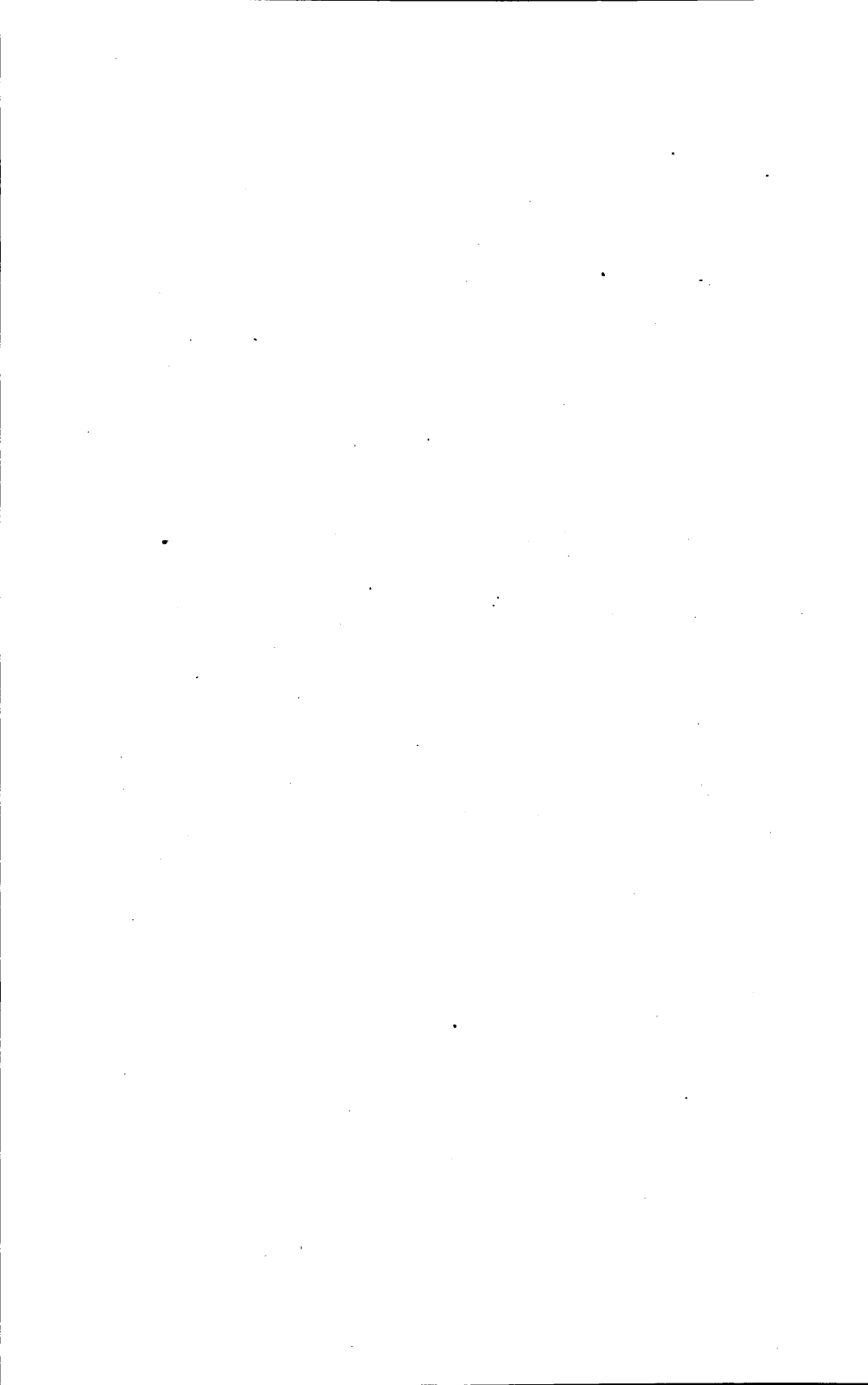
TARTALOM.

	Lap
Bisztray Gyula: Három év magyar könyvészete	85
Gulyás Pál: A könyvkiadás Magyarországon a XVI—XVIII. században (1527—1773)	100
Szimonidesz Lajos: A magyarországi anabaptisták irodalma és könyveik	134
Gárdonyi Albert: Hazai könyvtermelésünk a könyvkereskedés önállósítása korában	148
Kisebb közlemények: RÉDEY TIVADAR: Kereszty István 1860—1944. — SZEMZŐ PIROSKA: Az orosz Tudományos Akadémia moszkvai könyv- tára. — VARJAS BÉLA: Orosz könyvművészet. — SZABÓ DÉNES: A Jókai-kódex papirosának vízjegyei. — DEZSÉNYI BÉLA: Egy régi vidéki újság képes melléklete	167
Ismertetések: SZABÓ DÉNES: Guary-kódex. (Ism. V. NYILASSY VILMA.) — VARJAS BÉLA: Balassa-kódex. (Ism. ECKHARDT SÁNDOR.) — Die Kata- loge der grösseren Bibliotheken des deutschen Sprachgebietes. (Ism. GORIUPP ALISZ.) — BISZTRAY GYULA: Író és nemzet. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — KRISTÓF GYÖRGY: A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetének könyvtára. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA.) — BRETAN JUDIT: A francia könyv Magyar- országon. (Ism. SZEMZŐ PIROSKA)	179
Hírek: Könyvtárosi kinevezések és címadományozások 1944-ben. — Tró- csányi Zoltán	195
Résumé — Extract — Inhaltsangabe	197
Név- és tárgymutató	201

A Magyar Könyvszemle 1944. évi II—IV. füzeté 1945 decemberében jelent meg.

A szerkesztésért *Varjas Béla*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

46.160. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Tirai Richárd.)

MAGYARORSZÁG ÉVI KÖNYVÉSZETE

1941.

*A magyarországi nyomdák és egyéb
sokszorosítóvállalatok 1941. évi
kötelességszolgáltatása és nyom-
tatványaik (könyvek, hírlapok,
folyóiratok, térképek, zeneművek)*

C Í M J E G Y Z É K E.

Budapest, 1944. 8°. 1000 lap.

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadása.

ALAPÁRA: 60 PENGŐ.

MAGYARORSZÁG IDŐSZAKI SAJTÓJÁNAK KÖNYVÉSZETE:

- I. **Dezsényi Béla:** A magyar hírlapirodalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap. Alapára 5 pengő.
- IV. **Kemény György:** Magyarország időszaki sajtója. 1911—1920.
Budapest, 1942. 8°, 474 lap. Alapára 34 pengő.
- VII. **Monoki István:** A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap. Alapára 16 pengő.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI:

- XIX. **Radó Polikárp O. S. B.:** Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései.
Budapest, 1944. 8°, 124 l. Alapára 5 pengő.
- XX. **Teller Frigyes:** Magyarország középkori hangjelzett kódexei.
Budapest, 1944. 8°, 35 l., 1 t. Alapára 5 pengő.
- XXI. **Radó Polycarpe O. S. B.:** Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie.
Budapest, 1945. 8°, 59 l. Alapára 5 pengő.

